

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI
TARIX FAKULTETI FALSAFA KAFEDRASI
DINSHUNOSLIK
FANIDAN
O'QUV – USLUBIY MAJMUASI

Bilim sohasi: 100000-Gumanitar, 200000-Ijtimoiy soha, iqtisod va huquq

300000-Ishlab chiqarish-texnik soha, 400000-Qishloq va suv xo'jaligi

600000-Xizmatlar sohasi

Ta'lim sohasi: 110000-Pedagogika, 120000-Gumanitar fanlar, 130000-Matematika, 140000-Tabiiy fanlar, 230000-Iqtisod, 310000-Muhandislik ishi, 320000-Ishlab chiqarish texnologiyalari, 330000-Kompyuter texnologiyalari va informatika, 340000-Arxitektura va qurilish

Ta'lim yo'nalishlari: 5120300 –Tarix (Islom tarixi va manbashunosligi), 5111400-Horijiy til va adabiyoti (ingliz tili), 5120100-Filologiya va tillarni o'qitish (ingliz tili), 5111400-Horijiy til va adabiyoti (Nemis tili va adabiyoti), 5120100-Filologiya va tillarni o'qitish (o'zbek filologiyasi), 5120100-Filologiya va tillarni o'qitish (tojik tili), 5111000-Kasb ta'limi:(5330200-Informatika va axborot texnologiyalari, 5111000-Kasb ta'limi (5320400-Kimyoviy texnologiya), 5111000-Kasb ta'limi 5320900-Yengil sanoat buyumlari konstruksiyasini ishlash va texnologiyasi 5340500-Qurilish materiallari, buyumlari va konstruksiyalarini ishlab chiqarish,5340200- Bino va inshootlar qurilishi, 5230100-Iqtisodiyot (tarmoqlar va sohalar bo'yicha), 5230600-Moliya, 5231700-Kadrlar menejmenti, 5610300-Turizm (Xalqaro va ichki turizm), 5610200-Mehmonxona xo'jaligini tashkil etish va boshqarish (**bakalavr ta'lim yo'nalishlari talabalari uchun**)

TERMIZ-2018

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI
TARIX FAKULTETI FALSAFA KAFEDRASI

«Tasdiqlayman»

Termiz davlat universiteti
o'quv ishlari prorektori
_____ **dots.O'.Ch.Ahmedov.**
«__»_____ 2018 yil.

DINSHUNOSLIK

FANIDAN

O'QUV – USLUBIY MAJMUASI

Bilim sohasi: 100000-Gumanitar, 200000-Ijtimoiy soha, iqtisod va huquq

300000-Ishlab chiqarish-texnik soha, 400000-Qishloq va suv
xo'jaligi, 600000-Xizmatlar sohasi

Ta'lim sohasi:110000-Pedagogika, 120000-Gumanitar fanlar, 130000-
Matematika, 140000-Tabiiy fanlar, 230000-Iqtisod, 310000-
Muhandislik ishi, 320000-Ishlab chiqarish texnologiyalari,
330000-Kompyuter texnologiyalari va informatika, 340000-
Arxitektura va qurilish

Ta'lim yo'nalishlari: 5120300-Tarix (Islom tarixi va manbashunosligi),
5111400-Horijiy til va adabiyoti (ingliz tili), 5120100-Filologiya va tillarni o'qitish
(ingliz tili), 5111400-Horijiy til va adabiyoti (Nemis tili va adabiyoti), 5120100-
Filologiya va tillarni o'qitish (o'zbek filologiyasi), 5120100-Filologiya va tillarni
o'qitish (tojik tili), 5111000-Kasb ta'limi:(5330200-Informatika va axborot
texnologiyalari, 5111000-Kasb ta'limi (5320400-Kimyoviy texnologiya),
5111000-Kasb ta'limi 5320900-Yengil sanoat buyumlari konstruksiyasini ishlash
va texnologiyasi 5340500-Qurilish materiallari, buyumlari va konstruksiyalarini
ishlab chiqarish, 5340200-Bino va inshootlar qurilishi, 5230100-Iqtisodiyot
(tarmoqlar va sohalar bo'yicha), 5230600- Moliya,5231700-Kadrlar menejmenti,
5610300-Turizm (Xalqaro va ichki turizm), 5610200-Mehmonxona xo'jaligini
tashkil etish va boshqarish (**bakalavr ta'lim yo'nalishlari talabalari uchun**)

TERMIZ – 2018

Mazkur o`quv-uslubiy majmua O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi 24-avgust 2017 yil № BD-1.03 raqam bilan ro'yxatga olingan "Dinshunoslik" fanidan o'quv dasturi asosida tuzilgan bo'lib, "Falsafa" kafedrasining 27-avgust 2018-yildagi yig'ilishida muhokama qilingan va tasdiqlangan.

Tuzuvchi:

Mamarajabov G'.A. – Falsafa kafedrası katta o'qituvchisi

Taqrizchi:

dots., Rasulov H.M. – Falsafa kafedrası dotsenti

O'quv-uslubiy majmua Termiz davlat universiteti Tarix fakulteti Falsafa kafedrasining 2018 yil 28-avgustdagi yig'ilishi qarori bilan foydalanishga tavsiya etilgan.

MUNDARIJA

3.FANNING MAZMUNI.

3.1. MA'RUZA MATNLARI.

1-mavzu. Dinshunoslik faniga kirish.....	9
2-mavzu. O'zbekistonda davlatning din va diniy tashkilotlar bilan munosabati.....	24
3-mavzu. Markaziy Osiyo dinlari.....	39
4-mavzu. Islom ta'limoti asoslari.....	70
5-mavzu. Islomdagi mazhablar va yo'nalishlar.....	87
6-mavzu. Missionerlik va prozelitizm: tarix va bugun, targ'ibot usullari.....	102
7-mavzu. Diniy ekstremizm va terrorizm: mafkura va amaliyot, qarshi kurash strategiyasi.....	116
8-mavzu. Yangi diniy harakatlar va sektalar.....	137
9-mavzu. Kibermakonda din omili.....	159

3.2. SEMINAR MASHG'ULOTLARNI O'TKAZISH YUZASIDAN USLUBIY MATERIALLAR.

1-mavzu. Dinshunoslik faniga kirish.....	174
2-mavzu. O'zbekistonda davlatning din va diniy tashkilotlar bilan munosabati.....	177
3-mavzu. Markaziy Osiyo dinlari.....	182
4-mavzu. Islom ta'limoti asoslari.....	195
5-mavzu. Islomdagi mazhablar va yo'nalishlar.....	201
6-mavzu. Missionerlik va prozelitizm: tarix va bugun, targ'ibot usullari.....	205
7-mavzu. Diniy ekstremizm va terrorizm: mafkura va amaliyot, qarshi kurash strategiyasi.....	209
8-mavzu. Yangi diniy harakatlar va sektalar.....	213
9-mavzu. Kibermakonda din omili.....	215

3.3.MUSTAQIL TA'LIMNI TASHKI ETISH BO'YICHA USLUBIY MATERIALLAR.....

4. BAHOLASH MEZONLARI.....	218
5. FAN BO'YICHA UMUMIY NAZORAT SAVOLLARI.....	220

6.YAN, OB (JB) O'TKAZISH UCHUN SAVOLLAR VARIANTLARI.....

TESTLAR.....	237
7. GLOSSARIY.....	266

ILOVALAR:

FANNING O'QUV DASTURI.....	333
FANNING ISHCHI O'QUV DASTURI.....	335

ANNOTATSIYA

Mazkur o'quv-uslubiy majmuada davlat va din munosabatlari, Markaziy Osiyo dinlari, islom dini ta'limoti va mazhablariga oid dinshunoslik bilan bog'liq mavzular yoritilgan. Shuningdek, tinchlikka rahna solayotgan missionerlik, prozelitizm, diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurash yo'llari, turli g'oyalarni ilgari surayotgan diniy harakatlar va sektalarning faoliyatlari, kibermakonda kechayotgan diniy jarayonlar bilan bog'liq masalalar ochib berilgan. O'quv-uslubiy majmua oliy ta'lim tizimining "Gumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy fanlar" blokidagi "Dinshunoslik" fanini o'qitishda o'quv qo'llanma sifatida tavsiya etiladi.

В данном УМК освященные такие темы как отношения между государством и религией, религии Центральной Азии, учение и течения ислама в свете религиоведения, а также раскрыты вопросы, связанные с миссионерством, прозелитизмом, причиняющие урон мирной жизни, методами борьбы против религиозного экстремизма и терроризма, деятельностью религиозных движений и сект, выдвигающие разные идеи. УМК рекомендуется как пособие для студентов, изучающих предмет «Религиоведение» в блоке «Гуманитарные и социально-экономические науки» системы высшего образования.

In this manual, topics such as the relationship between the state and religion, the religions of Central Asia, the teachings and trends of Islam in the light of religious studies, as well as issues related to missionary work, proselytizing, damaging peaceful life, methods of combating religious extremism and terrorism, the activities of religious movements and sects, putting forward different ideas are sanctified.

The manual is recommended as a manual for students studying the subject «Religious Studies» in the block «Humanitarian and socio-economic sciences» of the higher education system.

SO'Z BOSHI

Dinshunoslik gumanitar fanlar qatoridagi insoniyatning madaniy, ma'rifiy, fikriy tarixini o'z ichiga olgan ilmlar qatoriga kiradi. O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimining umumiy o'rta ta'lim bosqichida o'qitiladigan «Dinshunoslik» fanlari doirasida dinlar tarixi, ta'limoti, manbalari kabi dinshunoslikning boshlang'ich asoslari o'qitiladi. SHu sababli ham oliy ta'lim tizimining bakalavr bosqichidagi «Dinshunoslik» fani doirasida quyi bosqichda berilgan ma'lumotlar asosida dinlarning rivojlanish tendensiyalari, bugungi kundagi holati hamda din niqobidagi turli buzg'unchi g'oyalarning kelib chiqish sabablari, oldini olish yo'llari haqidagi ma'lumotlar taqdim etilishi maqsadga muvofiq. Ushbu konsepsiyadan kelib chiqqan holda ushbu o'quv-uslubiy majmuada asosan tahliliy ma'lumotlar keltirildi.

Mamlakatimizdagi ko'pkonfessiyalilik sharoitida turli millat, elat va din vakillari orasidagi totuvlikni ta'minlash, jahonda tinchlik va barqarorlikni mustahkamlash ishiga munosib hissa qo'shish har bir fuqaroning, ayniqsa, oliy ma'lumotli ziyolining muqaddas burchidir. Respublikamiz Prezidenti SH.Mirziyoev tomonidan ta'kidlanganidek, «Jamiyatimizda diniy konfessiyalar o'rtasida hamjihatlik va fuqarolar totuvligini mustahkamlashni biz bundan buyon ham eng dolzarb va ezgu vazifamiz deb bilamiz»¹.

Dunyo miqyosida millatlararo va konfessiyalararo hamkorlik, hamjihatlikni mustahkamlash ko'p jihatdan jamiyat hayotiga bag'rikenglik tamoyillarining samarali joriy etilishiga bog'liq. Jahondagi murakkab va ziddiyatli kechayotgan jarayonlar turli din vakillari o'rtasida o'zaro hurmat, hamkorlik va hamjihatlik ruhida aloqalarni mustahkamlash tarixiy zaruriyat ekanini ko'rsatmoqda. SHuning uchun ham mamlakatimizda qabul qilingan «2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi»ning beshinchi bandida «xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglikni ta'minlash hamda chuqur o'ylangan, o'zaro manfaatli va amaliy tashqi siyosat» mamlakatimizda asosiy vazifalardan biri sifatida belgilandi.

Respublikamiz Prezidenti tomonidan 2017 yil 19 sentyabr kuni BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida bag'rikenglik va o'zaro hurmatni qaror toptirish, diniy erkinlikni ta'minlash, e'tiqod qiluvchilarning huquqini himoya qilish, ularning kamsitilishiga yo'l qo'ymaslikka ko'maklashishga qaratilgan «Ma'rifat va diniy bag'rikenglik» deb nomlangan maxsus rezolyusiyasini qabul qilish taklifi

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2017 йил, 22 декабрь // www.uza.uz

ilgari surilishi² ham turli konfessiyalar o'rtasidagi hamjihatlikka davlatimizda xalqaro ahamiyatga ega masala sifatida qaralayotganining yorqin ifodasidir.

O'zbekistonda davlat va din masalalarini bilish jamiyatimizning har bir ilg'or fuqarosining burchidir. Davlat va din o'zaro munosabatlarini tartibga solish bo'yicha respublikamizda mustaqillik yillarida amalga oshirilgan ishlar hatto butun jahon miqyosida ham e'tiborga loyiq.

O'quv-uslubiy majmuada davlat va din munosabatlariga oid taqdim etilgan ma'lumotlar kelgusida Vatan taraqqiyotiga o'z hissasini qo'shish niyatida bo'lgan yoshlarimizning amaliy faoliyatida dasturul amal bo'lib xizmat qiladi.

Oliy ta'limning bakalavr bosqichi talabalari dinning mohiyati, uning falsafiy talqinlari, unga berilgan turli ta'riflar haqida atroflicha ma'lumotga ega bo'lishlari lozim. SHuning uchun ham ushbu qo'llanmada dinni o'rganishdagi yondashuvlar, dinshunoslik maktablari, asosiy namoyandalari haqida etarlicha ma'lumot berilgan.

Din insoniyatning ruhiy dunyosi bilan chambarchas bog'liq, ijtimoiy hayotda doimo u bilan birga bo'lib kelgan. Markaziy Osiyo xalqlari e'tiqod qilib kelgan islom dini ham yuksak insoniy fazilatlarning shakllanishiga xizmat qilgan. Islom dini doirasida yuzaga kelgan turli mazhab va yo'nalishlarning asl mohiyati haqida etarli darajada bilim va ko'nikmalarga ega bo'lish ushbu dindagi har xillik va ixtiloflar orasidagi farqlarni to'g'ri ajrata bilishga yordam beradi.

Respublikamizda dinshunoslik sohasini rivojlantirish, milliy va diniy qadriyatlarni e'zozlash, dinning ma'naviy-ma'rifiy jihatlarini xalqimizga keng yoritib berishga qaratilayotgan e'tiborni quyidagilarda ham yaqqol ko'rishi mumkin: O'zbekiston Prezidenti Sh.Mirziyoyev tashabbuslari bilan Toshkent islom universitetida ISESCO tashkilotining maxsus kafedrasini ochilishi; Samarqandda – Imom Buxoriy ilmiy markazida hadisshunoslik, Imom Moturidiy markazi qoshida kalom ilmi, Farg'onada – Marg'inoniy ilmiy markazida islom huquqi maktabi, Buxoroda – Bahouddin Naqshband markazida tasavvuf, Qashqadaryoda – Abul Muin Nasafiy markazida aqida ilmi maktabining tashkil etilishi; «O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida», «Abu Iso Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarorlar, «Abduxoliq G'ijduvoniy tavalludining 915 yilligini va Bahouddin Naqshband tavalludining 700 yilligini nishonlashga tayyorgarlik ko'rish hamda uni o'tkazish to'g'risida»gi farmoyishning qabul qilinishi,

² Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқи // “Халқ сўзи”, 2017 йил 20 сентябрь.

«O‘zbekistondagi Islom sivilizatsiyasi markazi»ning tashkil etilishi, «O‘zbekiston Islom akademiyasini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori va boshqalar. Shu bilan birga, Respublikamiz Prezidenti BMT Bosh Assambleyasidagi nutqida «Muqaddas dinimizni zo‘ravonlik va qon to‘kish bilan bir qatorga qo‘yadiganlarni qat’iy qoralaymiz», deya, islom dinining ezgu va tinchlikparvar mohiyati, yurtimiz allomalarining islom sivilizatsiyasi rivojiga qo‘shgan bebaho hissalarini, yurtimizda ma’naviy merosni tiklash bo‘yicha qilinayotgan ishlar haqida so‘zladi.

Bugungi kundagi globallashuv jarayonlari faol kechayotgan bir vaqtda, ming afsuski, dindan o‘z g‘arazli maqsadlarini amalga oshirishda foydalanishga intilayotgan kuchlar ko‘plab topilmoqda. Diniy ekstremizm, mutaassiblik, missionerlik, tarixda o‘tgan hamda yangi paydo bo‘layotgan destruktiv sekta va oqimlar harakatlari shular jumlasidandir. Ushbu o‘quv-uslubiy majmuada ularning namoyon bo‘lish turlari, o‘z-o‘zini niqoblash usullari va ularga qarshi «jaholatga qarshi ma’rifat» shiori ostida kurash olib borish yo‘llari ko‘rsatib berilgan. Ayniqsa, hozirda ommaviy axborot vositalari orasida eng faol vosita bo‘lib qolgan internet va kibermakondagi diniy-mafkuraviy xurujlar, ularga qarshi yoshlarda immunitet hosil qilish masalalariga keng o‘rin ajratilgan.

3.1. MA'RUZA MATNLARI

1-MAVZU. DINSHUNOSLIK FANIGA KIRISH

REJA:

1. Dinshunoslik fanining maqsad va vazifalari.
2. Din va dinshunoslik atamalarining ta'rif.
3. Dinning jamiyatdagi funksiyalari.
4. Dinlarni tasniflash.

Tayanch so'z va iboralar: Din, e'tiqod, yo'l, mazhab, religiya, «religio», «relegere», transsendent, immanent, kult, dinshunoslik, «al-Firaq», «ar-Radd», «ad-Diyonot», «al-Milal», din fenomenologiyasi, din sotsiologiyasi, din psixologiyasi va din falsafasi.

1. Dinshunoslik fanining maqsad va vazifalari hamda boshqa sohalar bilan bog'liqligi. Dunyo xaritasida mavjud mamlakat borki, unda yashovchi xalqlarning o'z dini, urf-odatlari va an'analari mavjud. Ana shu qadriyatlar xalqlarning yurish-turishi, kundalik faoliyati va umuman hayot tarzini belgilashda asosiy omil bo'lib hisoblanadi. «Dinshunoslik» fani ana shu muhim omilni tadqiq etib, tahliliy o'rganadi.

«Dinshunoslik» fanini o'qitishdan maqsad – talabalarga diniy va milliy qadriyatlarning tarixan mushtarakligi, ularning umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg'unligini tushuntirish, ularda diniy bag'rikenglik madaniyatini, dinga nisbatan to'g'ri yondashuvni shakllantirish va jamiyat uchun yuksak ma'naviyatli kadrlarni tayyorlashdan iborat.

Mustaqillik davrida jahonda xalqlarining dinlari haqida keng ma'lumot olish, ularning qadriyatlarini o'rganish imkoniyati yuzaga keldi. Natijada, dinshunoslik fani izchillik bilan rivojlana boshladi. Bunda, ajdodlarimiz qoldirgan boy ilmiy-ma'naviy merosni o'rganish bilan birga shu kunga qadar chet ellarda amalga oshirilgan izlanish va tadqiqotlarning natijalaridan unumli foydalanish zarurati paydo bo'ldi.

«Dinshunoslik» fani dinni tanqid qilish yoki ko'r-ko'rona maqtash maqsadida emas, balki dinni tarixiylik, xolislik asosida turli xalqlar hayotida tutgan o'rnini ilmiy jihatdan, ma'naviy hayotning bir bo'lagi sifatida yondoshib o'rganadi.

«Dinshunoslik» fanining vazifasi – talabalarga hozirgi davrdagi dinlarning ma'lum xalq hayotida tutgan o'rnini haqida umumiy nazariy tushunchalar berish,

ularning davlat va din munosabatlari, dinlararo bag'rikenglik g'oyasi va madaniyati to'g'risidagi tasavvurlarini boyitish, shu bilan birga:

- dinning jamiyatga ijtimoiy, ma'naviy, ruhiy ta'siri haqida bilimlar berish;
- ibtidoiy diniy tasavvurlar, milliy va jahon dinlari ta'limotlari haqida ma'lumot berish;
- dinning mohiyati va uning kishilik jamiyati taraqqiyotidagi turli tarixiy bosqichlarda tutgan mavqei haqida tushuncha berish;
- jamiyatni ma'naviy jihatdan kamol toptirishda diniy qadriyatlarning ahamiyatini yoritish;
- dunyoviy davlat va dinning o'zaro munosabatlarini yoritib berish;
- diniy aqidaparastlik, ekstremizm va fanatizm kabi salbiy illatlar mohiyatini yoritish va ularga qarshi g'oyaviy immunitetni shakllantirish;
- O'zbekiston Respublikasida dinga nisbatan munosabatning tubdan o'zgarganligi, xususan, islom dini qadriyatlarini tiklash yo'lida qilinayotgan ishlar haqida keng tasavvur hosil qilish.

«**Dinshunoslik**» **fanining amaliy ahamiyati** shunda ham ko'rinadiki, u talabalarda barcha dinlar qadriyatlariga hurmat bilan qarash, ularni qadrlash madaniyatini tarbiyalaydi.

Dinshunoslikning tarix, falsafa, psixologiya, sotsiologiya, arxeologiya va boshqa ijtimoiy fanlar bilan mustahkam bog'liqligi uning nazariyasini boyitishga xizmat qiladi.

Dinshunoslikning qator fanlar bilan o'zaro munosabatga kirishishi natijasida uning turli sohaları yuzaga keldi. Ulardan asosiylarini quyida keltirib o'tamiz.

Din fenomenologiyasi. Fenomen, namoyon bo'luvchi, ko'zga ko'rinuvchi narsa bo'lib, fenomenologiya ko'zga ko'rinuvchi narsaning sistematik shaklda tadqiq qilinishidir. Dinning ko'zga ko'rinuvchi, tashqarida aks etuvchi jihatlarini o'rganuvchi ilm sohasiga «Din fenomenologiyasi» deyiladi. Din fenomenologiyasi, tarixiy shakllanishlarni e'tiborga olmagan holda diniy fakt va voqelikning bizga namoyon bo'lgan jihatlarini asosiy o'ringa ko'taradi. Turli dinlarning ibodat va marosimlarini, muqaddas joy, zamon, narsa va shaxsiyatlarini tadqiq qilib, mushtarak jihatlarini topishga harakat qiladi.

Din fenomenologiyasi diniy tuyg'u va bu tuyg'uning ko'rinishlari deyarli butun dunyoda bir-biriga o'xshashiga ishora qiladi; barcha dinlarning asli va g'oyasining bir ekanligini isbotlashga harakat qiladi. Shuning bilan birga diniy ramz (belgi) larda yashirgan ma'nolarni ochish va majoziy so'zlarning muqaddas mazmunini yoritish kabi ishlar ham uning vazifalariga kiradi.

Din fenomenologiyasi, materiallarini dinlar tarixidan oladi. Lekin u bu materiallarga tarixiylikdan ham ko'ra ko'proq sistematik jihatdan yondashadi. SHunday qilib diniy asoslar, diniy fenomen va shakllanishlarni muqoyasa qiladi. Din fenomenologiyasi boshqa din ilmlarini bilan ba'zi nuqtalarda birlashishiga qaramasdan, mustaqil bir ilm sohasi sifatida, ba'zan farqlangan jihatlari ham bo'lib turadi.

Din sotsiologiyasi. Din – jamiyat munosabatlarini, bu munosabatlar ortidan kelib chiquvchi voqea-hodisalarni o'rganadi. SHu tufayli bu ilm sohasi ijtimoiy diniy muassasalarni, dinning davlat, xalq, oilaga nisbatan munosabatini, din sohasida yuzaga keluvchi ijtimoiy voqea-hodisalarni, turli din jamoalarining jamiyat bilan bo'lgan munosabatlarini asosiy mavzu sifatida tadqiq qiladi. Demak, din sotsiologiyasining mavzusi, jamiyatning asos shakllari va dinning tashqi ko'rinishlari bilan ijtimoiy jarayonlar, ularning tuzilish va qonunlaridan iborat ekan. Boshqacha qilib aytganda bu ilm sohasi, tarix bo'yicha xususiy va mushohadaga suyanuvchi din va jamiyat tadqiqotlarini; dinning ijtimoiy hayotdagi ko'rinishlarini o'rganadi.

Din sotsiologiyasi, bir tomondan jamiyat, bir tomondan diniy ilmlarga tayanadi; bu ikki asos ustida yakdillikni keltirib chiqarishga harakat qiladi.

Din psixologiyasi. Bu ilm sohasi, zamonaviy psixologiya bilan birgalikda shakllangan va uning bir tarmog'i holiga aylangan. Din psixologiyasi, avvalo insonga oid bo'lgan diniy hayotning turli jihatlarini psixologik jihatdan o'rganadi. YA'ni din psixologiyasi dinning psixologik jihatini, shaxsning diniy tajribasini va bu tajribaning turli ko'rinishlarini bayon qilishga harakat qiladi. Natijada u dinning inson ruhidagi asosiy xususiyatlari xatti-harakatlarga bo'lgan ta'siri to'g'risida atroflicha to'xtaladi. Ruh-jasad aloqasi bilan atrof-madaniyat ta'sirlarining barchasini ichida o'rganuvchi diniy e'tiqod, shaxslarning ichki olamidagi turli rivojlanishlarni ko'rsatib beradi. Shu sababli Din psixologiyasi diniy tajribadan boshlagan holda inson turlarini atroflicha o'rganib, xos tipologiyalarni kashf qiladi. Kishining diniy his, tushuncha va yashash tarzi din psixologiyasining asosiy mavzusidir. U shaxsda din tuyg'usi va hissining qanday qilib kelib chiqqanligi va shakllanishini, ihtido (hidoyat topish) yoki inkor hodisalarini, dindan kelib chiqqan ruhiy keskinlik va shubhalarni tadqiq qiladi.

Din psixologiyasi umumiy psixologiyaning barcha metodlaridan foydalangan holda o'ziga taalluqli bo'lgan mavzularni muhokama qiladi. Bu ilm turi, dindorlikning shaxs ruhiyatidagi siljish va ta'sir jarayonining tadqiq qilinishida umumpsixologiyadagi tamal asoslar, berilgan ma'lumotlarga (raqamlar)ga qarab anketalar, testlar va kuzatuvlardan foydalanadi.

Din falsafasi. Din sotsiologiyasi, psixologiyasi kabi asosiy mavzusi «din» bo'lgan din falsafasi, «din»ni falsafadan kelib chiqib tadqiq qiladi. Bu tadqiqot asnosida aqliy va betaraf yo'l tutadi. Bu ilm turi, qandaydir bir Yaratuvchi kuch e'tiqodiga falsafiy bir asos topishga harakat qiladi. Shu tufayli ham Din falsafasi sohasida faoliyat ko'rsatuvchilarning maqsadi dinning haq yoki botil ekanligi masalasi bilan mashg'ul bo'lish emas, diniy hukmlarning mantig'i va mohiyatini ochib berishdir. Bu maqsad bilan ular, eng avvalo Xudoning mavjudligi bilan bog'liq dalillarning tanqid yoki tahlilini qiladi, bu dalillarning qanchalik asosli yoki asossiz ekanligi masalasini ko'rib chiqadi.

Din falsafasini boshqa din ilmlaridan ajratib turuvchi jihat bu, undagi hukm berish, xulosa yasash xususiyatidir. Boshqa din ilmlari, baho berish, munosabat bildirish metodiga suyangan holda diniy masalalarni hal qilishsa; Din falsafasi, ular yasagan xulosa va erishgan natijalardan keng miqyosda foydalanadi va bu natijalar sababli bir qancha hukmlarni chiqaradi. Hatto Din falsafasi, dinni maqsad qilib olgan ilm turlari qo'lga kiritgan natijalar va bu natijalarga erishish uchun ular qo'llagan metodlar haqida ham hukm chiqarishi mumkin.

Din falsafasi, dinning mohiyati, insonning diniy haqiqatlar bilan bo'lgan bog'liqligini o'rganadi. Bu ilm turining e'tiborida bo'lgan mavzularning boshida Xudoning borligi, sifatleri, yaratuvchi-koinot munosabati, yaratish, olamning yaratilishidagi maqsad, qayta tirilish, payg'ambarlik va vahiy kabi keng miqyosda metafizik bir xarakterga ega masalalar asosiy o'rinni egallaydi. Bundan tashqari ilm-imon, ilm-din, din-madaniyat (din-san'at, din-til-adabiyot) diniy tajriba, diniy his kabi asoslar ham bu ilm turining sarhadlariga kiradi.

Din antropologiyasi. Dinlarning inson bilan aloqasining turli jabhalarini o'rganuvchi soha. U din psixologiyasi va sotsiologiyasi bilan chambarchas bog'liqdir. Uning asosi qadimgi miflarga borib taqaladi.

Jumladan, barcha dinlar va diniy tasavvurlarda birinchi odamning paydo bo'lishi Xudo yoki xudolar tomonidan yaratilish g'oyasi bilan bog'lanadi. Masalan, qadimgi Bobilda yaratilgan «Enum Elish» dostonida dastlabki inson xudolar o'rtasida bo'lib o'tgan urushdan so'ng loy va qondan paydo bo'lgani, Qadimgi Misrdagi afsonalardan birida esa Xnum nomli iloh odamni kulolchilik charxi yordamida loydan yasagani aytiladi. Shu bilan birga, islom, xristianlik va yahudiylik dinlarida ham insoniyat yagona Xudo tomonidan tuproqdan yaratilgani aytilib, ilk inson Odam yoki Adam deb nomlanadi. Umuman olganda, din antropologiyasi barcha dinlardagi inson haqidagi g'oyalarni o'rganib, tizimlashtiradi.

Din antropologiyasini o'rganishda qator metodlar mavjud bo'lib, falsafiy, materialistik maktab vakillari dinshunoslikning bu sohasini ham evolyusion nazariyaga moslashtirishga harakat qilganlar. Jumladan, ko'plab adabiyotlarda Jahon dinlari o'zlarining aksar e'tiqodlarini qadimgi Babil, Misr, Mesopotamiya, fors va hind afsonalaridan o'zlashtirgani aytib o'tiladi. Bu, bir yoqlama yondashuv bo'lib, teologik metod tarafdorlari dinlardagi bu o'xshashlikni ularning bir o'zakdan kelib chiqishi bilan bog'laydilar. Dinshunoslikda esa, barcha dinlarning antropologik qarashlari, hech qanday shaxsiy fikr bildirmagan holda, boricha o'rganish nazarda tutiladi.

Dinshunoslik yuqoridagi fan sohalaridan tashqari, boshqa bir qancha ilm turlari bilan ham bog'liq. Ularning ichida birinchilardan bo'lib tarix o'rin oladi. Tarix, makon va zamon ta'yin qilgan holda o'tmishdagi voqea-hodisalarni o'rganuvchi bir ilm turi bo'lishi bilan birga moziy va hozirdagi dinlarning tarixiy shakllanishi jihatidan Dinlari tarixiga yaqindan ko'makchi bo'ladi.

2. Din va dinshunoslik atamalarining ta'rifi. Din arabcha so'z ekani barchaga ma'lum. Lekin, din tushunchasini to'liq anglab olish uchun, uning ham lug'aviy, ham istilohiy ma'nolarini alohida-alohida olib tanishib, tahlil qilish maqsadga muvofiqdir.

Arab manbalarida qayd etilishicha, din so'zi « دان » («dâna») fe'lidan yasalgan bo'lib, «kingadir bo'ysunmoq, bo'yin egmoq, itoat etmoq, kimdandir qarzdor bo'lmoq, e'tiqod qilmoq, qilgan ishiga yarasha mukofotlamoq»; «diynun» so'zi esa, «din, imon, ajr-mukofot, qilingan ishga yarasha berilgan haq» kabi ma'nolarni bildiradi.

O'zbek tili lug'at adabiyotlarida «din» - ishonch, ishonmoq, e'tiqod, mulk, hukm, hisob, jazo, tadbir, bo'ysunish, itoat qilish, ibodat, parhez, yo'l tutish, odat qilish, e'tiqod qilish ma'nolarini bildirishi keltirib o'tiladi.+

Islomdan avval turkiy xalqlarning din tushunchasini ifodalash uchun turli davrlarda «darm», «nom» va «den» kabi so'zlarni ishlatganlari ma'lum. Ulardan «drm», «darm» din, aqida ma'nosida sanskritcha (qadim hind tili) «dharma»dan (Pali tilida dhammA); «nom» din ishonch, qonun ma'nosida sug'd tilidan kirib kelganligi aytiladi.

O'zbek tilidagi «din» ma'nosini beruvchi atamalar barcha tillarda mavjud. Jumladan, zardushtiylarning manbasi «Avesto»da «din» sifatida «daena», qadimgi fors pahlaviy tilida «den», «din», «dena», «daena» so'zi ishlatilib, «yo'l», «mazhab», «marosim», «uslub», «tarz» kabi ma'nolarni bildirgan. Ibroniylar tilida istifoda qilinadigan «dath» so'zi «din» tushunchasini ifodalash uchun umumiy termin bo'lib, «hukm», «amr» va «qonun» ma'nolarini anglatgan.

Rus tilida din ma'nosini anglatadigan «religiya» so'zining kelib chiqishi borasida lug'atlarda bir qancha yondashuvlar keltirib o'tilgan. Ulardan ba'zilariga ko'ra mazkur atama lotincha «religio» so'zidan kelib chiqib, «diyonat, dindorlik, taqvodorlik, xudojo'ylik, mo'minlik, taqvo, muqaddas narsa yoki joy, qadamjo, ziyoratgoh, ibodat-topinish-sig'inish va u bilan bog'liq diniy marosimlar» degan ma'nolarni anglatadi.

Ikkinchi guruh tilshunoslar «religio» so'zi semantik, ma'no va morfologik jihatdan «relegere» so'zi bilan bog'liq bo'lib, «yangidan to'plamoq, yangidan tanlashga kirishmoq, qayta ishlab chiqish uchun oldingi sintezga qaytish» kabi ma'nolarni anglatadi, deb ta'kidlaydilar.

Din tushunchasiga olimlar tomonidan yuzlab ta'riflar berilgan. Bunda, turli soxa va dunyoqarash egalari, o'z soxalari va qarashlaridan kelib chiqib dinga ta'rif berishgan. Shu tufayli turfa xil ta'riflar yuzaga kelgan. Quyida ularning ba'zilarini keltirib o'tamiz:

- **«Din, insonning muqaddas deb bilgan narsalariga nisbatan munosabatidir».**

Rudolf Otto.

- **«Din, ruhiy borliqlarga nisbatan ishonchdir».**

Edvard Teylor.

- **«Din, insonning abadiyatni anglashini ta'minlovchi, aql va mantiqqa tobe' bo'lmagan zehniy malaka yoki iqtidordir»**

Maks Myuller.

- **«Din, malakalarimizni erkin holda qo'llashni to'suvchi ta'qiqlar majmuasidir»**

Salmon Reynax.

- **«Din, e'tiqodlar, xatti-harakatlar va ijtimoiy hayotning muayyan shartlariga ko'ra tashkil etilgan muassasalar tizimidir»**

Vitold Taylok.

- **«Din, eng buyuk ijtimoiy qadriyatlar shuuridir»**

Edvard S. Amis.

- **«Din, muayyan jamoatning vujudga kelishini ta'minlovchi marosim va e'tiqodlar majmuidir».**

Emil Dyurkgeym.

Umuman olganda, olimlar muayyan e'tiqod din deb atalishi uchun uch asosiy xususiyatga ega bo'lishi lozimligini ta'kidlaydilar. Bularan **birinchisi**, g'ayritabiiy iloh (yoki ilohlar) haqidagi tasavvurning mavjudligi. Har bir dinda topinish ob'ekti – Xudo bo'lishi shart hisoblanadi.

Mavjud dinlardagi Xudo haqidagi tasavvurlarni shartli ravishda ikkiga – *transsendent* va *immanent* ilohlarga bo‘lish mumkin. Transsendent ilohlarga insonlar olamidan tashqarida, insonlarga hech qanday aloqasi bo‘lmagan, qusur va nuqsonlardan xoli Xudolar kiradi. Bunga misol sifatida tom ma’noda islom dinidagi Alloh taolo va qisman xristianlikdagi Ota Xudo, yahudiylidagi Yaxvelarni keltirish mumkin.

Immanent ilohlar deganda esa tabiatning bir bo‘lagi sifatida tasavvur qilingan, insonlarga o‘xshab ketadigan, biroq g‘ayrioddiy yaratuvchilik, buzg‘unchilik, rizqlantiruvchilik kabi kuchlarga ega bo‘lgan Xudolar kiradi. Bunday turdagi ilohlar ko‘pincha yo antropomorf (inson qiyofasida) yo zooantropomorf (yarim odam yarim hayvon) yoki zoomorf (hayvon) shaklda tasavvur qilinadi. Bunga misol sifatida Qadimgi Misr, Yunon, Rim sivilizatsiyalari, zamonaviy Hindiston, Xitoy, Yaponiya dinlarini sanash mumkin.

Ikkinchisi, Xudo bilan insonlarni bog‘lab turuvchi kult yoki kultlar majmuasi. Yuqorida aytilganidek har bir dinda topinish ob’ekti - Xudo bo‘lishi lozim. Yaratuvchi bilan insonni bog‘lab turadigan ibodat va marosimlar majmui (qurbonlik, ro‘za, bayramlar) kult deb ataladi. Kultlar kundalik yoki mavsumiy, yakka tartibdagi yoki jamoaviy kabi ko‘rinishlarda bo‘lishi mumkin. Jumladan, islom dinida «Namoz mo‘minning me’roji» (ya’ni Alloh taoloning xuzuriga ko‘tarilishi) hisoblansa xristianlikdagi «sirli marosimlar»da Muqaddas Ruhning o‘zi ishtirok etadi deb hisoblanadi. Shu tariqa, mavjud barcha dinlarda kultlar vositasida e’tiqodchilar o‘z ilohlari bilan bog‘lanadilar.

Uchinchisi esa e’tiqodchilarni o‘zida jamlaydigan diniy tashkilotlarning mavjudligi. Diniy tashkilot, bu bir din izdoshlarining jamoaviy ravishda o‘z diniy rasm-rusum, ibodat marosimlarini o‘tkazadigan, diniy ta’lim oladigan muassasalaridir. Bu, islomda - masjid, madrasa, xristianlikda - cherkov, seminariya, yahudiylidagi - sinagoga va hokazo.

Dinlar tarixi, ular bilan bog‘liq jarayonlar, dinning inson hayotining turli jabhalari bilan o‘zaro ta’sirlashuvini o‘rganuvchi fan «Dinshunoslik» deb ataladi.

Dinshunoslik barcha ijtimoiy fanlar qatori ham o‘zining o‘rganish ob’ektiga ega. U dinning paydo bo‘lishi, ijtimoiy mohiyati va jamiyatdagi rolini tadqiq qilish bilan birga diniy e’tiqodlarning paydo bo‘lishi va rivojlanishi, ularning jamiyat taraqqiyotidagi evolyusiyasini ilmiy jihatdan o‘rganadi.

Dinshunoslik fanining yuzaga kelishi va tarixiy taraqqiyoti. Dinlarni o‘rganish uzoq tarixga ega. Har bir inson yon-atrofida qilarning e’tiqodi, qaysi dinga mansubligiga qiziqadi, ular haqida bilishni istaydi. Bu boradagi ilk ma’lumotlarni Qadimgi Gretsiya va Rim yozuvchilari asarlarida ko‘rishimiz

mumkin. Ulardan eng mashhuri «tarix otasi» nomini olgan Gerodot (mil. avv. V asr) o'zi tadqiq qilgan xalqlarning dinlari haqida ma'lumotlar keltirgan. Bu qiziqish O'rta asr Evropasida ham mavjud bo'lgan. Lekin boshqa dinlar haqida fikr bildiruvchilar, xristianlarning e'tiborini jalb qilmaslik va ularni o'sha dinlarga kirib ketmasliklari ta'minlash maqsadida, u dinlarga nisbatan salbiy fikr bildirish, ularni yomonlash orqali ularga yondashishni ma'qul deb topganlar.

Islom olamida ham dinlarni o'rganish bo'yicha tadqiqotlar uzoq tarixga borib taqaladi. Milodiy VII-VIII asrlardayoq diniy tortishuv (munozarA)larni o'z ichiga olgan «maqola»lar (keyinchalik «maqolot»), VIII -IX asrlardan e'tiboran esa boshqa dinlarga «raddiya»lar yozila boshlangan. Keyingi asrlardan esa «al-Firaq» (Firqalar), «ar-Radd» (RaddiyA), «ad-Diyonot» (Dinlar) va «al-Milal» (Xalqlar) yo'nalishidagi adabiyotlar vujudga kelgan.

«Ad-Diyonot» (Dinlar) yo'nalishida yozilgan ilk asar Hasan ibn Muso an-Navbaxtiyning (vaf. 910 y.) «al-Aro' vad-diyonot» (E'tiqodlar va dinlar) kitobi hisoblanadi. Keyinchalik Mas'udiy (vaf. 957 y.) o'zining «ad-Diyonot» (Dinlar), Masbihiy (vaf. 1029 y.) «Darkul bug'yati fiy vasfid diyonoti val ibodoti» (Dinlar va e'tiqodlar vasfida maqsad me'yori) kitoblarini yozganlar. Shuningdek Beruniyning (vaf. 1048 y.) «Tahqiqun ma lilhind min maqulatin, maqbulatin fil-aqli av marzulatin» (Aqlga maqbul yoki noma'qul bo'lgan Hindistonga oid izlanishlardan) nomli kitobi ham shular sirasiga kiradi.

«Al-Firaq» (Firqalar) yo'nalishida yozilgan kitoblarga Abu Mansur Abdulqodir Bag'dodiyning (vaf. 1038 y.) «al-Farq bayn al-firaq» (Firqalar orasidagi farq) asari hamda Abul Maoliy Muhammad ibn Ubaydullohning (vaf. 1092 y.) «Bayn al-adyon» (Dinlar orasidA) asarlarini kiritish mumkin.

«Al-Milal» yo'nalishida Qozi Abu Bakr Baqilloniyning (vaf. 1012 y.) «al-Milal van-nihal» (Dinlar va xalqlar), Abu Muhammad Ali Ibn Hazmning (vaf. 1064 y.) «Kitob al-fasl fi-l-milal va-l-ahvoi va-n-nihal» (Dinlar, havo va xalqlar haqida ajraluvchi kitoB), Abul-Fath Muhammad ibn Abdulkarim Shahrisoniyning (vaf. 1183 y.) «al-Milal va-n-nihal» asarlarini sanash mumkin.

«Ar-Radd» (RaddiyA) yo'nalishida ham ko'plab asarlar dunyo yuzini ko'rgan. Ularga Imom G'azzoliyning (vaf. 1111 y.) «ar-Radd al-jamil» (Go'zal raddiyA), Ibn Kalbiyning (vaf. 819-821 y.) «Kitob al-asnam» (Butlar kitobi) nomli asarlarini alohida qayd etish lozim.

Darhaqiqat, Musulmon Sharqi o'lkalarida bu sohada ko'plab asarlar yaratilgan bo'lib, keyinchalik ular «Dinshunoslik» fanining taraqqiyoti uchun fundamental manba bo'lib xizmat qilgan. Jumladan, Abu Rayhon Beruniyning «al-Osor al-boqiya an al-qurun al-xoliya» («O'tmish xalqlardan qolgan yodgorliklar»),

«Hindiston», Muhammad ibn Abdulkarim Shahrisoniyning «al-Milal va-n-nihal» («Dinlar va oqimlar»), Ibn Hazm Andalusiyaning «al-Fasl fi-l-milal va-l-ahvo va-n-nihal» («Dinlar, adashgan firqalar va mazhabni ajratish») kabi asarlari, shuningdek, Ibn Nadim (987-988) va Abul Hasan Omiriy kabilarning tadqiqot ishlari ko'plab Evropa tillariga tarjima qilingan. Bu esa, islomiy va arab ilmlarini o'rganuvchi G'arb mutaxassislarining dinlar tarixiga oid islomiy tadqiqot ishlaridan asosiy manba sifatida foydalanishlari uchun qulay imkon yaratdi. Bunday asarlarda mualliflar tarixiy voqe'likni to'g'ri va xolis yoritganlar. Ular o'zlari musulmon bo'la turib, boshqa din va e'tiqodlar haqida ma'lumot berish yoki ularni tavsif qilishda noxolislikka olib kelishi mumkin bo'lgan har qanday shaxsiy hissiyotlarni suiiste'mol qilmaganlar. Buni Shahrisoniyning quyidagi so'zlari tasdiqlaydi: *«Men har bir firqani (din yoki diniy yo'nalishlarning hech birini) yoqlamay, kamsitmay, ularning kitoblarida qanday bo'lsa, shundayligicha, undagi xatolarni ajratib ko'rsatmay bayon qilishga ahd qildim»*.

Beruniy o'zining «Hindiston» asari haqida shunday yozadi: *«Bu kitob bahsmunozara kitobi emas, tarix kitobidir. Hindlarning dinlarini ularning o'zlaridan o'rganib, fikrlarini tanqid qilmay bayon qilaman»*. Bu Beruniy asarlarining butun dunyoga mashhur bo'lishiga sabab bo'ldi.

Ibn Nadim esa: *«Dinshunoslik fani hijriy IV-V asrlarga kelib mustaqil fan sifatida shakllandi.»*, deb yozadi. Bu milodiy X-XI asrlarga to'g'ri kelib, aynan shu davrda Beruniy o'zining «Hindiston» asarini yozgan.

G'arb mamlakatlarida dinshunoslik fani ko'pincha nemis tilidagi «RELIGIONS WISSENSCHAFT» yoki ingliz tilidagi «HISTORY OF RELIGIONS» kabi atamalar bilan yuritiladi. Bu esa «Ixvon as-safo» risolalari, Beruniy va Shahrisoniy asarlarida qo'llanilgan «علم الاديان» (Dinlar ilmi) yoki «تاريخ الاديان» (Dinlar tarixi) atamalarining harfiy tarjimasidir.

Zamonaviy Dinshunoslik esa bir yarim asrga yaqin davrga borib taqaladi. G'arbda, zamonaviy ma'nodagi dinlar tadqiqotlari Maks Myuller (1823-1900) tomonidan boshlab berilgan. Olim 1856 yilda «Qiyosiy mifologiya» va 1870 yilda nashrdan chiqqan «Dinlarning asosi va shakllanishiga oid dars baholari» nomli asarlari bilan boshqa dinlarni tadqiq qilishga yo'l ochgan va kattagina e'tibor qozongan. U Angliyadagi mashhur Oksford universitetida dinlar tarixidan ma'ruzalar o'qigan. O'zining «Sharqning muqaddas kitoblari tarjima silsilasi» asarida u ilk bora «religious studies» (dinshunoslik) so'zini qo'llagan. Myuller va uning zamondoshlari dinlarni ilmiy tadqiq qilishda filologiyani muhim deb bilishgan va dinning asl mohiyatiga faqatgina til orqali qilingan izlanishlar bilangina etishish mumkin, degan fikrni olg'a surgan.

Biroz keyingi davrlarda Gollandiyada S.R.Tile va SHantepi de la Sosse bu borada izchil faoliyat olib borganlar. SHunday qilib davrlar o'tishi bilan Parij, Bryussel va Rim kabi markazlarda dinshunoslik universitetlar ta'lim dasturlaridan joy olgan.

XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab dinshunoslik sohasida olib borilgan izlanishlar shakllangan. Bu davrda turli mintaqalarda zikr qilingan soxada bir qancha mutaxassislar etishib chiqqan. Ulardan R.Pettazoni, M.Eliade, Van der Lyu, R.Otto, G.Menshing, J.Vax, F.Xeiler, G.Dumezil, E.G.Parrinder, S.G.F.Brandon, Erik F.SHarp, Ninian Smart, M.Kitagava, R.S.Zeyxner, Ugo Bienchi, V.Kantvell Smit, Ake V.Strom, Xans J.SHoyps va Mixael Paylar nomini zikr qilishimiz mumkin.

3. Dinning jamiyatdagi funksiyalari. Dinning «funksiya» va «rol» tushunchasini farqlash lozim, ular bir biri bilan bog'liq, lekin o'xshash emas. Funksiya - bu dinning jamiyatdagi harakat usuli bo'lsa, rol - bu funkسيyani bajarish natijalarining jami yig'indisidir. Dinning bir nechta funksiyalari mavjud: dunyoqarashni shakllantirish, kompensator, kommunikativ, regulyativ, integrallash-dezintegrallash, madaniyatni targ'ib qilish (kulturotransliruyumayA), legitimirallashtirish-legitimiralni olib tashlash.

Dunyoqarashni shakllantirish funksiyasi dinda inson, jamiyat, tabiatga nisbatan aniq bir qarashlarning turlari mavjudligi tufayli amalga oshiriladi. Din hayotni (mavjudotni) ma'lum nuqtai nazardan tushunish (dunyoni to'la va undagi ayrim hodisa va jarayonlarni alohida tushuntirish), dunyoni kuzatish (his qilish va idrok etish orqali dunyoni aks ettirish), dunyoni his qilish (hissiy qabul qilish yoki rad etish), dunyoviy munosabat (baho berish) va hokazolarni o'z ichiga oladi. Diniy dunyoqarash YAratganga nisbatan eng oliy tuyg'u va mezonlarni belgilaydi. Bunda mavjud borliqqa tushuncha berish dinga ishonganlar uchun turli cheklashlar doirasidan chiqish imkonini beradi, yorqin kelajak, huzur-halovatga erishish uchun umid, azob-uqubat, baxtsizlik, yolg'izlik, tushkunlikdan ozod bo'lishni qo'llab-quvvatlaydi.

Kompensator funksiya ham odamlarning ongini qayta shakllanishini, ham turmushning ob'ektiv shart-sharoitlarini o'zgartirishdagi cheklanish, qaram bo'lish va ojizlikni to'ldiradi. Ruhiy erkinlik orqali real jabr-zulm bartaraf etiladi; ijtimoiy guruhlar gunohga botish va azob chekish borasida teng huquqlik bo'ladi; diniy tashkilotlar tomonidan beriladigan xayr-ehsonlar, mehr-shafqat, tarbiya, daromadlarni qayta taqsimlash mazlumlarning musibatini engillashtiradi va h.z. Umuman olganda, ruhiy zarbalarni bartaraf etish, tasalli berish, katarsis va

ma'naviy ozuqa olish kabi kompensatsiyaning psixologik aspektlari muhim ahamiyatga egadir.

Kommunikativ funksiya muloqotni ta'minlaydi. U ham diniy, ham diniy bo'lmagan faoliyat va munosabatlarda vujudga keladi, axborot almashish, o'zaro ta'sir ko'rsatish, insonni inson tomonidan idrok etish jarayonlarini o'z ichiga oladi. Diniy ong ikki xil muloqotni belgilaydi: dindorlarning o'zaro bir-birlari bilan muloqoti va dindorlarning ibodat, namoz, meditatsiya, maxfiy qarashlar paytidagi mediator va vositachilari tomonidan gipostazir jonzotlar (xudo, farishta, o'lganlarning ruhi, avliyolar va b.) bilan muloqoti.

Regulyativ funksiya ma'lum bir g'oyalar, qadriyatlar, yo'l-yo'riqlar, stereotip qoliplar, fikrlar, an'analar, rusumlar, institutlar orqali individ, guruh va jamoalarning faoliyati, munosabatlari, ongi va axloqini boshqarishdan iborat. Ayniqsa, me'yorlar tizimi (diniy huquq, axloq va h.z.), namunalar (taqlid uchun ko'psonli misollar), nazorat (qoidalar bajarilishini kuzatish), rag'batlantirish va jazo berish (haqiqiy va o'limdan keyin taqdirlanishiga va'da berish) muhim ahamiyatga ega.

Integratsion-dezintegratsion funksiyasi individ, guruh va institutlarni bir tomondan birlashtiradi, boshqa tomondan ularni ajratadi. Integratsiya shaxslar, ayrim ijtimoiy guruhlar, tashkilotlar, bir butun jamiyatdagi barqarorlik va chidamlilikni saqlasa, dezintegratsiya uni zaiflashishiga olib keladi. Integratsion funksiya ma'lum bir ma'noda yagona diniy e'tiqod mavjud bo'lganda amalga oshiriladi. Agar shaxslarning diniy ongi va xulq-atvorida bir-biriga muvofiq bo'lmagan g'oyalar, ijtimoiy guruh va jamiyatda bir-biriga qarama-qarshi konfessiyalar paydo bo'lsa, dinning funksiyasi dezintegratsion bo'ladi.

Madaniyatni targ'ib qilish funksiyasi oldin madaniyatning ma'lum bir qatlamlari - yozuv, kitob bosish, san'atning umuman rivojlanishiga yordam bergan bo'lsa, hozirda ba'zi madaniy fenomenlarni rag'batlantirib, ba'zilarini inkor etgan holda diniy madaniy qadriyatlarni saqlash va ko'paytirish, ilmiy-ma'naviy merosni nasldan naslga qoldirish vazifalarini bajaradi.

Legitimlashtirish-delegitimlashtirish funksiyasi ba'zi jamoat tartiblari, institutlar, munosabatlar, me'yorlar, namunalarni majburiyat sifatida qonuniy qilish yoki ularning ba'zilarini qonundan chiqarish vazifalarini amalga oshiradi. Din ma'lum huquqiy talab va majburiyatlarni ilgari suradi va uning asosida ba'zi ko'rinishlarga, ularga ma'lum munosabatni shakllantirgan holda baho beradi. Bunda majburiy va e'tiroz qilib bo'lmaydigan xarakter muhim ahamiyat kasb etadi.

YUqoridagilardan qisqa xulosa qilib aytganda, din insoniyat tarixida, *birinchidan*, umuminsoniy axloq me'yorlarini o'ziga singdirib olib, ularni hamma uchun majburiy hulq-atvor qoidalariga aylantirgan; *ikkinchidan*, odamlarning bahamjihat yashashiga ko'malashgan; *uchinchidan*, odamlarda ishonch hissini mustahkamlagan hamda hayot sinovlari, muammo va qiyinchiliklarni engib o'tishlarida kuch bag'ishlagan; *to'rtinchidan*, umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlarni saqlab qolish hamda avloddan-avlodga etkazishga yordam bergan va shu yo'l bilan madaniyat rivojiga katta ta'sir ko'rsatgan.

4. **Dinlarni tasniflash.** Dinshunoslar turli ilm-fan soha vakillari bo'lib, dinlarni o'zlari xos bo'lgan ilm yo'nalishi nuqtai nazaridan o'rganib, turlicha yondashganlar. SHuning uchun ular o'rtasida ba'zi ixtiloflar bo'lishi tabiiydir. Masalan, din tarixi bilan shug'ullanuvchi olimlar dinlarning yuzaga kelish tarixiga ko'ra davriy jihatdan yondashib tadqiq etganlar. Boshqa bir guruh olimlar dinlarni paydo bo'lgan va tarqalgan mintaqalariga ko'ra tadqiq etganlar. Ayrim dinshunoslar diniy nuqtai nazardan yondashib, dinlarni o'rganganlar.

Jumladan, Yoakim Vax (Joachim Wach), dinlarni «asoschisi bor dinlar», «an'anaviy (rasm-rusumli) dinlar»ga, Gustav Menshing esa «milliy dinlar», «jahon dinlari» ko'rinishida ikkiga bo'ladi. Annemari Shimmel esa dinlarni - ilk-qabilaviy, milliy, jahon dinlari, deb uchga bo'ladi. SHu bilan birga ba'zi tadqiqotchilar quyidagi tasnifni keltiradilar:

1. Sakramental (diniy marosim va rasm-rusumlarga tayanuvchi) din,
2. Profetik (Payg'ambarlarga tayanuvchi) din,
3. Mistik (ruhiy olamga yo'naltirilgan) din.

Islom ulamolari dinlarni, «haq» va «botil» yoki vahiya tayanuvchi ilohiy dinlar, vahiya tayanmaydigan tabiiy dinlar kabi ikkiga bo'lishgan. Ibn Hazm (vaf. 456/1064) va SHahristoniy (vaf. 548/1183) kabi musulmon tadqiqotchilari, haq dinlar uchun «**milal**», botil dinlar uchun esa «**nihal**» so'zlarini ishlatishni ma'qul deb topishgan.

Dinlarni tasniflashda mintaqaviy yondashuvdan ham keng foydalanilib, uning o'ziga xos jihati shundaki, mintaqadagi aynan bir dinni ikkinchi dinga ta'siri va o'zaro qorishuvi yoki turli mintaqada dinlarini o'zaro o'xshash jihatlari yoki farqli tomonlarini o'rganishdan iborat. Dinlarni quyidagi omillar asosida tasnifga bo'lish mumkin:

1. Qit'alarda tarqalishiga ko'ra Afrika, Osiyo, Evropa, Amerika va Avstraliya dinlari tarzida tasniflash. Biroq bu unchalik munosib tasnif emas. Chunki, shunday dinlar ham borki, ular bir necha qit'alarga tarqalgan. Xususan, islom va xristianlik deyarli barcha qit'alarda mavjud. Shuningdek, ba'zi qit'alarda

ozchilikni tashkil etuvchi boshqa dinlar vakillari ham bo'lishi bilan birga deyarli aksar aholi bir dinga e'tiqod qiladi. Masalan, Evropada asosan xristianlik ko'p tarqalgan, islom dini Amerikaga nisbatan Afrikada ko'proq tarqalgan. Osiyo qit'asida islom, hinduiylik, buddaviylik, konfutsiylik, sintoiylik dinlari aralash tarqalgan. Ba'zan bir qit'ada paydo bo'lgan din boshqa qit'ada keng yoyilgan. Masalan, xristianlik Falastinda vujudga kelgan bo'lsa-da, asosan Osiyo qit'asidan tashqarida tarqaldi.

2. Jo'g'rofiy mintaqasiga ko'ra Sharq dinlari va G'arb dinlari tarzida tasniflash. Bu dunyoning qutblarga bo'linishiga monand siyosiy va madaniy tafovutni aks ettiruvchi keng jo'g'rofiy tasnifdir. Sharq dinlariga hinduiylik, buddaviylik, konfutsiylik, sintoiylik, daolik va boshqa Uzoq Sharq dinlari kiritiladi.

G'arb dinlariga yahudiylilik, xristianlik va islom dinlari kiritiladi. Aslida islom dinini G'arb yoki SHarq dini deb bo'lmaydi. U jo'g'rofiy jihatdan Sharqda yuzaga kelib, G'arb mamlakatlarida ham keng tarqalgan. Yahudiylilik va xristianlik xam aslida Sharq dinlari bo'lib, YAqin Sharqda vujudga kelgan va G'arb mamlakatlarida keng yoyilgan.

3. Qadimgi dinlar siyosiy mintaqalarga ko'ra Mesopotamiya dinlari, Suriya mintaqasi dinlari, Kichik Osiyo yoki Onado'li dinlari, Fors dinlari tarzida tasniflanadi.

4. Dinlarning mamlakatlar hududlariga ko'ra Falastin dinlari, Arabiston yarim oroli dinlari, Meksika dinlari, hind dinlari, Xitoy dinlari, Yapon dinlari tarzida tasniflanadi.

Uzoq SHarq dinlari kabi ba'zi mintaqa dinlarini diniy mavzusiga ko'ra aniq belgilash imkoni bo'lmagan ko'p hollarda jo'g'rofiy tasnif qulay ilmiy tasnifdir. Masalan, yahudiylilik, xristianlik va islom dinlarini tavhid (yakkaxudolik, monoteizm) asosida umumlashtirilsa, Uzoq Sharq dinlarini yagona diniy tushuncha asosida umumlashtirib bo'lmaydi. Bunday holatda muammoning echimi sifatida jo'g'rofiy tasnifga murojat qilish mumkin.

Dinlar unga e'tiqod qiluvchilarning soni, miqyosi, o'zining ma'lum millat yoki xalqqa xosligi yoxud millat tanlamasligiga ko'ra turli guruhlariga bo'linadi. Bu guruhlar son jihatdan qancha bo'lishidan yoki nazariy jihatdan qanchalik etuk bo'lishidan qat'i nazar, ularni mutlaqlashtirib bo'lmaydi. Chunki har qanday tasnif ma'lum bir jihatga e'tibor berib, boshqa qirralarni qamrab ololmaydi. Hozirgi kunda din tipologiyasida dinlarning quyidagi tasniflari mavjud:

- tarixiy-geografik jihatga ko'ra;
- etnik jihatga ko'ra;

- e'tiqod qiluvchilarining soniga ko'ra;
- hozirgi davrda mavjudligi jihatidan (tirik va o'lik diniy tizimlar) va h.k.

Bugungi kunda, dinshunoslikka bag'ishlangan adabiyotlarda asosan quyidagi tasnif keltiriladi:

1) primitiv diniy tasavvurlar (urug'-qabila dinlari) - totemistik, animistik tasavvurlarga asoslangan, o'z urug'idan chiqqan sehrgar, shaman yoki qabila boshliqlariga sig'inuvchi dinlar. Ular millat dinlari va jahon dinlari ichiga singib ketgan bo'lib, hozirda Avstraliya, Janubiy Amerika va Afrikadagi ba'zi qabilalarda saqlanib qolgan;

2) millat dinlari - ma'lum millatga xos bo'lib, boshqa millat vakillari o'ziga qabul qilmaydigan dinlar. Ularga yahudiylik (yahudiy millatiga xos), hinduiylik (hindlarga xos), konfutsiychilik (xitoy millatiga xos), sintoiylik (yaponlarga xos) kiradi;

3) jahon dinlari - dunyoda eng ko'p tarqalgan, kishilarning millati va irqidan qat'i nazar unga e'tiqod qilishlari mumkin bo'lgan dinlar. Ular safiga odatda buddaviylik, xristianlik va islom dinlarini kiritadilar.

Bundan tashqari dinlar ta'limotiga ko'ra monoteistik - yakkaxudolik (yahudiylik, islom) va politeistik - ko'pxudolik (hinduiylik, konfutsiychilik) dinlari va h.k.ga bo'linadi. Dinshunoslikka oid zamonaviy tadqiqotlarda yahudiylik, xristianlik va islom dinlarini Ibrohimiy dinlar (Avraamicheskie religii) yoki samoviy dinlar deb atash ham kuzatilmoqda.

Mavzu bo'yicha savollar

1. Dinshunoslik fanini o'qitishdan maqsad nima?
2. Dinshunoslik fanining rivojlanish bosqichlari haqida nimalarni bilasiz?
3. Dinshunoslik alohida fan sifatida qachon shakllangan?
4. Dinshunoslikning qanday sohalari mavjud?
5. Dinga qanday ta'riflar berilgan?
6. Dinni o'rganishda qanday yondoshuv turlarini bilasiz?
7. Din jamiyatda qanday vazifalarni bajaradi?
8. Dinning reguliyatorlik vazifasi deganda nimani tushunasiz?
9. Dinning kompensatorlik vazifasi nimalardan iborat?
10. Dinning integratorlik vazifasiga nimalar kiradi?

Mustaqil ish topshiriqlari

1. Dinshunoslik fanining yuzaga kelishi haqida so'zlab bering.
2. Dinshunoslik fanining maqsad va vazifalari haqida so'zlab bering.

3. Turli olimlar tomonidan dinga berilgan ta'riflar haqida ko'rgazmali slayd tayyorlang (MS Power Point).

Adabiyotlar

1. Dunyo dinlari tarixi. O'quv qo'llanma. –T., Toshkent islom universiteti nashriyot-matbaa birlashmasi, 2011.
2. Dinshunoslik asoslari. O'quv qo'llanma. –T., Toshkent islom universiteti nashriyot-matbaa birlashmasi, 2013.
3. Peter Anters. Religii sovremennosti. Istoriya i vera. –M. :Progress – Traditsiya, 2001.
4. Radugin A.A. Vvedenie v religiovedenie: teoriya, istoriya i sovremennyye religii. – M.: 1996.
5. Yablokov I.N. Osnovy religiovedeniya. – M. 1998.

2-MAVZU. O‘ZBEKISTONDA DAVLATNING DIN VA DINIY TASHKILOTLAR BILAN MUNOSABATI

REJA:

1. Davlat va din o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga solishning tiplari.
2. O‘zbekistonda vijdon erkinligini ta’minlanishi.
3. O‘zbekistonda davlat va diniy tashkilotlar o‘rtasidagi munosabatlar.

Tayanch tushunchalar: *diniy tashkilotlar, diniy tashkilotlarning markaziy boshqaruv organlari, konfessiya, masjid, vijdon erkinligi, e’tiqod erkinligi, dahriy – ateist, dinning davlatdan ajratilish, sekulyarizm.*

Mavzu o‘quv maqsadi: Talabalarda davlat va din munosabatlarning jahonda tarqalgan shakllari, O‘zbekiston Respublikasida davlat va din munosabatlarning o‘ziga xos jihatlari, vijdon erkinligining mazmun-mohiyati, O‘zbekiston Respublikasida diniy tashkilotlar faoliyatining qonunchilik asoslari haqida bilimlarini oshirish.

1. Din va davlat o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga solishning tiplari. Rivojlangan demokratik yo‘ldan ketayotgan davlatlarning hozirgi zamonda dinga munosabati asosan vijdon erkinligini ta’minlash va diniy bag‘rikenglikka asoslangan. Shunga qaramay, bugungi kunda davlat va din o‘rtasidagi munosabatlar o‘z mazmuni, mohiyati, shakllari va usullariga ko‘ra turli davlatlarda o‘ziga xoslikka ega. Shu munosabat bilan din va davlat o‘rtasidagi munosabatning tiplari, modellari haqida fikr yuritish mumkin.

Hozirda davlat bilan din (diniy tashkilotlar) o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga solishning turli shakllari mavjud bo‘lib, ular bugunga kelib quyidagi uchta asosiy turkumga ajratiladi:

1. Davlat-diniy tashkilot modeli – identifikatsion model. Bunday modelni biz, misol uchun, Daniya, Angliya, Gretsiya, Shvetsiya, Finlyandiya, Norvegiyada (ya’ni Evropa ittifoqining deyarli uchdan bir qismida), Saudiya Arabistoni, Bruney qirolligi, Qatar, Eron islom respublikasida kuzatishimiz mumkin.

2. Separatsion, ya’ni davlat dindan ajratilganligiga asoslangan model. Davlat bilan din o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga solishning bu turiga AQSH, Fransiya, Niderlandiya, Turkiya, MDH davlatlari, jumladan O‘zbekiston Respublikasi kabi davlatlarni misol sifatida keltirish mumkin.

3. Kooperatsion – neytralitet modeli. Germaniya, Ispaniya, Italiya, Belgiya, Lyuksemburg, Avstriya kabi mamlakatlarida o‘z aksini topgan.

Identifikatsion model muayyan tarixiy shart-sharoitlardan kelib chiqqan holda, Evropaning ayrim mamlakatlarida davlat dinini rasmiy belgilash prinsipiga amal qiladi. Jumladan, hozirgi kunda anglikan cherkovi (rasmiy nomlanishi – Angliya cherkovi) davlat maqomiga egadir. Qirolikdagi diniy tashkilotlarning o‘rni-mavqei bir qator parlament tomonidan qabul qilingan qonunlar hamda davlat va diniy tashkilot o‘rtasidagi kelishuv-bitimlari bilan belgilanadi. Shunday hujjatlardan eng muhimi – 1534 yili qabul qilingan «Suprematiya (ustuvorlik) to‘g‘risidagi akt»dir. Unga binoan qirol anglikan cherkov rahbari hisoblanadi (1952 yildang buyon qirolicha). Monarx hukumat tavsiyasiga binoan episkoplarni tayinlaydi. Bunday episkoplarning aksariyat qismi lordlar palatasining a‘zolaridir.

Barcha din xizmatchilaridan san (diniy unvon)ga bag‘ishlash jarayonida qirolga itoatkorlik to‘g‘risida qasamyod qilishi talab etiladi. SHuningdek, cherkovning muhim hujjatlari, shuningdek anglikan cherkovining Bosh sinodi qarorlari, qonuniy kuchga kirishidan avval, parlament tomonidan tasdiqlanishi va qirol tomonidan ma‘qullanishi lozim. Anglikan cherkovi xizmatchilari tomonidan rasmiylashtirilgan nikohlar yuridik kuchga ega. Diniy tashkilot o‘zining barcha mablag‘larini bevosita emas, balki «Cherkov vakolatdorlari» nomli davlat moliyaviy tashkiloti orqali tasarruf etadi. Bu tashkilot qo‘lida Angliya cherkoviga rasmiy tegishli bo‘lgan barcha moliya-mablag‘lar to‘planadi.

Shvetsiya, Daniya va Norvegiyada diniy tashkilotning maqomi boshqa mamlakatlarda bo‘lgan maqomidan jiddiy farq qiladi. Skandinaviya mamlakatlarining xarakterli belgisi – protestantizmning qat‘iy ustuvorligi hisoblanadi - bu mamlakatlarda aholining 90 foizidan ko‘prog‘i protestant cherkoviga mansubdir.

Yaqin va O‘rta sharq mamlakatlarining aksariyatida davlat dini sifatida islom dini e‘tirof etilgan bo‘lib, ko‘pincha, bu haqda ularning nomlarida ham ko‘rsatiladi: Pokiston Islom Respublikasi, Eron Islom Respublikasi. SHu bilan birga islom Afg‘oniston, Misr, Iroq, Jazoir, Tunis va Iordaniyada ham davlat dini sifatida e‘tirof etilgan.

1979 yili 23 dekabrda tasdiqlangan Eron Islom Respublikasining Konstitutsiyasida aytilishicha, «Eronda 12 ta imomlarning mavjudligini nazarda tutuvchi ja‘fariya mazhabi rasmiy din sifatida e‘tirof etiladi hamda bu qoida abadiy o‘zgarmas bo‘lib qoladi» (12-moddA). «Barcha fuqarolik, moliyaviy, iqtisodiy, ma‘muriy, madaniy, harbiy, siyosiy va boshqa qonun-qoidalar islom normalari asosida belgilanishi lozim» (4-moddA).

Qirol bir vaqtning o'zida hukumat rahbari, oliy bosh qo'mondon va diniy rahbar sifatida namoyon bo'ladigan, mutlaq teokratik monarxiyaga Saudiya Arabistonini misol qilib keltirsa bo'ladi. Bu mamlakat Konstitutsiyada Qur'oni karim va Payg'ambar alayhis-salom sunnatlari har qanday normadan ustun ekani e'tirof etilgan. Saudiya Arabistonida mahalliy aholi to'liq islom diniga e'tiqod qiladi. Shuningdek, Makka va Madina shaharlariga islomdan boshqa dinga e'tiqod qiluvchi shaxsning kirishi taqiqlanadi. Qirollikda sud hokimiyati asosan shariat sudlari tomonidan Qur'on ko'rsatmalariga amal qilgan holda amalga oshiriladi.

Isroilda esa yahudiylar davlat dini bo'lib, bu mamlakatda din davlat mexanizmining bir qismi sifatida o'z aksini topgan. Mamlakatda yagona konstitutsiya mavjud bo'lmay, uning o'rniga Knesset tomonidan qabul qilinadigan qonunlar amal qiladi. 1952 yilgi qonunga binoan Isroil fuqaroligi yahudiylardan boshqa dinga e'tiqod qiluvchi yoki umuman dinsiz yahudiylarga berilmaydi. Sinagoga va ravvinatning jamiyat turli sohalaridagi aralashuvi nihoyatda keng bo'lib, ular o'zlari tomonidan chiqarilgan turli ko'rsatmalar orqali e'tiqod qiluvchi hayotining turli jabhalarini tartibga soladi.

Ayrim mamlakatlarning konstitutsiyalarida diniy tashkilotning davlatdan ajratilganligi (separatsion model) mustahkamlangan bo'lib, bunda davlat dinni o'z fuqarolarining shaxsiy ishi sifatida ko'radi. Bunday holatni «erkin jamiyatda erkin e'tiqod» degan ibora bilan izohlash bo'ladi.

Separatsion model vakillaridan bo'lgan AQSHda davlat va dinning bir-biri ishlariga ikki tomonlama aralashmaslik, diniy jamoalarning erkinligi, diniy konfessiyalar o'rtasida davlatning betaraf ekanini nazarda tutuvchi diniy tashkilotning davlatdan qat'iy ajratilishi tamoyili keng yoyilgan.

Diniy tashkilotning davlatdan ajratilishi prinsipi boshqa shaklda ham namoyon bo'lishi mumkin. Evropada bunday tizim diniy tashkilotga qarshi kurash jarayonlari natijasi sifatida shakllandi. XIX asr davomida Fransiyada davlat-din munosabatlari hamkorlikdan butunlay uzilishga qadar o'zgarib, 1905 yildan cherkov davlatdan rasmiy ravishda ajratiladi. Shunga bog'liq ravishda 1905 yili Fransiyada qabul qilingan qonun quyidagilarni tan oladi:

1. Vijdon va e'tiqod erkinligi;
2. Davlat tomonidan diniy tashkilotlar va ularni moliyaviy jihatdan qo'llab-quvvatlanishining taqiqlanishi;
3. Barcha dinlarga, hech bir istisnosiz teng munosabatda bo'lish.

Fransiyada qabul qilingan dinning davlatdan ajratilishi to'g'risidagi qonun diniy marosim va urf-odatlarini bajo keltirish davlat hokimiyati ruxsati va nazorati bilan amalga oshirilishini belgilab qo'ydi.

Kooperatsion, ya'ni neytralitet modeliga Germaniya federativ respublikasini misol tariqasida keltirish mumkin. GFR da davlat bilan diniy tashkilot o'rtasidagi munosabatlarda davlat hokimiyatining ustuvorligi e'tirof etilgan, davlat-diniy tashkilot huquqi vujudga keldi.

Veymar Konstitutsiyasi davridan boshlab Germaniyada davlat-cherkov munosabatlari sekulyarlik tamoyiliga asoslanadi. Shuningdek, davlat hokimiyati bilan diniy tashkilot muunosabatlarida muayyan masofa saqlanadi. Hozirgi kunda bunday masofani «neytralitet» termini bilan atash odat bo'lgan.

Hozirgi kunda davlat-cherkov munosabatlari GFR Asosiy qonunining 140-moddasi asosida tartibga solinadi. O'z navbatida konstitutsiyaning mazkur moddasi 1919 yilgi Veymar Konstitutsiyasining 136-139, 141- moddalaridan tashkil topgan. Mazkur qoidalarga binoan GFR da davlat biror dinga rasmiy davlat dini maqomini bermaydi.

GFRda diniy mashg'ulotlar davlat bilan diniy tashkilot o'rtasidagi o'zaro munosabatning o'ziga xos ifodasi bo'lib, diniy mashg'ulotlar davlat bilan diniy tashkilotning umumiy ishi sifatida e'tirof etiladi. GFR Konstitutsiyasining 7-moddasiga binoan, ommaviy maktablarda diniy ta'lim majburiy predmet sifatida o'qitiladi.

Ko'rib chiqilayotgan model doirasida 1920 yilgi Avstriya konstitutsiyasida ham o'ziga xosliklar bor. Unda ham vijdon va e'tiqod erkinligi to'liq e'tirof etiladi. Avstriyada ham, GFRda bo'lgani kabi, cherkov davlatdan ajratilmagan. Katolik cherkovi davlat maqomiga ega bo'lmasa-da, diniy sohada hukmronlik qiladi va mafkuraviy hayotning turli jabhalariga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. E'tiqod qiluvchilarning taxminan 90% ni katoliklar tashkil etadi.

Yuqoridagi davlatlar misolidan ko'rinib turibdiki, xorijiy mamlakatlarda diniy tashkilotlarning huquqiy maqomini, davlatning dinga, vijdon va e'tiqod erkinligiga bo'lgan munosabatini tartibga soluvchi konstitutsiyaviy va qonunchilik normalari nihoyatda turli-tumandir. Konstitutsiyalar odatda, diniy tashkilot bilan davlat o'rtasidagi o'zaro munosabat asoslari, jamiyatda dinning tutgan o'rni bilan bog'liq masalalarni tartibga soluvchi maxsus moddalarni, ayrim hollarda esa bir-butun bo'lim va boblarni ham o'zida aks ettiradi. Umuman olganda esa, konstitutsiyalar konfessiyalar va e'tiqod qiluvchilar huquqlarining kafili bo'lib hisoblanadi.

O'zbekistonda tarkib topgan davlat va din o'rtasidagi munosabat o'z mohiyati, mazmuni va huquqiy asoslariga ko'ra separatsion modelga, ya'ni davlatdan din, umumta'lim maktablaridan diniy ta'limning ajratilganligi va vijdon erkinligi, konfessional bag'rikenglik ta'minlanganligiga asoslanadi.

O'zbekiston dunyoviy davlat bo'lib, mamlaktimizda din davlatdan alohida bo'lib, bu haqda mamlakatimiz Konstitutsiyasining 61-moddasida shunday deyiladi: «Diniy tashkilotlar va birlashmalar davlatdan ajratilgan hamda qonun oldida tengdirlar. Davlat diniy birlashmalarning faoliyatiga aralashmaydi».

Bu g'oya «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida»gi Qonunning 5-moddasida ham mustahkamlangan bo'lib, unda ham dinning davlatdan ajratilganligi, hech bir dinga yoki diniy e'tiqodga boshqalariga nisbatan biron-bir imtiyoz yoki cheklashlar belgilanishiga yo'l qo'yilmasligi belgilab qo'yilgan. Bu esa mamlakatimizda davlatning diniy ishlarga, dinning esa davlat ishlariga (qonun hujjatlarida ko'rsatilgan holatlar bundan mustasno, albatta) aralashmasligini anglatadi.

Buning zahirida davlat tomonidan turli dinlarga e'tiqod qiluvchi va dinga e'tiqod qilmaydigan fuqarolar, shu kabi tashkilotlar o'rtasida o'zaro murosa va hurmat o'rnatilishiga ko'maklashishi, ular o'rtasida vujudga kelishi mumkin bo'lgan qarama-qarshilik va keskinliklarning oldini olishi, diniy konfessiyalar o'rtasidagi tinchlik va totuvlikni qo'llab-quvvatlashi, diniy tashkilotlar zimmasiga davlat o'zining hech qanday vazifasini bajarishni yuklamasligi, ularning qonun hujjatlariga zid bo'lmagan faoliyatiga aralashmasligi kabilar yotadi.

Shu bilan birga O'zbekiston Respublikasi demokratik prinsiplarga sodiqligini ifodasi sifatida davlatning din va diniy tashkilotlar bilan o'zaro munosabatda quyidagi prinsiplarga amal qilishini e'lon qildi:

- *dindorlarning diniy tuyg'ularini hurmat qilish;*
- *diniy e'tiqodlarni fuqarolarning yoki ular uyushmalarining xususiy ishi deb tan olish;*
- *diniy qarashlarga amal qiluvchi fuqarolarning ham, ularga amal qilmaydigan fuqarolarning ham huquqlarini teng kafolatlash hamda ularni ta'qib qilishga yo'l qo'yimaslik;*
- *ma'naviy tiklanish, umuminsoniy axloqiy qadriyatlarni qaror toptirish ishida turli diniy uyushmalarining imkoniyatlaridan foydalanish uchun ular bilan muloqot qilish yo'llarini izlash zarurati;*
- *dindan buzg'unchilik maqsadlarida foydalanishga yo'l qo'yib bo'lmashligini e'tirof etish.*

Yuqoridagilarga asoslangan holda, xulosa qilish mumkinki, biz yuqorida tahlil etgan davlat va din o'rtasidagi munosabatning uch modeli davlat va din o'rtasidagi munosabatning turli-tuman qirralarini jihatlarini va xossalarini to'laligicha qamrab ololmaydi. Davlat va din o'rtasidagi munosabatning bir modelida boshqa model elementlari ham uchrab qolishi mumkin. Shu jihatlarini

hisobga olgan holda aytish mumkinki, davlat va din o'rtasidagi munosabatning qaysi modelda bo'lishi shu davlatning taraqqiyoti, undagi aholining mentaliteti, dinning xususiyati, mamlakatdagi demokratik vaziyat, inson huquqlarining ta'minlanganligi, xalqaro ahvol, jamiyatning onggi kabi omillar ta'sir etishi shubhasizdir.

2. O'zbekistonda vijdon erkinligini ta'minlanishi. Vijdon erkinligi tabiiy huquq va erkinliklar sirasiga kiruvchi, har bir shaxsning ajralmas huquqlaridan biridir. Shaxsning tabiiy huquqlari davlatning insonga bergan «tuhfasi» emas, balki insonning munosib turmush va hayot tarzini tanlash bilan bog'liq real imkoniyati hisoblanadi.

Shu bilan birga, tabiiy huquqlar jumlasiga kiruvchi erkinliklarni qonun chiqaruvchi o'zi xohlaganda qisqartirishi yoki cheklashga ham haqli emas. Chunki bu huquqlar insonlarga tabiatan (Xudo tomonidan) berilgan in'om sanaladi. Vijdon erkinligi ham xuddi shunday.

Vijdon erkinligi insonning asosiy erkinliklaridan bo'lsa-da, qonunda o'z ifodasini topib, muhofaza ostiga olingandagina chin ma'noda huquq darajasiga ko'tariladi. Aks holda shaxsning qalb kechinmalarini ifodalovchi bu huquq haqiqiy ma'nosini yo'qotadi.

Bu erkinlik deyarli barcha davlatlarning konstitutsiya va qonunlarida, shuningdek, qator xalqaro hujjatlarda huquqiy jihatdan himoyaga olingan.

Atama sifatida «vijdon» so'zi ko'p ma'noni anglatadi. Bu atama turli soha va ijtimoiy qatlamga mansub insonlar tomonidan turlicha qo'llaniladi. A.Madvaliev tahriri ostida nashr etilgan «O'zbek tilining izohli lug'ati»da «vijdon» so'ziga quyidagicha ta'rif berilgan:

«Vijdon» (*arab.* ehtiros, his-tuyg'u, insof, diyonat) kishining o'z xatti-harakati, qilmishi, yurish-turishi uchun odamlar, jamoatchilik oldidagi mas'uliyat hissi, insoniylikning asosiy belgilaridan biri; diyonat, insof», deya izoh berilgan. Bundan ko'rinib turibdiki, vijdon so'zining birinchi ma'nosi insonning o'z xatti-harakatlari uchun o'zgalar oldidagi mas'uliyat hissi hisoblanar ekan.

Aslida olib qaraganda «vijdon» so'zi ko'p ma'noli bo'lgani bois uning huquq atamashunosligida ishlatilishi unchalik ham ijobiy hol emas. Chunki «Normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risida»gi Qonun talablariga ko'ra qonun hujjatlarida foydalaniladigan tushuncha va atamalar turlicha izohlash imkoniyatini istisno etishi lozim. Shuningdek, qonunda eskirgan hamda ko'p ma'noni anglatadigan so'zlar va iboralar, majoziy taqqoslashlar, sifatlashlar, kinoyalar qo'llanilishi mumkin emas. Lekin bu atama endi qonunchiligimizga kirib bo'ldi. Uni

foydalanishdan chiqarib, yangi soʻz ixtiro qilgandan koʻra, atamaning mazmun-mohiyatini keng ommaga tushuntirish, izohlab berish maqsadga muvofiq.

Shunday ekan, vijdon erkinligining birinchi maʼnosi aynan shaxsning eʼtiqodi bilan bogʻliq huquqi sifatida qabul qilgan holda shu mazmunni yoritishga harakat qilamiz.

Huquqiy mezonda vijdon tushunchasi «vijdon erkinligi» shaklida keladi. Oʻzbekistonning asosiy qomusi – Konstitutsiyada taʼkidlanishicha «Hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlanadi. Har bir inson xohlagan dinga eʼtiqod qilish yoki hech qaysi dinga eʼtiqod qilmaslik huquqiga ega. Diniy qarashlarni majburan singdirishga yoʻl qoʻyilmaydi» (31-moddA), degan qoida mustahkamlangan.

Bu qoidaga koʻra «vijdon erkinligi» degan tushunchaning mazmun-mohiyati shaxsning xohlagan dinga eʼtiqod qilishi bilan birga, hech qanday dinga eʼtiqod qilmaslik ixtiyorini ham qamrab oladi. Bu modda soʻngida «diniy qarashlarni majburan singdirishga yoʻl qoʻyilmaydi», degan muhim qoida asosida, har bir inson haqli boʻlgan huquqning buzilmasligi uchun qonuniy zamin tayyorlangan. Buning zamirida vijdon erkinligiga nisbatan har qanday tahdidni bartaraf etish istagi yotadi.

SHunday qilib, Konstitutsiyamizdagi norma asosida vijdon erkinligi uch jihatni anglatadigan huquqiy kategoriya sifatida namoyon boʻladi:

- *Muayyan shaxs Xudoga ishonishi, xohlagan diniga eʼtiqod qilishi mumkin;*
- *Xudoga va dinga ishonmasligi, ularga nisbatan betaraf boʻlishi mumkin.*
- *Dahriy, yaʼni hech bir dinga eʼtiqod qilmaygina qolmasdan, balki ularni inkor etishi mumkin.*

Bu vijdon erkinligi huquqi aynan shu masalalar bilan cheklanadi degani emas. Odatda, konstitutsiya davlatning asosiy qonuni boʻlib, yoritiladigan normaning umumiy jihatlarini oʻzida qamrab oladi. Konstitutsiya asosida qabul qilingan qonun va qonun osti hujjatlarida norma kengroq yoritiladi va sharhlanadi. Konstitutsiyadagi 31-modda zamirida qabul qilingan «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar toʻgʻrisida»gi Qonunning 3-moddasi birinchi va ikkinchi banlarida bu tushuncha kengroq ochib berilgan. Unda aytilishicha, «Vijdon erkinligi fuqarolarning har qanday dinga eʼtiqod qilish yoki hech qanday dinga eʼtiqod qilmaslikdan iborat kafolatlangan konstitutsiyaviy huquqidir.

Fuqaro oʻzining dinga, dinga eʼtiqod qilishga yoki eʼtiqod etmaslikka, ibodat qilishda, diniy rasm-rusumlar va marosimlarda qatnashish yoki qatnashmaslikka, diniy taʼlim olishga oʻz munosabatini belgilayotgan paytda uni u yoki bu tarzda majbur etishga yoʻl qoʻyilmaydi».

Demak, vijdon erkinligi faqat Xudoga ishonish yoki ishonmaslikdan tashqari, ibodat qilish, diniy rasm-rusmlar va marosimlarda ishtirok etish erkini, shuningdek, diniy ta'lim olish yoki olmaslikni o'z ixtiyori asosida belgilash huquqlarini ham o'z ichiga oladi. Shu o'rinda maslanning ikkinchi jihatini ham e'tiborga olish zarur, ya'ni O'zbekistonda diniy ta'lim maktab ta'limidan ajratilgan. Shuningdek, O'zbekiston qonunchiligida xususiy tartibdagi diniy ta'lim taqiqlanadi. Shunday ekan, diniy ta'lim maxsus vakolatga ega bo'lgan diniy ta'lim muassasalarida o'rganiladi.

Shaxs dinga nomigagina ishonishi yoki xudojo'y bo'lishi, but va sanamlar yoki jonivorlarga sig'inishi, dinsiz dahriy yoki butunlay dinga qarshi inson ham bo'lishi mumkin. Ammo shaxsning bu kabi qarashlari uni ayblash yoki tahqirlash uchun asos bo'lmaydi. Bu vijdon erkinligi huquqi asosida kafolatlangan imtiyoz hisoblanadi. Kimning qanday e'tiqodga ega bo'lishi yoki bo'lmasligi uning vijdoniga havola etiladi. Lekin havola etilayotgan e'tiqod qonunga xilof bo'lmasligi shart. Ya'ni e'tiqod qilaman deb taqiqlangan diniy tashkilotlarga e'zo bo'lishi yoki ularning g'oyalarini targ'ib qilishi qonunga xilof sanaladi. Shu bilan birga, bir shaxs boshqa shaxsni e'tiqodiy qarashlaridan kelib chiqib tahqirlashi ham taqiqlanadi. O'z navbatida, bunday xatti-harakat javobgarlikka sabab bo'ladi.

Ba'zi huquqiy adabiyotlarda «vijdon erkinligi» o'rnida «e'tiqod erkinligi» tushunchasini ham uchratish mumkin. Aslida «e'tiqod» (arabcha «i'taqada» fe'lidan) so'zi ham ko'p ma'noli so'zlar jumlasiga kirib, ishonch, imonli bo'lish, ko'ngilda tasdiqlash kabi bir necha ma'nolarga ega. Biz uchun kerakli bo'lgan ma'nosiga keladigan bo'lsak, Xudoga yoki umuman g'ayritabiiy kuchlarga imon keltirishni anglatadi.

E'tiqod erkinligi ham vijdon erkinligi singari shaxsning biror dinni ixtiyor etib, unga e'tiqod qilishi huquqini anglatadi. Lekin bu huquq vijdon erkinligi qoidalari ruxsat beradigan dahriy bo'lish huquqini kafolatlamaydi. Shu kabi farqlar sababli ayrim davlatlar qonunchiligida (musulmon arab davlatlarida) vijdon erkinligi emas, e'tiqod erkinligi kafolatlangan. Shunga asosan agar inson amal qilib turgan dinidan chiqadigan bo'lsa, ayrim hollarda qonuniy jazo sanksiyalarining qo'llanilishi ham e'tiqod erkinligining o'ziga xos xususiyatini ko'rsatadi.

Shunga ko'ra, aytish mumkinki, vijdon erkinligi e'tiqod erkinligidan kengroq tushuncha hisoblanadi.

Vijdon erkinligi tushunchasi xalqaro huquqiy hujjatlarda ham atroflicha bayon etilgan. Jumladan, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 18-moddasida shaxsning vijdon erkinligi huquqi kafolatlangan. Unda aytilishicha, «Har bir inson fikr, vijdon va din erkinligi huquqiga ega; bu huquq o'z dini yoki e'tiqodini

o'zgartirish erkinligini va ta'limotda, toat-ibodat qilishda va diniy rasm-rusm hamda marosimlarni ommaviy yoki xususiy tartibda ado etish, o'z dini yoki e'tiqodiga yakka o'zi, shuningdek, boshqalar bilan birga amal qilish erkinligini o'z ichiga oladi».

Mazkur normaga ko'ra vijdon erkinligi shaxsga quyidagi huquqlarni kafolatlaydi:

- *shaxsning o'z dini yoki e'tiqodiga ega bo'lish;*
- *shaxsning o'z dini yoki e'tiqodini o'zgartirish;*
- *ta'limotda, toat-ibodat qilishda va diniy rasm-rusm hamda marosimlarni ommaviy yoki xususiy tartibda ado etish;*
- *o'z dini yoki e'tiqodiga yakka o'zi, shuningdek, boshqalar bilan birga amal qilish.*

Bundan tashqari, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro Paktning 19-moddasida ham vijdon erkinligiga ayni shu mazmunda izoh berilgan.

Shu o'rinda bir masalaga alohida e'tibor qaratish lozim bo'ladi. Vijdon erkinligi shaxsning o'z dini va e'tiqodini o'zgartirish huquqini kafolatlashi aniq. Lekin bunday o'zgartirish boshqa shaxsning ta'sirida bo'lmashligi shart. Aks holda, bu qonunchiligimizda taqiqlangan missionerlikning bir ko'rinishiga aylanib qolishi mumkin.

Xulosa qilib aytish mumkinki, vijdon erkinligi shaxsning konstitutsiyaviy tabiiy huquqi bo'lib, davlat bu erkinlikni huquqiy kafolatlash va amalda ta'minlash tadbirlarini ro'yobga chiqarish bilan bir qatorda, uni poymol etishga nisbatan har qanday tahdidning oldini olishga ham intiladi. Qonun ustuvorligi eng oliy mezon bo'lgan fuqarolik jamiyatining har bir a'zosi ushbu qonuniy talabga to'g'ri munosabatda bo'lib, uning hayotga tatbiq etilishiga hissa qo'shishi lozim. Chunki eng muhim konstitutsiyaviy huquqlardan bo'lgan vijdon erkinligi huquqining amalda ro'yobga chiqarilishi fuqarolik jamiyatining ma'naviy-madaniy rivojlanganlik darajasining ham muhim ko'rsatkichlaridan hisoblanadi.

3. O'zbekistonda davlat va diniy tashkilotlar o'rtasidagi munosabatlar.

Inson va fuqarolarning vijdon erkinligi huquqini amalga oshirishlarida diniy tashkilotlarning muhim o'rnini bor. Davlat bilan din o'rtasidagi munosabatlarda sub'ekt sifatida bir tomondan e'tiqod qiluvchilar, ya'ni fuqarolar, ikkinchi tomondan davlat va uchinchi tomondan diniy tashkilotlar qatnashadi.

O'zbekiston dunyoviy xarakterdagi davlat va diniy tashkilotlar davlatdan ajratilgan bo'lishiga qaramay, ularni jamiyatdan ayri holda tasavvur etib bo'lmaydi. Shu sababli davlat diniy tashkilotlarning qonuniy faoliyatini qo'llab quvvatlaydi, jamiyatning ma'naviy qadriyatlarini tiklanishi va rivojlanishida diniy

tashkilotlar ko‘magiga tayanadi, ya’ni O‘zbekistonda din davlatdan ajratilgan bo‘lsada, jamiyatning ajralmas bo‘lagi hisoblanadi.

Bugungi kunda din bilan bog‘liq huquqiy munosabatlarda ishtirok etuvchi fuqarolar va davlatning o‘rni va ahamiyati birmuncha oydin bo‘lsa-da, diniy tashkilotlar haqida, ularning maqomi va vazifalari, faoliyati haqida ma’lumotga ega bo‘lish vijdon erkinligi sohasidagi bilim va ko‘nikmalarning yanada ortishiga xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasining «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida»gi Qonunining 8-moddasi diniy tashkilotlarga bag‘ishlangan bo‘lib, unda aytilishicha, «O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarining dinga e’tiqod qilish, ibodat, rasm-rusumlar va marosimlarni birgalikda ado etish maqsadida tuzilgan ko‘ngilli birlashmalari (diniy jamiyatlar, diniy o‘quv yurtlari, masjidlar, cherkovlar, sinagogalar, monastirlar va boshqalar) diniy tashkilotlar deb e’tirof etiladi».

Diniy tashkilotga berilgan bu kabi ta’rif boshqa davlatlar qonunchiligida ham uchraydi. Jumladan, Armaniston Respublikasining «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida»gi qonunida «Diniy tashkilot – bu fuqarolarning dinga e’tiqod qilish, ibodat, rasm-rusumlar va marosimlarni birgalikda ado etish maqsadida tuzilgan ko‘ngilli birlashmalari (cherkovlar, diniy jamiyatlar, eparxiyalar, monastirlar, diniy kongregatsiyalar, diniy o‘quv yurtlari, nashriyotlar) dir» deya ta’rif berilgan.

Rossiya Federatsiyasining «Vijdon erkinligi va diniy birlashmalar to‘g‘risida»gi federal Qonunining 8-moddasi 1-bandida: «Rossiya Federatsiyasi fuqarolari, Rossiya Federatsiyasi hududida doimiy va qonuniy asoslarda istiqomat qiladigan boshqa shaxslarning dinga birgalikda e’tiqod qilish va tarqatish maqsadlarida tuzilgan va yuridik shaxs sifatida qonun bilan belgilangan tartibda ro‘yxatdan o‘tgan ko‘ngilli birlashmalari», diniy tashkilot deb e’tirof etiladi.

Demak, diniy tashkilot tushunchasiga berilgan ta’riflar o‘rtasida mushtarak jihatlar mavjud. Umuman olib qaraganda diniy tashkilot inson va fuqarolarning vijdon erkinligi huquqini amalga oshirishlariga ko‘maklashuvchi notijorat ko‘ngilli tashkilot hisoblanadi.

Mamlakatimizda faoliyat yuritadigan barcha diniy tashkilotlar O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga, O‘zbekiston Respublikasining «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida»gi yangi tahrirdagi qonuniga va amaldagi boshqa qonunchilik hujjatlariga asosan tashkil etiladi va faoliyat ko‘rsatadi.

O‘zbekiston Respublikasi «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida»gi yangi tahrirdagi qonuniga asosan diniy tashkilotlar faoliyati fuqarolarning *dinga*

e'tiqod qilish, ibodat qilish, diniy rasm-rusumlar va marosimlarni birgalikda ado etishlariga ko'maklashishni maqsad qiladi.

Qonunchilikda diniy tashkilotlarning bir necha turlari e'tirof etiladi. Unga ko'ra, *diniy jamiyatlar, diniy o'quv yurtlari, masjidlar, cherkovlar, sinagogalar, monastirlar* va boshqa tashkilotlarga diniy tashkilot maqomi beriladi.

Diniy tashkilot huquqiy jihatdan e'tirof etilishi uchun, avvalo, u qonuniy asoslarga ega bo'lishi lozim. Respublikamizda tuziladigan diniy tashkilotlar ustav (nizom)i O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi yoki uning joylardagi organlarida ro'yxatdan o'tkazilgandan so'ng, yuridik shaxs maqomiga ega bo'lib, qonunchilikda belgilangan tartibda o'z faoliyatini olib borishi mumkin.

Respublikamizning «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risidagi» Qonuni va «O'zbekiston Respublikasida diniy tashkilotlarni davlat ro'yxatidan o'tkazish tartibi to'g'risida» Vazirlar Mahkamasi qarori asosida diniy tashkilot tuzish uchun to'rtta muhim shartga amal qilish kerak. Unga ko'ra diniy tashkilot tuzish uchun tashabbuskorlar:

- 18 yoshga to'lgan bo'lishlari lozim. Bu holat deyarli barcha davlatlarning qonunchiligida mustahkamlangan qoida bo'lib, shaxs 18 yoshga to'lgach o'z xatti-harakatining mazmun-mohiyatini to'liq anglab etadi va sudda da'vogar va javobgar bo'lish huquqiga ega bo'ladi.

- O'zbekistonda muqim yashayotgan bo'lishlari lozim. Diniy tashkilotda o'tkaziladigan ibodat va rasm-rusmlar asosan shu hududda muqim yashovchi insonlarga mo'ljallanadi. Bundan tashqari xorijda yashovchi insonning boshqa mamlakatda tashkil etiladigan diniy tashkilotni tuzishdan ko'zlangan maqsadi har doim ham ezgu bo'lavermaydi. Bunga yaqin o'tmishimizda ayrim diniy ekstremistik oqimlar tomonidan sodir etilgan jinoiy xatti-harakatlar misolida ham ko'rish mumkin.

- O'zbekiston fuqaroligiga ega bo'lishlari kerak.

- Bu esa, mamlakatimizdagi diniy tashkilotlar shaxsning millati, dinidan qat'i nazar faqat O'zbekiston xalqi tomonidan tuzilishi mumkin ekanini anglatadi. Lekin diniy tashkilotga a'zo bo'lishda shaxsning biror davlatning fuqarosi bo'lish-bo'lmasligining unchalik ahamiyati yo'q. Chunki, diniy tashkilotga a'zo bo'lish vijdon erkinligining tarkibiy qismi bo'lib, har bir shaxs bu huquqdan foydalanishga haqlidir.

- Son jihatdan 100 nafardan kam bo'lmasliklari shart qilinadi.

- Respublikamizning dastlabki tahrirdagi «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risidagi» Qonunining 13-moddasida diniy tashkilot kamida o'n kishidan iborat o'n sakkiz yoshga to'lgan fuqarolar tashabbusi bilan tuzilishi qayd

etilgan edi. Diniy tashkilotlar jamoat birlashmalaridan ayrim jihatlarida farq qiladi va mas'uliyati ham kattaroq. SHu bilan birga qonunchilikda belgilangan qoidalar jamiyat rivoji va zamon talabi bilan o'zgarishi muqarrar.

Dunyo davlatlarining vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risidagi qonunchiligiga e'tibor qaratilsa, diniy tashkilot tuzish uchun zarur bo'lgan tashabbuskorlarga qo'yilgan minimal miqdor turlicha ekanini ko'rish mumkin. Jumladan, Rossiya Federatsiyasi va Qozog'istonda 10 nafar, Polsha, Litvada 15, Latviyada 25, Vengriyada 100, Armaniston va Qirg'izistonda 200, Chexiyada 300, Turkmanistonda 500 nafardan iborat fuqarolar tashabbusi bilangina diniy tashkilot tuziladi. Bu esa, diniy tashkilot tuzish borasidagi qoidalar har bir davlatning o'z shart-sharoitidan kelib chiqqan holda belgilanishini ko'rsatadi.

Diniy tashkilot tuzilib, ustav (nizom)i qabul qilingach, u bir oylik muddatda Adliya vazirligi yoki uning hududiy boshqarmalarida ro'yxatdan o'tkazilishi lozim. «O'zbekiston Respublikasida diniy tashkilotlarni davlat ro'yxatidan o'tkazish tartibi to'g'risida»gi Qaror asosida diniy tashkilotlar ro'yxatdan o'tish uchun tegishli hujjatlarni adliya organlariga taqdim etadilar. Taqdim etilishi lozim bo'lgan hujjatlar tuzilgan diniy tashkilotning qonuniyligini o'rganishga xizmat qiladi.

Adliya organlari bir oylik muddatda ro'yxatdan o'tkazish bo'yicha arizani ko'rib chiqadi va tashkilot ustavini ro'yxatdan o'tkazish, ro'yxatdan o'tkazishni rad etish yoki arizani inobatsiz qoldirish haqidagi qarorni qabul qiladi.

«Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risidagi» Qonunga ko'ra ro'yxatdan o'tgan va tegishli konfessiyaga qarashli diniy tashkilotlarning faoliyatini muvofiqlashtirish va yo'naltirib borish uchun ularning O'zbekiston bo'yicha yagona *markaziy boshqaruv organlari* tuzilishi mumkin.

Markaziy boshqaruv organi Respublikaning kamida sakkizta hududiy tuzilmasida (viloyat, Toshkent shahri, Qoraqalpog'iston Respublikasi) faoliyat ko'rsatayotgan, tegishli konfessiyalarning diniy tashkilotlari vakillari ta'sis yig'ilishi tomonidan tuziladi.

Yuqorida aytib o'tilganidek, Markaziy boshqaruv organining asosiy vazifasi o'z konfessiyasiga tegishli bir nechta diniy tashkilotlarning faoliyatini, dinga e'tiqod qilish, ibodat qilish, rasm-rusumlar va marosimlarni birgalikda ado etish, diniy ta'lim berish, dinni targ'ib etish borasidagi maqsad va vazifalarini, harakat dasturlarini muvofiqlashtirish va yo'naltirib borishdan iborat.

Respublikamizda davlat organlari bilan diniy tashkilotlarning o'zaro munosabatlarini muvofiqlashtirish hamda vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar

to'g'risidagi qonun hujjatlari ijrosini nazorat qilish vazifasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Din ishlari bo'yicha qo'mita zimmasiga yuklangan.

Qo'mita har bir shaxsning vijdon va diniy e'tiqod erkinligi huquqi, fuqarolarning dinga bo'lgan munosabatidan qat'i nazar tengligini ta'minlash, shuningdek diniy tashkilotlar faoliyati bilan bog'liq munosabatlarni tartibga solish sohasidagi vazifalarni hal etish vakolati berilgan davlat boshqaruvi organi hisoblanadi. U mahalliy davlat hokimiyati organlari bilan birgalikda vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risidagi qonun hujjatlariga muvofiq diniy masalalarni hal qilishda yagona siyosatni amalga oshiradi.

Bugungi kunda O'zbekistonda Adliya organlaridan rasman ro'yxatdan o'tgan 16 ta diniy konfessiya (Islom, Rus pravoslav cherkovi, Rim-katolik cherkovi, Nemis-lyuteran cherkovi, Arman-apostol cherkovi, To'liq injil xristianlari, Evangel-xristian baptistlar cherkovi, Novoapostol cherkovi, Ettinchi kun adventistlari, «Golos bojiy», Iegovo shohidlari, Koreys protestant cherkovlari, Yahudiylik, Bahoiylik, Krishnani anglash jamiyati, Buddaviylik) faoliyat olib bormoqda. Ularning jamiyat hayotida birdek ishtirok etishlari uchun zarur imkoniyatlar yaratib berilgan.

Diniy tashkilotlarni vijdon erkinligini ta'minlashdagi o'rni va ahamiyatini hisobga olib davlat tomonidan ularga bir qator imtiyozlar ham belgilangan. Jumladan, «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida»gi qonunning 16-moddasida diniy tashkilotlar muayyan miqdorda davlat mulkidan foydalanishlari mumkin ekani ko'rsatilgan. Shunga ko'ra, diniy tashkilotlar o'z ehtiyojlari uchun davlat organlari tomonidan shartnoma asosida beriladigan binolar va mol-mulkdan foydalanishga haqlidir. Bu esa tegishli hokimiyat organlari ruxsati bilan amalga oshiriladi.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining «Madaniy meros ob'ektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to'g'risida»gi qonunining 27-moddasiga muvofiq tarixiy va madaniy yodgorliklar ob'ektlari va buyumlar diniy tashkilotlarga tekin foydalanish shartnomasi shartlarida berib qo'yilishi ko'zda tutilgan.

Bundan tashqari, Vazirlar Mahkamasining «Din sohasidagi ma'naviy-ma'rifiy, ta'lim ishlarini va faoliyatni takomillashtirishda ijtimoiy ko'mak va imtiyozlar berish to'g'risida»gi Qarorini bir so'z bilan diniy tashkilotlarga nisbatan belgilangan sanatsiya deb atash mumkin. Chunki, bu Qaror diniy tashkilotlarga kommunal xizmatlar uchun olinadigan to'lovlarni yuridik shaxs sifatida emas, balki jismoniy shaxslardan olinadigan miqdorda to'lash huquqini berdi.

Kommunal xizmat to'lovlaridagi farq tufayli yuzaga kelgan tushumlar va ziyoratgohlardan tushadigan xayriya mablag'larini O'zbekiston musulmonlari idorasi tizimidagi masjidlarni ta'mirlash, diniy ta'lim muassasalarining o'quv va moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, o'qituvchi-mudarris va imom-xatiblarning mehnatini rag'batlantirish ishlariga sarflash belgilab qo'yildi.

Diniy tashkilotlarga hukumat darajasida bu kabi ijtimoiy yordamlarning berilishini ham davlatning vijdon erkinligini ta'minlash va diniy konfessiyalarni rivojlanishiga qaratilgan chora-tadbirlarining amaliy ifodasi sifatida baholash mumkin.

Shunday qilib, O'zbekistonda barcha shaxslarning vijdon va e'tiqod erkinligi huquqini ta'minlashga xizmat qiluvchi diniy tashkilotlarning hech bir to'siqlarsiz, qonunda belgilangan tartib va asoslarda faoliyat olib borishlari uchun tegishli huquqiy asos va tashkiliy shakllar ta'minlangan. Bu holat davlatimizning dunyoviy demokratik davlat sifatida rivojlanayotgani hamda diniy bag'rikenglik tamoyillariga sodiq ekanini ko'rsatadi.

Mavzu bo'yicha savollar

1. Vijdon erkinligi nima va uning e'tiqod erkinligidan qanday farqlari mavjud?
2. Diniy tashkilot nima va uning boshqa jamaot tashkilotlaridan qanday farqlari bor?
3. Davlat va din o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solishning qanday metodlarini bilasiz?

Mustaqil ish topshiriqlari

1. O'zbekistonda davlat organlari bilan diniy tashkilotlarning o'zaro munosabatlari.
2. O'zbekistonda din davlatdan ajratilishining o'ziga xos jihatlari.
3. Diniy ibodat va marosimlarni ado etishning qonunchilik asoslari.
4. O'zbekiston Respublikasi «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida»gi (yangi tahrirdagi) Qonunining o'ziga xos jihatlari.
5. O'zbekistonda «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida»gi yangi tahrirdagi Qonunning qabul qilish zarurati.
6. O'zbekiston Respublikasi «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida»gi (yangi tahrirdagi) Qonunida davlat va din munosabatlarining tartibga solinishi.

7. Vijdon erkinligini himoya qiluvchi universal xalqaro normalar va ularning o'ziga xos jihatlari.
8. Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Din ishlari bo'yicha qo'mitaning maqsad va vazifalari.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2014.
2. «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonuni (O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1998 y., 5-6-son, 99-modda).
3. Hasanboev O'. O'zbekistonda davlat va din munosabatlari: diniy tashkilotlar, oqimlar, mafkuraviy kurashning dolzarb yo'nalishlari. T.: Toshkent islom universiteti. 2014. –552 b.
4. Abduxoliqov S. Vijdon erkinligi: metodologiya muammolari. – T.: Fan, 1997. –302 b.
5. Yunusova A. Religiya i zakon (sbornik mejdunarodnykh dokumentov i zakonodatel'nykh aktov Respubliki Uzbekistan). – T.: Toshkent islom universiteti. 2002. –240 s.
6. Ochildiev. A Diniy ekstremizm va terrorizimga qarshi kurashning ma'naviy-ma'rifiy asoslari. –T.: TIU nashriyot-matbaa birlashmasi, 2008. –246 b.

3-MAVZU. MARKAZIY OSIYO DINLARI

REJA:

1. Markaziy Osiyo xalqlari qadimgi diniy e'tiqodlari: shomonlik, tangrichilik, moniylik.
2. Zardushtiylikning teologik tizimi.
3. Buxoro yahudiylari jamoasi tarixi.
4. Markaziy Osiyoda buddaviylik ba xristianlik tarixi.

Tayanch tushunchalar: *Shomonlik, Tangri, Erlik, Umay, Jumay, Olqish, Axuramazda, Axriman, Zardusht, Avesto, Fravashi, YAsna, YAsht, Videvdat, Visperad, Moniy, buxoro yahudiylari, xristianlar, nestorianlar, islom dini.*

Mavzu o'quv maqsadi: Markaziy Osiyo xalqlari qadimgi diniy e'tiqodlari, shomonlik, Tangrichilik, Zardushtiylik va Moniylik dinlarining kelib chiqishi, asoschisi, Markaziy Osiyoda buddaviylik tarixi, xristianlik ta'limotining tarqalishi, milliy taraqqiyotimizda islom dinining o'rni, dinlarning muqaddas manbalari, ularning paydo bo'lishidagi tarixiy jarayonlar haqida talabalarda keng tasavvur hosil qilish.

1. Markaziy Osiyo xalqlari qadimgi diniy e'tiqodlari: shomonlik, tangrichilik, zardushtiylik, moniylik. Markaziy Osiyo o'zining geografik va geosiyosiy joylashuvi tufayli turli madaniyatlar va sivilizatsiyalarning to'qnashuv nuqtasiga aylandi. Osiyo qit'asining Kaspiy dengizi va Orol-Irtish suv havzalaridan to hozirgi Pokiston va Hindistongacha bo'lgan katta qismini egallagan mintaq - Markaziy Osiyo xalqlarining tarixiy ildizlari uzoq o'tmishga borib taqaladi. Ushbu xalqlar haqidagi yozma ma'lumotlar yunon manbalari va miloddan avvalgi VI-IV asrlarga oid qadimgi eron va xitoy yozuvlarida uchraydi.

Mintaqa Evroosiyo markazida joylashgan bo'lib, Sharq bilan G'arbni bog'lovchi bo'g'inga, turli xalq va elatlarning, shuningdek, diniy tizim va e'tiqodlarning doimiy aloqa maydoniga aylandi. Bunday etnik va diniy turfaxillik natijasida shunday vaziyat yuzaga keldiki, u ko'plab dinlarning (zardushtiylik, buddaviylik, yahudiylik, xristianlik) yo'qolib ketishiga qaramay, hozirgi paytda mintaqada yashovchi xalqlarning urf-odatlarida saqlanib qoldi.

Shomonlik. Markaziy Osiyo xalqlari qadimgi diniy e'tiqodlaridan biri sifatida shomonlikni qayd etish mumkin. Shomonlik e'tiqod va an'analari inson ongida g'ayritabiiylik to'g'risidagi tasavvurlar to'liq shakllangan vaqtda paydo

bo'lgan. Ushbu e'tiqod oddiy insonning dahshatli va tushunarsiz, g'ayritabiiy va sirli holatlarini tushunishi va aql kuchidan ustun turishi bilan bog'liqdir. Shomonlik bu omillar orqali jamoalar hayotining tashqi va ichki ziddiyatlarini qamrab oladi. SHomonlikning turli vazifalariga (ruhlarni haydash, falokatlarining oldini olish, yomg'ir chaqirish, afsun qilish va h.k.) kelsak, ular ushbu e'tiqodning asosiy mohiyatiga qo'shimchadir.

Shomonlikdagi asosiy, hal qiluvchi holat shomon tanasiga ruhlarning joylashishi to'g'risidagi tasavvurdir. Odamlar shomonning o'ziga xos trans holatini ko'rganlarida uni o'zi chaqirgan ruhlar egallab oldilar, deb o'ylaydilar. Bunda shomon ko'pincha o'z harakatlarida animistik obraz yoki shu obrazlarni eslatuvchi predmetlarni qo'llaydi. Ruhlarini chaqirish shomonlik harakatlarini ta'sirchan jamoaga yo'naltirib, ulardan o'z manfaatlari yo'lida foydalanishni taqozo etadi.

Shomonlik yovuz va yaxshi ruhlarni tan oladi. Bunda ayrim shomon jamoalari oddiy kishilar ruhi o'ladi, shomon ruhi esa abadiy deb hisoblaydilar. Ruhlar tomonidan o'g'irlanib, shomonlar tomonidan topilib, inson tanasiga qaytarilgan jon haqidagi g'oya faqat shomonlik doirasida tushuntirilishi mumkin. Bu ayniqsa, shomonning davolash usullarida, kasal tanasidan yovuz ruhlarni haydashida yorqin namoyon bo'ladi.

Markaziy Osiyo xalqlarida shomonlik reliktlari turli ko'rinishlarda kuzatiladi. Xalq orasida turli ko'rinishdagi bemorlarni davolash «duoxonlik» bilan boshlanib, kasalni tol navdalari bilan «urish» orqali amalga oshiriladi. Bunda tol novdalari qirqta bo'lishi kerak. Shu kabi marosimning yana bir turi - «kinna», ya'ni bemor tanasidan kasalni haydashning alohida usulidir.

Shomonlik elementlari sifatida kuyovnavkarlik bilan bog'liq bo'lgan odatni - kuyovning kelinnikiga jo'ralari bilan jo'raboshi boshchiligida qiyqiriqlar bilan bazmga borish marosimini ko'rsatib o'tish mumkin. Jo'raboshi qo'lida tol navdalarini ushlagan holda navkarlar boshi uzra elpiydi, bunga javoban navkarlar jo'r bo'lishib qiyqirishadi. Bularning barchasi kuyovdan yovuz ruhlarni haydashga qaratilgan. Shu bilan birga, o'zbek, tojik va boshqa xalqlarda biror kimsa uzoq vaqt kasal bo'lsa, u yaqinlari, tanishlari yoki tabiblar maslahatiga ko'ra, sog'ayishning birdan bir yo'li - bu ruhlar bilan aloqa qilish missiyasini bo'yniga olish ekanligiga ishonadi. Bunday holat xalq orasida «odamli» deyiladi, ya'ni uning ketida qandaydir kuchlar bor deb hisoblanadi. Bunday odamlar asta-sekin insonlarni «davolash» bilan shug'ullana boshlaydi.

O'zbeklarda ko'pincha kasalliklar yovuz ruhlar makr-hiylasi tufayli kelib chiqadi deb hisoblanadi. Hali ham o'zbek xalqi orasida ruhlar hokimiyati odamlar

taqdirini, tabiat ko‘rinishlarini aytib berishiga ishonuvchi kishilar mavjud. Childirma sadosi va marosim aytimlari ba’zi kishilarni kasalliklardan forig‘ bo‘lishiga ishonishga olib kelmoqda. Folbin-baxshilarga asosan ayollar yaqinlari kasal bo‘lib yotib qolganda, oilaviy hayotlarida o‘zaro kelishmovchiliklar yuz berganda, biror buyumi yoki jonivorlari yo‘qolganda, farzandsizlik holatida, umuman, oila turmush tarzida og‘ir vaziyatlarda murojaat qiladilar.

Shomonlik, folbin-baxshichilik (yoki azayimxonlik) amallari juda xilma-xil va keng qamrovlidir. Ushbu vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirishda shu toifadagi kishilar benihoyat ulkan g‘ayritabiiy qobiliyat sohiblari bo‘lmog‘i lozim deb hisoblashgan. Ular homiy ruhlar yordamida asosan quyidagi to‘rtta muhim vazifani bajarganlar. Birinchidan, kasallik sababi va uni davolash yo‘llarini bilish. Ikkinchidan, turli-tuman marosimlar asosida bemorlarni davolash. Uchinchidan, kelajak va inson taqdirini oldindan bashorat qilib, shu jumladan, uzoq masofada yashovchi kishilar taqdirini ham oldindan aytib bergan, va nihoyat to‘rtinchidan, bedarak ketgan odamlar, yo‘qolib qolgan hayvonlar va narsa-buyumlarni qidirib topish. Shuningdek, folbinlar buyumlar kim tomonidan o‘g‘irlanganligini homiy ruhlar ko‘magida aniqlashtirgan holda qidirib topish singari vazifalarni ham bajaradilar.

Folbinlik yoki azayimxonlik vazifalarini ado etish uchun kishilardan maxsus qobiliyatga ega bo‘lishlari zarur hisoblangan. Ushbu iqtidor ko‘pincha tug‘ma bo‘lmasdan, ma’lum jiddiy tayyorgarlik natijasidagina egallangan. Buning uchun tanlangan nomzod qirq kun davomida o‘z xonadonida tashqi dunyodan ajralgan holda chillada o‘tiradi. Bu davr shomonlikning «chilla davri» hisoblanadi. Umuman, xalq tasavvurida insonlarni ins-jinslar ta’siridan eson-omon asrash ularning chilla davri (chilla - forsha «chixil» - qirq degan ma’noni bildiradi) tartib qoidalarga qanchalik rioya qilishlariga bog‘liq bo‘lgan. Chilla inson hayotidagi xatarli, eng og‘ir va eng mas’uliyatli davrni anglatuvchi atama hisoblanadi.

Inson hayotining uch davri bilan bog‘liq holda chilla davri urf-odatlaridan, kishilar uchun muhim ahamiyatga ega bo‘lgan. Avvalo shuni eslash lozimki, har uch davrdagi chilladan ko‘zlangan asosiy maqsad, chillali odam va ushbu xonadonni yovuz kuchlar, yomon ko‘zlar hamda turli ins-jinslar ta’siridan himoya qilish bo‘lgan. An’anaga ko‘ra, har uch chilla davrida, yani tug‘ilganda, nikoh to‘yi va motam marosimda ham chillali xonadonda qirq kun mobaynida ushbu uy chirog‘i o‘chirilmaydi va chillali odam yolg‘iz qoldirilmaydi. Shuningdek, har uch chillaning ham aynan bir xil kunlari (ko‘pincha uchinchi, ettinchi, yigirmanchi, qirqinchi)ga ko‘proq e’tibor qaratiladi va bu davrda chillali uyga isiriq tutatib turish doimiy shartlardan biri hisoblangan.

Baxshilarning ta'kidlashicha, folbin-baxshilar tomonidan tutiladigan chilla turlicha bo'lib, ular orasida eng og'iri va xavflisi baxshilar tomonidan tutiladigan «qora chilla» hisoblanadi. «Qora chilla»da o'tiradigan kishi 40 kun mobaynida bir uydan tashqariga chiqmagan holda chimildiqning ichida o'tirishi lozim bo'lgan. U bu davrda boshqa odamlar bilan gaplashmasligi va faqat o'z uyida yaqin kishisi tomonidan pishirib berilgan pok ovqatni eyishi lozim bo'lgan. Bu davrda bo'lg'usi baxshining qabrstoniga borishi, o'lik ko'rishi, ariqda oqayotgan suvdan o'tishi qat'iy taqiqlangan. Bu jarayonda bo'lg'usi baxshi doimiy ravishda eng yaqin kishisi yoki ustoz baxshi nazoratida bo'lgan. Agar bo'lg'usi baxshi nazoratsiz qolib, tashqariga chiqib ketsa, ruhiy xastalikka chalilib esdan og'ishi ta'qidlagan.

Vodiyda yashovchi ko'plab o'zbek va tojik folbin-baxshilari (azayimxonlari) esa kasallik xuruj qilganida uqalash orqali tanani qizdirib, bemorni terlashga majburlaganlar. Ayrim baxshilar ko'kyo'tal, bosh og'rig'i, bepusht ayollarni davolagan bo'lsalar, boshqalari shol, soqov bo'lib qolgan, badaniga turli toshmalar toshgan kishilarni, ruhiy kasallangan kishilarni davolar ekanlar. Baxshi oldiga kelgan bemorning qaysi a'zosi og'riyotganligini bemor tashrifi tufayli uning o'zining ham tanasidagi o'sha a'zo og'rishidan bilib olar ekan. Marosim davomida baxshi bilan birga bemorning yonida o'tirganlar ham ba'zida jazava holatiga tushganlar. Shundan so'ng baxshi bemorni ettita yoki to'qqizta tol va jiyda xivchinlari bilan o'ng tomonidan boshlab urgan va jinlarni go'yo chap tarafdin haydab chiqargan. Odatda, tol xivchinlari yoki mevali daraxt shoxlari kasallik holatiga qarab ishlatilgan. Bemor engilroq xasta bo'lsa mevali daraxt, og'irroq kasal bo'lsa mevasiz daraxt (tol) xivchinlaridan foydalanilgan. Tol yoxud mevali daraxt xivchinlari ishlatilishiga qarab, go'yoki yovuz ruhlarni kasal tanasidan yakuniy haydash bo'lgan. Ko'chirma qunida baxshi bemor elkasi, qo'llarini silagan xolda uning tanglayini ko'tarib qo'ygan.

Markaziy Osiyo xalqlari hayotidan keltirilgan mazkur misollar shomonlik an'analarning nafaqat qoloq dunyoqarash shakllari sharoitida, balki madaniy-tarixiy rivojlangan jamiyatda ham yashovchanligini yaqqol namoyon etadi. An'analar ko'pincha o'zgaradi, moslashadi, amaldagi rasmiy din talablarining u yoki bu jihatlariga ma'lum darajada birikadi. Chunonchi, islom sharoitida shomonlik harakatlari odatda musulmon an'alariga ko'ra fotiha bilan yakunlanadi, biroq ayrim folbinlar musulmonlikka to'g'ri kelmaydi deb fotiha qilmaydigan hollar ham uchraydi.

Tangrichilik. Tangrichilik osmon xudosi «Tangri»ga e'tiqod qilgan qadimiy turkiylarning dini bo'lib, mil.avv. 2-ming yillik oxiri va 1-ming yillikda vujudga kelgan. Ko'pchilik mutaxassislar oliy osmon xudosi shumerlarda – «Dingir»,

qadim xitoyliklarda - «Tyan» va xunnlarda - «Chenli» nomi bilan mavjud bo'lganidan kelib chiqib, ularda aynan bir xudo - Tangri nazarda tutilgan, deb e'tirof etadi. Olimlar mazkur qiyosga tayangan holda tangrichilik eng qadimgi dinlardan biri ekanini ta'kidlaydilar.

Ayrim tadqiqotchilar fikricha, 5-6 ming yillar muqaddam qadimgi Shumerdan Oltoygacha bo'lgan ulkan hududda protooltoy qabilalari yashagan. Qadimgi shumerlar qadimgi turk tiliga yaqin bo'lgan protooltoy tili lahjasida so'zlashganlar. Shu davrda Tangrichilik protooltoy xalqlarining eng qadimgi dini, insoniyat tarixidagi ilk monoteistik dinlardan biri sifatida shakllangan.

Tangrichilik qadim zamonda jahonda eng keng tarqalgan dinlardan biri bo'lgan. Qadimgi oltoy xalqidan kelib chiqqan turkiy, mongol, tungus-manjur, koreys va yapon xalqlarida Tangrichilikning izlari hozirgacha saklanib qolgan.

Mil. av. 1-ming yillikdan boshlab oltoy xalqlarining turkiy xalqlar guruhi G'arbga qaytish borasida harakatini kuchaytirgan. Hunnlar, sak, massaget, yueyji, kushon, eftaliylar yagona osmon ruhi – Tangriga sajda qilganlar. Diniy qarashlar sodda va tushunarli bo'lgani, diniy marosimlarning qat'iy bajarilgani ularning ming yillar davomida avloddan avlodga o'tib kelishini ta'minlagan. Ba'zi olimlar tangrichilikda «Olqish» («Qo'shiqlar to'plami») yozma manbasi bo'lgani va unda tangrichilik aqidasi, marosimlari va ibodat qilish tartiblari bayon etilganini ta'kidlaydilar.

Tangrichilik ta'limotiga ko'ra, Tangri bu – Moviy Osmon, Buyuk Osmon sohibi ruhi bo'lib, uning doimiy makoni osmon deb hisoblangan. Tangri so'zi turkiy xalqlarda Tengri yoki Tengeri (oltoy), Tengri (qipchoq), Tanri (turk), Tengri (tatar), Tangara (yoqut), Tengiri (kumiq), Teyri (bolqor-qorachoy), Tenger (mo'g'ul), Tura (chuvash) shakli ham ishlatilgan. Tangri butun borliqning yaratuvchisi, cheksiz fazoda faqat uning o'zi hamma narsadan voqif, adolatli va marhamat egasi bo'lgan erkak qiyofadagi yagona xudo sifatida tasavvur qilingan. Butun borliq bo'ysunuvchi Tangri insonlar, xalq va davlatlarning taqdirini belgilaydi deb e'tiqod qilingan.

Milodiy V-VIII asrlarga oid O'rxun-Enasoy yodgorliklari bitiklarida Tangri yagona, azaliy, abadiy, hayot beruvchi, yaratuvchi, o'ldiruvchi, hukm qiluvchi, yordam beruvchi, jazolovchi, bandaning duosini qabul qiluvchi, himoya qiluvchi va mag'firatiga oluvchi, hamma narsani biluvchi, insonlarga ilm beruvchi va yo'l ko'rsatuvchi sifatlar bilan maqtalgan. Shuningdek, bitiklarda u hoqonlarni hokimiyat bergan va mustaqil davlat tuzishlariga ko'maklashgani ham qayd etilgan.

Qadimgi turkiylar e'tiqodiga ko'ra, butun borliq ustidan yagona hukmdor Tangri o'ziga bir qator ko'makchi ma'budlarni ham yaratgan. Jumladan, ushbu panteon Umay (Jumay, ona ma'buda), Erlik (ota ma'bud), Er, Suv, Olov, Quyosh, Oy, Yulduzlar, Havo, Bulut, Shamol, To'fon, Momoqaldiraq, Chaqmoq, Yomg'ir, Kamalak ma'budlaridan iborat bo'lgan. Tangri Er va boshqa ruhlar (YUrt egasi, Suv onasi) bilan Er olami ishlarini hal qilib, barcha jonzoatlarning umrini belgilagan.

Erda hayotning sababchisi bo'lgan Umay (aynan «yo'ldosh») ma'budi ayol qiyofasida va «hayot onasi» deb e'zozlangan. Ushbu ma'buda – xonadon o'chog'i, farzandlar, homiladorlar homiysi hisoblangan. Qadimiy yozuvlarda quyidagilar bitilgan: «Osmon ilohi, Umay va Er suv bizga zafar olib keldi!». Turkiy xalqlar Umayni hosildorlik ma'budasi sifatida ham e'zozlashgan (ona Er, ona Tuproq, ona Vatan). VII-VIII asrlarga oid runiy yozuvlarda u haqda qayd etilgan. Ayrim tadqiqotchilar Umay obrazi genetik jihatdan eroniylarning mifologik qushi Humoy bilan bog'liq bo'lganini ta'kidlaydilar. E'tiqodga ko'ra, Humoyning soyasi tushgan inson baxtli bo'lgan. Bir qator turkiy xalqlar mifologiyasida Umayga e'tiqod qilish qoldiqlari saqlanib kelgan.

Erkak jinsidagi Erlik o'lim sababchisi bo'lib, uning makoni Erosti olami hisoblangan.

Tangrichilikka ko'ra, olam 3 qavatdan iborat. Yuqori olamning hukmdori, bosh ilohi Tangri hisoblangan. O'rta olamni Er-Suv, Quyi olamni Erlik (ErkliD) boshqargan. Tangri samodan turib dunyoni o'z izmiga solgan: insonlarning taqdiri, tabiat hodisalari, xoqonlarga donolik va hokimiyat va b. U o'z xohish istagini so'z bilan ifodalagan, hissiyotlarga ega (antromorfizm), ammo hukmini tabiat orqali bildirgan.

Ko'rinmaydigan Erosti olami barcha yovuz ruhlarning makoni bo'lib, ularga qudratli Erlik boshchilik qilgan. To'qqiz qatlamlararo ko'chib yurish imkoniga ega Er olamida hayot va o'limning mavjudligi tufayli u erda odamlar orasida ma'lum vaqt bo'la oladi xolos. Erosti olamida Er olamidan farqli ravishda barcha chegaralar ko'rinib turadi va boshqa hududlarga o'tish o'ziga xos eshiklar yordamida amalga oshadi. Erosti va suv olami tirik jonzoatlari Erlik tasarrufiga kiradi. Inson vafotidan keyin ko'milgach, uning jismi eng quyi qatlamga tushib boradi.

Tangrichilikda Tangri va Er ikki qutb sifatida qaralsa-da, ular orasida o'zaro hamkorlik mavjud deb e'tiqod qilingan. Inson Erda tug'ilib, Erda yashagan. U vafot etganda, Er uni o'z bag'riga olgan. Er insonga faqat moddiy bo'lagini bera

olgan. Lekin inson boshqa mavjudotlardan farqlanib turishi uchun Tangri unga, ruhiy kuch bo'lgan «qut» (quvvat) va «sur» (ruh)ni ato etgan deb e'tiqod qilingan.

Maqdisiy, turkiy xalqlar «bir Tangri» so'zi bilan qasam ichganliklarini qayd etadi. Uning sharafiga iyun oyining o'rtasida ommaviy bayramlar o'tkazishgan. Olov yoqib, tabiat qo'ynida, otni qurbonlik keltirishgan. Tangriga insonlar qo'llarini yuqoriga ko'targan holda erga qarab ta'zim qilishgan. Ilohdan omad va salomatlik so'rashgan. Bayram aksariyat holda kamondan o'q otish va mehmondorchilik qilish, qimiz ichish bilan yakunlangan.

Tangrichilikda tabiat va inson o'rtasida chegara daxlsizligini saqlashga alohida e'tibor bilan qaralgan. Agar inson tabiatga me'yordan ortiq zarar etkazsa, unda tabiat ruhlarining roziligiga erishish uchun qurbonlik keltirish zarur bo'lgan. Qurbonliklar yirik tog'lar yoki daryolar oldida ommaviy ravishda o'tkazilgan. Daraxtlar orqali ma'budlar oziqlanadi, - deb e'tiqod qilingani sababli qurbonlik qonlari daraxtlar ostiga quyilgan. Lekin, odamlar tabiat ruhlarini o'zlariga hamkor sifatida qarashgan, ularni qarindosh yoki ajdodlar ruhlari deb bilishgan.

Umuman olganda, qadimiy turkiylarning dunyoqarashida borliqning cheksizligi, hayotning doimiy harakat va muntazam yangilanishda ekani muhim o'rin egallagan. Ayni paytda Ruhning ko'chib yurishiga ishonganligi bois inson tiriklik chog'ida borliqning bir bo'lagi sifatida barcha diniy marosimlarni to'la ado etishi lozim, aks holda yovuz ruhlar qatoridan joy oladi, deb e'tiqod qilingan.

2. Zardushtiylikning teologik tizimi. Spitama qabilasidan bo'lgan Pourushaspa o'g'li Ashoga Zaratushtra (yunoncha – Zoroastr, pahlaviycha – Zaraxustra «boqiy yulduz» va «chiroyli tuyalarga ega bo'lgan») ushbu dinning asoschisi hisoblanadi. Zardushtiylik e'tiqodiga ko'ra, bu nom unga Axura-Mazda (yunoncha, Ormuzd →Donishmandlik sohibi) tomonidan berilgan. Zardushtning yashagan davri va joyi haqida turli taxminlar mavjud. Tadqiqotchi M.Boysning ta'kidlashicha, u mil. avv. 1500-1200 yillar orasida yashagan. Uning fikricha, Zardusht o'z da'vatini Gushtasb Luxrasb ismli kayoniylar podshohi davrida boshlagan. Bunga u zamonaviy zardushtiylarning hozirgacha mil.avv. 1738 yil shoh Vishtasp tomonidan qabul qilingan «fasli» kalendaridan foydalanib kelayotganlarini dalil qilib ko'rsatadi.

Zardushtiylikning vatani masalasida ikki xil qarash mavjud. Jumladan, ayrim olimlar zardushtiylik Qadimgi Eron hududida keng tarqalgani, «Avesto»ning sharhlari pahlaviy tilida yozilganidan kelib chiqib, uning vatani Midiya (hozirgi Eron hududi) deb hisoblasalar, ko'pchilik tarixchilar esa «Avesto»da Xorazm Zardushtning vatani, Axura-Mazda bilan aloqa bog'langan va

ozarxurra (muqaddas olov) birinchi bor yoqilgan joy ekani qayd qilinganiga asoslanib, Xorazmni e'tirof etadilar.

Zardushtiylikning muqaddas manbasi «Avesto» («Apastak», «Ovisto», «Ovusto», «Abisto», «Avasto» - «joriy qilingan qat'iy qoidalar») sanskrit tiliga yaqin o'ziga xos (avesto tili) tilida yozilgan. Uning «Gat»lar nomli qismi Zardusht qalamiga mansub deb hisoblanadi. Ko'pchilik tadqiqotchilar fikriga ko'ra, Xorazm, Gava (So'g'd), Marg'iyona (MarC), Baqtriya (Balx), Orol dengizi (Vorukasha yoki VurukashA) va Amudaryo (Daiti) kabi nomlarning tilga olingani «Avesto» O'rta Osiyoda mil. avv. I ming yillikning birinchi yarmida vujudga kelganini tasdiqlaydi. Dastlab «Avesto» matnlari og'zaki ravishda saqlanib kelgan. Uning eng qadimiy qismlari II ming yillik oxiri I ming yillik boshlariga oid bo'lib, keyingi asrlarda uning tarkibi turli diniy urf-odatlar bayoni, axloqiy, huquqiy qonun-qoidalar bilan to'ldirilib borilgan. Milodiy uchinchi asrda qonunlardan iborat Avestoning sharhi «Zend» (parfiyoncha, «sharhlangan matn») yozilgan. Zamonaviy zardushtiylarning fikriga ko'ra, «Avesto»ning to'liq qismi etib kelmagan bo'lsa-da, uning dastlabki yozma nusxasi 12 ming qora mol terisiga bitilgan edi. Abu Rayhon Beruniy «Podshoh Doro ibn Doro xazinasida (AbistoninD) o'n ikki ming qoramol terisiga tillo bilan bitilgan bir nusxasi bor edi. Iskandar (Aleksandr Makedonlik) otashxonalarni vayron qilib, ularda xizmat etuvchilarni o'ldirgan vaqtda uni kuydirib yubordi. Shuning uchun o'sha vaqtda Abistonning beshdan uchi yo'qolib ketdi», deb aytgan so'zlari yuqoridagi fikrni tasdiqlaydi.

«Avesto» mil. avv. I asrda Arshakiylar sulolasi davrida ilk marta oromiy alifbosida ko'chirilgan. Shopur II (243-273) va Xusrav I (531-579) zamonlarida uning nusxalari yaratilgan. IX asrda yozilgan «Denkart» («Imon faoliyati», Sosoniylar hukmronligi davrida yozilgan qomusiy lug'at bo'lib, u o'z ichiga badiiy va tarixiy ma'lumotlarni olgan. Dastavval 9 bo'limdan iborat bo'lgan, keyinchalik uning 2 qismi yo'qotilgan. Abbosiy xalifa al-Ma'mun ibn Horun Rashid davri (813-833)da Aturfarnbag (Aturfat ibn Hamat) tomonidan to'plangan) asari «Avesto»ning 21 qismdan iborat bo'lganini qayd etadi. Dindorlar kundalik faoliyati uchun uning ixchamlashtirilgan shakli - «Kichik Avesto» («Xurdak Avesto») yaratilgan.

VII asrda Eronga islomning kirib kelishi zardushtiylarni Hindistonga ko'chib o'tishga majbur qildi. Ularning avlodlari (forsiyalar) Mumbay shahrida o'z jamoalarida hozirgacha «Avesto»ning bir nusxasini saqlab keladilar.

«Avesto» - «Videvdat», «Yasna», «Visparad» va «Yasht» nomi bilan yuritiladigan bo'limlarni o'z ichiga oladi. 22 bobdan tashkil topgan «Videvdat» -

«Avesto»ning saqlanib qolgan boʻlimlari orasida eng mukammali boʻlib, unda odamlar yashaydigan barcha yurtlar Axura-Mazda tomonidan yaratilgani, kasallik, oʻlim, azob-uqubatlar boʻlmagan zamon, yaʼni insoniyatning farovon hayoti, Zardusht bilan Axura-Mazdaning savol-javoblari, qasam ichish, vaʼdada turish, ahdni buzish, tozalik, yuvinish asoslari kabi masalalar yoritilgan. «Yasna» - diniy marosimlarda oʻqiladigan duolar boʻlib, 72 bobdan tashkil topgan. Zardushtning soʻzlari hisoblanadigan 17 fasl, 338 qitʼa, 896 misra va 5560 soʻzdan iborat «Gat»lari ham shu boʻlimdan joy olgan. «Gat»ning har bir sheʼri pahlaviy tilida «Gas» deyiladi. Umuman olganda, bu boʻlimda olovning muqaddasligi, zardushtiylik marosimlari orasida olovga eʼtiqod qilish, Axura-Mazda nurining Quyoshda namoyonligi va uning Erdagi zarrasi deb bilinishi, olovning haqni nohaqdan, eng oliy gunoh hisoblanmish yolgʻonni rostdan ajratib berishi, yolgʻonning chin eʼtiqodga xiyonat, deb qoralanishi kabi eʼtiqodiy tushunchalar oʻz aksini topadi. «Visparad» - 24 bobdan tashkil topgan boʻlib, maʼbudlar shaʼniga oʻqiladigan duo va pand-nasihatlardan iborat. 22 bobdan tashkil topgan «Yasht» esa har bir bobi Axura-Mazdadan boshlanib, u tomonidan yaratilgan va uning maʼlum vazifalarini bajaruvchi maʼbudlar shaʼniga aytilgan madhiyalardan iborat.

Zardushtiylik taʼlimotiga koʻra, Zardusht oʻttiz yoshga etganida unga paygʻambarlik vazifasi berilgan. U oʻz tarafdorlari bilan birga Aivita suvi qirgʻoqlarida xilvat (yolgʻizlik, chillA)ga chiqib ketgan. Xilvatning 45-kechasi samoga koʻtarilib, Vohumanah (Bahman) deb nomlangan farishta bir necha farishtalar bilan birga uning koʻragini yorib, ruhini poklaganlar. Vohumanah uni jannat, yaʼni Axura-Mazdaning huzuriga olib borgan. Oʻsha erda u dinning hukmlari bilan birga yulduzlar, sayyoralar, jannat, jahannam va boshqa narsalarning ilmini oʻrgangan. Shundan soʻng Axura-Mazda unga muqaddas kitob «Avesto»ni inʼom etdi. Zardusht taʼlimoti ezgulik va yovuzlik oʻrtasidagi kurashning azaliy ekaniga asoslangan axloqiy xarakterdagi din boʻlib, unda adolatli boʻlish, oqillik, yaratuvchanlik va mehnatsevarlik bilan yagona xudoga sigʻinish targʻib qilingan. Bu kurashda ezgulik tarafdori Axura-Mazda oxir-oqibat yovuzlik tarafdori boʻlmish Anxra-Maynyu (yunoncha, Axriman - yomonlik, buzgʻunchilik ibtidosi) ustidan gʻalaba qozonadi. Shuning uchun koʻpchilik dinshunoslar zardushtiylikni assimetrik dualizmga mansubligini qayd qilishgan.

Taʼlimotga koʻra, birinchi inson Govmard (forscha - hoʻkiz-odam) boʻlgan. Birinchi shoh Yima (Jamshid) hukmronligi oltin davr hisoblangan. Uning davrida kishilar bekamu-koʻst, baxtiyor yashaganlar. 900 yil oʻtgach, shoh Yima gʻururga berilib, man etilgan sigir goʻshtini eydi va yovuzlik ramzi Axriman hukmidagi

kuchlar bosh ko'taradi. Oqibatda olamni muzlik qoplaydi. Yima Axura-Mazda amri bilan odamlar va hayvonlarni sovuqdan saqlab qolish uchun qo'rg'on qurib, unga har bir jonzotdan bir juftini joylashtiradi. Insoniyat tarixining ilk oltin davri tugagach, yaxshilik va yomonlik o'rtasidagi kurash davri bo'lgan ikkinchi davr boshlangan. Uchinchi davrda Axura-Mazda g'alaba qilib, ezgulik saltanati qaror topadi, o'lganlar qayta tiriladi.

Zardushtiylik ta'limotiga ko'ra, dunyo sinovlardan emas, balki yovuzlikka qarshi kurashdan iborat, xolos. Ta'limotda insoniyat yashayotgan dunyo muhim hisoblanadi. SHuning uchun unda dunyoviy lazatlardan oxirat uchun voz kechish masalalari ilgari surilmaydi. Ezgu amallar qilish orqali yovuzlikni engish mumkin. Har bir zardushtiy hayotini ezgu fikr - xumata, ezgu so'z - xuxta, ezgu amal - xvartsha asosiga qurishi hamda yovuz fikr - dujvartsha, yovuz so'z - dujuxta, yovuz amal - dujmatadan saqlanishi zarur.

Har bir inson vijdon amriga binoan ezgulik va yovuzlik orasidagi farqni topa olishi lozim. Har kim Anxra-Maynyu va uning tarafdorlariga qarshi kurashishi zarur. Jumladan, Anxra-Maynyu yaratgan chayon, ilon va boshqa turli yirtqich hayvonlar xrafstra (jirkanchli) deb atalib, ularni o'ldirish mumkin.

Zardushtiy uchun har doim pok holda bo'lish ahamiyatli hisoblanadi. Inson o'zini pok saqlashi uchun yomon o'y-xayollar, kasallik, o'liklarga yaqinlashmasligi hatto ularga qaramasligi ham zarur. Istisno tariqasida nopok bo'lib qolgan kishi yangidan poklanishi kerak. Inson jasadini olovda yoqish, muqaddas olovni o'chirish va ruhoniylarni o'ldirish eng og'ir gunohlardan sanaladi. Zardushtiylik reinkarnatsiyani rad etadilar.

Zardushtiylikda imon uchta narsaga asoslanadi: fikrlar sofliqi, so'zning sobitligi, amallarning insoniyliqi.

Zardushtiylik bir yilda har biri besh kundan davom etadigan oltita bayramni belgilaydi. Bu bayramlar orasida goxanvar – har biri o'ttiz kundan iborat bo'lgan 12 oydan keyingi besh kunlik bayrami asosiy o'rinni egallaydi. Yilning 360 kunidan qolgan kunlari xursandchilik, diniy marosimlar bilan o'tkaziladi. Shunday qilib yangi yilning – Navro'zning yaxshi kirib kelishiga umid bildiriladi.

Zardushtiylikda bir kecha-kunduz besh qismga bo'linadi: ratu (belgilangan ilohiy tartib), xavani (sahardan tushgacha), rapitvina (tushdan soat 3-4 gacha), uzayyarina (oqshomgacha), avistrutrima (yarim tungacha), ushaxina (tun yarmidan sahargacha). Sutkaning bu nomlari ham xudoga o'xshatilib, har biriga ibodat qilinadi – bir kunda besh marta namoz o'qiladi.

Ko'pchilik dinshunoslar zardushtiylikni dualizmga oid deb hisoblasalar-da, lekin unda Axura-Mazdadan keyingi darajalarda turuvchi o'ziga xos xudolar

panteoni mavjud ekanini ta'kidlash lozim. Ularning eng buyuklari Amesha Spenta (Abadiy muqaddas) – Axura Mazda yaratgan 7 maxluqdan biri. Boshqa fikrga ko'ra, Amesha Spenta – Axura Mazdaning timsoli, Yazatlar - Axura Mazda yaratgan quyi ruhlar bo'lib, ular Erdagi turli hodisa va holatlarga mas'uldirlar. Eng mashhur yazatlar Sraosha, Mitra, Rashnu va Veretragna hisoblanadi. Fravashi Osmonlarda yashovchi va Zardushtga vahiy olib tushuvchi maxluqotlar. Shu bilan birga Spenta-Manyu (yorug'lik, yaralish ibtidosi), Asha Vaxishta (adolat, haqiqat), Voxu Mana (aql, ezgu fikr, tushunish), Xshatra Vairya (qudrat, qat'iylik, hukmronlik), Spenta Armaiti (muhabbat, ishonch, rahm, fidoyilik), Xaurvatat (salomatlik, mukammallik), Ameretat (baxt, abadiylik) ezgulik tarafdorlari hisoblanadi. Anxra-Maynyu, Drudj (yolg'on), Indra (zo'rlik, zulm), Akem Mana (yomon fikr, adashtirish), Shaurva (qo'rqqoqlik, pastkashlik), Taramaiti (takabburlik), Taurvi (kasallik, nuqsonlik), Zaurvi (qarilik, o'lim) esa yovuzlik tarafdorlari hisoblanadi.

Zardushtiylikda har bir dindor shubhasiz tasdiqlashi zarur bo'lgan muhim aqidalar ishlab chiqilgan. Unga ko'ra, oliy mehribon xudo Axura Mazdaning yagona va mavjud, Gegig (Er) va Menog (Ruh) olamlari mavjud, Zardusht insoniyat tarixida Axura Mazdaning ilk payg'ambari, «Avesto»ning barcha qismi ilohiy haqiqat, muqaddas olov Xudoning Erdagi timsoli, Mubodlar Zardushtning birinchi shogirdlari va vahiyning muhofazachilari, poklanish marosimlarini bajaruvchi, muqaddas olovni saqlovchi va ta'limotning sharhlovchilari, barcha yaxshiliklarning barhayot fravashilari mavjud bo'lib, odamlarning fravashilari Erda yovuzlikka qarshi kurashish yo'lini tanlaganlar, yakunda ezgulik va yovuzlik kuchlarining uyg'unlashishi, kelajakda Saoshyanta (xaloskor) kelishi va uning yovuz Frasho Kereti ustidan g'alaba qozonishi, oxiri zamonning sodir bo'lishi, o'limdan so'ng hisob-kitobning bo'lishi, adolatning qaror topishi, yovuzlikka qarshi kurash va poklikni saqlab qolish maqsadida zardushtiylik an'analari va marosimlarga amal qilishning zarurligiga e'tiqod qilish shart qilingan.

Zardushtiylikka ko'ra, inson vafotidan uch kundan so'ng uning ruhi jasadidan ajralib, Osmon (Qo'shiqlar uyi)ga olib boruvchi Chinvat ko'prigi (Ajratish ko'prigi)ga boradi. Chinvadda inson ruhini ezgulik yazatlari Sraosha, Mitra va Rashnu himoya qiladi. Agar inson ruhining ezgu amallari bir tola soch vaznida ham yovuz amallardan og'ir kelsa, qo'shiqlar uyiga boradi. Aks holda uning ruhini dev Vizaresh do'zaxga tashlaydi. Chinvadda inson o'z Daen (imon)ini uchratadi. Ezgu amal sohibiga imon go'zal qiz qiyofasida ko'rinib, uni ko'prikdan olib o'tishga yordam beradi. Yovuz amal egasini esa, jodugar ayol ko'prikdan do'zaxga yiqitib yuboradi.

Zardushtiylikka ko'ra, dunyoga 3 nafar saoshyanta kelishi lozim. Ular Zardusht ta'limotini qayta tiklaydi, qiyomatga yaqin ularning oxirgisi Anxra-Maynyu bilan jang qilib, barcha yovuzlik kuchlarini mag'lub etadi. Barcha o'lganlar qayta tiriladi va olov orqali hisob-kitob qilinadi. Odamlar erigan metall oqimida barcha gunoh va nuqsonlardan tozalanadi. Yaxshi odamlar uchun olov sut bug'idek tuyuladi, yomon odamlar esa yonib ketadilar. Shundan so'ng olam o'zining asl holatiga abadiy qaytadi.

Zardushtiylikda marosimlar qat'iy belgilangan tartibda o'tkaziladi. Har kim amal qilishi lozim bo'lgan shart amallar bo'lib, ularga ko'ra, barcha marosimlarni diniy malakaga ega erkak kishigina amalga oshirishi mumkin, ishtirokchilar pok holda, Sadre (oq rangli maxsus zardushtiylik ko'ylagi), Kushti (maxsus kamar) va bosh kiyimda bo'lishi, ayollar esa sochlarini ro'mol bilan berkitishi, ishtirokchilar tik turgan holda olovga yuzlanib, ibodatlar avesta yoki pahlaviy tilida olib borilishi ta'minlanadi. Marosimda dinsiz yoki boshqa din vakilining ishtiroki xosiyatsiz hisoblanadi.

Zardushtiylik kunlik Gohi - kunning goh, deb nomlanuvchi vaqtlarida besh mahal - Xavan goh (tongdan peshingacha), Rapitvin goh (peshindan so'nD), Uzarin goh (kun botishdan oldin), Aivisrutrim goh (kun botgandan so'nD), Ushaxin goh (yarim kechadan tongacha) ibodatni amalga oshirganlar.

Zardushtiylik marosimlari zahirida har qanday nopoklikka qarshi kurash ta'limoti yotadi. Bunda poklanish muqaddas olov yordamida amalga oshadi. Zardushtiylik ibodatxonasida (otashkade) uzluksiz ravishda muqaddas olovning yonib turishi ta'minlanadi. Ba'zi ibodatxonalarda bir necha yuz yillardan beri muqaddas olovlar o'chmasdan kelmoqda. Muqaddas olovlarni o'chib qolmasligini Mubod (diniy marosimlarni avloddan avlodga saqlab qolish mas'uliyatini olgan, kohinlar oilasi)lar ta'minlaydi. Mobadlar olovni har qanday holatda ham asrashi zarur bo'lgan. Yangi olovni yoqish faqatgina istisno vaziyatlarda amalga oshiriladi.

Muqaddas olovlarning Shoh otash Varaxram (oliy darajadagi Shoh Bahrom olovi) maxsus shohona marosimlar, yirik g'alabalarga bag'ishlanib yoqilgan. Uni yoqishda 16 xil olov jamlanib, birlashtirilgan. Ushbu olov bilan bog'liq marosimlarni yuqori martabadagi ruhoniylar amalga oshirishgan. Otash Aduran (o'rta darajadagi aslzodalar olovi) 1000 kishidan kam bo'lmagan aholi turar joylarida Mobadlar tomonidan yoqiladi. Buning uchun jamiyatning ruhoniy, harbiy, dehqon va hunarmandlardan bo'lgan tabaqalari ishtirok etishi lozim bo'ladi. Olov oldida Nozudi (kohin, amaldor va hukmdorlar sharafiga o'tkaziladigan marosim), Gavaxgiran (to'y marosimi), Sadre pushi (Zardushtiy

shaxsning maxsus ko'ylak kiyish va kamar taqish marosimi), Gaxanbar (Yazatlar sharafiga o'tkaziladigan yil davomidagi bayramlar) kabi marosimlar o'tkaziladi. Otash Dodgoh (quyi darajadagi oloC) mahalliy jamoalarning kundalik diniy ehtiyojlari uchun ishlatilgan. Forslarda bu kabi joylar Dar ba mehr (adolat egasi Mitraning hovlisi) deb atalgan.

Zardushtiylikni qabul qilayotgan shaxs dinning arkonlarini tan olib, Fravan duosini o'qishi, Sadre va Kushtini taqishi lozim. Dinni qabul qilish odatda o'smirlik vaqtidan boshlanadi. Zardushtiylikni qabul qilayotgan vaqtda kishi hushyor va og'ir gunohlarni qilmagan holda bo'lishi lozim. Bu dinni qabul qilmoqchi bo'lgan kishining ba'zi marosimlarni bajarishi kifoya hisoblansa-da, hind zardushtiylarning dasturiga ko'ra, kelib chiqishi eroniy bo'lmagan boshqa din vakillari ehtiromga loyiq emas.

Shunday bo'lsa-da, zardushtiylikka ko'ra, inson vafotidan so'ng uning hukmi diniy mansublikka emas, balki fikri, so'zi va amallariga muvofiq bo'ladi. Boshqa dindan voz kechgan shaxs esa zardushtiy bilan kamida bir yil aloqada bo'lgan va bu vaqt davomida Mobad yoki Behdin (ruhoniylar oilasiga mansub bo'lmagan, ammo diniy malakasi yuqori bo'lgan shaxs)lardan ta'lim olgan bo'lishi lozim.

Mobad tomonidan dam solingan insonni ichki va tashqi yovuzlikdan saqlovchi va xudo bilan aloqaga kirishda Sadre va Kushtidan foydalaniladi. Sadre kiyish zardushtiy uchun farz amallardan hisoblanadi. Kushtini muhim marosimlar va har ibodatdan oldin echib va taqib turish lozim. Ular doimo toza holda saqlanib, yilda ikki marta Navro'z (Ezgulikning yovuzlik ustidan g'alabasiga bag'ishlangan yangi yil bayrami bo'lib, yilning kun va tuni teng 21 martda nishonlanadi) va Mehrjon (Hosil bayrami 23 sentyabr kuni nishonlanadi) bayramlarida almashtiriladi.

It yordamida odamdan devlarni quvish va poklash uchun Sog'did marosimi o'tkaziladi. Marosim xushsiz odamlarni tirik yoki o'lik ekanini aniqlashda ham o'tkazilgan.

Zardushtiylikda dafn marosimi va undan keyingi tadbirlar murakkab bo'lishiga qaramay o'ziga xos jihatlari bilan ajralib turadi. Dastlab kishi jasadi podyob (o'likni to'liq yuvish) marosimi olib boriladi. Jasadni ko'targan va yuvgan kishilar barashnum (o'likka tegib ketgan va og'ir gunohlar qilgan kishilarni poklash) uzoq vaqt davom etadigan marosim bo'lib, u itlar yordamida amalga oshiriladi. Marosimning o'limdan keyingi hayot uchun foydali ekani uqtirilgan holda, har bir dindorga umri davomida bir marta bo'lsa-da, tavsiya qilinadi. Undan tashqari Yasna (Yasnaning 27 bo'limi o'qilishi) marosimi muqaddas olov oldida

Mobadlar tomonidan amalga oshirilib, unda dron (maxsus tayyorlangan non) va xum (xaoma, maxsus tayyorlanadigan muqaddas ichimlik) ishtirokchilarga tarqatiladi.

An'anaviy dafn marosimi bo'yicha jasadni daxma (erdan 4-5 metr balandlikda silindr shaklida bo'lgan maxsus joy) ga qo'yilib, unga o'liklar ustma-ust tartib bilan yotqiziladi. Ta'limotga ko'ra, o'lik Axrimanninng vaqtinchalik g'alabasi oqibati bo'lgani bois u nopok hisoblanadi. Shuning uchun yirtqich qush va hayvonlar ixtiyoriga topshirilgan jasaddan qolgan suyaklar terib olinib, novus (maxsus quticha)larga solingandan so'ng daxmaga qo'yiladi. Ammo, 1970-yillar boshlarida Eronda jasadni beton qabrlarga ko'mish amaliyoti boshlangan. Dafn marosimida nasusa (qutiga ko'muvchilar)lar nomli ijtimoiy tabaqa vakillaridan kamida ikki kishi ishtirok etishi lozim. Dafnning bir kishi tomonidan amalga oshirilishi katta gunoh hisoblanadi. Noiloj vaqtda esa itning ko'magidan foydalanish mumkin.

Zardushtiylik diniy tizimida Eron Mobadlari kengashi (Anjumani mug'one Iron) faoliyat ko'rsatib, ruhoniylar rutbasidan tashkil topgan. Zardushtiylikning diniy ierarxiyasi Ratu (zardushtiylikning himoyachisi, mas'um mobad), Mobadan Mobad (mobadlarning mobadi), Sar-Mobad (yoki pahlaviycha, Bozorg dastur, mobadlarning sardori, katta mobad), Dastur (ko'rsatma beruvchi, etakchi mobad), Mobad (o'rta maqomli mobad), Xirbad (quyi maqomdagi mobad) va Mobadyor (mobad oilasidan bo'lmagan ruhoniylar).

Hozirgi vaqtda zardushtiylarning gebr (Eron) va fors (Hindiston) jamoalari saqlanib qolgan. Jumladan, Hindistonda zardushtiylikka e'tiqod qiluvchi kam sonli parslar bo'lib, ular VII asrda Eronga islomning kirib kelishi oqibatida Hindistonga qochib kelgan fors zardushtiylarining avlodlari hisoblanadi. Forsiylar dastlab Kathiavardagi Diu va Gujarotdagi Senjenda yashaganlar. Keyinchalik Bombay (Bombey)ga ko'chib o'tgan zardushtiylar soni 100000 kishi atrofida bo'lib, hozirgi kunda Hindiston aholisining 0,007 foizini tashkil qilmoqda. Undan tashqari Avstraliya, Evropa, Shimoliy va Lotin Amerikasi, Rossiya Federatsiyasi va MDH mamlakatlarida zardushtiy jamoalari mavjud.

Hozirgi vaqtda zardushtiylikka e'tiqod qiluvchilar soni 200000 dan oshadi. 2003 yil YUNESKO tomonidan zardushtiylikning 3000 yilligi nishonlandi.

Moniylik. Dualistik dinlarning eng yirigi bo'lgan moniylikka Surayk ibn Fatak (216-276) tomonidan asos solingan. Uning arabiylashtirilgan to'liq nomi X-asr arab manbalarida Moniy - Surayk ibn Fatak shaklida zikr qilingan. Ushbu din qadimgi Bobil dinlari, yahudiylar, xristianlik, buddaviylar va zardushtiylikning

diniy ta'limotlari asosida vujudga kelgan. O'z davrida Moniylik G'arbda Rimgacha, Sharqda Xitoy va Hindistongacha bo'lgan hududda keng yoyilgan va yuqori nufuzga ega bo'lgan.

III asrda Somoniylar davlati Zardushtiylik dinining ta'siri ostida edi. SHunday bo'lsada, Moniy xristian - yahudiy ta'limotlari asosida ulg'aygan. Uning ota-onasi (Fatak va Maryam) asli Parfiya sarkardalari avlodlaridan bo'lgan. Moniyning yoshligi gnostiklar (ilk xristianlikda xudo va dunyoning yaratilishi haqidagi ta'limotni yaratishga uringan diniy- falsafiy oqim) ibodatxonasida o'tgan va 12 yoshga to'lganida o'ziga ilohiy xabar (vahiy) kelganini ma'lum qilgan. O'ziga xabar bergan ilohning nomini Moniy «ikki mohiyat (Nur va zulmat, yaxshilik va yomonlik) ruhi» deb atagan. Shunga ko'ra, uning ta'limotini ikkixudolik g'oyasi (gnostik dualizm)ga asoslangan deb aytiladi. SHundan so'ng unga Moniy – «Ruh» laqabi berilgan.

241 yil Moniy 24 yoshga etganda unga o'z ilohidan yana vahiy kelgan va nihoyat o'z ta'limotini ochiq va baralla targ'ib qilish vaqti etganini bildirgan. SHundan so'ng Moniy yangi dinga asos solishga qaror qilgan va o'zining diniy targ'ibot ishlarini boshlagan. 242 yilda Fors davlati shohi Shopur I ning taxtga o'tirish va toj kiyish marosimi paytida Moniy birinchi marta o'z ta'limotini ommaviy bayon etib, va'z aytgan. SHundan so'ng Moniy Shopur I ning vafotiga qadar (273 yil) mamlakatda o'zining diniy targ'ibotini olib bordi. U o'zini shu dinning asoschisi va payg'ambari deb bilgan va butun Fors davlati, Hindiston, Old va O'rta Osiyo bo'ylab safarlar uyushtirgan. U o'z safarlari davomida zardushtiylik, hinduiylik, yahudiylik, buddaviylik va xristianlik dinlari faollari bilan muloqotlar uyushtirgan hamda ularning ta'limoti, ibodatxonalarining faoliyati va targ'ibot uslublarini o'rganib, o'z ta'limotining targ'ibot - tashviqot ishlarida foydalangan. SHunday bo'lsada Moniy, o'z faoliyatini qatl qilingunga qadar Fors mamlakati hududidagina amalga oshirgan.

Moniy o'zini Zardusht, Siddhartha Gautama (BuddA) va Iso Masihlarning izdoshi deb biladi. Shunga asoslanib Moniylikni, sinkretik (qorishiq) xarakterga ega deyiladi. Ammo ayrim ma'lumotlarda Moniy o'zining ilk targ'ibotini aynan Mesopotamiyada emas, balki Hindistonning shimoliy-sharqiy qismlarida boshlagani aytiladi. Chunki Moniy, u erda jahon dinlaridan biri bo'lgan buddaviylik ta'limotini o'rganish bilan bir paytda, o'zning targ'ibotchilik ishlarini ham boshlab yuborgan edi, deyiladi.

275 yilda mamlakatda yuqori nufuzga ega bo'lgan Mug'lar (zardushtiylik kohinlari)ning qistovi bilan Fors davlatining yangi shohi Bahrom I Moniyni zindonga tashlashga farmon bergan va 276 yilda qatl ettirgan. Shundan so'ng

Moniy izdoshlarining ba'zilar qiynoqlarga mahkum etilgan, ayrimlari mamlakatdan badarg'a qilingan. Aksariyat qismi esa g'arbda Rim imperiyasi, sharqda esa Sharqiy Turkiston, Uyg'uriston hamda ularning atrofidagi davlatlarda panoh topib, moniylik ta'limotini rivojlantirganlar.

Moniyning ta'limotida Nur va Zulmat o'rtasidagi azaliy kurash asosiy o'rinni egallaydi. Uning mazmun-mohiyati esa, Nurning Zulmat ustidan g'alaba qozonishiga ishonishdir. Moniylik mahalliy dinlar – zardushtiylik, buddaviylik va xristianlik xususiyatlarini o'zida mujassamlashtirgan. Moniy o'zini avvalgi dinlarning «to'g'rilovchi payg'ambari» deb e'lon qilgan. U xristianlikdan messianizm va «Masih» e'tiqodini o'zlashtirgan.

Borliqning 2 mohiyati asosi – yorug'lik, yaxshilik va ruh olami bilan zulmat, yovuzlik va moddiyat olamining o'zaro kurashini e'tirof etuvchi zardushtiylik dualizmi moniylikning asosini tashkil etadi. Ularning e'tiqodicha, birinchi olamda Nur (Xudo), ikkinchisida – Zulmat (SHayton) hukmronlik qiladi. Inson ikki unsurdan - Nur farzandi bo'lgan ruh va Zulmat farzandi hisoblanmish jismdan iborat mavjudotdir. SHuning uchun inson Zulmat kuchlariga qarshi kurashda Nur kuchlariga yordam berishi lozim deb qaraladi. Ushbu ikki olam o'rtasidagi kurash falokat bilan tugaydi, natijada moddiyat halokatga uchrab, ruh g'alaba qozonadi.

Moniylik ta'limotiga ko'ra, bu dunyo yovuzlik dunyosi deb qaralgan va patsifizm (urushmaslik) hamda mol-dunyo yig'maslik muhim o'rin tutgan.

Moniylik o'z e'tiqod qiluvchilaridan mol-mulklaridan 1/10 hissa xayri-sadaqa berishni, bir kecha kunduzda to'rt mahal ibodat qilishni, yolg'onchilik, qotillik, o'g'irlik, zino, baxillik, sehrgarlik va unga ishonishni, butparastlik kabi amallardan uzoq yurish talab qilgan.

Moniylik o'z davrida aholining quyi tabaqa vakillari orasida keng tarqalgan. Bunga sabab ular Zulmat olamini zodagonlarning zulmlari qiyofasida tasavvur qilganlar va bundan xalos bo'lish uchun Nurga ibodat qilganlar. Bu bilan Nurning g'alabasiga har kim o'z hissasini qo'shmoqda deb ishonganlar.

Moniylik 763-840 yillar davomida Uyg'ur xoqonlining rasmiy dini bo'lgan. O'z yurtlaridan quvilgan moniyliklar, Kichik Osiyoning chekka hududlariga yashirinishga majbur bo'lishgan. Moniylik umumiyashtiruvchi din bo'lgani sababli to'g'ridan to'g'ri «payg'ambar»ning yozma buyruqlariga asoslanadi. Uning asarlari ko'plab tillarga tarjima qilingan.

Moniylik ta'limoti u tomonidan tuzilgan «Shopurkan», «Tirik Hushxabarchi» (Moniy va uning ta'limoti haqida), «Pragmataya» (sirlar kitobi), «Kefalaya» (Boblar) kabi kitoblarda asoslab berilgan va ayrimlari rus tiliga tarjima qilingan.

Moniylikdan bugungi kunga qadar birgina Xitoyning Futszyan viloyati Syuanchjou tumanida joylashgan moniylik ibodatxonasigina saqlanib qolgan. Bu din qanchalik engillikka va oddiylikka asoslangan bo'lsada, tarixning murakkab sinovlariga bardosh bera olmadi. Natijada u din sifatida unutildi. Undan yirik tadqiqotlar uchun ma'lumotlarga qolgan xolos.

3. Yahudiylik. Buxoro yahudiylari jamoasi tarixi. Yahudiylik dunyoda keng tarqalgan monoteistik dinlardan biridir. Eng yirik yahudiy jamoalari Isroilda 5,6 mln., AQSHda 5,6 mln., Kanadada 350 ming, Rossiyada 230 ming, G'arbiy Evropa davlatlaridan Fransiyada 310 ming, Germaniyada 230 ming, Buyuk Britaniyada 280 ming, Argentinada 200 ming, Avstraliyada 110 ming, Braziliyada 110 ming kishini tashkil qiladi.

Yahudiylik miloddan avvalgi II ming yillikning oxirlarida Falastinda vujudga kelgan yakkaxudolik g'oyasini targ'ib qilgan dindir. Yahudiylik millat dini bo'lib, faqatgina yahudiy xalqiga xos.

Falastin hududidan Rim imperiyasining turli tomonlariga butunlay badarg'a qilinadilar. Shu tariqa, bu davrlarda yahudiy xalqining katta qismi asir qilib olingan yoki bu erlardan quvg'in qilingan. Aynan mana shu hol yahudiylarning keyinchalik Falastin hududidan tashqariga, jumladan, Markaziy Osiyoga tarqab ketishiga sabab bo'ldi. Mavjud ma'lumotlarga qaraganda, miloddan avvalgi VII asrdayoq yahudiylar Isroilni tark etib, Misr, Eron va boshqa yurtlarda panoz izlashgan.

Yahudiylar O'rta Osiyoga qadim zamonlardan ko'chib kelganlar. Ularning bu kelishlari haqida turli xil rivoyatlar mavjud. Miloddan avvalgi 722 yilda Isroil podshohligi Ossuriya tomonidan, miloddan avvalgi 586 yilda esa Bobil davlati tomonidan bosib olingach, yahudiy xalqining bir qismi o'lkadan haydab chiqarildi. Bu esa yahudiylarning Osiyo o'lkalari bo'ylab tarqalib ketishiga sabab bo'ldi. Hatto miloddan avvalgi VIII asrlarda ba'zi yahudiylar Isroilni tark etib, Misr, Eron kabi o'lkalarda boshpana topganliklari haqida ham ma'lumotlar bor. Fors davlati ma'lum muddat O'rta Osiyoni o'z hukmi ostida tutib turgan va xuddi shu davrda yahudiylarning ko'chib kelishi boshlangan. Yahudiylar O'rta Osiyoda So'g'diyona davlati davrida, ya'ni miloddan avvalgi II asrda paydo bo'ldilar. Ular Eron orqali Marvga kelib, so'ng u erdan Buxoro, Samarqand, Shahrisabz va boshqa shaharlarga tarqaldilar.

Yahudiylarning O'rta Osiyoda paydo bo'lishi tarixi juda murakkabdir. Ko'pchilik tadqiqotchilar ularning bu erda paydo bo'lishlarini milodning birinchi asrida vujudga kelgan «Buyuk ipak yo'li» faoliyati bilan bog'laydilar. Buyuk ipak yo'li, darhaqiqat, bo'yoqchilik bo'yicha mutaxassis bo'lgan yahudiylarning

xom ashyo manbalariga yaqinroq mintaqalarga tarqalishiga sabab bo'lgan. Yahudiylarning Balx shahrida paydo bo'lishlari esa faqatgina milodning IV asriga to'g'ri keladi. Milodiy IX-X asrlarda yahudiy jamoalari ancha ko'psonli va erkin bo'lganlar. Ulardan faqat urushga yaroqli bo'lgan erkaklarga soliq (jizya) to'laganlar. Yig'ilgan soliqlarning faqatgina yarmi davlat xazinasiga topshirilgan. Qolgan qismi esa jamoa boshlig'i ixtiyorida qolgan.

Yahudiylarning O'rta Osiyoda yashaganliklariga guvohlik beruvchi arxeologik topilmalar ilk bor 1954 yili olimlar tomonidan Turkmanistonning Marv va Bayramali shaharlarida aniqlangan. Bular qadimgi sinagoga qoldiklari, yahudiy yozuvlari va nomalari bitilgan sopol buyumlardir. Topilmalar Yunon-Baqtriya va Parfiya davlatlari hukmronlik qilgan miloddan avvalgi II - milodiy I asrlarga tegishli bo'lgan.

1165 yilda Sharqqa sayohat qilgan Veniamin de Tudelning xabar berishicha, Sharqqa tomon qancha uzoqroq kirib borilsa, yahudiylar soni shuncha ko'payib borgan. O'sha davrda Quddus shahrida hammasi bo'lib 4 ming yahudiy yashagan bo'lsa, Basrada ularning soni 2 ming, Damashqda 3 ming, Isfahonda 15 ming, Samarqandda esa 30 ming kishini tashkil qilgan. Biroq bu sayyoh Sharqda Bag'dodgacha safar qilib, mahalliy yahudiylarning afsonaviy ma'lumotlariga asoslangan.

Arab tarixchilarining ma'lumotlariga ko'ra, Sharqda yahudiylar tomonidan «Yahudiya» deb ataladigan shaharlar qurilgan. Shunday shaharlardan biri Marv shahri yaqinida bo'lgan.

X-XIII asrlar Buxoro yahudiylari uchun ma'naviy-ruhiy jihatdan o'sish davri bo'ldi. Ular Iroq yahudiy markazidan uzoqda, O'rta Osiyo hududlarida yahudiylikka oid qarashlarini rivojlantirdilar va Tora qonunlariga moslashtirdilar.

O'zlarini aslzoda deb hisoblagan Bobil yahudiylari O'rta Osiyo yahudiylarini kashrut qoidasi (ruxsat etilgan ovqatlarnigina eyish)ni buzish, erli aholi bilan aralashib ketish va yahudiy dinini bid'atlar bilan buzishda ayblay boshladilar. Albatta, bu ayblovlar asossiz emas edi.

IX-X asrlarda O'rta Osiyoda *karaimlar* deb ataladigan yahudiy sektasi paydo bo'ladi. Bu sekta tarafdorlari faqat Torani tan olar, Talmudni esa inkor qilar edilar. X asr O'rta Osiyo karaimlarining ko'zga ko'ringan rahnamolaridan biri g'aznalik Menexem Talmud tarafdorlariga qarshi o'z fikrlarini isbotlash uchun Iskandariyaga safar qilgan. Karaimlar sektasi namoyandalaridan yana biri Xivi al-Balxiy ko'plab asarlar yozib, ularda Talmudni tanqid qilgan va uning ishonchliligiga shubha bilan qaragan.

XIII asr boshiga kelib, Chingizxon qo'shinlari Movarounnahr shaharlarini birma-bir qo'lga kiritgach, erli aholini shafqatsiz ravishda qirg'in qildilar. Qadimgi yahudiy jamoalari ham inqirozga uchradi. Saqlanib qolgan kam sonli yahudiylar Buxoro va uning atroflarida yashaganlar. XIII asrda boshlangan yahudiylar inqirozi, ba'zi istisnolardan tashqari, XVIII asrga qadar davom etdi.

Amir Temur va temuriylar davrida Movarounnahr mintaqasiga Erondan ko'pgina yahudiy jamoalari ko'chirib keltirilgan, ularning bir qismi Buxoroda yashagan. Temuriylar davrida O'rta Osiyodagi xristian jamoalari inqirozga uchragan bo'lsalar-da, lekin yahudiy jamoalari saqlanib qoldi va o'zlarining diniy markazlaridan ajralib va uzoqlashib qolganliklariga qaramay, ular mintaqada o'z mavqelarini uzoq vaqg egallab turdilar.

XVIII asrning boshlarida O'rta Osiyoda yuz bergan siyosiy jarayonlar tufayli yahudiylar Eron, Afg'oniston, Xiva, Qo'qon va Buxoro jamoalariga bo'linib ketdi. XIX asrning ikkinchi yarmida Rossiya imperiyasi tomonidan O'rta Osiyoning bir qismi bosib olinishi yahudiylarning yana Turkiston va Buxoro jamoalariga bo'linib ketishiga olib keldi. O'rta Osiyo yahudiylari Buxoro amirligi hududlarida yashaganliklari tufayli «Buxoro yahudiylari» nomi bilan tanilgan bo'lsalar-da, ularning asosiy qismi ko'proq Samarqandda yashagan.

Yahudiylar yagona millatga xos din bo'lganligi sababli yahudiylar qaerda yashamasin, biri ikkinchisidan qancha uzoqda bo'lmasin, ular o'z diniga va muqaddas kitoblariga e'tiqod qilishni davom ettiraverdilar. XVIII asrda O'rta Osiyo yahudiylari ruhiy tushkunlik davrini boshdan kechirdilar. 1793 yili o'zi G'arbiy Afrikadan bo'lib, Falastinning Sfat shahrida yashovchi Iosif Mamon Mag'ribiy o'z shahri yahudiylari uchun moddiy yordam to'plash maqsadida Buxoroga keladi. U mahalliy yahudiylarning o'z dinlaridan uzoqlasha boshlaganliklarini ko'rib, shu erda qolishga va millatdoshlariga diniy ta'lim berishga ahd qiladi. Yahudiylar doimo tinch, kam aholili joylarda yashashni afzal ko'rganlar.

XIX asrga kelib yahudiylar O'rta Osiyoning Qarshi, Marv, Xatirchi, Shahrisabz, Katgaqo'rg'on, Karmana, Marg'ilon, Dushanba shaharlarida yashaganlar. Ular odatda bir mavzega jam bo'lib yashar edilar. 1843 yilda mahalliy yahudiylarga Samarqandning sharqiy qismidan 2,5 gektar erni 10000 kumush tangaga sotish haqida shartnoma tuzildi. Bu shartnomani yahudiylar jamoasining 32 a'zosi imzoladi, davlat uning haqiqiyiligini to'rt muhr bilan tasdiqladi. Shunday qilib, yahudiylar o'zlarining birinchi mahallalariga ega bo'ldilar. Jamoa boshlig'i Moshe Kalontar sotib olingan erda qurilishlar qilish

uchun yahudiylardan pul yig‘di. Ular yangi joyda birinchi bulib Bani Isroil qabilalari soniga mos 12 ta hovlida uy-joy, maktab, hammom, sinagoga qurdilar.

XIX asrning 80-yillarida buxoro yahudiylaridan 1,5 mingga yaqini, XX asrning 20-30-yillari esa - 4 mingga yaqini yahudiy tilida o‘qish uchun Falastinga ko‘chib ketgan.

O‘rta Osiyoda 1940 yilgacha yahudiylarning ivrit tilidagi maktablari, davriy va maxsus nashrlari mavjud bo‘lgan. 1932 yilda Samarqandda yahudiylar teatri tashkil qilingan. Keyinchalik yahudiy tilida o‘qitish va madaniy faoliyat yuritish to‘xtatilgan. SSSR parchalanib ketguniga qadar Buxoro yahudiylari asosan (28396 kishi) O‘zbekiston hududida istiqomat qilganlar.

Yahudiylarning turmush tarzlari, urf-odatlari qadimiy yahudiy, fors va mahalliy madaniy an‘analarning qorishmasidan iborat. Tarixning turli jarayonlarida bu uch madaniyatdan ba‘zilarining ta‘siri kuchayishi yoki aksincha, susayishi kuzatilgan.

Yahudiylilikda ovqatlanishda qat‘iy cheklovlar (kosher qoidalari) mavjud. Iste‘molda foydalaniladigan mol, qo‘y, echki kabi hayvon go‘shklarini muayyan diniy qoidalar asosida so‘yilishi lozim hisoblangan. «Shoxet»lar (qassoblar) hayvonni so‘yishdan avval uning terisi, o‘pkasi, jigari sog‘lom bo‘lishi, qorni yorib ko‘rilganda uning ichida o‘limiga sabab bo‘luvchi jismlar (tosh, temir, oynak) bo‘lmasligini tekshirib ko‘radilar. Shuningdek, so‘yilgan hayvon go‘шти tarkibidan qoni butunlay chiqarib yuborilishi kerak bo‘ladi. Baliq go‘shini tanovul qilganda, uning tangali va suzkichli bo‘lishiga e‘tibor qaratilgan.

Buxoro yahudiylari orasida islom dinini qabul qilganlar ham bo‘lib, bundaylar *chala* deb yuritilgan. Islomni qabul qilgan yahudiylar musulmonlar orasida yashaganlar. Biroq ko‘p hollarda ular o‘zlarining eski urf-odatlarini yashirincha saqlab qolganlar. Buxoroda Eshoni Pir mavzeida 100 tacha, Chor karvonsaroy mavzeida esa bir nechta mana shunday chala yahudiy oilalari yashagan. Ularning asosiy mashg‘uloti hunarmandlik, paxta savdosi bo‘lgan. Jamoa oqsoqoli *kalontar* deb atalib, u o‘z qavmidan soliq va o‘lponlar yig‘gan. U jamoaning rasmiy vakili hisoblangan.

1991 yilda O‘zbekiston mustaqillikka erishgandan so‘ng barcha dinlarga, shu jumladan, yahudiy diniga erkin e‘tiqod qilish uchun barcha sharoitlar yaratib berilgan. Hozirda Toshkent, Buxoro va Samarqand shaharlarida Buxoro hamda Evropa yahudiylarining milliy madaniy markazlari, shuningdek sinagogalari faoliyat ko‘rsatib turibdi.

Hozir respublikada jami 8 ta yahudiy jamoasi, shu jumladan, Toshkent shahri (3), Buxoro (2), Samarqand (2) va Farg‘ona viloyatlarida (1) faoliyat

ko'rsatib kelmoqda. Ulardan biri (Toshkent sh.) Evropa yahudiylari (ashkinazlar) yo'nalishiga, qolganlari sefardlar (sharqiy yahudiylar)ga mansub.

4. Markaziy Osiyoda buddaviylik tarixi. Umuminsoniy g'oyalarning targ'ib etilishi hamda har bir millatning Budda ta'limotini o'z tilida o'qib-o'rganishi mumkinligi buddaviylikning turli hududlarga tarqalishiga zamin yaratgan. Buddaviylik O'zbekistonning janubiy hududlarida yangi eraning boshlarida paydo bo'ldi. Buddaviylikning Hindistondan Markaziy Osiyoga kirib kelishini odatda kushonlarning hukmronligi bilan bog'laydilar. Imperator Kanishkaning hukmronligi davrida Kushon podshohlari ushbu dinning markazlaridan biriga aylangan. Kanishka buddaviylikka e'tiqod qilgan. U zarb qildirgan ayrim tangalarda Budda tasviri ham uchraydi. Milodning birinchi asrlarida Budda ilohiylashtirilib, xudo darajasiga ko'tariladi va unga sig'iniladi.

Budda bilim orqali azob-uqubatlardan qutulish mumkinligini uqtirgan. Buddaviy donishmandlar fikricha, har bir inson juda ko'p ezgu va yaxshi ishlar qilish orqali Buddaga aylanishi mumkin.

Xitoylik Syuan-Szyan bergan xabarga ko'ra, VII asrning boshlarida Termizda 10 ta budda ibodatxonasi (sangaramA) va mingta rohib bo'lgan.

V-VIII asrlarda eftalitlardan keyin buddaviylik Markaziy Osiyoda tanazzulga yuz tuta boshlagan.

Markaziy Osiyo xalqlari, xususan, baqtriyaliklar san'atga o'z madaniy an'analarini olib kirdilar. Buddaviylikda Budda ta'limoti va hayotining botiniy mohiyatini ifodalovchi ramz-timsollarning butun boshli bir tizimi shakllantirilgan. Ko'proq tarqalgani Budda va uning ta'limotini anglatuvchi g'ildirak yoki yarqirab turuvchi aylana tasviridir.

Buddaning hayotiy aylanishlari bosqichlarini ifodalovchi ho'kiz, sher, fil, ot ramzlari keng tarqalgan. Shuningdek, Budda tagida o'zining ilk va'zlarini aytgan muqaddas Bodxi daraxti tasviri ham buddaviylikning badiiy-diniy ramzi hisoblanadi.

XX asrning boshlaridayoq Amudaryoning o'ng qirg'og'ida buddaviylikka oid ko'p sonli tangalar, haykaltaroshlikka oid mayda tasvirlar va boshqa yodgorliklarni topganlar; ular ko'pincha qimmatbaho metallar - oltin yoki kumushdan yasalgan.

1927 yilda arxeloglar qadimiy Termizni o'rganib, u erda qator yunon-buddaviylik yodgorliklari mavjudligini aniqladi. Termiz arxeologik kompleks ekspeditsiyasining (TAKE) ishlari natijasida Qoratepa va Chingiztepada ikkita yirik budda ibodatxonasi bo'lganligi aniqlandi, yunon-buddaviylik me'morchiligi va haykallarining parchalari topilgan o'nlab joylar qayd etildi.

Termizdan 17 km masofada joylashgan Ayritom shaharchasining sharq tarafida aftidan buddaviylik stupasiga o'xshash minora shaklidagi xom g'ishtdan qurilgan bino vayronalari joylashgan. 1933 yilda arxeolog M.E.Masson tomonidan xom g'ishtdan qurilgan bino qoldiqlari, uning ichida esa haykal, tosh karnizlar, me'moriy buyumlar, toshdan yasalgan muqaddas yodgorliklar borligi aniqlangan. Musiqachilar va mutafakkirlar, ehson keltiruvchilarning shakllari tushirilgan haykallarning hoshiyali tosh plitalari topilgan. Bu ibodatxona majmuasiga ibodat joylaridan tashqari rohiblar uchun yotoqxona va qator xizmat xonalari, ya'ni oshxona, omborxonalarni ham o'z ichiga olgan.

Surxondaryodagi Qoratepa nomi bilan mashhur bo'lgan tepalik buddaviylikning eng katta ruhoniylar markazi hisoblangan va u Kushon davridagi Termizning tashqi devori himoyasi ostida shahar tashqarisida joylashgan. Qoratepa binolarining uch qavati qumliklardan topilgan. Stupa maxsus hovliga o'rnatilgan. Qoratepaning g'orlik binolari oqilona tarzda, issiq iqlimni hisobga olgan holda joylashtirilgan. Bunday binolar yozda salqin, qishda esa yopiq eshiklar ortida iliq bo'lgan. Qo'sh alanga qurshovida o'tirgan Buddha tasviri buddaviylik tarqalgan davrda qadimiy e'tiqodlar ta'sirining barqarorligidan guvohlik beradi.

Toshkentlik san'atshunos-arxeolog L.I. Albaum Qoratepa sharqidan sakson metr narida Fayoztepa ibodatxonasi majmuini ochdi. Markazida ibodatxona tasvirlangan janubi-g'arbiy devorda nimba kiyimidagi Buddha chizilgan bo'lib, uning atrofini kichik Buddha haykalchalari o'rab turibdi. Mehrob devorlari ham yozuvlar bilan qoplangan. Devorlardan birida ikkita tik turgan Buddha surati tasvirlangan bo'lib, ularning har ikki tarafida ikki ayol qiyofasi tasvirlangan. Qarama-qarshi devorda sovg'a ulashuvchi erkaklar tasvirlangan. Bundan tashqari boshqa mazmundagi suratlar ham mavjud. Chizmalarning o'ta qimmatbaholigidan tashqari buddalarning bu jonli tasvirlari dunyodagi eng qadimgi yodgorlik hisoblanadi. Ular milodiy I–II asrlarga tegishli. Tadqiqotchilarning fikricha, Qoratepa faqat rohiblar jamoasi uchun emas, balki Termiz va uning atrofida yashayotgan va boshqa shaharlardan kelgan buddaviylar uchun ham ibodatxonasi sifatida xizmat qilgan.

Qoratepa va Fayoztepa ibodatxonalari odatda er osti va er usti qismlaridan iborat bo'lgan. Buddha haykalchalari bilan bezatilgan «Zo'r mala» stupasi mahobati bilan ajralib turgan. Stupalar bir necha balandlikda to'rtburchak shaklda bunyod etilgan. Stupa usti gumbazsimon qilib ishlanib, unga yog'och yoki toshdan yasalgan langar o'rnatilgan. Bu langarlarda toshdan yasalgan bir necha soyabon bo'lib, buddaviylar uni «chatra» deb atashgan. «Chatra» muqaddas daraxt

timsolidir. Stupa koinot ramzi hisoblangan. Uylarda Budda haykali qo'yilgan maxsus ibodat qiladigan xonalar bo'lgan. Keyinchalik Budda haykallari yoniga boddhisattvalarning loydan pishirilgan kichkina haykalchalari qo'shilgan. Ushbu holat ham shahar aholisi hayotida buddaviylik alohida ahamiyat kasb etganini ko'rsatadi.

Kushon podsholigining dastlabki poytaxti Dalvarzintepa (qalinligi 10 metr gacha bo'lgan qudratli mudofaa devori bilan o'rab olingan qal'a shahar) o'rnida bo'lgan. Kushonlar hukmdori Kanishka davrida Dalvarzintepa shahar sifatida shakllanib, savdo-sotiq markazlaridan biriga aylangan. Bu erda O'rta Osiyo hududlarida birinchi marta Buddaning loydan yasalgan, yaxshi saqlangan tasviri, ko'plab haykalchalar, bezaklar, diniy marosim buyumlari va tangalar topilgan, ular II asr oxiri III asr boshidagi budda ibodatxonasining markaziy binolari ichida saqlangan. Ibodatxonani tadqiq qilish 1983 yildan boshlangan. Dalvarzintepa majmuasidagi Budda ibodatxonasi va aslzodalar dafn etilgan dahma, shuningdek, oltin xazina to'ldirilgan ikki yarim metrli sopol ko'za buddaviylikning o'sha davr xalqlari ijtimoiy-ma'naviy hayotidagi mavqei va boshqa mahalliy dinlar o'rtasida egallagan o'rnini ko'rsatadi.

Shimoliy Hindiston va Markaziy Osiyo hududlarining Kushonlar saltanati hukmronligi ostida birlashtirilishi natijasida buddaviylik Uzoq Sharqqa ham kirib bordi. Keyinchalik Sharqiy Turkiston, Xitoyga yoyildi. Kanishka, Vima Kadfiz va ulardan keyingi Kushon imperatorlari buddaviylik dini an'alarini amalda rivojlantirish, boshqa xalqlar o'rtasida tarqatish uchun Balx, Marv, Termiz, Samarqand, Buxoro, Shosh, Turkiston, Quva, Koson, O'sh, Bolosog'un, Koshg'ar va boshqa shaharlarda ibodatxonalar qurib, uning muqaddas kitoblari, sutra (sanskritcha - ip, to'plam, bayon, diniy-falsafiy iborA)larni o'rganish, tarjima qilish va sharhlash uchun sharoit yaratdilar.

G'arbda Orol va Kaspiy dengizi bo'ylari, Janubda Hind daryosining quyi oqimi, SHarqda Xo'tan (Xitoy)dan Banoras (Gang daryosi bo'yidagi shahar)gacha cho'zilgan Kushonlar imperiyasining boshqa mamlakatlar bilan iqtisodiy, siyosiy va madaniy aloqalarining yaxshilanishi, savdo-sotiqning rivoji yangi shaharlarning paydo bo'lishiga olib keldi. Kushonlar davrida buddaviylikka katta ahamiyat berilgani, diniy rasm-rusumlarni bajarishga alohida e'tibor bilan qaralgani bois maxsus ibodatxonalar bunyod etilib, buddaviylik xalq turmush tarzining muhim tarkibiy qismiga aylanib bordi, madaniyat rivojiga kuchli ta'sir ko'rsatdi.

Markaziy Osiyo xalqlari qadimgi tarixi va madaniyati rivojida buddaviylik muayyan o'rin egallaydi. Bunga Markaziy Osiyo hududida joylashgan Dalvarzintepa, Quva, Zartepa, Qorovultepa, Ayritom mavzellaridan topilgan

arxeologik qazilmalar, jumladan, Shakyamuni sanamlari, haykalchalar, ramziy g'ildiraklar va stupa qoldiqlari, shuningdek, marmardan yasalgan va juda yaxshi saqlangan Budda haykali aniq dalolat beradi. Arxeologik qazilmalar natijasida topilgan yodgorliklar buddaviylikning o'sha davrdagi mavqei haqida xabar beradi. Shuningdek, ajdodlarimizning yuksak moddiy madaniyati, dini, urf-odati, tafakkur tarzi haqidagi tasavvurimizni boyitishga xizmat qiladi.

Hozirgi davrda buddaviylik Janubiy, Janubiy-sharqiy, Sharqiy Osiyo mamlakatlari Shri Lanka, Hindiston, Tailand, Laos, Mo'g'uliston, Kambodja, V'etnam, Xitoy, Singapur, Butan, Nepal, Malayziya, Koreya, Yaponiya, qisman Evropa va Amerika qit'asi, Rossiyaning Tuva, Buryatiya va boshqa hududlarda keng tarqalgan. 700 milliondan ortiq kishi buddaviylikning turli yo'nalishlariga e'tiqod qiladi. Hozirda buddaviylik Yaponiyaning davlat dini hisoblanadi.

Xristianlik ta'limotining tarqalishi. Xristianlik ta'limoti tarqalishida xristian jamoalarining SHarq va Janubga harakatlari davrida amalga oshirgan keng missionerlik faoliyati katta rol o'ynadi. Boshqa tarafdin, xristianlikning Markaziy Osiyoga kirib kelishiga Rim imperiyasida xristianlarning beayov tazyiq ostiga olinishi ham sabab bo'ldi. III asrga tegishli bir Suriya manbai O'rta Osiyo ikki daryo oralig'ini o'z ichiga olgan Kushon davlatidagi xristianlar haqida ma'lumot beradi. Ular Eron, O'rta Osiyo aholisini xristianlik bilan tanishtirdilar, Mo'g'uliston cho'llari va hatto Xitoygacha etib bordilar.

Markaziy Osiyoning janubiy chegaralariga yaqin erlarda joylashgan jamoalar bu erda xristianlikning paydo bo'lishida asosiy rol o'ynagan. Ular Vizantiya, Suriya, Falastin va Erondan ushbu mintaqaga ko'chib kelib, bu erda o'zlari bilan olib kelgan o'z madaniyati, san'ati va diniy ta'limotini tarqatganlar.

Umuman olganda, Markaziy Osiyo hududiga xristianlikning kirib kelishi ikki yo'l bilan, ya'ni milodning III asrlaridan to bugungi kunga qadar xristianlikni targ'ib etuvchi missionerlarning targ'ibotchilik harakati hamda mintaqaning Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olinishi va xristian diniga e'tiqod qiluvchi aholining ushbu mintaqaga ko'plab ko'chib kelishi orqali amalga oshgan.

Zamonaviy O'zbekiston va Qozog'iston hududlarida apostol Andrey Pervozvannyning diniy faoliyati ilk xristianlik tarixi manbalarida qayd etilgani diqqatga sazovor. Buning dalili sifatida bugunga qadar saqlanib qolgan hind xristianlarining «Foma qaydnomalari» va milodiy II asrda tashkil topgan Markaziy Osiyo cherkovi taraqqiyoti haqidagi tarixiy yozma manbalar xizmat qiladi.

Markaziy Osiyo hududida arxeologik qazilmalar natijasida V - XIV asrlarga mansub deb topilgan ko'plab xristianlik yodgorliklari, jumladan ibodatxona va

monastirlarning xarobalari, freskali ikona yozuvlari, matolarga bitilgan ikonalar, Injil qissalari tasvirlangan keramikalar, bo'yinga osiladigan xoch va medallar hamda xristianlik timsoli tushirilgan davlat tangalari, minglab xoch tushirilgan qabr toshlar yoki qabr ustiga qo'yilgan xochlar ahamiyatga molik.

Marv xristianlari to'g'risidagi ma'lumotlar eng qadimgi hisoblanadi. Beruniy aytishicha, Marvda Iso Masih tug'ilganidan 200 yil o'tgach, ushbu din rohib Baraxiy tomonidan olib kirilgan. Arxeologik ma'lumotlar esa Marv shahri atrofida xristian ehromining III - IV asrlarda faoliyat ko'rsatgani haqida ma'lumot beradi.

Missionerlar faoliyati natijasida 280 yilda Talos (Marke) cherkovlari qurilib bo'lgan, Samarqandda (310 yildan), Marvda (334 yildan), Hirotida (430 yildan), Xorazmda va Markaziy Osiyoning boshqa shaharlarida episkoplik, missiyalar tuzilgan. Xususan, Marvda II asrdan boshlab shaharning g'arbiy devorlari ortida cherkov binolari paydo bo'lgan. Shahar atrofida xristian qabristoni joylashgan. Bu esa xristianlarning soni ko'pligidan dalolat beradi. Xurosonning shimoliy hududlarida xristianlikning muvaffaqiyatli targ'iboti Marvda taxminan 420 yilda mitropoliya ochilishi bilan yakunlanadi. Bu erda monastirlik jamoasi paydo bo'ladi. Cherkov buyumlarini tayyorlaydigan ustaxonalar ham vujudga keladi.

Turkmanistondan to Qirg'iziston xududigacha olib borilgan arxeologik tadqiqotlarga ko'ra, yuqoridagi davrlarda cherkovlar, ibodatxonalar ko'payib borgan. Ilk o'rta asrlarda (IV-VIII asr) Sug'd, Ustrushona, SHosh, Xorazmda nestorian xochlari suratlari, Sug'd yozuvi va muqaddas hayvonlar tasviri tushirilgan tangalar zarb etilgan.

431 yilda Vizantiyadagi xristianlarning Efes soborida mojaro yuz berdi - Nestorian oqimining xristianlari, hukmron din aqidalariga xilof ish qilgan deb e'lon qilindi. Nestorianlar -Konstantinopol patriarxi Nestorning izdoshlari bo'lib (V asr boshlarida), ular Iso Masihning ilohiy kelib chiqishi haqida gapirib, uning onasi Mariya Xudoni emas, balki insonni dunyoga keltirib, uning tanasiga Xudo kirib olgan va shuning uchun la'natlangan deb hisoblaydilar.

Arab istilosi davrida islom Eron va O'rta Osiyo madaniyati bilan uyg'unlashib ketdi. Nasroniylar xalifat davlatlarida malakali tabiblar bo'lib, yuqori lavozimlarda ishlashgan. Ular orasida faylasuf, diplomatlar ham bo'lgan.

Beruniy marvlik nasroniy tabib Ibn Masadan ko'p ta'limotlarni o'rgangan. Ibn Masa dorivor o'simliklar va qo'ziqorinlar o'sadigan joylarni va ularning xosiyatlarini tasvirlab asarlar yozgan.

Somoniylar davrida (IX-X asr) islom davlat dini bo'lgani uchun mafkurada asosiy o'rinni egalladi. Tarixchi Narshaxiy Buxoroda xristian cherkovi o'rnida musulmon masjidi qad rostlagani haqida ma'lumot beradi.

1009 yilda nestorian ruhoniylari Markaziy Osiyo xalqlari orasida mo'g'ul tilida so'zlashuvchi eng yirik va eng madaniy keraitlarni cho'qintirganlar. Manbalarga ko'ra, go'yo cho'lda adashib qolgan Kerait xoni qarshisida avliyo Sergiy paydo bo'lib, unga yo'l ko'rsatgan ekan. Xon o'z xalqi bilan birga cho'qinib, Marguz (Mark) nomini olgan. Taxminan shu paytda ongut xalqi - jangari turklarning avlodlari (hunnlarning so'nggi qoldiqlari) xristianlikni qabul qilishadi. SHu davrda X-XI asrlarda Movarounnahrni zabt etib qoraxoniylar imperiyasini tuzgan qabilalar tarkibiga kiruvchi g'uzlar va qisman chigillar ham cho'qintirilgan. Nestorianlik XII asr boshiga kelib ham rivojlandi.

XI-XII asrlarda Samarqandda nestorianlar mitropoliyasi o'z faoliyatini davom ettirgan. O'rta Osiyo mo'g'ullar tomonidan zabt etilgach, yana nestorianlikning kuchayishi kuzatildi. Marko Polo ham XIII asrning ikkinchi choragida Samarqandda qurilgan Avliyo Ioann Krestitel cherkovini tilga olib o'tgan.

Markaziy Osiyoga ilk rus pravoslavlarining kirib kelishi XIX asrning 40-yillaridagi CHor Rossiyasining Turkistonning shimoliy hududlarini egallashi natijasida Turkistonga ruslarning ko'chib kelishi bilan bog'liq. Har bir polkda maxsus ruhoniylar bo'lib, askarlarning diniy ehtiyojlarini qondirish maqsadida ko'chma ibodatxonalar tashkil etilgan edi. 40-yillar oxiriga kelib doimiy ibodatxonalar mahalliy paxsa uslubida qurila boshlaydi va 1850 yili Kopalda birinchi muqim ibodatxona bunyod qilinadi.

Ruslar joylashgan hududlarda kichik diniy qarorgohlar vujudga keladi. Dastlabki qarorgohlar 1850-yillarda Fort №1 (Aralsk shahri, Qoraqalpog'iston), Perovsk (Qizil-O'rda, Qozog'iston), Katta Olma-Ota tumani (Olma-Ota, Qozog'iston), Sergiopol (Ayaguz), Lepsin (Lepsinsk), 1860-yillarda Toshkent, Jizzax, Samarqand, Chimkent, Avliyoota (Jambul), To'qmok, Kattaqo'rg'onda rus pravoslavlarining diniy qarorgohlari mavjud edi. 1871 yilda Toshkent gospitali huzurida arxiepiskop Ermogen (GolubeC) tomonidan pravoslav qarorgohi ta'sis etilgan. Bu ibodatxona hozirgi Uspenskiy kafedral sobori o'rnida bo'lgan. Dastlab Turkiston Orenburg general-gubernatorligining tarkibida bo'lganligi bois Tomsk eparxiyasiga bo'ysingan. Ko'p o'tmay mustaqil arxierey kafedraga aylanadi.

1869 yil Turkiston mustaqil eparxiyasini tashkil qilish to'g'risida qaror qabul qilingan. 1871 yil Toshkent va Turkiston eparxiyasini tashkil etish to'g'risida imperator farmoni chiqadi. Biroq mahalliy imperator amaldorlari

Toshkentdagi kafedra faoliyati asl siyosiy maqsaddan chalgʻitadi deb qarshilik koʻrsatgan. Xristianlar bu davrda Toshkent arxiereyasi kafedraning Toshkentda boʻlishi uchun kurashganlar. Nihoyat 1916 yil oxirida arxiepiskop Innokentiy harakatlari tufayli bu masala butunlay ijobiy yakun topgan.

Markaziy Osiyoga katolik va protestant yoʻnalishi vakillarining kirib kelishiga 1879 yil 27 martdagi Rossiya imperatorining maxsus qonuniga koʻra birinchi jahon urushida asirga olingan nemis, polyak, eston, shved, litva, latish va boshqa evropalik askarlarning Turkiston oʻlkasiga surgun qilinishi turtki boʻldi. Bu oʻz navbatida, evropalik asirlar orasida diniy jamoalar tuzish hamda cherkovlar paydo boʻlishiga olib keldi.

Shoʻrolar hukumati davrida Oʻrta Osiyo respublikalarida xristian diniy tashkilotlari boshqa diniy konfessiyalar kabi davlat bilan oʻzaro munosabatlarida murakkab davrlarni, ateistik tuzumning ayovsiz taʼqibi va qatagʻon siyosatini boshidan kechirdi.

Mustaqillik yillari Oʻzbekistonda diniy erkinliklar qonun bilan kafolatlandi. 2014 yil 1 oktyabr holatiga koʻra, respublikada xristian yoʻnalishiga mansub 158 ta diniy tashkilot rasman faoliyat koʻrsatmoqda.

Milliy taraqqiyot va islom. Islom dinining Oʻrta Osiyoga kirib kelishi va tarqalishi bevosita arab yurishlari bilan bogʻliq. Movarounnahrda birinchilardan boʻlib kirgan xalifa Muoviyaning Xurosondagi voliysi Abu Usmon Said ibn Usmon ibn Affon (vaf. 675 yildan keyin) va Muhammad paygʻambar amakivachchalaridan boʻlgan Abu Jaʼfar Qusam ibn Abbos boʻlganlar.

Said ibn Usmon umaviy xalifa Muoviya ibn Abu Sufyonning Xurosonga tayinlagan voliysi boʻlib, u Samarqandga qilingan yurishda qoʻshinga rahbarlik qildi. Abu Jaʼfar Qusam ibn Abbos (vaf. 676 y.) Samarqandga qilingan yurish davrida Said ibn Usmon yonida boʻlgan. Uning maqbarasi yonida Qusam ibn Abbos madrasasiga asos solindi va bu madrasa keyinchalik muhim hadis markazlaridan biriga aylandi.

VIII asrning birinchi yarmida Movarounnahrda islom ilmlarining yoyilishi xurosonlik ulamolar tomonidan amalga oshirilgan boʻlsa, shu asrning ikkinchi yarmiga kelib mahalliy ulamolar ham etishib chiqa boshladilar. Abu Muqotil Hafs ibn Salm Fazoriy Samarqandiy (vaf. 823 y.) mintaqa hadis maktabining shakllanishi va taraqqiy etishida oʻzining munosib hissasini qoʻshgan mahalliy olimlardan edi. U sulolaviy muhaddislar oilasining boshligʻi sifatida maʼlum.

Hadislarni saralash boʻyicha Movarounnahr muhaddislari islom olamida etakchi oʻrinni egalladilar. Imom Buxoriy, Imom Termiziy kabi barchaga maʼlum muhaddislar bunga yaqqol misoldirlar. Ammo hadis ilmining boshlangʻich davri

uchun ilk davr muhaddislaridan Abu Muoz Xolid ibn Sulaymon Balxiy, Abu Muhammad Abdulloh ibn Muborak Marvaziy, Abu Muti Balxiy kabi olimlarning xizmatlari beqiyosdir. Manbalarda qayd etilishicha, VIII-XII asrlar mobaynida Movarounnahrda 3000 dan ortiq ko'zga ko'ringan muhaddislar yashab, faoliyat yuritganlar. Ulardan 1000 dan ko'prog'i Samarqandda, 600 dan ortig'i Buxoroda yashagan bo'lsalar, shulardan 400 dan ziyodining hayoti Nasaf shahri bilan bog'liq. Qolgan 1000 muhaddisdan 70 dan ko'prog'i SHoshda, 60 tasi Farg'onada, yana shunchasi Keshda, 50 dan ziyodrog'i Termizda, 40 dan ortig'i Xorazmda, shu bilan birga Usrushana, Dabusiya, Kushoniya va boshqa mahalliy mintaqalarda faoliyat olib borganlar. Movarounnahrda rivoyat qilingan hadislar asosan xalq orasida odob-axloq, ota-onaga hurmat, insonparvarlik va xolislik kabi xislatlarni tarbiyalovchi boy ma'naviy manba vazifasini bajargan.

Mintaqada ijtimoiy fikr shakllanishida muhim rol o'ynagan yana bir harakat kalom ilmi bilan bog'liq. Moturidiya kalom maktabining vujudga kelishida Samarqand ulamolar muhiti katta rol o'ynadi. Bu davrda Movarounnahr siyosiy markazi arablar ta'siri ostida shakllangan Buxoro shahri bo'lsa ham madaniy va iqtisodiy hayotda So'g'diyonaning qadimgi poytaxti hali salmikli o'rin tutar edi. Milliy qadriyatlarni, jumladan, ilohiyot sohasida eski an'analarni ko'proq saqlab qolgan Samarqand madaniy muhitida yangi ta'limotning vujudga kelishi bejiz emas edi. Bu ta'limot keyinchalik Samarqanddan butun islom olamiga tarqalib, ahl as-sunnaning Ash'ariya bilan bir qatorda ikki ilohiyot maktabidan biriga aylandi.

Movarounnahr hududlarida islomning ilk davrlarida ratsionalizm keng tarqalganligi haqida guvohlik beradi. O'lkada tabiiyot (Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy, Abu Rayhon al-Beruniy) va falsafa (Abu Nasr al-Forobiy, Ibn Sino) ilmlari bilan bir qatorda ratsionalistik diniy ilmlar ham rivojlandi. Mu'taziliylar, ismoiliylar, ilk sufiylar (al-Hakim at-Termiziy) madaniy hayot tarixida chuqur iz qoldirdilar.

Buxoro va Samarqanddagi mahalliy hanafiy jamoalari XI asrning o'rtasigacha avtonom faoliyat yuritardi. XI asrning ikkinchi yarmidan boshlab, Movarounnahrning ikki mustaqil hanafiy markazlari an'analarning birlashish jarayoni boshlanadi. XI asr boshida Buxoro jamoalari etakchilarining birlashishi natijasida ulamo instituti paydo bo'ladi. U «Shams al-aimma» («Imomlar quyoshi») deb nomlanadi. Bu nomlanish qoraxoniylarning «Shams al-mulk» («davlat quyoshi»)siga zid ravishda berildi. Shams al-aimma aholi ichida diniy qonun bilimdoni sifatida yuqori obro'ga ega edi, ko'p sonli shogirdlarga ega edi.

Hanafiy faqihlar shahar ahlining turli qatlamlari bilan mustahkam aloqada bo'lib, o'z diniy-ijtimoiy faoliyatlarida ularning manfaatlarini aks ettirar edilar.

Shams al-aimma al-Halvoiy, Shams al-aimma as-Saraxsiy, Abu Zayd ad-Dabusi, Faxr al-islom al-Pazdaviy, as-Sadr ash-Shahid, Abu Hafs an-Nasafi, Mahmud az-Zamaxshariy, Alouddin as-Samarqandiy, al-Mutarriziy, Burhonuddin al-Buxoriy, Faxruddin Qodixon, Burhonuddin al-Margʻinoniyning fiqh metodologiyasi, fiqhning amaliy masalalari, hadis, aqoid, filologiya, tafsir va boshqa sohalarda yaratgan yuzlab asarlar nomlarini keltirish kifoya. Mazkur asarlar orqali Oʻrta Osiyoning boy madaniy anʼanalari, diniy tajribasi, huquqiy tasavvurlari islom tamadduni doirasiga kiritildi. Bu bilan islomning toʻlaqonli, oʻz-oʻziga etarli, mukammal mintaqaviy shakliga asos solindi. Unda umumislomiy va mahalliy elementlar orasidagi munosabatda hamohanglik, mutanosiblikka erishib borildi. Movarounnahrlik olimlar oʻz ilmiy izlanishlari natijasida yuzaga kelgan asarlari bilan diniy va dunyoviy ilmlarning rivojlanishida muhim rol oʻynaganlar.

Temuriy Shohruh (1405-1447 yillar) davrida diniy taʼlim tizimining yangiliklar kiritildi. Mazkur tizim baʼzi kichik tafsilotlarni hisobga olmaganda, to XX asr boshlarigacha oʻzgarmay keldi. Movarounnahr va Xuroson ulamolari yaratgan asar-darsliklar uning negizini tashkil etdi. Bu erda moturidiya-ashariya taʼlimotlari, hanafiy fiqhi, ahl al-hadis toʻplamlari, arab filologiyasi, mantiq boʻyicha darsliklar asosiy oʻrinda turar edi.

Uzoq asrlar rivojlanish jarayonida mintaqada islom dini milliy madaniyat bilan chambarchas bogʻlanib ketdi. Natijada Oʻrta Osiyo sivilizatsiyasi doirasida islomning toʻlaqonli, oʻziga xos, har taraflama boy shakli vujudga keldi. Unda umumislomiy unsurlar bilan birgalikda mintaqaviy milliy xususiyatlar ham mavjud. Yuksak darajada tayyorgarlikka ega mahalliy ulamolar asrlar osha mazkur nazariy va amaliy bilimlar xazinasini saqlab keldilar va uni oʻzgargan davrga moslab turdilar. Bu ulamolar muhiti - mintaqaviy islomning muhim tashkil etuvchi qismidir.

Mavzu boʻyicha savollar

1. Tangrichilik dinining vujudga kelishi haqida nimalarni bilasiz?
2. Tangrichilik qadimiy turkiylar hayotida qanday oʻrin tutgan?
3. Zardushtiylik qachon va qayerda vujudga kelgan?
4. Zardushtiylik muqaddas manbasi qaysi va u haqida nimalarni bilasiz?
5. Moniylik dinining asoschisi haqida qanday qarashlar mavjud?
6. Moniylikning muqaddas manbalari haqida gapirib bering.
7. Buxoro yahudiylari Oʻrta Osiyoning asosan qaysi shaharlarida yashaganlar?

8. Yahudiylarning birinchi alohida mahallasi qachon va qayerda vujudga kelgan?
9. Buddaviylik qanday asosiy yodgorliklarini bilasiz?
10. Budda yodgorliklari asosan qaysi hududlardan topilgan?
11. Markaziy Osiyoda qanday xristianlik oqimlari mavjud bo'lgan?
12. Qanday mahalliy xristian cherkovlarini bilasiz?
13. Markaziy Osiyo jamiyati hayotida islomning o'ziga xos xususiyatlari nimada?
14. Markaziy Osiyoning qaysi buyuk faqihlarini bilasiz?

Mustaqil ish topshiriqlari

1. Zardushtiylikning kelib chiqishi haqidagi nazariyalarni atroflicha o'rganib, shu haqda kursdoshlaringizga ma'lumot bering.
2. Buddaviylikda muqaddas sanalgan unsurlar va ularni e'zozlash amallari haqida referat tayyorlang.
3. Shomonlikning bugungi kundagi qoldiqlari haqida gapirib bering.
4. Mavzu bo'yicha ko'rgazmali slayd tayyorlang (MS Power Point).

Adabiyotlar

1. Karimov I.A. YUksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008.
2. Abu Rayhon Beruniy. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar // Tanlangan asarlar. - T., 1968.
3. Bartold V.V. O xristianstve v Turkestane v domongolskiy period (po povodu semirechenskix nadpisey) // Soch., t.2. ch.2. - M, 1964.
4. Evrei v Sredney Azii. Proshloe i nastoyayee. - Sankt-Peterburg, 1995.
5. Ishoqov M. Xalq dahosining qadimgi ildizlari va ilk kurtaklari. (Zardushtiylik, Zardusht va Avesto haqida) «Til va adabiyot ta'limi» jurnali, 1992. № 2.
6. Markaziy Osiyo dinlari tarixi / Mas'ul muharrir - SH.YOvqochev. – T.: Toshkent Davlat sharqshunoslik instituti, 2006.
7. Boys M. Zoroastriysy. Verovaniya i obychai / Per. s angl. I.M. Steblin-Kamenskogo. Poslesl. E.A. Grantovskogo. 2-e izdanie, ispravlennoe. - Sankt-Peterburg, 1994.
8. Snesev.G.P. Relikty domusulmanskiy verovaniy i obryadov uzbekov

Xorezma. – M.: 1969. – 241 s.

9. Suxareva O.A. Perejitzki demonologii i shamanstva u ravninnykh tadjikov //Domusulmanskije verovaniya i obryady v Sredney Azii. – M.: Nauka, 1975. – 340 s.
10. YUrtimiz allomalari. – T.: Nihol, 2014.
11. Movarounnahr allomalarining hadis ilmi rivojiga qo'shgan hissalar. Monografiya. / Mualliflar jamoasi. – T.: Movarounnahr, 2011. - 280 b.
12. Ashirov A. O'zbek xalqining qadimiy e'tiqod va marosimlari. - T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi. – 270 b.
13. Karomatov H. O'zbekistonda moziy e'tiqodlar tarixi. Monografiya. – T.: JIDU, 2008. – 664 b.

4-MAVZU. ISLOM TA'LIMOTI ASOSLARI

REJA:

1. Kalom ilmi. Kalom maktabi vakillari
2. Moturidiylik va ash'ariylik.
3. Islomda imon masalasi.

Tayanch tushunchalar: *Aqida, kalom, moturidiylik, ash'ariylik, imon, Alloh, farishta, payg'ambar, taqdir, qiyomat, jannat, do'xat.*

Mavzu o'quv maqsadi: Talabalarda islom kalom (aqida) ilmi, mavzusi, mohiyati, imon va uning shartlari, ba'zi tushunchalar, kalom ilmi maktabi vakillari haqida ma'lumot berish.

1. Kalom ilmi. «Kalom» so'zi arab tilida gap, suhbat, til, so'zlashuv, nutq va bayon ma'nolarini anglatadi. Istilohiy ma'noda esa, musulmon kishining e'tiqodi, aqidasi va dunyoqarashini belgilab beradigan ta'limotga aytiladi. Boshqacha aytganda, balog'atga etgan kishining e'tiqodi, imon keltirishi, islom dinining talablari shaklida tasdiqlashi shar'iy e'tiqodiy hukmlarga aytiladi. Islom ta'limoti bo'yicha barcha payg'ambarlarning Allohga imon keltirishga da'vatlari eng asosiy vazifalari deb qaralgan. Shunday bo'lsa-da, ularning tutgan shariat yo'llari turlicha bo'lganini alohida ta'kidlash kerak.

Islom ta'limotini Muhammad (alayhis-salom)dan bevosita sahobiyalar o'rganib, o'zlaridan keyingi tobeiyilarga etkazishgan. O'z navbatida ular ham o'zlaridan keyingilarga etkazgan. SHu tariqa islom ta'limoti sof holda hozirgi

kungacha etib kelgan. Biroq tarix mobaynida odamlar mavjud diniy matnlarni turlicha talqin qilishlari natijasida turli oqimlar va toifalar paydo bo'lganini ko'ramiz. Ayni din masalasida yuzaga kelgan noto'g'ri tasavvur va tushunchalar xato ekanini ko'rsatib beradigan olimlar ham paydo bo'lib, ular islom ta'limotini to'g'ri tushuntirib beradigan fanga asos soldilar. Mazkur fanni turli davrlarda «al-fiqh al-akbar», «tavhid», «aqida», «kalom», «usul ad-din» kabi bir qancha nomlar bilan ataldi. SHundan ma'lum bo'ladiki, nomlar turlicha bo'lsa-da, ularning hammasi bir mavzuni, ya'ni aqida ilmini o'rganish va tadqiq etishga qaratilgan.

«Al-Fiqh al-akbar» atamasini birinchi bo'lib imom Abu Hanifa qo'llab, ayni shu mavzuga bag'ishlab bir risola yozadi. Chunonchi, «fiqh» so'zi biror narsani har tomonlama o'rganib, uning daqiq qirralarigacha fahmlab etish ma'nosini bildiradi. SHuningdek, namoz, ro'za, haj, nikoh va boshqa amaliy hukmlarni o'rganuvchi ilmni ham fiqh deb ataladi. Shuning uchun aqidaviy masalalarni o'rganuvchi ilmni «Al-Fiqh al-akbar», ya'ni «katta fiqh», amaliy fiqh ni esa kichik fiqh deb yuritiladigan bo'lgan. YAna bir «usul ad-din»da shariat va dindan olingan e'tiqodiy hukmlarni o'rganilib, dindagi asl hukmlarni tadqiq etiladi. Bir qator olimlar shu nom ostida o'z kitoblarni ta'lif etganlar. «Tavhid» ilmida Allohning yagonaligini va Uning sifatlarini o'rganishga e'tibor beriladi. Bu ilm asosida Alloh taoloni yakkayu yagona deb bilib, Uning sifatlarini sharhlab tushuntirishga ko'proq ahamiyat beriladi. Zero, musulmon kishi aqida borasida o'ziga zarur bo'lgan dastlabki bilimga ega bo'lishi kerak. Bu dastlabki ilm Alloh taoloning vahdoniyati, ya'ni yakkayu yagonaligiga imon keltirish va uni o'rganishdan iborat. YAna bu atama «kalom ilmi» deb yuritiladi. Islom diniga oid manbalarda uni aqida ilmining eng mashhur nomlaridan biri sifatida keltiriladi.

Islom ta'limotini o'rganishda eng ko'p qo'llangan atama «aqida» (ko'p. aqid) bo'lib, bu nom boshqalaridan keyinroq, X asrda paydo bo'lgan. «Aqida» so'zi bir narsani ikkinchisiga «mahkam bog'lash» ma'nosini beradi. Islom aqidasi musulmon kishini muayyan tushunchalar bilan mustahkam bog'lab turadigan aqidalar yig'indisi hisoblanadi. YA'ni, biror narsaga e'tiqod qilish uchun uni hech qanday shubha qoldirmaydigan darajada juda yaxshi bilish kerak. Muayyan bir fikrni inson fikriga aylanib, his-tuyg'ulari va xatti-harakatlarini boshqaradigan holga etgandagina aqidaga aylangan, deb tan olinadi. Aqida ilmi to'g'ri, sog'lom va sof e'tiqodda bo'lishni ta'minlashga qaratilgan. Dindagi ayrim shar'iy hukmlar makon va zamon taqozosiga ko'ra, muayyan darajada o'zgarishga uchrashi mumkin. Ammo musulmon olimlar o'z asarlarida sof va mustahkam e'tiqod hech qachon o'zgarishga uchramasligini ta'kidlab o'tganlar. CHunonchi, Alloh taoloning yakkayu yagonaligi, farishtalar, jannat va do'zaxga imon keltirish kabi

e'tiqodga oid qarashlar zamon va makonga qarab hech qachon o'zgarmaydi. Inson aqidasi to'g'ri bo'lmasa uning insoniy fazilatlari ham to'g'ri hisoblanmaydi. SHu nuqtai nazardan aytish kerakki, musulmon kishining tutgan aqidasi pok bo'lsa, uning tutgan yo'li ham to'g'ri bo'ladi, qilgan barcha amallari ijobat bo'ladi va bandalik tufayli sodir etgan ba'zi gunohlari afv etiladi. Biroq kishining aqidasi sof bo'lmasa, unda biron xatolik bo'lsa, tutgan yo'li ham noto'g'ri bo'ladi, hayot davomida qilgan amallari behuda ketadi. Aqida ilmi islom dinining asosini tashkil etadi. SHu bois ham So'fi Allohpor:

Aqida bilmagan shaytona eldur,

Agar ming yil amal deb qilsa, eldur! -deb, bu ilmning ahamiyatiga alohida ishora qilgan edi.

Ushbu hikmatli bayt bugungi kungacha o'z qadrini saqlab kelmoqda. E'tiqodi buzuq kishilar tarixda ham, hozirda ham shaytonga el bo'lib, unga ergashib, uning izmida yurishda davom etmoqda. Ular o'zlarining adashgani etmaganidek, boshqalarning e'tiqodlarini izdan chiqarishi o'ta xatarlidir.

Aqida mavzusi o'ta hassos bo'lganidan er yuzidagi eng birinchi payg'ambardan boshlab, oxirgi Muhammad payg'ambar (alayhis-salom)gacha Alloh toloning O'zi e'tiqodiy masalalar bo'yicha ko'rsatmalarini bergan. Shuning uchun aqidaviy qarashlarning asosi Qur'oni karim va hadisi shariflarda keltirilgan va muayyan tartibga solingan. Sahobiylarning tiriklik paytidayoq odamlar o'rtasida aqidaviy qarama-qarshilik va kelishmovchiliklar yuzaga kelganini ko'rish qiyin emas. Islom dinida aqidaviy ixtiloflar to'rtinchi xulafoi roshidin Alining qo'shinidan ajrab chiqqan, aqida masalasida bir necha shubhali savollarni o'rta tashlagan xorijiylar tufayli boshlandi. Ular Hazrati Ali va Abdulloh ibn Abbos (r.a.) bilan aqida masalasida ixtilofga borishdi.

Sahobiylar davri tugaganidan keyin tobeiylar davriga kelib vaziyat yanada keskin tus oldi. Chunki bu davrda din ilmlarini, ayniqsa, aqidani biluvchi kishilar oldingiga nisbatan ancha kamayib, sof aqidaviy qarashlarga qarshi turli botil g'oyalarni ilgari surgan firqa va toifalarning tarqalishi avj oldi. Ular o'zlarining islomga yot bo'lgan fikr va qarashlari, e'tiqodlarini ommaga tarqatib, to'g'ri aqidani noto'g'ri talqin qilish yo'lidan bordilar. SHuningdek, yangi egallangan yurtlardagi xalqlarning islomdan oldingi diniy qarashlari va falsafalari, o'z tushunchalari va tafakkur yo'llari mavjud bo'lgan. SHu sababdan ularning islom ta'limotini tushunib olishlari juda qiyin kechganiga tarixiy dalillar guvohlik beradi. Binobarin, Qur'on oyatlari va hadislarini ba'zi vaqtlarda o'zlarining islomdan oldingi ta'limotlari andozasiga solish holatlari uchraydi. Islom diniga yot bo'lgan turli guruh va jamoalarning uni buzib talqin qilish natijasida ularga raddiya sifatida

olimlar kalom, ya'ni aqida ilmiga asos soldilar. Shu tariqa bu ilm turi musulmonlar uchun zarur sohaga aylandi. Zero, har bir musulmon to'g'ri aqidani bilishi shart deb hisoblanadigan bo'ldi. Mashhur mutakallim olim Sa'duddin Taftazoniy «Maqosid at-tolibin» asarida: «Kalom ilmi diniy aqoid usullarini ishonchli dalillar asosida anglashni o'rgatadigan ilmdir. Shu ilm tufayli shar'iy, nazariy, aqidaviy masalalar hal qilinadi. Uning natijasi imonga komil ishonch bilan ziynat berish, foydasi esa bu dunyoda tartibli hayot kechirish va oxiratda azob-uqubatdan xalos bo'lishdir. Shunday ekan, kalom ilmi eng sharaflil ilmdir», deb keltiradi. Hujjatul islom Abu Homid G'azzoliy o'zining «Ihyo ulum ad-din» nomli asarida: «...CHuqur bilimga ega bo'lmagan oddiy musulmonlarning diniy e'tiqodlarini turli bid'at va noto'g'ri g'oyalardan saqlash uchun kalom ilmini o'rganish vojibdir», deb keltiradi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, aqoid yoki kalom ilmining vazifasi: A) diniy e'tiqodlarni qat'iy dalillar bilan isbotlash va ular haqidagi shubha hamda gumonlarni rad qilish; B) insonni aqidada oddiy taqlidchi bo'lishdan har bir e'tiqodga hujjat keltira olish darajasiga ko'tarish; C) islomning sof e'tiqodlarini adashgan zalolat ahlining shubha va gumonlaridan himoya qilish.

2. **Moturidiylik va ash'ariylik.** Mutakallimlar Qur'on oyatlari, hadislar va sahobiylarning tutgan yo'li asosida aqida masalalarini mufasssal bayon etib berganlar. Aqida borasida faoliyat olib borgan olimlar orasida Abu Mansur Moturidiy va Abul Hasan Ash'ariy alohida o'rin egallaydi. Bu olimlar Ahli sunna val jamoa aqidasi bo'yicha Imom deb tan olindilar. «Ahli sunna val jamoa» to'rt fiqhiy mazhabdan biriga amal qilib kelayotgan bo'lsalar, aqidaviy masalada moturidiylik va ash'ariylikning aqidaviy ta'limiga asoslanadi. Bunga ko'ra, hanafiy mazhabi moturidiylik, molikiy, shofei va hanbaliy mazhabi ash'ariylik ta'limotida deb qaraladi. Shu o'rinda bu ikki maktab vakillari haqida biroz ma'lumot berib o'tish o'rinlidir. Moturidiylik aqidaviy maktab asoschisi buyuk kalom imomi va fakih Abu Mansur Muhammad ibn Muhammad ibn Mahmud Hanafiy Moturidiy Samarqandiy (853-944) bo'lib, u asli Samarqandning Moturid qishlog'ida (hozirgi Jomboy tumanida joylashgan) dunyoga kelgan va taxallusi shu qishloqqa nisbatan olingan. Abu Mansur Moturidiy dastlabki ta'limni o'z qishlog'ida olib, keyinchalik Movarounnahrning o'sha davrdagi diniy va ma'rifiy markazi bo'lgan Samarqandda davom ettiradi. Moturidiy Abu Bakr Ahmad Juzjoni, Abu Nasr Ahmad Iyodiy, Imom A'zam mazhabidagi buyuk olim Nasr ibn YAhyo Balxiy, Muhammad ibn Fadl kabilarni o'zining ustozlari deb bilgan. Moturidiy fiqh va kalom masalalariga qiziqib, o'z zamonasining taniqli hanafiy

mazhabi olimlaridan saboq oladi. Shu vaqt davomida ko‘plab mashhur faqihlar va muhaddislar bilan muloqotda bo‘lib, bahs-munozaralari bilan taniladi va shu sohaga oid asarlar yozib qoldiradi. Bunday asarlar qatoriga «Kitab at-Tavhid», «Kitab al-maqomat», «Kitab rad avoil al-adilla li-l-Ka’biy», «Kitab al-usul», «ar-Radd ala usul al-Qaromita», «Kitab ta’vilot ahli sunna» va boshqalarni keltirish mumkin.

Bugungi kunga qadar Abu Mansur Moturidiyning ko‘plab asarlari saqlanib qolmagan, ulardan etib kelganlari esa asosan xorijiy mamlakatlarning kutubxona va qo‘lyozma fondlarida saqlanadi.

Imom Moturidiyning «Kitab ta’vilot ahli sunna» (boshqa bir nomi «Ta’vilot al-Qur’on») asarida sunniy aqidaga zid qarashlarni rad etish yo‘lidan boradi va Abu Hanifaning qarashlariga suyanan holda sof aqida yo‘lini tutadi. Moturidiyning shu birgina asari keyingi davrlarda yashagan ko‘p allomalarning asarlariga xamirturush vazifasini bajardi.

Musulmon olimlar aqida masalasida asosan ikki manbaga tayanganlar: birinchisi naqliy dalillar, ya’ni Qur’on oyatlari, hadislar va ularga qo‘shimcha tarzda sahobiy va tobeiylar ijmosi (mujtahid olimlarning biror fikrga ittifoq qilishi) hamda ijthod (olimning biror masaladan shariy hukm olish uchun qilgan urinishi)laridir. Ikkinchisi esa, aqliy dalillar. Imom Moturidiy ham naqliy, ham aqliy dalillarni uyg‘unlashtirgan holda ilmiy xulosalar chiqarganiga duch kelamiz. Chunonchi, ko‘pchilik odamlarning aql-tafakkuri ko‘p hollarda naqliy dalillarni qabul qila olmaganidan imom Moturidiy o‘z o‘rnida aqliy dalillardan ham foydalangan. Shuni ham alohida ta’kidlash lozimki, moturidiylik (ash’ariylik ham)da ham aqliy dalillar naqliy dalillardan keyingi o‘ringa qo‘yiladi. O‘sha davrda mo‘‘taziliylar naqliy dalillardan oldinga aqliy dalillarni qo‘yib, agar aqliy dalil naqliy dalilga, ya’ni oyat va hadislarga qarshi chiqsa, ularni inobatga olmaganlar.

Imom Moturidiyning asosiy xizmatlari shundan iboratki, o‘sha davrdagi aqidada adashgan oqimlarning salbiy ta’sirining oldini olish, ularning qarashlariga qarshi asosli va kuchli dalillar keltirib raddiya berish, haqiqiy islom aqidasi himoya qilish, jaholatga qarshi ma’rifat bilan javob berish, shu bilan birga musulmonlar uchun aqida borasida asosli qo‘llanmalar yaratish va tarqatishdan iborat bo‘lgan deyish mumkin.

Imom Moturidiy ko‘plab shogirdlar etishtirdi, ular o‘z ustozlarining ta’limotini davom ettirishgani tufayli hanafiy mazhabida kalom ilm bo‘yicha maktab vujudga kelganini ko‘rish mumkin.

Moturidiy «Imom al-huda» (hidoyat yo‘li imomi) va «Imom al-mutakallimin» (mutakallimlar imomi) kabi nomlar bilan dovuq qozongan.

Ash‘ariy ta‘limotining asoschisi Abul Hasan Ali ibn Ismoil ibn Ishoq ibn Solim ibn Abdulloh ibn Muso Abu Muso Ash‘ariydir (873-941). U boshlang‘ich saboqlarni o‘z otasidan oladi, keyinchalik o‘z zamonasining taniqli olimlari Abu Ishoq Marvaziy va Ibn Surayjdan fiqh ilmini o‘zlashtiradi, Zakariyo ibn Yahyo Sojiydan hadis ilmini o‘rganadi. U taxminan qirq yoshlaridan keyin Bog‘dodga ko‘chib kelib, umrining oxirigacha shu shaharda yashab qoladi. U umri davomida yuzga yaqin asarlar yozgan bo‘lib, ulardan «al-Fusul fi-r-radd ala-l-mulhidin», «ar-Radd ala-l-mujassima», «Izoh al-burhon fi-r-rad ala ahl az-zayg‘ va-t-tug‘yon», «an-Naqis ala-l-Jubboiy», «Maqolot al-mulhidin», «Tafsir Abu-l-Hasan», «Imomat Abu Bakr Siddiq» kitoblari ilm ahlining nazariga tushgan. Imom Ash‘ariy aqiydaviy dalil-isbot keltirishda naqldan va aqldan foydalanib, aqliy va mantiqiy dalillardan hujjat sifatida foydalanadi. Shuningdek, falsafiy masalalardan ham o‘z o‘rnida iste‘foda etganiga duch kelish mumkin. Chunki Ash‘ariy mo‘‘taziliy, faylasuf, qarmatiy, botiniy, rofiziyy va boshqalarga raddiyalar bergani bilan aqida ilmi sohasida tanilgan allomalardan biridir.

Abul Hasan Ash‘ariy ahli sunnat va jamoaning ash‘ariya e‘tiqodiy ta‘limotini tarqatayotgan vaqtda Samarqandda Abu Mansur Moturidiy ham moturidiya ta‘limotiga asos solgan edi. Bu ikki imom bir vaqtda yashab, bir-birlari bilan uchrashmagan bo‘lsa-da, ularning aqidaviy qarashlari deyarli bir xil. Bu ikki alloma qarashlarida ayrim masalalarda lafziy ixtiloflar ko‘zga tashlansa-da, ularning asl maqsadi bir-biridan farq qilmaydi. Boshqacha aytganda, ikki ta‘limot orasidagi ba‘zi ixtiloflar lafziy bo‘lib, mohiyatan bir-birini qo‘llab-quvvatlaydi. SHu nuqtai nazardan olib qaraganda, bu ikki alloma o‘zaro bir-birini adashganlikda yoki bid‘atchilikda ayblamaydi hamda o‘zaro bir-birlarini «ahli sunna val jamoa» deb e‘tirof etadilar.

Ash‘ariy va moturidiylik orasidagi asosiy farq imon masalasiga borib taqaladi. Moturidiy ta‘limotiga ko‘ra, imon til bilan iqror bo‘lib, dil bilan tasdiqlashdan iborat, ammo amal imon tarkibiga kiritilmaydi. Ash‘ariylikda esa, imonga amalni ham qo‘shiladi. SHu sababdan moturidiylik tarqalgan yurtlarda imon keltirgan kishi musulmon hisoblanadi, ammo amal qilmagani uchun gunohkor bo‘ladi, deb yuritiladi.

O‘rni kelganda aytib o‘tish lozimki, manbalarda «moturidiya mazhabi», «ash‘ariya mazhabi» degan atamalar uchrab turadi. Bundan imom Moturidiy imom Abu Hanifaning aqidaga doir ta‘limotini rivojlantirgan bo‘lsa, Imom Ash‘ariy imom Shofeiyni e‘tiqodiy qarashlarini takomillashtirdi, degan fikrga kelish

mumkin. Hozirgi kunda moturidiylikka hanafiy mazhabi yo‘lini tutganlar ergashsa, ash‘ariylikka molikiy, hanbaliy, shofeiyy mazhabidagilar amal qiladilar.

Mazkur ikki allomaning ta‘limotlari islom olamida keng tarqaldi va asrlar davomida musulmonlarni sof e‘tiqodda bardavom bo‘lishiga, oyat va hadislarining ma’nolarini to‘g‘ri anglab, hayotga tadbiq etib kelishlariga, e‘tiqodi noto‘g‘ri turli oqimlar ta’siriga tushib qolmaslikka sababchi bo‘ldi. Abu Mansur Moturidiy va Abul Hasan Ash‘ariylarning sof aqidani musulmonlarga etkazishdagi xizmatlari beqiyos bo‘lib, ularning aqidaviy ta‘limotiga hozirgacha musulmonlar tomonidan alohida e‘tibor bilan amal qilib kelinmoqda. Ular o‘z asarlarida islom aqidasi yoritish barobarida adashgan oqimlarga raddiyalar ham berganlar. Shu bois Imom Moturidiy «hidoyat imomi» deb yuritilsa, imom Ash‘ariy «ahli sunna homiysi» degan nomga sazovor bo‘lganlar.

3. **Moturidiylik kalom maktabi vakillari.** Moturidiya ta‘limoti vakillariga Movarounnahrda faoliyat olib borgan bir qancha olimlarni misol keltirish mumkin. Ularning orasida Abul Muin Nasafiyning o‘rni alohida ahamiyat kasb etadi. Abul Muin Maymun ibn Muhammad Makhuliy Nasafiy 1046 yili Nasaf vohasida ziyoli oilada tavallud topgan. Dastlabki ta‘limni otasidan olgan. Nasafiyning bobosi Abul Muti’ Makhul ibn Fazl Nasafiy (vaf. 930 y.) o‘z davrining mashhur mutakallimi va mutasavvif olimi hisoblangan. Abul Muin Nasafiyning fiqh ilmiga oid asarlari ham mavjud. U 1114 yilda vafot etgan. Allomaning qabri Qarshi tumanidagi Qovchin qishlog‘ida joylashgan. U umri davomida o‘ndan ortiq asarlar yozib qoldirgan. Olimning asarlari orasida «Tabsirat al-adilla», «at-Tamhid li qavoid at-tavhid» («Tavhid qoidalariga muqaddima») va «Bahr al-kalom» («Kalom ilmi ummoni») kabi asarlari bizgacha etib kelgan.

Abul Muin Nasafiy asarlari orasida «Tabsirat al-adilla» eng muhim va asosiysi hisoblanadi. Asarning to‘liq nomi «Tabsirat al-adilla fi usul ad-din ala tariqati Abi Mansur al-Moturidiy» («Abu Mansur Moturidiy tariqatiga binoan din usullarini aniq dalillar bilan sharhlash») deb nomlanadi. Abul Muin Nasafiyning ushbu asarini yozishiga o‘sha davrda moturidiya ta‘limoti bo‘yicha «Kitob at-tavhid» dan keyin bironta ham yirik asar bo‘lmagani sabab qilib ko‘rsatilgan. U «Tabsirat al-adilla» asarini yozib tugatgach, unga xotima va fihrist sifatida «Tamhid» va «Bahr al-kalom» asarlarini yozgan.

Yana bir olim Abu Hafs Nasafiy nomi bilan tanilgan Najmuddin Abu Hafs Umar ibn Muhammad ibn Ahmad ibn Ismoil Nasafiy (1068–1142) bo‘lib, ba’zi manbalarda unga «Moturidiy» nisbasi berilgani qayd etilgan. Bu esa uning Imom Moturidiyning ma’naviy shogirdi va moturidiya ta‘limotining davomchisi ekanidan darak beradi. Zero, Abu Hafs Nasafiy o‘zining «Kitob al-qand fi zikri

ulamoi Samarqand» («Samarqand olimlarini zikr etish bo'yicha qanddek (shirin) kitob») asarining bir qancha o'rinlarida Imom Moturidiy nomini o'zining ma'naviy ustози sifatida hurmat bilan tilga oladi. Shuningdek, Abu Hafs Nasafiy o'zining «Aqoid an-Nasafiy» («Nasafiy aqidalari») asarida moturidiya ta'limoti qarashlarini aks ettirgan.

Abu Hafs Nasafiyga «Moturidiy» nisbasi berilishiga uning Imom Moturidiy yurti Samarqandda umrining asosiy qismini o'tkazganini ham sabab qilib ko'rsatiladi. Jumladan, o'rta asr alloma va mashhur kishilarining nisbalarini yoritib beruvchi «Kitob al-ansob» («Nasablar kitobi») nomli qomusiy asar muallifi Abu Sa'd Sam'oniyy (vaf. 1167 y.) bu allomani Abu Hafs Umar ibn Muhammad Nasafiy Moturidiy, deb atagan.

Najmuddin Nasafiy o'rta asr sharq olimlariga xos qomusiy bilim sohibi bo'lib, zamonasining mashhur tarixchisi, faqihi, mufassiri, tilshunosi, geografi, faylasufi hamda shoiri bo'lgan. Uning yozgan asarlari mundariyasi nihoyatda keng va rang-barang bo'lib, bir qismigina bizgacha etib kelgan. Najmuddin Nasafiy tilshunoslik, tarix, fiqh kabi ilmlarga bag'ishlab yuzdan ortiq asarlar yaratgan. Abu Sa'd Sam'oniyy Abu Hafs Nasafiy bilan maktublar orqali ilmiy muloqotda bo'lib turgan. Hozirgi ma'lumotlarga ko'ra, uning bizgacha o'ntacha kitobi etib kelgan. Ayniqsa, moturidiya kalom maktabiga oid «Aqoid an-Nasafiy» asari katta shuhrat qozongan. U moturidiya ta'limotida Abul Muin Nasafiyning «Tabsirat al-adilla» asaridan keyingi o'rinda turadi. Najmuddin Nasafiyning falsafa va aqidga doir ko'plab asarlari mavjud bo'lgan. Ayniqsa, uning «Manzumot an-Nasafiy fi-l-xilofiyot» («Ixtiloflar haqida Nasafiy manzumasi») nomli she'riy asari mashhur bo'lgan.

Keyingi olim Sadr al-islom Abul Yusr Muhammad ibn Muhammad ibn Abdilkarim Pazdaviy 1030 yilda tug'ilgan. Dastlabki ta'limni otasi Abul Hasan Muhammad Pazdaviydan olgan. Bobosi Abdulkarim ibn Muso, Imom Moturidiy shogirdlaridan biri bo'lib, unga ustozlik ham qilgan. Bundan tashqari, Pazdaviy bir qancha hanafiy olimlardan ham tahsil olgani manbalarda aytilgan. Pazdaviyning ustozlari orasida Abu Ya'qub Yusuf ibn Muhammad Nishopuriy va Abul Xattob kabi olimlarning xizmati katta bo'lgan. Abu Hafs Najmuddin Umar Nasafiy va Abul Muin Nasafiy Pazdaviyning eng mashhur shogirdlari hisoblangan. Manbalarda qayd etilishicha, u 1099 yilda Buxoroda vafot etgan.

Pazdaviyning asarlari orasida «Usul ad-din» («Din asoslari») asari muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur asar 96 masaladan tashkil topgan va mazmun-mohiyatidan ahli sunna val jamoa yo'nalishi va moturidiya maktabi qarashlarining mohiyatini ochib berish va Movarounnahrda tarqalgan bid'at va xurofotlar jamoasi

(ahl az-zayg‘ val bida’) ta’sirini kamaytirish maqsadida yozilgan. Shuningdek, Pazdaviy Imom Muhammad Shayboniyning «al-Jomi’ as-sag‘ir» («Kichik to‘plam») asariga sharh sifatida «Ta’liqot» («Sharhlar») hamda fiqhga oid «al-Voqiot» («Voqealar») va «al-Mabsut» («Keng ma’nolar») asarlarini yozib qoldiradi. Pazdaviy Movarounnahrda, ayniqsa, Buxoroda hanafiy mazhabi hamda moturidiya kalom maktabi rivojida ulkan xizmat ko‘rsatgan olim hisoblangan.

Alloma Alouddin Samarqandiy ham moturidiya ta’limotining yirik namoyandasi Abul Muin Nasafiyning eng yaqin shogirdlaridan bo‘lib, fiqh sohasida ulkan muvaffaqiyatlarga erishgan olimdir. Uning to‘liq ismi Muhammad ibn Abi Ahmad Abu Bakr Alouddin Samarqandiy bo‘lib, tug‘ilgan yili haqida manbalarda ma’lumotlar uchramaydi. Shunday bo‘lsada, olimning vafoti ko‘p manbalarda 1143 yil deb ko‘rsatilgan.

Alouddin Samarqandiy Abul Muin Nasafiydan fiqh va kalom ilmlarini o‘rgangan va shu asosda o‘zining fiqhga oid «Tuhfat al-fuqaho» («Faqihlar tuhfası») nomli mashhur asarini yozib qoldiradi. U nafaqat fiqh, balki kalom hamda tafsir ilmlari borasida ham samarali ijod qilib, moturidiya kalom maktabini qo‘llab-quvvatlagan. Natijada Abu Mansur Moturidiyning «Ta’vilot ahli sunna» («Ahli sunna ta’villari (tafsiri)») nomli tafsiriga «Sharh ta’vilot ahli sunna» («Ta’vilot ahli sunna tafsiri») nomli sharhini bitadi.

Allomaning ushbu sharhni yozishida Abul Muin Nasafiyning xizmati nihoyatda katta. Chunki Alouddin Samarqandiyning o‘zi Nasafiy bilan Moturidiyning «Ta’vilot» asarini birga mutolaa qilganini va Nasafiy joiz, deb topgan o‘rinlarga sharh yozib ilova qilib borgan va keyinchalik ushbu sharhlarni alohida kitob holiga keltirgani haqida ma’lumot beradi. Shuningdek, Alouddin Samarqandiy Abul Yusr Pazdaviydan ham ilm o‘rgangan. Uning eng yaqin shogirdi o‘z qizi Fotima bint Alouddin bo‘lgan. Fotima bint Alouddin mashhur faqiha olima darajasiga etib borgan. Alouddin Samarqandiy qizini o‘zining yaqin shogirdi Alouddin Abu Bakr ibn Mas’ud ibn Ahmad Kosoniyga nikohlab bergan. Kosoniy ustozining «Tuhfat al-fuqaho» asariga sharh tarzida «Badoi’ as-sanoi’ fi tartib ash-sharoi’» («Shariat tartibida ajoyib san’atlar») nomli kitobini yozgan. Kosoniy Abul Muin Nasafiyning shogirdlaridan biridir.

Ibrohim ibn Ishoq Saffor Buxoriy (vaf. 1139 y.) Abul Muin Nasafiydan Buxoroda kalom ilmidan ta’lim olgan moturidiya kalom maktabi vakilidir. Dastlab u o‘zining «Risola fiha masoil suila anha ash-Shayx as-Saffor fa ajaba anxa» («SHayx as-Saffor javob bergan masalalar haqida risola») nomli risolasini yozgan. Ushbu risolada Abu Mansur Moturidiyning qarashlariga keng to‘xtalgan. Olim buxoroliklar uchun kalom ilmi bo‘yicha «Kitob talxis al-adilla li qavoid at-tavhid»

(«Tavhid qoidalariga oid dalillarning qisqacha bayoni») nomli o‘quv qo‘llanmasini yaratadi. Nuriddin Ahmad ibn Mahmud ibn Abi Bakr Sobuniy (vaf. 1184 y.) ham Ibrohim Saffor bilan Buxoroda moturidiya kalom maktabining keng tarqalishida jonbozlik ko‘rsatgan olimlardan biridir. U Abul Muin Nasafiydan kalom ilmini o‘rgangan. Nuriddin Sobuniy Buxoroda ash‘ariya maktabi vakili Faxruddin Roziy bilan muloqotda bo‘ladi. Olimning «al-Bidoya fi usul ad-din» («Boshlang‘ich din asoslari») nomli o‘quv qo‘llanmasi hozirga kelib qadr-qimmatini yo‘qotmagani bois ko‘p marotaba nashr etildi.

Yana bir olim Abul Fath Alouddin Muhammad ibn Abdilhamid ibn Umar ibn Hasan ibn Husayn Samarqandiy Asmandiy bo‘lib, u 1095 yili Samarqand atrofidagi Asmand shahrida dunyoga kelgan. Bu shahar Usmand yoki Samand deb ham atalgan. U «Tuhfat al-fuqaho» asari muallifi Alouddin Muhammad ibn Ahmad Samarqandiy bilan chalkashtirilgani bois, manbalarda unga Asmandiy nisbasi ham qo‘shib ataladi. Asmandiy Ashraf ibn Muhammad Alaviydan fiqh ilmini o‘rgangan, «as-Sadr ash-shahid» nomi bilan mashhur Burhon al-aimma Umar ibn Abdulaziz ibn Moza Buxoriydan (vaf. 1142 y.) hadis rivoyat qilgan, Ali ibn Umar Harrotdan hadis ilmini o‘rgangan. Asmandiy Abul Muin Nasafiyning ilmiy merosidan kalom ilmiga oid asarlarini yozishda foydalangan. U Abul Muin Nasafiy asarlarini zamondoshi Alouddin Samarqandiydan o‘rgangan. Asmandiyning kalom ilmiga oid birgina asari haqida ma’lumotlar bor. Ba’zi manbalarda uning nomini «Lubob al-kalom» («Daqiq kalom ilmi») deb atalgan bo‘lsa, ba’zi manbalarda «al-Hidoya fi usul al-e’tiqod» («E’tiqod asoslarida hidoyatga erishish») yoki «al-Hidoya va-l-kalom» («Hidoyat va kalom ilmi») deb keltirilgan. Ushbu asar kalom borasida yosh tadqiqotchilarga yo‘llanma berish uchun yozilgan. Hanafiy faqihlari orasida o‘ziga xos obro‘ga ega alloma XII asrda Movarounnahrda kalom ilmi rivojiga salmoqli hissa qo‘shgan va 1157 yil Buxoroda vafot etgan.

4. Islomda imon masalasi. Imom Moturidiy, imom Tahoviy, Abul Muin Nasafiy va boshqa olimlar tomonidan yozilgan asarlarda «imon» masalasi alohida o‘rganilgan, chunki u kalom ilmining eng nozik va asosiy mavzularidan biri hisoblanadi. Chunki imon islomning birinchi sharti hisoblanadi. Imonga berilgan ta’rif orqali bandaning xatti-harakati xususida hukm chiqarilgan. Islomda adashgan ekstremistik, terroristik va aqidaviy oqimlarning aksariyati imon masalasida xatoga yo‘l qo‘yib, o‘z shubhalarini keng xalq ommasi orasida yoyishga harakat qiladilar.

Yuqorida keltirilgan olimlar aqida mavzusini to‘rt qismga ajratib o‘rganganlar: ilohiyot, nubuvvat, kavniyot va sam’iyot. «Ilohiyot» iloh va Unga oid masalalar haqida bahs yuritadi. «Nubuvvat»da vahiy, payg‘ambarlik va ularga

tegishli masalalar, kavniyotda esa, borliqdagi mavjudotlar – inson, farishta, jin va sababiyat qonunlari haqida bahs yuritiladi. Sam'iyot eshitish bilangina sobit bo'ladigan aqidalar haqida bahs yuritadi. Bular asosan g'ayb olamiga tegishli masalalar bo'lgani uchun bu turni «g'aybiyot» ham deyiladi. Islom besh asosga qurilgan. Ular: imon, namoz, zakot, ro'za va haj. Bular islomning rukni (farz) hisoblanadi. «Imon» so'zi ishonmoq, tasdiqlamoq ma'nolarini bildirib, istilohda, kalimai shahodatni aytish, ya'ni «La ilaha illallohu Muhammadun Rasululloh» («Allohdan boshqa iloh yo'q, Muhammad uning rasuli»)ni til bilan aytish va dil bilan tasdiqlashdir. Buni chin dildan aytgan kishi musulmon hisoblanadi.

Abu Mansur Moturidiyning fikricha, insonning qalbida imon xuddi osmonda oy yagona bo'lgani kabi yagona bo'ladi. Agarda u kamaysa, yarimta, ko'paysa bir yarim yoki ikkita bo'lishi kerak. Bu esa haqiqatga ziddir. Imonning faqat qalbdagi nuri yaxshi amallar sababli yorug'lashishi va imonning nuri xiralashishiga olib keladi.

Hadislarda imonning etti sharti mavjudligi qayd etilgan bo'lib, ular quyidagilardan iborat:

1. Allohning borligi va birligi, Qur'on va hadislarda bayon qilingan barcha ism va sifatlariga ishonish, uning barcha buyruqlarini qabul qilish va barcha qaytariqlaridan tiyilish.

Tarixda ulamolar Allohning borligi haqida alohida to'xtalib, dalil keltirmaganlar. Zero, u davrlarda Xudoning borligiga shubha bo'lmagan va unga barcha ishongan (ya'ni, xudo yo'q degan tasavvur bo'lmagan). Ammo keyingi davrlarga kelib Xudoning borligiga ishonmaydiganlar chiqqandan keyin olimlar bu mavzuni ham aqida kitoblariga kiritganlar va u aqidaning bosh mavzusiga aylangan. CHunonchi Allohning borligiga imon keltirmagan kishiga aqida mavzusini tushuntirishning foydasi yo'q.

Qur'onda: **«Yoki ular hech narsadan (ya'ni, YAratuvchisiz) yaralib qolganmilar?! Yoki ular o'zlari yaratuvchimilar?! Yoki osmonlar va Erni ham ular yaratganmi?! Yo'q! Ular (baribir) imon keltirmaslar»** (Tur, 35-36), deyilgan va Xudoning borligiga ishonmaydiganlarga dunyo o'zidan-o'zi yaralib qolishi mumkin emasligi aytilgan. Aqida ilmida Allohning yagonaligi masalasi alohida ahamiyatga molik mavzulardan biridir. Buni «tavhid» deyiladi. Tavhid lug'atda biror narsaga birlik va yagonalikni nisbat berishdir. Istilohiy ma'noda Allohga shirk keltirishning turli shakllaridan voz kechish, Allohning zotida, sifatida, ishlarida, ismlarida, hukmlarida ham sherigi yo'q deb, e'tiqod qilishga aytiladi. Allohning sherigi yo'qligi borasida Qur'on oyatlari va hadislarda ko'plab misollar mavjud. Bu oyatlarda Allohning sherigi bo'lganida koinotdagi tartib

buzilib ketishi ko'rsatilgan. Jumladan: **«Agar ikkisi (Er va osmon)da Allohdan o'zga ilohlar bo'lganida, har ikkisi buzilib ketgan bo'lur edi. Bas, Arsh egasi bo'lmish Alloh ular sifatlayotgan (sheriklardan) pokdir»** (Anbiyo, 22), **«Alloh farzand tutgan emas va U bilan birga biror iloh ham bo'lgan emasdir. Aks holda, har bir iloh o'zi yaratgan narsa bilan (kibrgA) ketib, bir-biridan ustun bo'lib olur edi (natijada Eru osmon buzilib ketgan bo'lur edi). Alloh ular vasf etayotgan narsadan pokdir»** (Mu'minun, 91) oyatlarini keltirish mumkin.

Islom dinida Allohga ishongan kishi uning ismi va sifatlariga ham imon keltirish shart qilib qo'yiladi. Qur'onda: **«Allohning chiroyli ismlari bordir. Uni o'sha (ism)lar bilan atangiz!»** (A'rof, 180), **«Uning go'zal ismlari bordir»** (Hashr, 24) deyilgan. Bu ism va sifatlar orqali Alloh haqida bilimlarga ega bo'linadi. Barcha ulamolarning fikriga ko'ra, Alloh ismlarini o'rganishdan maqsad Unga loyiq bo'lmagan sifatlarni bermaslikdir. SHuningdek, «Allohning to'qson to'qqizta ismi bor»ligi haqidagi hadisni muhaddislar rivoyat qilganlar. Imom Abu Hanifa o'zining «al-Fiqh al-akbar» asarida Alloh haqida shunday degan: «U o'zi yaratgan narsalardan birortasiga o'xshamas. Unga ham biror narsa o'xshash emas. O'zining zotiy va fe'liy sifatlari bilan azaldan bor bo'lgan va abadiy bor bo'lur. Zotiy sifatlari – hayot, qudrat, ilm, kalom, eshitish, ko'rish, iroda. Fe'liy sifatlari – xalq etish, yasash va boshqa shu mazmunga dalolat qiluvchi sifatlar. U o'zining barcha ism va sifatlari bilan birgalikda doim bo'lgan va abadiy bo'lajak. Unga biror ism yoki sifat keyin qo'shilib qolgan emas».

Boshqa bir o'rinda: «Qur'onda O'zi zikr etganidek, Allohning qo'li, yuzi, nafi (O'zi) bor deb bilamiz. Bular Uning sifatlaridan, lekin qanday, qanaqa deyilmas. Hatto, qo'li-qudrati yoki ne'mati ham deb ta'vil etilmas. Aks holda uning bir sifatini yo'qqa chiqarilgan bo'lur. Bu esa qadariylar va mo'taziliylar so'zidir. Biz aytamizki, qo'li o'ziga xos, kayfiyatsiz sifatdir. SHuningdek, Uning g'azabi va rizosi ham o'ziga xos kayfiyatsiz sifatlaridandir», deyilgan.

Islom ta'limotiga ko'ra, Allohning ismi va sifatlarini boshqa biror maxluqotga o'xshatish mumkin emas. Uning holati, kayfiyati, surati haqida bahs qilinmaydi, ya'ni Alloh ko'radi, eshitadi, biroq biz insonlar va boshqa maxluqotlar kabi emas, balki u haqda bahs yuritish bid'at hisoblanadi.

2. Musulmon kishi farishtalarga ham ishonishi lozim. Farishta arab tilida «malak», ko'pligi «maloika» deyiladi. Ularga ishonmagan musulmon hisoblanmaydi. Qur'onda: **«(UlarninD) har biri Allohga, farishtalariga, kitoblariga va payg'ambarlariga birortasini ajratmasdan (hammasigA) imon keltirdi»** (Baqara, 285) deyilganidan farishtalarga ishonish imonning asoslaridan biri deb qaraladi.

Farishtalar nurdan yaratilgan, nurning tezligi juda kuchli bo'lganidan farishtalar ko'zga ko'rinmaydi. Farishtalar sonini Allohdan boshqa hech kim bilmaydi, ular Allohning buyrug'idan chiqmay doimo o'zlariga buyurilganini bajaradigan xos bandalar hisoblanadi. Ular Allohning barcha maxluqotlaridagi elchilar deyish mumkin. Xudoning huzuridan ishni olamga olib tushib, o'shaning tadbirini qiladilar. Ularning jinsi yo'q. Xohlagan qiyofaga kira oladilar. Oyatda: **«Biz unga ruhimiz (ya'ni Jabroil)ni yubordik. Bas, u (MaryamgA) chin odam bo'lib ko'rindi»** (Maryam, 17).

Qur'on va sunnatda farishtalarning muayyan vazifalari borligi haqida ma'lumot berilgan. Masalan, tog'larga, yomg'irga, bulutga, quyoshga, oyga, ekinga va hatto ona qornidagi bachadonga vakil qilingan farishtalar toifasi bor. SHu bilan birga insonga vakil qilingan farishtalar har bir bandaning qilgan ishlarini yozib boradilar. Oxirat ishlariga ham vakil qilingan farishtalar mavjud: o'limga, qabrdagi savol-javobga, jannatga, do'zaxga va hokazo. Masalan: **«Birortalarigizga o'lim kelgan paytda, uni elchi (farishtA)larimiz erinmay (o'z vaqtida) vafot ettirurlar»** (An'om, 61), **«Biz faqat farishtalarni do'zax egalari (qo'riqchilari) qildik va Biz faqat kufrga ketgan kimsalarni sinash uchun ularning sanog'ini (o'n to'qqiztA) qildik... Parvardigoringizning qo'shinlarini (farishtalarning adadi va sifatlarini) Uning o'zigina bilur»** (Muddassir, 31), **«Farishtalar esa (osmon) atrofida (Allohning amriga muntazir bo'liB) tururlar. Ularning ustida Rabbingiz Arshini u kunda sakkiz (farishtA) ko'tarib turur»** (Hoqqa, 17).

Farishtalarning aniq ko'rinishlari haqida ma'lumotlar manbalarda berilmagan. Faqat ba'zi jihatlari aytilgan, jumladan: **«...farishtalarni ikki, uch, to'rt qanotli elchilar qiluvchi...»** (Fotir, 1). Farishtalardan to'rttasi: Jabroil, Mikoil, Isrofil va Azroil bosh farishtalar hisoblanadi.

3. Ilohiy kitoblarga imon keltirish. Alloh tarafidan payg'ambarlariga kitoblar tushirilganiga imon keltirish. Buni **«... kitoblariga va payg'ambarlariga birortasini ajratmasdan (hammasigA) imon keltirdi»** (Baqara, 285) oyatidan bilish mumkin.

SHu bilan birga bu kitoblarga umumiy imon keltiriladi. Ammo ularning adadi va ismlari haqida aniq ma'lumot mavjud emas. Muhammad payg'ambarga (alayhis-salom) Qur'on nozil qilinganidek, boshqa payg'ambarlarga ham kitob tushirilgan. Ulardan manbalarda zikr qilib o'tilganlari quyidagilardir: Ibrohim payg'ambarga «Sahifalar», bu haqda Qur'onda **«Ibrohim va Muso sahifalarida (ham) bordir»** (A'lo, 19) deyilgan. Bir hadisda «Abu Zarr: Ey Allohning Rasuli, Ibrohimning sahifalarida nima bo'lgan?» deb savol berganda, Payg'ambar

(alayhis-salom): «Barchasi zarbulmasal bo‘lgan...» dedilar. Bu hadisdan uning mavzusi qanday bo‘lganini bilish mumkin. Olimlar uni ma’lum varaqlardan iborat ekani va kitob holiga etmaganini aytganlar. Keyingisi «Tavrot» bo‘lib, u Muso payg‘ambarga, «Zabur» Dovud payg‘ambarga berilgan. Iso payg‘ambarga «Injil» nozil qilingan. Islom ta’limotiga ko‘ra Muhammad payg‘ambarga (alayhis-salom) «Qur’on» nozil qilingan. SHuningdek, biror payg‘ambarga kitob nozil qilinsa, u o‘zidan avvalgi shariatni o‘zgartirgan yoki butunlay yangi qarashlarni olib kelgan deb hisoblangan.

4. Payg‘ambarlarga imon keltirish. Islom dini ta’limotiga ko‘ra Allohning insonlarga to‘g‘ri yo‘lni ko‘rsatish uchun yuborgan payg‘ambarlariga imon keltirish vojib hisoblanadi. «...**Payg‘ambarlariga birortasini ajratmasdan (hammasiga) imon keltirdi**» (Baqara, 285). SHuning uchun ularning barchasiga birdek ishonish shart qilib qo‘yilgan. Ulardan birini inkor qilish barchasini inkor qilish bilan barobar. Alloh taolo Odam (alayhis-salom)dan boshlab. Muhammad payg‘ambar (alayhis-salom) gacha bo‘lgan oraliqda payg‘ambarlar yuborgan. Ularning soni, hadis asosida bir yuz yigirma to‘rt ming nafar deyiladi. Faqat yigirma besh nafar payg‘ambarning nomi Qur’onda zikr qilingan. Payg‘ambarlar nabiy va rasul degan ikki qismga bo‘linadi.

Nabiy va rasul orasidagi farq: 1. Alloh kimga vahiy yuborib, shu xabarni boshqalarga etkazishni buyursa, o‘sha odam nabiy va rasuldir. Ammo uni boshqalarga etkazish shart qilib qo‘yilmasa, nabiy hisoblanadi, rasul emas; 2. Rasul yangi shariatni olib keladi. Nabiy esa, yangi shariat bilan kelmaydi. Balki, o‘zi oldingi shariatga amal qiladi va boshqalarni shunga amal qilishga da’vat qiladi; 3. Rasul umumiy bo‘lib, farishtalarga ham, insonga ham qo‘llanadi. Qur’onda: «**Albatta, u (Qur’on) bir ulug‘ rasul (Jabroil Alloh huzuridan keltirgan vahiy) so‘zidir**» (Takvir, 19). Bu oyatda farishta Jabroil nazarda tutilgan.

Umuman olganda, payg‘ambarlar ham inson bo‘lib, ular boshqalarni Allohning ko‘rsatmasiga amal qilishga chaqirish uchun kelganlar. Ular orasida rasullar 313 nafarni tashkil etadi. Payg‘ambarlar Allohning buyruq va qaytariqlarini bajarib, boshqa odamlarga namuna bo‘lganlar. Ular taom eb, suv ichib, tirikchilik qilib bozorlarda yurganlar.

Payg‘ambarlarni oddiy kishilardan ajratib turadigan birgina sifatleri ma’siyat qilish, shahvatlarga berilish, insoniylikka zarar etkazadigan va insoniy qadrni ketkazadigan yomon illatlardan saqlanganlaridir. Ular turlicha mo‘jiza ko‘rsatib, payg‘ambarliklarini tasdiqlaganlar. Iso payg‘ambar bemorni davolagan, Muso payg‘ambar dengizni ikkiga bo‘lgan, Muhammad payg‘ambar (alayhis-salom) qo‘l

ishorasi bilan oyni ikkiga bo‘lganlari va boshqa mo‘jizalarini misol qilib keltirish mumkin. Payg‘ambarlarning ko‘rsatgani mo‘jiza bo‘lsa, avliyolarning ko‘rsatgani karomat bo‘ladi.

5. Oxirat kuniga ishonish ham imonning bir qismi hisoblanadi. Islom ta’limoti bo‘yicha bu dunyo sinov-imtihon maydonidir. Alloh qiyomatda barcha yaratgan maxluqlari jonini oladi va qayta tiriltiradi insonlar qilgan ishlariga javob beradilar. Agar u yaxshi amallarni qilgan bo‘lsa mukofotini, yomon amallarni qilgan bo‘lsa jazosini oladilar va ularning bu dunyoda qilib o‘tgan barcha amallari o‘zlariga ko‘rsatiladi va tarozuda tortiladi.

6. Inson boshiga tushadigan yaxshilik yoki yomonlik Alloh tarafidan bo‘lishiga – taqdirga imon keltirish. Batafsil qilib aytganda, taqdir – insonga keladigan barcha yaxshilik va yomonlik, borliqdagi har bir hodisa va voqealar yoki oxiratda bo‘ladigan hamma ish Allohning taqdiri, ilmi, irodasi va belgilab qo‘ygani bo‘yicha sodir bo‘lishiga imon keltirish hisoblanadi. Xursandchilik va xafalik, hayot va o‘lim, boylik va kambag‘allik, kasallik va sog‘lomlik va boshqalar Allohdan deb bilish shart. Taqdirni Allohdan boshqa hech kim bilmaydi, hatto payg‘ambarlar ham va farishtalar ham bu sirdan xabardor emas. Manbalarda qadar masalasida chuqur ketib bahs-munozara yuritishdan qaytarilgan. Oqimlarning aksari bu masalada adashgan. Taqdirda baxtli deb yozib qo‘yilgan kishi baxtlidir. SHuningdek, taqdirda baxtsiz yoki badbaxt deb yozib qo‘yilgan kishi baxtsizdir. Bir oyatda: **«U (Alloh) o‘zi qiladigan biror narsa haqida javobgar emas, balki ular (Allohning oldida bandalar) javobgardirlar»** (Anbiyo, 23), deyiladi.

SHuningdek, aqidaga oid asarlarda Alloh qiyomatgacha nima bo‘lishini bilishi, agar ularni bilmasa, Uning komil sifati nuqsonli bo‘lib qolishi va mazkur ilohiy ilm «qazoi-qadar» deb atalishi keltirilgan. Allohning hamma ishlarning kelajakda qanday bo‘lishini azaldan bilishi qazo deb nomlangan. Qadar deb ana shu ishlar Allohning azaliy ilmiga muvofiq vujudga kelishiga aytiladi. Qazo va qadarning ma’nosi bandalarning kelajakda bo‘ladigan ishlarini Alloh tomonidan oldindan bilib turilishidir. Qazo va qadarni noto‘g‘ri tushunish oqibatida qadariy, jabariy va boshqa oqimlar paydo bo‘lgan.

7. O‘lgandan keyin qayta tirilishga ishonish ham imon shartlaridan biri bo‘lib, unga ko‘ra qiyomat kuni bo‘lganda, barcha insonlar qayta tirilib, mahshargohga yig‘iladi. Yaxshi amal qilib o‘tganlarning mukofoti (jannat), yomon amal qilganlarning jazosi (do‘zax) mavjud. Bandaning barcha ishlari hisob-kitob qilinib Allohning huzurida ko‘riladi. Har bir kishining qilgan ishlari kitobi – nomai a’moli o‘qiladi. Yaxshi amallar va yomon ishlar hammasi o‘lchanadi. Bu borada Qur’on oyatlari va hadislarida misollar ko‘p. Masalan: **«Ular: «Holimizga**

voy! Kim bizlarni uxlayotgan joyimizdan uyg‘otdi?» – deganlarida, (ularga aytilur): «Mana shu Rahmon va’da qilgan va payg‘ambarlar so‘zlagan rost narsa (qiyomat)dir» (YOsin, 52).

Insonlar hisob-kitob qilinadigan kunni «qiyomat» deb ataladi va u «tik turish» ma’nosini bildiradi. Barcha qabridan tik turib tirilishiga shu nom berilgan. Qiyomat – hisob kuni, oxirat kuni, mahshar kuni kabi bir qancha nomlar bilan yuritiladi. Manbalarda qiyomatning qachon bo‘lishi masalasi aniq aytilmagan. Islom ta’limoti bo‘yicha uning qachon sodir bo‘lishini Allohdan boshqa hech kim, hatto payg‘ambar va farishtalar ham bilmaydi. Faqat kitoblarda uning ba’zi bir alomatlari haqida ma’lumotlar mavjud. Islom ta’limotiga ko‘ra qiyomatda insonlar savol-javobdan o‘tadigan joy – mahsharga yig‘iladilar. Mahsharda savol-javobdan keyin insonlarga do‘zax ustidagi sirot degan ko‘prikdan o‘tishlari kitoblarda aytilgan. Qiyomatdan o‘tgan inson jannat (bog‘, bo‘ston) yoki do‘zaxdagi joyiga etib boradi. Alloh jannatni ham, do‘zaxni ham yaratib qo‘ygan. Ular inson etib boradigan so‘ngi manzil hisoblanadi. Diniy aqida bo‘yicha, jannat imon keltirgan, taqvodor, yaxshi insonlar uchun tayyorlab qo‘yilgan. Ular u erda rohat va farog‘atda yashaydilar. Qiyinchilik, kasal, qarilik va o‘lim yo‘q. Istagan narsalari muhayyo bo‘ladi. Bularning barchasi bu dunyoda qilib o‘tgan amallari tufayli beriladi. U erdagi noz-ne‘matlar tugamaydi, insonlardan to‘silmaydi. Jannatdagi eng oliy ne‘mat, bu Allohning diydorini ko‘rishlik hisoblanadi. Do‘zax esa, jannatning aksi kofir, munofiq va gunohkor – diniy majburiyatlarni bajarmaganlar uchun tayyorlab qo‘yilgan va ularga turli azoblar, qiynoqlar beriladigan jazolash joyi. U erda azob uchun olov, qaynab turgan buloq mavjud. Eb-ichadigan narsalari ham ularni azoblash uchun hozirlab qo‘yilgan. U bir necha tabaqa chuqurlikdan iborat, odamlar gunohlari darajasiga qarab jazolanadilar. Jannatdagi rohatlar va do‘zaxdagi azob-uqubatlar ham jasad va ham ruh uchun bo‘ladi. Qiyomat, jannat va do‘zaxning vasfi haqida Qur’onning ko‘p oyatlarida ma’lumotlar berilgan.

Mavzu bo‘yicha savollar

1. Kalom, aqida, tavhid ilmlari nimani o‘rganadi?
2. Moturidiylik va ash’ariylik yo‘nalishlari qanday paydo bo‘lgan?
3. Imon qanday ma’noni bildiradi?
4. Islom ta’limotida necha narsaga imon keltirish shart hisoblanadi?

Mustaqil ish topshiriqlari

1. Imom Moturidiy va uning qarashlari.
2. Kalom ilmi adabiyoti.

3. Qur'onda oxirat haqidagi oyatlar tahlili.
4. Hadislarda ilm olishga bo'lgan targ'ibot.

Adabiyotlar

1. Tulepov A. Islom va aqidaparast oqimlar. To'ldirilgan nashr. Mas'ul muharrir SHayx Abdulaziz Mansur. – Toshkent: SHarq, 2014. – 536 b.
2. Oqilov S. Kalom ilmi. – Toshkent: TIU nashriyot-matbaa birlashmasi, 2011. – 160 b.
3. Muhammad Anvar Badaxshoniy. Aqidatut-tahoviya sharhining talxiysi. – Toshkent: 2015. – 448 b.
4. Ochildiev O., Rahimjonov D., Muhamedov N. va boshq. Dinshunoslik asoslari (o'quv qo'llanma). – Toshkent: TIU nashriyot-matbaa birlashmasi, 2013. – 320 b.
5. Mo'minov A., Yo'ldoshxo'jaev H., Rahimjonov D., va boshq. Dinshunoslik. – Toshkent: Mehnat, 2004. – 296 b.
6. Abdullaev A., Hakimova N., Jo'raev SH., Karimov J. Ilmdan boshqa najot yo'q. – Toshkent: TIU nashriyot-matbaa birlashmasi, 2015. – 156 b.

5-MAVZU. ISLOMDAGI MAZHABLAR VA YO‘NALISHLAR

REJA:

1. Islomda yo‘nalishlarning vujudga kelishi.
2. Fiqhiy mazhablarning paydo bo‘lishi.
3. Imom Abu Hanifa va hanafiylik mazhabi.
4. Mazhabsizlik va uning oqibatlari.

Tayanch tushunchalar: *mazhab, oqim, firqa, hanafiylik, shofeiylilik, molikiylilik, hanbaliylilik, fiqh, fatvo, mujtahid, sunniylilik.*

Mavzu o‘quv maqsadi: Islomda oqim va yo‘nalishlarning paydo bo‘lishi, fiqhiy mazhablar: hanafiylik, molikiylilik, shofeiylilik va hanbaliylilikning vujudga kelishi, islom ummatining birligiga raxna soluvchi qarashlardan mazhabsizlik haqida ma’lumot berish.

1. Islomda yo‘nalishlarning vujudga kelishi. 632 yilda Payg‘ambar (alayhis-salom) vafotidan so‘ng hokimiyat xalifalikka saylanganlar tomonidan boshqarildi. Birinchi Abu Bakr, ikkinchi Umar ibn Xattob saylandi, so‘ng Usmon ibn Affon va Ali ibn Abi Tolib xalifa bo‘ldi. Avvalgi ikki xalifa davrida xalifalikda ichki nizo va firqalanish bo‘lmadi. Usmon xalifaligi davrining so‘nggi yillarida ichki nizolar paydo bo‘lib, xalifaga qarshiliklar kuchaydi. Oxir-oqibat bir to‘da odamlar Hazrati Usmonning uyiga bostirib kiradilar va uni o‘ldiradilar. Uning o‘ldirilishi xalifalikda urushni keltirib chiqardi va Ali ibn Abi Tolib xalifaligi davrida bunday nizolar yanada kuchaydi. SHom voliyi Muoviya xalifaga qarshi chiqib tezroq xalifa Usmon qotillarini topib jazolash talabini qo‘yadi. Xalifa bu paytda avval ichki nizolarni tugatish bilan ishni boshlagan bo‘ladi. Bu ixtilof qurolli to‘qnashuvga olib keladi. Bu to‘qnashuv 657 yili Iroqning Siffin degan joyida bo‘lib o‘tgani uchun jangning nomi Siffin deb atalgan. SHunda davlat tuzumi masalasida Payg‘ambardan keyin xalifalik kimga o‘tishi kerak degan masalada uch toifaga bo‘linish yuz berdi.

Birinchi – xalifa Ali tarafdorlari bo‘lgan, xalifalik faqat payg‘ambar xonadonida meros sifatida o‘tishi kerak deb hisoblovchi guruh. Natijada ulardan shialik oqimi kelib chiqdi.

Ikkinchi – xalifa Alining sobiq tarafdorlaridan tashkil topgan, uni Siffin jangidan keyin tashlab ketgan xorijiyalar (ajrab chiqqanlar) guruhi hisoblanadi.

Uchinchi – «ahli sunna val jamoa» guruhi.

Islomdagi ilk bid'at, firqachilik va adashish xoriijiyalar va shialar guruhlarining faoliyatida ko'zga tashlanadi. Bunday firqalar asosiy ikki masalada yuzaga kelgan: imomat (davlatga rahbarlik) va aqidada.

SHuning uchun islomda firqalarga bo'linish asosan diniy-siyosiy nuqtai nazardan kelib chiqqan deb qaraladi. Birinchi xoriijiyalarning paydo bo'lishiga ham xalifa Ali siyosatiga qo'shilmaslik, shialik esa, xalifalik Ali va uning avlodlariga meros bo'lib qolishi kerak deb hisoblovchilar sabab bo'ldi. SHu o'rinda yana bir narsani alohida ta'kidlab o'tish zarurki, islomda firqalarga bo'linish Muhammad (alayhis-salom) hadislarida aytib o'tilgan. Muhammad payg'ambar (alayhis-salom) aytadilar: *«Yahudiylar 71 firqaga bo'lindi, nasroniylar 72 firqaga bo'lindi, ummatim esa 73 firqaga bo'linadi. Ulardan bittasi najot topadi, qolgani do'zax ahlidir»*, deganlarida, sahobiylar: *«Najot topadigan firqa qaysi?»*, deb so'raganda Payg'ambar (alayhis-salom): *«Men bilan sahobiylarim tutgan yo'ldagisi»*, deb javob beradilar» (imom Termiziy rivoyati). Hadisda aytilgan najot topuchi firqa «ahli sunna val jamoa» hisoblanadi.

«Ahli sunna val jamoa» sunniylik deb ham nomlanadi. Buning o'ziga xos, boshqalardan ajralib turadigan jihatlari barcha sahobiylarni yaxshi ko'rish, kishini katta gunoh qilgan bo'lsa ham musulmon deb hisoblash, agar u vafot etsa, janoza o'qish, odil va zolim podshohga qarshi chiqmaslik, Allohning sifatlarini inkor qilmaslik va hokazo. Biroq ilk davrlarda musulmon olimlari tomonidan yakdil fikrga ega bo'lgan musulmonlarning aqidasi ishlab chiqilmagani bois, «to'g'ri e'tiqod qilish» va «bid'at» to'g'risidagi tasavvur shia va xoriijiyalarning paydo bo'lganidan keyin tizimga solindi. Xoriijiyalar xalifa Alining qo'shinidan ajrab chiqqan va «ahli sunna val jamoa» e'tiqodiga to'g'ri kelmaydigan ekstremistik qarashlarni ilgari surgan murosasiz guruh. Bunda ular xalifa Alini kelishuvchilikda ayblab, undan ajralib ketganlar va xalifaga ham, Muoviyaga ham qarshi urush ochganlar. Xoriijiylikning eng katta xatarli tomoni o'z saflariga qo'shilmaganlarni «dindan qaytgan»likda ayblashlari va ularning talqinidagi islom qoidalariga rioya qilmagan har qanday rahbarga bo'ysunmay, unga qarshi kurashish zarurligini ta'kidlashlari bo'lgan. Buning natijasida juda ko'plab qonlar to'kilgan. Odamlarni kofirga chiqarish va ularga qarshi «jihod» qilish g'oyasini ishlab chiqib, terror amaliyotini boshlab bergan. Bugungi kundagi ISHID, Boko haram va shunga o'xshash boshqa terroristik tashkilotlarning uslublari aynan xoriijiylik «an'ana»larining zamonaviy ko'rinishidir.

Ular o'zlarini haqiqiy musulmon hisoblagan va siyosiy hamda g'oyaviy raqiblarga nisbatan murosasiz bo'lgan. Xoriijiyalarning ta'limotiga ko'ra, xalifa jamoa tomonidan saylanadi va jamoaga bo'ysunadi; har qanday taqvodor

musulmon (hatto qul yoki qora tanli bo'lsa ham) xalifalikka saylanishi mumkin; agar xalifa jamoa manfaatlarini himoya qilmasa, vazifasidan bo'shatiladi va hatto qatl etiladi. Xorijiylar gunohi kabira qilganlarni kofirlikda ayblab, ularni o'ldirishgacha borib etganlar. Hatto ba'zi sahobiylarni ham kofir deyishgan. Bundan tashqari, «zolim» podshohga qo'lida qurol bilan qarshi chiqishni diniy vazifa deyдилar. Xorijiylik bilan bir vaqtda paydo bo'lgan yana bir oqim shialikdir. SHialik «shi'atu Ali» (Ali guruhi) nomidan bo'lib, aliparast oqim hisoblanadi. Bu yo'nalish dastlab har qanday ixtilof va aqidaviy farqlardan xoli holda, faqat siyosiy harakat sifatida namoyon bo'lgan. Keyinroq diniy ixtiloflar, aqidaviy farqlar vujudga kelgan. Ularning fikricha hokimiyat xalifa Ali va uning avlodiga tegishli. Chunki imomat asosiy diniy ruknlardan hisoblanadi. Ularning ta'limotiga ko'ra, rahbar xalq tomonidan saylanmaydi, balki meros sifatida o'tadi.

SHuningdek, Payg'ambar (alayhis-salom) Alini xalifa qilib tayinlaganlar. Xalifalardan Abu Bakr, Umar va Usmon bu huquqni Alidan zo'rlik bilan tortib olishgan hamda Alining xalifaligini Alloh tomonidan berilgan ilohiy ko'rsatma deb hisoblaydilar.

SHialar ham Qur'onni ilohiy kalom deb e'tirof etadi (ayrim mutaassib ruhdagi oqimlari xalifalar davrida uning ayrim qismlari tushirib qoldirilgan deb hisoblaydi). Ulamolari esa, Qur'on mazmunini majoziy talqin qilish yo'li bilan o'z ta'limotlarini asoslaydilar. SHuningdek, hadislardan faqat xalifa Ali, uning avlodi va ba'zi sahobiylar tomonidan keltirilgan rivoyatlarni tan oldilar va shunday rivoyat-hadislardan iborat mustaqil to'plamlar tuzgan. Sunniylikda e'tirof etilgan diniy aqidalardan farqlanib, shialikda tavhid, adl, nubuvvat, imomat, qiyomatdan iborat beshta aqidaga e'tiqod qilinadi. Bulardan to'rt aqida – tavhid (Allohning yagonaligini e'tirof etish), adl (adolat, Allohning odilligi, ya'ni taqdir aqidasi), nubuvvat (payg'ambarlik), qiyomat yoki maod (oxirat kunining kelishi va o'lganlarning tirilishi), asosan, sunniylik ta'limotiga mos tushadi. Beshinchi aqida esa imomat (Ali va uning avlodlaridan iborat o'n ikki imom hokimiyatini) esa, sunniylikka zid ekani bilan farq qiladi. SHialik ichida ixtiloflar yuz berishi natijasida ko'p firqalar vujudga kelgan. Bulardan zaydiylar, ja'fariylar va boshqalar. Imomiylar va ismoiliylar shialikdagi ikki yirik oqim hisoblanadi.

Mo'taziliylar oqimi aqida masalasi bo'yicha ahli sunna val jamoa yo'nalishidan ajralib chiqqan. Ular Qur'onni diniy haqiqatning manbai deb e'tirof etadilar, uni so'zma-so'z emas, majoziy talqin qilishga harakat qiladilar, rivoyatlarga ko'r-ko'rona ishonishga qarshi chiqadilar. SHuningdek, gunohi kabira, qabr azobi, avliyolar karomati kabi masalalar bo'yicha o'ziga xos qarashga ega. Jumladan, gunohi kabira qilgan kishi mo'min ham, kofir ham bo'lmaydi, balki

ikkisi orasida bo'ladi, deganlar. Mo'ʼtaziliylarning yana bir aqidasi bu Qur'onning yaratilgani to'g'risida bo'lib, sunniylar Qur'on Allohning kalomi desalar, mo'ʼtaziliylar Qur'on Allohning yaratgan narsasi, deb hisoblaganlar.

Xalifa Ma'mun (813-833) mo'ʼtaziliylar ta'limotini davlat darajasiga olib chiqdi. U qozilar, olimlar, amaldorlar e'tiqodini sinab ko'rdi. Natijada kim mu'taziliylar aqidasi (xususan, Qur'onning yaratilganini) tan olmasa, ishdan bo'shatdi, hatto o'lim jazosini qo'lladi. Xalifa Mutavakkil (847-861) davrida ushbu ta'limot ta'qib ostiga olindi. Mu'taziliylar aql-idrokni aqidaning asosi deb e'tirof etgan, tasavvufni inkor etishga uringan, o'zlarini tavhid va adolat (adl) tarafdorlari, deb bilgan adashgan firqadir. Keyinchalik 13-14-asrlarga kelib mo'ʼtaziliylar butunlay yo'qolib ketgan. Qadariya ham mo'ʼtaziliylarga o'xshab aqidaviy masalada adashgan hisoblanadi. Ularning asosiy da'volari Allohning qazosi va qadarini inkor etib, «Alloh bandalarining ishidan ojizdir», deydilar. Sunniylar esa, Alloh har bir narsani oldindan biladi, degan bo'lsa, qadariylar uni inkor qildilar. Ular odillik xudoning asosiy sifatlaridan biri degan fikr asosida gunohni xudo oldindan belgilagan bo'lishi mumkin emas. Xudodan faqat adolatli ishni kutish mumkin, gunoh ishlar esa inson faoliyati bilan bog'liq, demak, inson iroda va faoliyat erkinligiga ega, shuning uchun u gunoh qiladi, degan xulosaga kelib o'zlarining adashgan firqa ekanini qo'rsatdilar. Ularning ta'limotini keyinchalik mu'taziliylar davom ettirdi.

Jabariylar esa, qadariylar e'tiqodining aksini qilib, islomda taqdir masalasida adashgan deb tan olingan firqalardan biridir. Ular ahli sunna val jamoada tan olingan takdir masalasini inkor qiladi. Jabariylar inson taqdirini xudo mutlaq oldindan belgilab qo'ygan, insonda hech qanday iroda va faoliyat erkinligi yo'q, bular faqat xudoda mavjud, inson esa, ana shu faoliyatni o'zlashtirib olish imkoniyatiga ega, degan aqidani ilgari surgan. Alloh bandalarga gunoh ishlarni taqdir qilgan va inson gunoh amallarni qilishga majburdir, deb insondagi juziy ixtiyorni rad etadilar, ya'ni qabih va yomon narsalarni Allohga nisbat beradilar hamda bandalarni gunoh ishlardan poklaydilar. Alloh insonga toqati etmaydigan narsani yuklashi mumkin, deb Allohga majbur qiluvchilik sifatini berdilar. Iroda erkinligi tarafdori bo'lgan qadariylarga jabariylar qarshi bo'lgan.

Mushabbihalar (o'xshatuvchilar) e'tiqodi bo'yicha Allohni inson suratiga o'xshatib, uning inson a'zolariga o'xshash jismi bor deydilar. Bu bilan «ahli sunna val jamoa» aqidasi qarshi chiqqan. CHunonchi sunniylar Allohni hech narsaga o'xshatmaydi va bunday o'xshatish xato hisoblanadi.

Umuman olganda, islom tarixida vujudga kelgan adashgan firqalarning o'zlari ham bir necha guruhlariga bo'linib ketganlar. SHuni alohida ta'kidlab o'tish

lozimki, hozirgi kunda paydo bo'layotgan islom nomidan ish ko'rayotgan turli adashgan oqimlar tarixda o'tgan o'tmishdoshlarining aqidasini tutib, uni yangicha ko'rinishda taqdim qilishi kuzatilmoqda. Jumladan, hozirgi kundagi jangari guruhlarining faoliyati o'tmishdagi xorijiylarning buzg'unchi amaliyotiga batamom mos keladi. SHu bois ham bugungi kundagi dinni niqob qilib olgan terrorchi guruhlarini «XXI asr xorijiylari» deb atash mumkin.

2. **Fiqhiy mazhablarning paydo bo'lishi.** Islom dini tarqalgan hudud kengayib, turli millatlar va xalqlar shu dinni qabul qilganlaridan so'ng uni o'z hayot tarziga aylantirdilar. Diniy masalalarni hal qilish maqsadida musulmon olimlar katta xizmat qilishdi. Muhammad (alayhis-salom) vafotlaridan keyin u kishining ishini xalifalar, sahobiylar, so'ng tobeinlar davom ettirdilar. Payg'ambardan keyin u kishining ishini sunna asosida davom ettirganlar «sunniylar» yoki «ahli sunna val jamoa» nomini oldi. Payg'ambar (alayhis-salom) davrida biror masala yuzasidan savol paydo bo'lsa, odamlar darhol shu holatni payg'ambarga etkazib, o'zlariga aniq javob olganlar. SHuning uchun bu davrda ixtiloflar bo'lmagan. Sahobiylar ham biror ixtilofli masalalarga duch kelganlarida ishni maslahat bilan hal qilingan. Ammo sahobiylar davri tugab borishi natijasida musulmonlar orasida turli ixtiloflar ko'paydi.

VIII asrga kelib musulmonlar orasida shariatning turli masalalarni mustaqil echib bera oladigan olimlar paydo bo'la boshladi. Ular turli fiqhiy masalalarni hal qilishda Qur'on oyatlari va hadislarini sharhlab, shu bilan birga sahobiylarning qilgan ishlarini o'rganib, o'shalar asosida hukmlar chiqarib berdilar. Ushbu faqih olimlar atrofida shogirdlari ko'payib, ularning qarashlarini yozib, ommalashtirdilar. Buning natijasida fiqhiy mazhablar paydo bo'ldi. «SHariat» so'zi arab tilida ikki ma'noda qo'llaniladi: «suvga olib boradigan yo'l» va «to'g'ri yo'l». Masalan: «**So'ngra** (ey, Muhammad!), **Biz sizni** (diniy) **ishdan iborat shariat uzra (barqaror) qildik...**» (Josiya, 18), oyatida shariat so'zi «to'g'ri yo'l» ma'nosida kelgan. SHariat – islom huquqiga ko'ra, ulamolar nazdida, Qur'on va sunnatda kelgan ilohiy ko'rsatmalar (hukmlar)ning majmuidir. Boshqacha aytganda, islom dinining amaliy qismidir. Huquqshunoslar esa, islom qonunchilik majmuini nazarda tutadilar.

«Fiqh» so'zi lug'atda «chuqur tushunish», «idrok etish», «bilish» ma'nolarini bildiradi. Istilohiy ma'noda esa «fiqh» – shariat hukmlarini o'rganish, shariat qoidalarini barcha qismlari bilan anglash hamda qaysi maqsadda ishlab chiqarilganini tushunish va o'zlashtirilgan ushbu ilmni amalga tadbqiq etishdir. Fiqhning asosiy manbasi: Qur'on, sunnat, ijmo va qiyos.

Fiqh bilan chuqur shug'ullangan olimlar faqihlar (fiqh olimi, huquqshunos) deb nomlandi. Bular orasida eng ko'zga ko'ringan va fiqhiy mazhabi hozirgacha etib kelgan mujtahid olimlar quyidagilardir: Imom Abu Hanifa No'mon ibn Sobit Kufiy, imom Molik ibn Anas Madiniy, imom Muhammad ibn Idris SHofeiy va imom Ahmad ibn Hanbal SHayboniy.

Mazkur mazhablar, aqida nuqtai nazardan bir xil, faqat fiqhiy jihatdan bir-biridan farq qiladi. SHuningdek, bular bir-birini inkor etmaydi, balki qo'llab-quvvatlaydi. Mazhablarning maqsadi diniy manbalardagi matnlarni keng xalq ommasiga oson tushuntirish bo'lgan va bu bilan oddiy xalq o'z kundalik masalalarini tezda xal qilganlar.

«Mazhab» arabcha so'z bo'lib, «yo'nalish», «yo'l», «diniy ta'limot» ma'nolarini bildiradi. Islom shariati va aqidasiining muayyan bir tizimga solingan holatdagi ko'rinishi mazhab deyiladi. Ko'rib o'tganimizdek, mazhablar fiqhiy va aqidaviy degan ikki qismga bo'linadi. Fiqhiy mazhablar to'rtta: hanafiy, molikiy, shofeiy va hanbaliy. Aqidaviy mazhablar: moturidiylik va ash'ariylikdir.

Molikiy mazhabiga madinalik olim imom Molik ibn Anas Abu Abdulloh (713-795) asos solgan. U «Madina imomi» unvoniga sazovor bo'lgan. Imom Molik Madina olimlari qarashlari asosida o'z mazhabini shakllantirgan. SHuning uchun ushbu imom Madina faqihlaridan fiqhni o'rganib, ahli hadis qo'llaydigan uslubni qabul qilgan va ushbu qoida asosida o'z shogirdlarini tarbiyalagan. Imom Molik Qur'on, sunna va ijmo'ga tayanib hukm chiqargan. SHu bilan birga madinalik olimlar ittifoqini ham hukm chiqarishda e'tiborga olgan. CHunki Muhammad (alayhis-salom) shu shaharda yashagan va bu shahar aholisi payg'ambar va sahobiyilarning ko'rsatmalari hamda qilgan ishlarini mukammal o'zlashtirgani bilan ajralib turadi. Olim «al-Muvatto» nomli hadis ilmiga oid to'plam muallifi hisoblanadi va mazkur asar molikiy mazhabining asosiy manbasi sifatida qadrlanadi. Muhaddis buning uchun qirq yil umrini sarflagan. Bu asar ilk hadis to'plamlaridan biri bo'lib, bir necha ming hadisni o'z ichiga olgan.

Imom Molik ibn Anasning shogirdlari orasida taniqli muhaddis va hanafiy mazhabi faqihi imom Muhammad Shayboniy (vaf. 805 y.), shofi'iylik mazhabi asoschisi Muhammad ibn Idris SHofeiy (vaf. 820 y.) bo'lgan. Hozirgi vaqtda ham bu mazhab qoidalarining Marokash, Tunis, Jazoir va Liviya nikoh-oila va mulkka oid huquqiga sezilarli ta'siri bor.

Muhammad ibn Idris SHofeiy (767-820) ham alohida mazhabga asos solgan. Bu olim imom Molik va imom Abu Hanifaning katta shogirdi imom Muhammaddan dars olgan. Shu nuqtai nazardan ushbu mazhabning huquq tizimi xanafiylar va molikiylarning diniy-huquqiy ta'limoti asosida ishlab chiqilgan, deb

aytish mumkin. Shunday bo'lsada, u ko'proq molikiylarga yaqin turadi. Boshqacha qilib aytganda, ahli hadis va ahli ra'yniing qarashlarini birlashtirgan hamda o'ziga xos uslubni yaratgan. Olim ijmo bo'yicha ko'proq ummat ijmosiga e'tibor qaratgan bo'lsa, shu mazhabning keyingi ulamolari olimlar ijmosini ham qabul qilishga majbur bo'ldilar. Shofeiylilik ham boshqa mazhablar kabi Qur'on, sunna ijmo va qiyosga tayanadi. Imom SHofeiyniing «al-Umm» va «ar-Risola» kitoblari ushbu mazhab usuliga asos bo'ldi.

SHuni alohida ta'kidlash lozimki, hijriy uchinci-to'rtinci (milodiy 9-10) asrlarda Markaziy Osiyoda SHofeiyl mazhabii Hanafiiyl mazhabii bilan raqobat qilgan. Uning yirik vakili toshkentlik buyuk olim Muhammad ibn Ali ibn Ismoil Qaffol SHoshiyl (904-976) edi. U kishi fiqh, hadis, lug'at va adabiiyot bo'yicha o'z davrining mashhur olimlaridan bo'lgan. Toshkentda vafot etgan, qabri Hastimom (Hazrati Imom) madrasasi yonida joylashgan.

Hanbaliyl mazhabii asoschisi Ahmad ibn Hanbal (780-855) hisoblanadi. Olim yashagan Bag'dod shahrida ilmu fan rivoj topishi bilan birga turli e'tiqodiiyl qarashlar markazi bo'lgan. Hanbaliyl mazhabida Qur'on, sunnat, ijmo va sahobiylarning so'zlari asosiiyl o'rin egallaydi. Qat'iiyl zarurat sezmagani holatlardan tashqari qiyosdan foydalanmaydi. Barcha hadislarni va rivoyatni (sahobiylar so'zini) qiyosdan ustun qo'ygan. Imom Ahmad xulafoi roshidin, sahobiylar, tobeiylar, shuningdek, o'zidan oldingi uch mazhab fiqhini o'zlashtirgan. CHunonchi u ilk marta fiqhni imom Abu Hanifaniing shogirdi imom Abu YUusufdan o'rgangan. SHuningdek, «men hadis yozib olgani birinchi kishi Abu YUusuf edi», deganidan hadisni ham shu kishidan olgani bilinadi. Keyinchalik imom SHofeiylndan ham fiqhni o'rgangan. O'zi esa, imom Buxoriylga ustozlik qilgan. Hadis ilmi bo'yicha «al-Musnad» asari juda mashhur hisoblanadi. Bu kitobda qiriq ming atrofida hadis jamlangan bo'lib, asar hanbaliyl mazhabiniing asosiiyl qarashlarini o'zida ifoda etadi.

YUqorida keltirilgan fiqhiiyl mazhablar diniyl firqalardan farq qiladi. Ular bir-biriniing fikriga qarshi chiqmaydi va o'zlarini boshqasi bilan teng deb hisolaydilar. Mazhablar shariatning biror masalasida engilroq yoki qattiqroq hukm chiqarishi bilan ajralib turadi. SHuningdek, mazhablar o'zi tarqalgani mintaqalar sharoitidan kelib chiqqani holda fatvolar berganlar. Jumladan, shofeiyl mazhabida tahoratdan so'ng yuz-qo'lini artmaslik afzal hisoblansa, hanafiiyl mazhabida yuz-qo'lini artish afzaldir. Hanafiiyl mazhabii sovuq o'lkalarda ham tarqalganini e'tiborga olinsa, shofeiyl mazhabii asosan issiq o'lkalarda yoyilgan. Mazhablar turlicha bo'lishiga qaramay asoschi mujtahidlarning barchasi bir-biriga ustoz-shogird martabasidadir. Ular bir-birlariniing mazhabini tan oladilar. To'rtta mazhab ham

hijriy ikkinchi asrning oʻzida shakllanib ulgurgan. Ammo musulmon kishi ushbu mazhablarning faqat bittasiga amal qilishi lozim deb uqtiriladi.

3. Imom Abu Hanifa va hanafiylik mazhabi. Hanafiylik mazhabi asoschisi Abu Hanifa Nuʼmon ibn Sobit (699-767) boʻlib, «Imomi Aʼzam», yaʼni eng buyuk imom laqabi bilan mashhur boʻlgan. Mazkur mujtahid olim Kufa shahrida tugʻilib shu erda vafot etgan.

Bu olim sunniy mazhablar asoschilari orasida yoshi eng kattasi hisoblanadi. Rivoyatlarga koʻra Abu Hanifaning bobosi oʻgʻli Sobitni sahobiy Ali oldiga olib kelib, uning haqiga duo qilishlarini soʻraydi. Hazrat Ali Sobitni oʻzi va zurriyotiga barakot soʻrab duo qiladilar. Sobitning zurriyotidan oʻgʻli Abu Hanifa katta shuhrat qozondi. Imom Abu Hanifa otasining kasbi Kufada ipak va jun mato tijorati bilan shugʻullangan.

Imom Aʼzam yoshligidan Qurʼonni yodlaydi. Maʼlum vaqt savdo ishlari bilan shugʻullanib yurgan. SHu orada Kufa va uning atrofida eʼtiqodiy bahs-munozaralarda faol ishtirok etib borgan. Bir kuni koʻchada imom SHaʼbiyning yonidan oʻtib ketayotganida, oldiga chaqirib, qaerga ketayotganini soʻraydi. U bozorga ketayotganini aytganda, men sendan uni emas, balki qaysi olimning darsiga borayapsan deb soʻraydi. Imom Aʼzam hech birining oldiga bormayapman, degandan soʻng, imom Shaʼbiy shunday deydi: «Ilm va ulamolar bilan koʻrishib turgin. Seni nihoyatda zukko va ilmga tashnaligingni koʻryapman». SHaʼbiyning bu gapiga kirib, Abu Hanifa ilm yoʻlini tanlaydi.

Abu Hanifa Umaviylar va Abbosiylarning siyosiy kurashlari, hokimiyat bir suloladan boshqasiga oʻtgan davrda yashagan boʻlsa ham qoʻliga qurol olib ikki tomonning siyosatiga aralashmadi, balki oʻz ilmini oshirish va tarqatishga harakat qildi. Bu davrda aqidaviy oqimlar orasida kurashlar ancha qizigan. Olim bu kurashlarni kuzatib borgan tabiiy. Ibn Bazzozning rivoyatiga koʻra imom Abu Hanifa oʻgʻli Hammudga shunday degan: «Bizlar munozara qilgan vaqtda suhbatdoshimizning haq va toʻgʻri yoʻlgan chiqib ketishidan qoʻrqar edik, lekin sizlar munozara vaqtida raqibingizni haq yoʻldan chiqishini istaysizlar. Har kim oʻz suhbatdoshini haq yoʻldan ogʻdirmoqchi boʻlsa, uni kufr tomonga yoʻllaydi, lekin uning oʻzi suhbatdoshidan oldinroq kufr yoʻliga oʻtgan boʻladi».

Manbalarda imom Abu Hanifaning sahobiylar bilan koʻrishgani aytiladi, shuning uchun u tobeinlardan hisoblanadi. U Hammud ibn Abu Sulaymon, Ibrohim Naxaiy, Shaʼbiy kabi va boshqa olimlardan sahobiylar Ali va Abdulloh ibn Masʼud, Abdulloh ibn Abboslarning fiqhini oʻzlashtirdi. Ayniqsa, Hammud uning eng asosiy ustozlari hisoblangan. Unga 22 yoshida shogird tushib, u kishidan oʻn sakkiz yil davomida fiqh ilmini oʻrganadi. Bu haqda oʻzi quyidagilarni aytgan:

«Men ilm va fiqhning konida edim. Uning ahli ila majlis qurdim. Ularning faqihlaridan birini lozim tutdim». Uzoq yillar dars olishi va ustozni vafotidan so'ng uning o'rnida dars berishni boshlagan. Ustoz o'rniga dars berishi natijasida, Hammod qoldirgan maktab keyinchalik imom Abu Hanifa faoliyati natijasida mazhabga aylandi. SHuningdek, ko'p yurtlarga safar qilgan va o'sha erlik olimlar bilan ilmiy bahs-munozaralarga kirishgan. Imom Abu Hanifa viqor va salobatli kishi bo'lgan. Ko'p fikr yuritib, kam so'zlar edi. Taqvoli, parxezkor, zohid, bekorchi va foydasiz so'zlarni gapirmas, gapirganda qisqa va lo'nda so'zlardi. Biror kishi masala so'rab kelsa, hozirjavoblik bilan ishni xal qilgan.

Imom Abu Hanifa Qur'on, sunnat, sahobiylarning so'zlari, qiyos, istehson, ijmo, urf kabi fiqhiy manba va uslublariga ko'ra hukm chiqargan.

Fiqhda shunday maqomga erishganki, har bir oyat va hadisdan kerakli fiqhiy xulosalar chiqara olgan. Abu Hanifa hadisni, sahobiylar so'zini puxta o'zlashtirgan. Hadislarning sahih va zaifini ajratib, ayniqsa, hadislardan chiqariladigan hukmlarning to'g'ri bo'lishiga katta e'tibor qaratgan. Rivoyatlarning birida ustoz SHa'biy bir masalada murojaat qiladi. Abu Hanifa unga javob beradi. SHunda ustoz buni (javobni va unga hujjatni) qaerdan olding deb so'raganda, Abu Hanifa o'zingiz rivoyat qilgan hadisdan oldim deb hadisni aytadi. Javobdan so'ng SHa'biy: «Sizlar tabiblarsiz, ey faqihlar jamoasi, biz (muhaddislar) dorishunosmiz», deydi.

Imom Abu Hanifa hadis ilmida ham yuqori martabalarga erishgan. Quyida imom Abu Hanifaning juda ko'p hadis bilishini isbotlovchi ba'zi omillarni keltirish mumkin. Ulardan: 1. Ko'plab olimlar qatori Imom Abu Hanifaga muxolif bo'lganlar ham ittifoqan uning mujtahidligini tan oladilar, ya'ni uning mujtahid olim ekanida ixtilof yo'q. Mujtahid bo'lish shartlaridan biri hukm chiqarishga oid hadislarni yaxshi bilishdir; 2. Manbalarda aytilishicha, Abu Hanifa sakson uch mingdan ortiq masalaga javob bergan. Hadislarni yaxshi bilmaydigan kishi bunday ko'p masalaga javob berishi mumkin emas; 3. Abu Hanifa hadis rivoyatiga ko'p to'xtalmagan. Buning sabablaridan birini o'sha davr olimlari hadislarni yaxshi bilganlaridir. SHuning uchun ular ilm majlislarida hadislardan chiqadigan masalalarga javob topishni, ya'ni istinbot bilan shug'ullanishni asosiy maqsad qilib olganlar. Hadisning fiqhini, uni tushunishni, nosix va mansuxini, om va xosini, mutlaq va muqayyadini bilishga intilganlar, uning sahihligiga emas; 4. Abu Hanifa davrida nafaqat hadis ilmini, balki barcha ilmlarni yozib borish odat tusiga kirmagan, xuddi Payg'ambar (alayhis-salom) va sahobiylar davrdagi kabi. SHunday bo'lsada, Imom Abu Hanifa nazdida hadislarni rivoyat qilish mas'uliyatli ish ekanini Imom Abu YUsof rivoyatidan ham bilish mumkin. Imom Abu Hanifa:

«Kishi hadisni eshitgan vaqtidagidek, (ya'ni qanday eshitgan bo'lsa o'shanday) aytishi lozim», degan; 5. Abu Hanifa to'rt mingdan ortiq ustozdan dars olgan. Chunki u Basraga 10 marta, Makka va Madinaga esa undan ko'proq marta borgan. U joylardagi ko'pgina olimlar suhbatida bo'lgan. Demak, bahs-munozara vaqtida ko'plab hadislar eshitgani tabiiy.

Imom Abu Hanifa qiyos va istehsonni (chiqarilgan xulosalardan musulmonlar uchun foydaliroq tomonini olish tamoyili) ko'p qo'llagan. Hatto zaif hadisni qiyosdan oldinga qo'ygan. Bu borada imom Abu Hanifa shunday degan: «Rasululloh (alayhis-salom)dan kelgan har narsa bosh ustiga, sahobiylerden kelganini esa orasidan yaxshirog'ini tanlab olamiz, ammo tobeiylerden kelgan bo'lsa, biz ham ulardek kishilarmiz». Bu bilan o'z mazhabining usulini ko'rsatgan. Imom Abu Hanifaning mashhur shogirdlaridan biri Abu Yusuf YA'qub ibn Ibrohim Ansoriy va Muhammad ibn Hasan SHayboniydir. Abu Hanifaning bu ikki shogirdi uning ishini davom ettirib, boshqa olimlarga ustozlik qildilar.

Hanafiylik mazhabi asoschisi Abu Hanifa alohida muayyan mavzuga oid kitob yozmagan. Balki u rivoyat qilgan hadislarini, aytgan fatvolarini keyinchalik olimlar kitob holatiga keltirganlar. Jumladan, «al-Fiqh al-akbar», «al-Olim va-l-mutaallim», «al-Vasiyya» va «al-Musnad» va boshqalar. U dunyo ishlari va mansabga qiziqmagan. Xalifa unga bosh qozilik (qozi al-quzot) mansabiga taklif qilganda rad etgan. SHunday bo'lsada, eng katta shogirdi imom Abu Yusuf «qozi al-quzzot» lavozimida faoliyat yuritib, hanafiylik mazhabining yanada keng yoyilishiga xizmat qilgan. Imom Muhammad hanafiy mazhabining nazariy asoslarini ishlab chiqib, o'z asarlarida keltirib o'tadi. Ushbu mazhab sunniy musulmonlar orasida keng tarqalgan, ya'ni 47% sunniy musulmon shu mazhabga amal qiladi. Tarixda uning juda ko'p davlatlardagi asosiy mazhab sifatida e'tirof etilishi jamiyat ijtimoiy hayotining barcha jabhalarida qo'llanishi, milliy urf-odatlariga bag'rikengligi, turli mintaqalardagi shart-sharoitlarga mos kelishi hamda boshqa omillar sababli uning ko'p musulmon xalqlari tomonidan qabul qilinishiga sabab bo'lgan. Uning keng miqyosda tarqalish sabablardan biri barcha mintaqalarda yashayotgan musulmonlarga chiqarilgan hukmlari oson amal qilishiga imkon bergan. O'zbekiston hududida hanafiylik mazhabi buxorolik olim Abu Hafs Kabir harakati natijasida keng tarqalgan va shu mintaqa aholisi mazkur mazhabga amal qilib kelmoqda.

4. **Mazhabsizlik va uning oqibatlari.** Bugungi kunda turli guruhlar tarafidan mazhablarni inkor qilish holatlari uchrab turibdi. Ular mazhabsizlik g'oyasini ilgari surib, asosiy maqsadlari asrlar davomida amal qilinib kelinayotgan fiqhiy mazhablarni inkor qilishdan iborat. Mazhabsizlik g'oyasi deyarli 12 asrdan

ortiq vaqt mobaynida yashagan minglab ulamolarning butun umrlarin davomida olgan ilmlari va qoldirgan meroslarini, yozgan asarlarini bekorga chiqaradi. SHu bilan birga asrlar davomida amal qilinib kelinayotgan an'analar noto'g'ri, ularga amal qilgan musulmonlar esa adashgan ekan degan xulosaga olib keladi. Bundan tashqari musulmonlar birligini xavf ostida qoldiradi. Zero, Muhammad payg'ambar (alayhis-salom) hadislarida: «*Alloh ummatimni zalolatda jamlamaydi*», «*Musulmonlar yaxshi deb bilgan narsa Allohning huzurida ham yaxshidir*» (hadislarni Hokim Naysaburiy rivoyat qilgan), deyilgan. Mazhablar ham musulmonlarning birligi. Olimlar butun umrini shariat ilmiga bag'ishlab, undagi o'ta nozik masalalarni o'rganish uchun umrining ko'p yillarini bag'ishlaganlar, Qur'on va hadislarda uchraydigan va barcha insonlar tushunishi qiyin bo'lgan holatlarni fahmlash va tushunishga oson shaklga keltirib so'ngi xulosalarni berganlar.

Mazhabsizlik g'oyasini soxta salafiylar ilgari surmoqda. Ularning fikricha, fiqhiy mazhablar tomonidan ishlab chiqilgan qoidalarni to'g'ri tushunish usuli sifatida tan olinmaydi, balki shariat ahkomlarini to'g'ridan-to'g'ri amalga tatbiq etish lozim deb hisoblanadi. Boshqacha qilib aytganda, mazhabsizlarning da'vosi bo'yicha har bir kishi, o'zi Qur'ondan yoki hadisdan hukm olishi mumkin. CHunki mujtahidlarning xulosasi boshqalar uchun asos bo'la olmaydi, har bir odam o'zi fatvo berishi mumkin. Ularning bu g'oyasiga amal qilinsa, barcha Qur'on va hadisdan hukm olishga o'tsa, jamiyat hayoti o'z-o'zidan izdan chiqadi. CHunonchi tibbiyot, arxitektura va hokazo soha vakillari ham o'zlari mustaqil tarzda Qur'on yoki hadislarini o'rganib o'z masalalarini hal etishlari lozim bo'lib qolar edi.

Mazhabsizlikni targ'ib qilayotgan soxta salafiylik mafkurasiga ko'ra fiqhiy mazhablar tomonidan ishlab chiqilgan kategoriyalar shariatni to'g'ri tushunish uslubi sifatida tan olinmaydi, to'g'ridan-to'g'ri shariat ahkomlarini amalga tatbiq etish eng to'g'ri yo'l hisoblanadi.

Bu yo'l bilan minglab olimlarning mashqqat bilan amalga oshirgan ishlarini bekorga chiqaradi. SHu bilan birga asrlar davomida musulmonlar tomonidan amal qilinib kelinayotgan an'analarni noto'g'riga chiqarib, «o'tmishdagi musulmonlarni adashgan edilar» degan buzuq xulosani beradi. Buning natijasida musulmonlar orasida parokandalik yuz beradi. Hozirgi kundagi ahli sunna val jamoa musulmonlarining barchasi to'rt mazhabdan biriga ergashadi. SHu bilan birga ular bir-birini inkor qilmaydi va aqidada bir hisoblanadi.

Mazhabsizlarning da'volaridan yana biri faqat sahih hadisga amal qilish lozim, chunki mujtahidlar har xil fatvo chiqarganlar, shuning uchun bu bo'linish hisoblanadi, deydilar. Aslida mazhablardagi bir masalaga turlicha qarash

mujtahidning o'sha masalani qanday tushunishi bilan bog'liq. Arab tili boy til bo'lgani sababli, bir olim Qur'ondagi so'zning bir ma'nosini qabul qilgan bo'lsa, ikkinchi mujtahid boshqa ma'nosini olgan. Hukm ham, hadislardan hukm olish ham shunga yarasha bo'lgan. Bir mujtahid bir hadisni olgan va unga qarshi bo'lgan hadisni esa, hukmi o'chgan deb, boshqa mujtahid esa, o'sha hadisni hukmi o'chmagan deb qabul qilgan.

Bulardan tashqari Payg'ambar (alayhis-salom) tomonidan sahobiylarga ham o'z o'rniga qarab turlicha masalalar berilgan. Sahobiylar esa, turli joylarga tarqalib, borgan joylarida o'zlari bilgan ilm bilan boshqalarni tanishtirganlar. SHunga o'xshash va boshqa sabablar bilan mazhablar orasida bir masalaga turlicha fatvolar berish holatlari paydo bo'lgan. SHunday bo'lsada mazhablar bir-birlarining hukmlarini xato deb hisoblamaydilar va boshqa hukmni hurmat qiladilar.

SHu o'rinda fatvo va muftiy haqida to'xtalib o'tish o'rinli. «Fatvo» deb lug'atda «mushkul ishga javob qidirish», «savolga javob berish», «shariat masalalari yuzasidan fatvo chiqarmoq», «maslahat bermoq», «muftiyning xulosasi» degan ma'nolarni bildiradi. Istilohda esa, «dalilga asoslanib, shar'iy hukmni so'rovchiga bayon qilib berish» ga fatvo deyiladi. Zamonaviy hanfiy mazhabi olimlaridan biri fatvoni «diniy masalalarga javob berishdir», degan. «Muftiy» deb shariat hukmlari borasida fatvo beradigan odamga aytiladi. Faqih Qarofiy shunday degan: «Muftiylar Alloh taoloning tarjimonlaridir. CHunki ular nass (Qur'on va hadis)ga tayangan holda hukm chiqaradilar». Imom SHotibiy: «Muftiylar ummat uchun Rasululloh (alayhis-salom) maqomlarida bo'ladilar. Bunga dalil qilib: *«Olimlar payg'ambarlarning merosxo'rlaridir. Payg'ambarlar dinor yoki dirham emas, balki ilmni meros qilib qoldirganlar»* (imom Termiziy rivoyati), hadisini keltiradilar» deb sharhlagan.

Bugungi kundagi hanafiy olimlaridani biri shunday deydi: «Mohir ustozlarning huzurida fiqhni o'rganmagan kimsaning fatvo berishi mumkin emas. Ustozlar huzurida fiqhni o'rgangan kishining fatvo berishi mumkin bo'lmaganidek, o'zi (mutaqil ravishda) fiqhiy kitoblarni mutolaa qilgan kimsaning ham fatvo berishi mumkin emas. Hatto u ahkom usullari, qoidalari va illatlari bilan tanishib chiqib, malaka hosil qilgan bo'lsa ham, mo'tabar kitoblarni boshqalardan ajratib olgan bo'lsa ham mumkin emas».

Hatto Payg'ambar (alayhis-salom) zamonlarida Qur'on oyatlari nozil bo'layotganini o'z ko'zlari bilan ko'rgan va din ilmlarini U zotdan to'g'ridan-to'g'ri olgan sahobalar ham fatvo berishdan ehtiyot bo'lib va xato qilishdan qo'rqib javob berishni bir-birlariga havola qilib «falonchidan so'ra» deganlar.

YUqoridagilardan shunday xulosa qilish mumkinki, barcha odamlarga, hatto u diniy kitoblarni o'qib tushunsa ham diniy masalalarda fatvo berishi mumkin emas. Balki fatvo berish chuqur bilimli, shu sohada o'zini ko'rsatgan mutaxassis kishilarga mumkin bo'ladi. Bu fikrni qo'llash quyidagi rivoyat qo'llaydi. Kishilar muhaddis olim, hanbaliy mazhabi asoschisi Ahmad ibn Hanbaldan yuz ming hadisni yod bilgan odam fatvo bersa bo'ladimi, deb so'raganlarida, u kishi, yo'q, deb javob berganlar. So'rovchilar yodlanishi lozim hadislarning sonini yuz mingdan oshirib borganlar, imom Ahmad yo'q, deb javob beraverganlar, besh yuz mingga etganlarida, umid qilaman, deganlar.

Odamlar shariat bilimlarini bilish darajasiga ko'ra xos va ommaga bo'linadi. Xos kishilar muayyan soha bilan shug'ullanib, uni mukammal o'rgangan mutaxassislar hisoblanadi. Omma esa, o'zlarining kasblari bilan mashg'ul bo'lib, kerakli vaqtda mutaxassisga murojaat qilib, o'z masalasini xal qiladilar. SHariy hukmlar masalasida ham xos kishilar – mujtahid-faqihlar shug'ullanib, ommaga uning masalalarini etkazib, tushuntirganlar. Omma esa unga amal qilgan. SHariy nuqtai nazardan odamlar mujtahid va muqallidga bo'linadi. Manbalarda mujtahid deb ijtihod qilish (muayyan ilmiy salohiyatga ega faqih olim shariatning mufassal dalillaridan shar'iy hukmlarni chiqarib olishi, ya'ni istinbot qilish jarayoni) faoliyati bilan shug'ullanadigan kishiga aytilgan. Mujtahid olimlar shariatning mustaqil manbasi emas. Balki mujtahid shariat qonunlarini sharhlovchisi va uning manbalarni tushuntiruvchisi deb tan olinadi.

Omma ijtihod qila olmaydigan, boshqacha qilib aytganda, mustaqil tarzda shariat manbalarini tushunmaydi va ulardan qanday hukm olinishini bilmaydigan kishilardir. Ular mujtahidga taqlid qiladi va u muqallid-taqlid qiluvchi deyiladi. Taqlid qiluvchi mujtahidning hukmiga amal qiladi. Musulmonlarning asosiy qismi shu guruh – taqlid qiluvchilar guruhidan iborat. SHu kungacha yashagan musulmon olimlarining faoliyati natijasida mazhablar jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lgan. Mazhabsizlik va shunga o'xshash fikrlarni islom dushmanlari musulmonlar orasida tarqatishga harakat qilmoqda. Olimlardan SHoh Valiulloh Dehlaviy to'rt mazhabdan biriga taqlid qilish haqida: «Bilginki, ushbu to'rt mazhabning birini ushlashda (taqlid qilishda) ummat uchun katta foyda va afzallik bor. Ulardan yuz o'girishda katta fasod bor», degan.

Aslini olganda, musulmonlar Payg'ambar (alayhis-salom)ga ergashadi, mujtahidlarga taqlid qiladi xolos. Ulamolarning tutgan yo'llari haqida mashhur muhaddis Zahabiy: «Biz, to'rt imom (Abu Hanifa, Molik, SHofeiy, Ahmad), ikki Sufyon (Sufyon Savriy va Sufyon ibn UyaynA), Avzoiy, Dovud Zohiriy, Ishoq ibn Rohuvayh va boshqa imomlar haq yo'lda bo'lganlar, deb ishonishimiz lozim. Ular

o‘zlari haqda aytilayotgan ayb (gap)lardan pok bo‘lib, ularga e’tibor qaratilmaydi. Boshqa mujtahid muayyan bir mazhabga ergashishi shart... Ikki haram imomi (Juvayniy) ta’kidlaganidek, sahobiy va tobeiylarga ergashib bo‘lmaydi, chunki ularning mazhabi yozilmagan va shakllantirilmagan. Qozilik masalalari va fatvo berishda to‘rt mazhabdan boshqasiga taqlid qilinmaydi», degan. Boshqa bir olim Tojuddin Subkiy shunday yozadi: «Ushbu to‘rt mazhab (hanafiy, molikiy, shofeiyy, hanbaliy), Alloh rahmati ila, e’tiqodda bir bo‘lgan. Ularning ayrim izdoshlari mo‘‘taziliylar va mujassimaga qo‘shilib ketganlariga qaramasdan, mutlaq ko‘pchiligi haqiqatga rioya qilganlar...». «Ahli sunna val-jamo’a» olimlari to‘rt mazhabdan biriga taqlid qilish shart ekani borasida ixtilofga bormaganlar.

Xulosa qilib aytish mumkinki, islomdagi fiqhiy mazhablar musulmonlarning birligini saqlashga va xalqning diniy hukmlarga rioya etishlaridagi qiyinchiliklari oldini olishga xizmat qilgan. Biroq mazhablarni inkor qilish musulmonlar qalbiga turli shubhalarni solish barobarida sof islom aqidasi buzish va jamiyatda ixtilofli holatlarni keltirib chiqarishga qaratilgan.

Mavzu bo‘yicha savollar

1. Islomda ilk bo‘linish qaysi yili bo‘lib o‘tgan?
2. Fiqhiy mazhablarning paydo bo‘lishiga qanday omillar bo‘ldi?
3. Imom Abu Hanifa kim va u qanday mazhabga asos soldi?
4. Mazhabsizlik da’vo qilayotgan buzuq qarashlarning qanday salbiy oqibatlari bor?

Mustaqil ish topshiriqlari

1. Islom tarixida ixtiloflar va ularning xal etilishi.
2. Fiqhiy mazhablar tarixi.
3. Hanafiy mazhabi manbalari.
4. Salafiylik va uning tarixi.

Adabiyotlar

1. Tulepov A. Islom va aqidaparast oqimlar. To‘ldirilgan nashr. Mas’ul muharrir SHayx Abdulaziz Mansur. – Toshkent: SHarq, 2014. – 536 b.
2. Aminov H., Primov S. Hanafiy fiqhi tarixi, manbalari va istilohlari. – Toshkent: TIU nashriyot-matbaa birlashmasi, 2011.–160 b.
3. Muhammad Anvar Badaxshoniy. Aqidatut-tahoviya sharhining talxiysi. – Toshkent: 2015. – 448 b.

4. Ochildiev O., Rahimjonov D., Muhamedov N. Va boshq. Dinshunoslik asoslari (o'quv qo'llanma). – Toshkent: TIU nashriyot-matbaa birlashmasi, 2013. – 320 b.
5. Mo'minov A., Yo'ldoshxo'jaev H., Rahimjonov D., va boshq. Dinshunoslik. – Toshkent: Mehnat, 2004. – 296 b.
6. Abdullaev A., Hakimova N., Jo'raev Sh., Karimov J. Ilmdan boshqa najot yo'q. – Toshkent: TIU nashriyot-matbaa birlashmasi, 2015. – 156 b.

6-MAVZU. MISSIONERLIK VA PROZELITIZM: TARIX VA BUGUN, TARG'IBOT USULLARI

REJA:

1. Missionerlik va prozelitizmning mazmun-mohiyati.
2. Missionerlik faoliyatida ijtimoiy tabaqalar bilan ishlash strategiyasi.
3. Diniy sektalar va ular faoliyatining oqibatlari.
4. Missionerlikka qarshi kurashning huquqiy-amaliy asoslari.

Tayanch tushunchalar: *Missionerlik, prozelitizm, sekta, diniy sektalar, diniy tashkilotlar, iegovo shohidlari, ettinchi kun adventistlari, missiya, Bibliya jamiyati.*

Mavzu o'quv maqsadi: missionerlik va prozelitizmning asl maqsadlarini tushuntirish, missionerlik tashkilotlarining vazifalarini ko'rsatish, ularning salbiy oqibatlarini bayon qilish.

1. Missionerlik va prozelitizmning mazmun-mohiyati. Missionerlik so'zi asli lotincha bo'lib, «yuborish», «vazifa topshirish» degan ma'nolarni anglatadi.

Missionerlik bilan yonma-yon ishlatiladigan prozelitizm esa, to'g'ridan-to'g'ri biron bir dinga ishongan fuqaroni o'z dinidan voz kechishga va o'zga dinni qabul qilishga qaratilgan harakatlarni anglatadi. U o'z mohiyatiga ko'ra missionerlikning tarkibiy qismi hisoblanadi.

Ma'lumotlarga ko'ra, dunyodagi umumiy missionerlarning 2/3 qismini xristian missionerlari tashkil etadi. Dastlabki xalqaro xristian missiyalari, 1910 yilda Shotlandiyaning Edinburg shahrida paydo bo'lgan edi. Bugungi kunda yuzlab shunday maqomga ega missiyalar faoliyat ko'rsatmoqda. Ularni yanada rivojlantirish, etarli moddiy, ma'naviy va inson resurslari bilan ta'minlash juda yaxshi yo'lga qo'yilgan. Odatda, xalqaro missiyani tashkillashtirishda ma'lum bir konfessiyaning barcha shaxobchalari qatnashadi. Masalan, tashkilotning nashriyoti uni tegishli adabiyotlar bilan ta'minlasa, tadqiqot markazi muayyan mamlakat

aholisi, uning hayot tarzi, urf-odatlarini, zaif tomonlari haqidagi ma'lumotlarni yig'ish va diniy adabiyotlarni mahalliy tillarga tarjima qilish bilan shug'ullanadi. Missiyaning moddiy-moliyaviy ta'minlashda ishlab chiqarish tuzilmalarining, missioner kadrlar tayyorlash va ko'ngilli homiylarni topishda missionerlik bazalarining ahamiyati beqiyosdir. Mana shunday kuch va tayyorgarlik bilan xalqaro missiya istalgan mamlakatda tegishli targ'ibot-tashviqot ishlarini samarali tashkil etishiga shubha qilmasa ham bo'ladi.

Ayni damda, missionerlik faoliyati bilan faol shug'ullanishga harakat qilayotganlar orasida bahoiylar, krishnachilar bilan bir qatorda yangi paydo bo'lgan sektalar borligini ham ta'kidlash zarur. Sekta bu – faqat o'zini haq din, insonlarni najotga etkazuvchi deb da'vo qiladigan, aslida esa muayyan siyosiy va iqtisodiy maqsadlarni ko'zlaydigan guruh hisoblanadi. Psixologlar mazkur sektalarni «ommaviy ijtimoiy-psixologik qirg'in quroli» deb ta'riflaydilar.

Diniy sekta deganda ma'lum bir dindagi rasmiy aqidalarga zid ravishda ajralib chiqqan yoki mavjud dinlar va konfessiyalarga umuman aloqasi bo'lmagan holda din bayrog'i ostida faoliyat ko'rsatadigan guruhlar tushuniladi. Bugungi kunda missionerlik faoliyati bilan asosan turli sektalar shug'ullanadi. Hozirgi kunda taxminan 5000 ta sektaning faoliyati aniqlangan. Ma'lumotlarga ko'ra, mamlakatimiz bilan chegaradosh bo'lgan davlatlarda «Bogorodichiy sentr», «Serkov ob'edineniya», «Serkov Iisusa», «Serkov Novogo Zaveta», «Beloe bratstvo», «Bojestvennyy orden Pervogo Angela», «Farxat ata», «Dianetika» kabi yuzlab diniy sektalar faoliyat olib bormoqda. Iblisga ibodat qilishga asoslangan «Satanizm» sektasi ham ayrim qo'shni respublikalarda keng tarqalmoqda. Ayrim ma'lumotlarga ko'ra, o'ta xavfli bo'lgan mazkur sektaning Rossiyada 100 ming, Er yuzida 5 milliondan ortiq tarafdori bor.

Mazkur sektalar aholining diniy bilimlari pastligidan foydalanib, oxiratning yaqinligi bilan qo'rqitish hamda asosan yoshlar va moddiy ahvoli nochor bo'lganlar ichida tashviqot olib borish yo'li bilan o'z tarafdorlarini ko'paytirishga harakat qilmoqda.

2. Missionerlik faoliyatida ijtimoiy tabaqalar bilan ishlash strategiyasi.

Missionerlar makon va zamonga moslashgan holda o'z uslub va vositalarini doimiy takomillashtirib kelganlar. So'nggi vaqtlarda ular ma'lum bir ijtimoiy qatlamni ajratib olib, maqsadli ish olib borishga intilmoqdalar. Jumladan, missionerlar asosiy e'tiborni aralash millat vakillaridan iborat oilalarning a'zolari, ilgari hech bir dinga e'tiqod qilmagan, og'ir xastalikka, judolikka, moddiy qiyinchilikka duch kelgan, axloq tuzatish muassasalaridan chiqib kelgan, ya'ni moddiy va ma'naviy ko'makka muhtoj kishilarga qaratmoqdalar.

Ziyolilarning turli qatlamlari ichida san'at sohasi xodimlari, kutubxonachilar, o'rta maktab o'qituvchilari, turli idoralar xizmatchilari faol missionerlik targ'iboti ob'ekti sifatida tanlanayotganini ham qayd etish lozim. Bunday yondashuvda o'ziga xos mantiq bor. Masalan, prozelit san'atkor san'atning hissiy-emotsional ta'sir quvvatidan foydalanib, e'tiqodiy bosim o'tkazishda yuqori samaradorlikka erishishi mumkin bo'lsa, e'tiqodini o'zgartirgan kutubxonachida esa «o'lja» sifatida tanlanganlar bilan yakka tartibda ishlash imkoniyati mavjud bo'ladi.

Missionerlarga tabiatan ishonuvchan, tashqi ta'sirga moyil bo'lgan va ayni paytda, hayotda sabr-bardoshli va fidoiy bo'lish bilan bir qatorda hamisha ma'naviy-ruhiy ko'makka, qo'llab-quvvatlashga ehtiyoj sezadigan ayollarga ham alohida e'tibor bilan qaramoqdalar. Ularning maqsadi jamiyatda beqarorlikni keltirib chiqarish, ijtimoiy va milliy totuvlik asoslariga rahna solishdir.

Qayd etilgan misollar ham missionerlik ob'ekti sifatida tanlanayotgan qatlamlar doirasi muntazam ravishda kengayib borayotganini ko'rsatadi.

Missionerlar o'zlarining targ'ibotchilik faoliyatini kuchaytirish maqsadida xilma-xil va turli davrlarga mo'ljallangan dasturlar ishlab chiqqanlar. Xristian nazariyotchisi Luis Bush xristian missionerlari alohida e'tibor qaratishi lozim bo'lgan hudud - shimoliy kenglikning 10 va 40-parallellari orasida joylashgan, deb hisoblab, uni «10/40 OYNA», deb atagan edi. Ushbu parallellar orasi esa buddaviylik konfutsiylik xinduiylik, islom, sintoiylik va daosizm dinlari keng tarqalgan hududlar hisoblanadi. Bu hududda Osiyoning 40 ga yaqin, Afrika qit'asining 20 dan ortiq davlati joylashgan.

Missionerlikda eng avvalo hududlarga xos xususiyatlar inobatga olinadi. Masalan, «10/40 OYNA» hududiga kiruvchi mamlakatlarning o'ziga xos xususiyatlari, aholisining diniy qarashlari, turmush tarzi, missionerlik faoliyatini olib borishda e'tibor berilishi zarur bo'lgan jihatlar xaqida batafsil ma'lumotlar shakllantirilgan.

Ma'lumotlarga ko'ra, hozirgi kunda dunyodagi 3000 ga yaqin etnik guruhlar to'laqonli faoliyat yuritadigan cherkovlarga ega emas.

«Uiklif» xalqaro xristian missiyasi «Xushxabar»ni 600 dan ortiq tilga tarjima qilgan. Ularning harakatlari natijasida 45 million kishi «Muqaddas kitob» tarjimasi bilan tanishgan.

Hozirgi kunda ushbu missiya dunyo bo'yicha mavjud 6913 ta til guruhidan 1376 tasida ish olib bormokda. Bunda avvalo tilning lingvistik tadqiqoti amalga oshiriladi va bu ish oxir-okibatda «Injil» ni o'sha tilga tarjima qilish bilan yakunlanadi. Missiyaning dunyoning 60 davlatida faoliyat yuritayotgan 5277 ta va

maxsus tayyorgarlikdan o'tayotgan 442 ta missioneri oldiga ana shunday vazifa qo'yilgan.

Dunyo xalqlarini injillashtirish bo'yicha mavjud rejalar haqida ham ta'kidlash lozim. 2002 yilda nashr etilgan AQSHda «Butunjahon xristianligi tendensiyasi» kitobida 2000 yilgi ko'rsatkichlar va 2025 yilgacha erishishi lozim bo'lgan holat qiyosiy tahlil qilingan. Xususan, unda yozilishicha:

- Er yuzi aholisining «Injil» bilan tanishtirilishi 73,1 foizdan 100 foizga etkazilishi;
- dunyo aholisi tarkibidagi xristianlarning ulushi 33 foizdan 40 foizga o'sishi;
- xristianlarning 10 foizini tashkil qilgan missionerlarning ulushi 20 foizga ko'tarilishi;
- xristianlar o'z daromadlarining 1,8 foizini cherkov hisobiga o'tkazib kelishgan bo'lishsa, bu ko'rsatkich 3 foizga etkazilishi;
- har 3000 kishiga 1 ta missioner to'g'ri kelgan bo'lsa, bu ko'rsatkich har 1000 kishiga 1 ta missionerni tashkil etishi;
- cherkov mavjud bo'lmagan, aholisi 50000 dan ortiq 116 ta shaharning barchasida cherkovlar yuzaga kelishi;
- cherkovlar tuzilmagan 1000 dan ortiq etnik guruhning har birida cherkovlar tashkil etilishi;
- YO umuman tarjima qilinmagan, yoki qisman tarjima qilingan barcha tillarga «Injil» tarjima qilinishi lozim.

Real vokelik va missionerlar tomonidan amalga oshirilayotgan harakatlarni o'rganish, afsuski, bu rejalarda belgilangan maqsadlarga asta-sekin bo'lsa-da, erishilayotganini ko'rsatadi.

YUqoridagilar bilan bir qatorda, missionerlikda yoshlarga alohida e'tibor berilayotganini ta'kidlash lozim. YOshlarning faol ijtimoiy kuchga aylanib borayotgani bugungi kunda ularning turli mafkuraviy ta'sir va tazyiqlarning asosiy ob'ektiga aylanishiga olib keldi. Bunda ularning jamiyatning hali etarli tajribaga ega bo'lmagan, tashqi ta'sirlarga tez beriluvchan va ayni paytda, eng harakatchan qatlami ekani inobatga olinmoqda.

Missionerlikning taniqli nazariyotchisi Patrik Djonstoun talaba yoshlarni missionerlik faoliyatining asosiy ob'ekti deb qarab, o'zining «Dunyo operatsiyasi» kitobida shunday yozadi: «Butun dunyoda universitet va kollejlarda 37 million talaba tahsil oladi. Ularning ko'plari 20 yildan so'ng yirik mansablarni egallashadi». Ushbu fikrlar missionerlarning jamiyatning ertangi kunini belgilab beradigan avlod ongini egallash, nazorat qilishni ko'zlab ish yuritayotganini anglash imkoniyatini beradi.

Xayriya yordamlari ko'rsatish ham missionerlikdagi eng qadimiy va samarali usullardan biri hisoblanadi. Bunda turli tadbirlar uyushtirilib, ularga asosan yoshlar jalb etiladi. Beg'araz deya taqdim etilayotgan, aslida jamiyatning yordamga muhtoj qatlamlarini aniqlash va so'ngra ular bilan maqsadli ish olib borishni ko'zlaydigan bunday harakatlar hatto «YAngi yil», «Navro'z», «Xotira va qadrlash kuni» kabi xalqimizda keng nishonlanadigan bayramlar davomida ham g'arazli maqsadlarda amalga oshirilishi kuzatilgan. Missionerlar o'zlari ko'rsatayotgan «yordamni» shu bayramlar ruhiga moslashtirishga ham harakat qilmoqda.

Uyma-uy yurib «Xushxabar» etkazish usulining o'ziga xos xususiyatlari. Bu usul missionerlarga odamlar bilan kunning dolzarb masalalari haqida suhbatlashish, ularning dardlariga qiziqish bildirish va ushbu muammolardan chiqish yo'llarini ko'rsatib berishni taklif qilib, o'z tashkilotlariga jalb qilishga asoslanadi. Bu missionerlikni amalga oshirishda eng yaxshi samara beradigan va katta mablag' talab qilmaydigan usullardan biri hisoblanadi. Masalan, ushbu usuldan faol foydalayotgan «Iegovo shohidlari» oqimi a'zolari, o'zlarini go'yoki, Iso Masih o'z havoriylariga buyurgan yo'ldan foydalanayotganlarini da'vo qilib, muayyan hududda «tayanch nuqta»ni shakllantirish va unga suyangan holda yaqin qo'shnilar orasida uyma-uy yurib adabiyotlarni tarqatish, maktab o'quvchilari va yoshlar orasida targ'ibot ishlarini olib borishga alohida e'tibor bermoqda. Bunday maqsadli faoliyat natijasida iegovochilar soni yildan yilga ortib bormoqda va bugungi kunda dunyo bo'yicha qariyb 7 millionni tashkil etmoqda.

Ta'lim-tarbiya sohasidagi missionerlikdan ko'zlangan maqsadlar. Ta'lim tizimi bosqichlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tufayli g'oya va qarashlarni singdirishdagi tadrijiylik ta'minlanadi. SHu bilan birga, talim jarayonida amalga oshirilgan targ'ibot natijalarini bevosita tekshirib ko'rish va uni takomillashtirib borish imkoniyati ham mavjud. Bu kabi xususiyatlar missionerlarning ta'lim tizimiga alohida e'tibor bilan qarashini keltirib chiqarmoqda. Adventistlarning dunyo bo'yicha 5000 dan ortiq o'quv markazlariga, pyatidesyatniklikning eng yirik oqimlaridan biri – «Xudo assambleyalari» cherkovlari bir necha kollej va Bibliya maktablariga egalik qilayotgani ham aynan shu bilan izohlanadi.

Jumladan, O'zbekiston istiqlolining dastlabki yillarida missionerlar turli volantyor tashkilotlar niqobi ostida mamlakatimiz ta'lim tizimiga kirib olishga uringanlari kuzatilgan. Ular yurtimizdagi mavjud ta'lim muassasalarida turli til, kompyuter, sport to'garaklari tashkil etish niqobi ostida talaba va o'quvchilar orasida o'z dinlarini targ'ib qilishga harakat qilgan.

Missionerlikda *mahalliy tillarda xristianlikni targ'ib qiluvchi adabiyotlarni chop qilish va tarqatish* ham eng ko'p qo'llaniladigan usullardan biridir. Kichik hajmdagi qo'llanmalar juda ham ta'sirchan qilib yoziladi. Odamlarning e'tiborini jalb qilish uchun uni chiroyli suratlarga boy etib chop etiladi. Ularda dinni qabul qilishga ochiq-oydin taklif qilinmaydi. Ammo adabiyot oxirida qo'shimcha ma'lumot olish uchun tashkilot manzili yoki telefoni keltiriladi. Risolani o'qigan va diniy bilimi sayoz bo'lgan inson uning ta'siriga tushishi mumkin. Ma'lumotlarga ko'ra, «To'liq injil xristianlari» oqimi yangi vakillarining yarmidan ko'pi dinni qabul qilishlarini xristian adabiyotlari ta'siri bilan bog'lashadi. Adabiyotlarni olib kirish va tarqatish ko'pincha mavjud qonunlarga zid ravishda amalga oshiriladi.

Tajribali missionerlar o'z maqsadlari yo'lida hatto o'zbek mumtoz adabiyotdan ham «unumli» foydalanayotganini ko'rsatadi. Xususan, ular o'z maqsadlari yo'lida badiiy adabiyot namunalari mazmunini buzib talqin qilishdan ham toymayotganiniqayd etish lozim. Ayrim missionerlar respublikamizda masihiylikni targ'ib qilishda Alisher Navoiy she'rlaridagi muayyan misralardan foydalanishga intilayotgani ham fikrimizning tasdiqlaydi.

Masalan:

*Bir qadah bersang, qo'yarmen butqa yuz, ey piri dayr,
Ikkisin olib, boshimg'a hasbatan lilloh, kel.
Garchi kelmay-kelmay o'lturding Navoiyni valek,
Ey Masih, oning mozori boshig'a goh-goh kel.*

Bu ikki baytning asl mohiyatini tushunib olish uchun avval u qaysi g'azaldan yulib olinganini aniqlash, keyin o'sha g'azal matnini tahlil qilish zarur. Chunki baytlar o'rtadan uzib olinsa, ulardan ko'zlangan asl maqsad ochilmay qoladi. Oqibatda uning turlicha talqinlariga yo'l ochiladi.

Bu ikki bayt Alisher Navoiyning «Xazoyin ul-maoniy» lirik to'plamidagi «Favoyid ul-kibar» deb nomlangan to'rtinchi devonning 387-g'azalidan yulib olingan. G'azal baytlarining nasriy bayoni quyidagicha:

*Bir qadah bersang, butga yuz qo'yaman, ey dayr (butxona, mayxonA) piri,
Ikkisini (qadah bilan butni) olib, Xudo haqi, boshimga kel.
Garchi kelmay-kelmay, Navoiyni o'ldirding, lekin,
Ey Masih (Iso), u(Navoiy)ning mozori boshiga ba'zan-ba'zan kel.*

May, jumladan, uning idishi bo'lmish qadah orqali tasavvufiy she'riyatda ishq ko'zda tutiladi. Dayr piri mayxonada qadah tutgani singari, lirik qahramon pirdan ishq mayi quyishini istayapti.

Bundan tashqari, tasavvufda pir muridni Alloh ishqi yo'lida tarbiyalaydi. Murid, piri buyursa, may iste'mol qilishi, hatto, butga yuz qo'yishi ham mumkin. Ishq oshiqni pirning har qanday buyrug'i bajarishga tayyor holga etgani, ishqi kamol topganiga ishora bor. Ammo bu erda hech ham nasroniylik targ'ibi mavjud emas.

G'azalda yorning kelmay-kelmay, Navoiyni o'ldirgani aytilib, Masihdan mozori boshiga ba'zan-ba'zan kelib turishi so'raladi.

Xo'sh, nega aynan Masihdan so'ralyapti?

Birinchidan, «Masih» deganda ham zimdan YOr ko'zda tutilgan, bevosita Iso payg'ambarning o'zi emas. CHunki lirik qahramon YOrga oshiq, Iso payg'ambarga emas. «YOr» deganda esa, albatta, Alloh taolo ko'zda tutiladi. YOrni tasavvuf shoirlari ba'zan «sanam» deb ham tilga olib ketaveradi. Bu erda esa Masih bekorga tilga olinmayapti. Tasavvuf ramziyotida Masih – ruh ramzi. SHuning uchun uni ba'zan «Ruhulloh», ya'ni «Allohning ruhi» deb ham nomlashadi. Lirik qahramon aynan Alloh ruhining mozoriga yo'qlab kelib turishini istayapti.

Demak, bu tasvirlarning nasroniylikka hech qanday aloqasi yo'q. CHunki, islom ta'limotiga ko'ra, 124 ming payg'ambarning hammasi – islom payg'ambarlari. SHuningdek, Dovud (a.s.)ga tushirilgan Zabur, Muso (a.s.)ga tushirilgan Tavrot, Iso (a.s.)ga tushirilgan Injil ham, xuddi Muhammad (alayhissalom)ga tushirilgan Qur'on kabi samoviy kitoblar hisoblanadi. Faqat bir narsani yoddan chiqarmaslik kerakki, Tavrot tushganda Zabur, Injil tushganda Tavrot, Qur'on tushganda Injil mansux, ya'ni bekor qilingan.

Navoiy asarlarida uchraydigan Muhammad (alayhissalom)dan oldin o'tgan payg'ambarlar haqidagi talqinlarni hozirgi jahon dinshunosligi mezonlari bilan baholash ko'pdan-ko'p xato talqinlarga asos bo'lishi mumkin. Buni hech qachon yoddan chiqarmaslik kerak.

SHu xulosalardan kelib chiqilsa, Alisher Navoiyning:

La'lini sevdum, ko'zining qatlidin qayg'urmog'um,

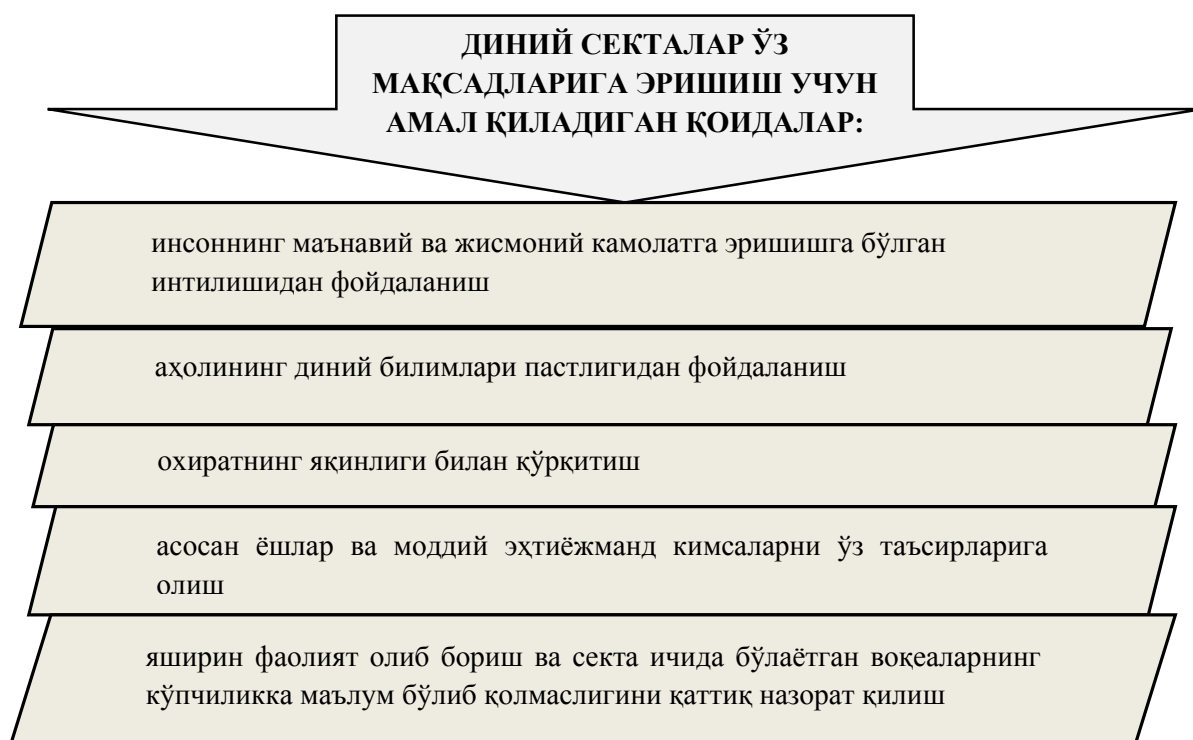
Ne g'am o'lmaktin, kishi bo'lsa Masiho birla do'st, –degan baytida ham aynan kishi o'lganidan keyin ruhi qolishiga suyanilgani uchun ham Masiho tilga olingan. Lirik qahramon yorning la'l(laB)ini sevganini, ko'zining qatl etishidan qayg'urmaslik lozimligini ta'kidlab, o'limdan g'am chekmaslikka undayapti, chunki, uningcha, o'lgandan keyin kishi Masiho (ya'ni ruh) bilan do'st bo'ladi.

Demak, yuqoridagi misralar «talmeh san'ati»ning, ya'ni joy, tarixiy shaxslar, payg'ambarlar, avliyolar nomlarini o'z fikrini ifoda etishi uchun badiiy tasvir vositasi sifatida ishlatishning yorqin namunasidir.

SHuningdek, Missionerlik tashkilotlari xristianlikni targ‘ib qilishda *audio, video va elektron mahsulotlar, ro‘znoma va oynomalar, teledasturlar, internetda onlayn o‘quv kurslari* tashkil etish yo‘llaridan foydalanmoqdalar. Missionerlik mazmunidagi SD disklar ishlab chiqarish va tarqatish bilan shug‘ullanuvchi qator xalqaro agentliklar ham faoliyat yuritmoqda. Bunday yirik tashkilotlardan biri – Global Recordings kompaniyasi bo‘lib, u 21 milliy agentlikni birlashtiradi hamda 4562 til lahjalarida mahsulot ishlab chiqaradi.

Evropa va Amerika qit‘alarida missioner da‘vatchilar mashhurlik borasida shou-biznes va kino yulduzlaridan qolishmaydilar. Ma’lum bo‘lishicha, televidenie orqali da‘vat qilishdan eng ko‘p Adventist va To‘liq injil xristianlari jamoalari foydalanadi.

3. Diniy sektalar va ular faoliyatining oqibatlar. Sektalarga xos xususiyatlar haqida gap ketar ekan, ayrim sektalar muayyan konfessiya doirasida shakllanib, asosiy e’tiborni sobiq e’tiqoddoshlari orasida targ‘ibot olib borishga, ba’zi sektalar esa boshqa konfessiyaga mansub insonlar orasidan ham o‘z tarafdorlarini shakllantirishga harakat qilishini ta’kidlash zarur.

Ayni paytda, hech bir konfessiyaga mansub bo‘lmagan, muayyan shaxs – «ustoz», «yo‘lboshchi» yoki «rahnamo» tomonidan asos solingan va aholining duch kelgan ijtimoiy va konfessional qatlami bilan ish olib boradigan sektalar ham mavjudligini qayd etish lozim.

Afsuski, yuqoridagi kabi ko'rinishlarda chiqadigan sektalar faoliyati natijasida bir qator salbiy, ba'zi hollarda fojiaiy hodisalar kelib chiqmoqda. Jumladan, o'tgan asrning 70-yillarida AQSHning San-Fransisko shahrida Jim Jons ismli shaxs bir necha ming kishilik mahalliy protestantlarni o'z ichiga olgan «Xalq ibodatxonasi» nomli jamoa tuzishga erishadi. Sekta asoschisining turli «qiliq»lari shahar jamoatchiligiga ma'lum bo'lib qolgach, Jons «chirkinliklarga to'la shahar»dan ketib, Gayana changalzorlarida «Xudo Podshohligi»ni qurish lozimligini e'lon qiladi.

1978 yili «Xudo Podshohligi»dagi holatni o'rgangani borgan AQSH Kongressi komissiyasi sekta izdoshlari «podshohlikda» juda og'ir sharoitlarda yashayotgani, ularga qullardek munosabatda bo'linayotgani, Jons barcha «banda»larini o'ziga ibodat qilishga majbur qilganiga guvoh bo'ladi. Kirdikorlari fosh bo'lib qolganini bilgan sekta rahbari bir kunning o'zida barcha izdoshlarini o'z jonlariga qasd qilishga majbur qiladi. Oqibatda Jonsga ishongan 912 kishi halok bo'ladi.

SHunga o'xshash holat AQSHning Texas shtatidagi Ueyko shahrida Devid Koresh tomonidan adventislik zamirida shakllantirilgan «Dovud avlodi» nomli sekta tarafdorlari bilan ham sodir etiladi. O'zini «Xaloskor» deb e'lon qilgan, jamoada o'zining mutlaq hokimiyatini o'rnatib, barchaga o'z mulkidek munosabatda bo'lgan sekta rahbari Ueyko shahrida qurilgan maxsus ranchoda izdoshlari bilan rohibona hayot kechiradi.

1993 yilda politsiya tomonidan uni qo'lga olish bo'yicha amalga oshirilgan tadbir davomida, qamalishni istamagan «payg'ambar» o'zi va barcha sekta a'zolari joylashgan ranchoni portlatib yuboradi. Oqibatda 100ga yaqin kishi, shu jumladan, 25 nafar bola halok bo'ladi.

Bunday sektalar qatoriga 1992 yilda Xitoyda Lyu Xunchji tomonidan tuzilgan va 2 milliondan ortiq tarafdori bo'lgan «Falungun» sektasini ham kiritish mumkin. Lyu Xunchji faqat o'zinigina zaminni halokatdan, kishilarni qiyinchiliklardan qutqaruvchi, jismoniy va ma'naviy etuklikka boshlovchi, gunohlardan forig' qilishga qodir, deb hisoblaydi. Jannat faqat uning tarafdorlarigagina nasib qilarmish. Oxirat bilan qo'rqitish markaziy o'rinni egallagan Lyu Xunchji ta'limotiga ergashish 2000 dan ortiq kishining halok bo'lishi, yuzlab odamlarning ruhiy kasallikka chalinishiga sabab bo'lgan.

Buddizm doirasida shakllangan «Aum Sinrikyo»ning 1995 yilda Tokio metrosida tinch aholiga nisbatan gaz hujumi uyushtirishi oqibatida 12 kishi halok bo'lgani, AQSHda paydo bo'lgan «Osmon darvozasi» sektasi a'zolaridan 60 dan ortiq kishi o'z joniga qasd qilgani, Ugandada yuzaga kelgan «Xudoning o'nta

buyrug'ini qayta tiklash harakati» sektasi qurbonlari soni 1000 dan ziyodni tashkil etgani ham bunday sektalar faoliyatining mudhish oqibatlaridan dalolat beradi.

Hozir ayrim rasmiy ro'yxatdan o'tgan yoki norasmiy faoliyat yuritayotgan noislomiy diniy jamoalarning vakillari tomonidan ham missionerlik faoliyati amalga oshirilishi kuzatilmoqda. Missionerlar aksariyat holatlarda o'z jamoasiga jalb qilishda turli o'qish kurslarini ochib, o'z diniga targ'ib qilish, xorijga o'qishga yoki ishga jo'natish, yoz faslida bolalarni dam olish lagerlariga jalb qilish, hayriya yordam ko'rsatish, bepul tibbiy yordam berish va gazeta, jurnal, kitoblar tarqatish kabi usullardan foydalanmoqda. Ularning diniy ta'limotida Davlat ramzlarini humat qilish, Konstitutsion burchni bajargan holda harbiy xizmat o'tash, jamoat ishlarida qatnashish man etilgan. Bunday holat xalqimiz uchun noan'anaviy bo'lgan diniy jamoa va sekta vakillarining maqsadi jamiyatimiz a'zolarini fuqarolik faolligini so'ndirish va qaram qilib olishga yo'naltirilganidan yaqqol dalolat beradi. SHuningdek, ayrim noislomiy diniy jamoalarda ushbu jamoaga a'zo bo'lgan shaxs bilan oila qurishi, jamoadan tashqaridan kelayotgan barcha ma'lumotlarni yolg'on va zararli deb bilish belgilab qo'yilgan, ba'zilarida oila qurish umuman ma'qullanmay, ular daromadlarining deyarli barchasini ushbu jamoa rahbariyatiga topshirishi lozim. Ushbu faktlar mazkur diniy jamoalardagi tartib shaxs, oila va jamiyat uchun naqadar zararli ekanini tasdiqlaydi.

Umuman olganda, yuqoridagi kabi sektalar, missionerlik tashkilotlari faoliyatiga chek qo'yish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda. Bir qator mamlakatlarda sektalar va missionerlar faoliyati natijasida jabr ko'rganlarga moddiy va ma'naviy ko'mak berish maqsadida maxsus markazlarning tuzilgani, afsuski, yuqoridagi kabi holatlarning ko'payib borayotgani va xatarli ko'lam kasb etib, jamiyatdagi ijtimoiy-ma'naviy muhitga o'ta salbiy ta'sir ko'rsatayotganini kuzatamiz.

SHuningdek, missionerlikning milliy hayotga tahdidi xususida ham to'xtalib o'tish lozim. Sir emaski, din milliy ma'naviyatning tarkibiy qismi, *millatni birlashtirib turuvchi muhim omillardan biri hisoblanadi*. Bir tilda gaplashadigan, umumiy tarix va yagona davlatga ega bo'lgan, ammo *turli dinlarga yoki diniy yo'nalishlarga e'tiqod qiladigan millatlar hamon ichki milliy birlikni ta'minlay olmayotgani*, kichkina bir sabab qayta - qayta nizoli vaziyatlar va fuqarolar urushining kelib chiqishiga zamin yaratayotgani va mamlakatlar o'z taraqqiyotida o'nlab yillarga orqada qolib ketayotgani ham shunday xulosa chiqarish imkonini beradi.

Livan aholisining 90 foizdan ortig'ini arablar tashkil etadi. Rasmiy til arab tili hisoblanadi. Ammo livanliklarning bir qismi islomga (sunnii, shia, druz),

qolgan qismi xristianlikka (maroniy, pravoslav, katolik) e'tiqod qilishi natijasida milliy birlikni ta'minlash qiyin kechmoqda. Mamlakatning amaldagi qonunchiligida davlat boshqaruv idoralarining diniy belgilar asosida shakllantirilishi mustahkamlab qo'yilgani esa, ko'pgina hollarda xilma-xil omillar ta'sirida uning to'laqonli faoliyatiga to'siq bo'lmoqda. Musulmonlar va xristianlar o'rtasida vaqti-vaqti bilan kelib chiqayotgan fuqarolar urushi esa bu birlikni ta'minlashni yanada mushkillashtirayotgani fikrimizning isboti bo'la oladi.

Turli millat va din vakillari istiqomat qilib kelgan YUGoslaviyaning Serbiya, Sloveniya, Xorvatiya, Makedoniya, CHernogoriya, Bosniya va Gersegovina kabi davlatlarga parchalanib ketgani ham etnokonfessional ziddiyatlar qanday og'ir oqibatlariga olib kelishi mumkinligining hayotiy-amaliy ifodasidir.

Masalaning ana shu jihatiga e'tibor berilsa, missionerlik harakatlari ortida diniy zaminda millatni ichidan bo'lib tashlashga qaratilgan g'arazli siyosiy maqsadlar yotganini va u keltirib chiqaradigan fojialarni anglab etish mumkin.

Bu, missionerlar o'z oldilariga qo'ygan maqsadlarga erishadigan bo'lsalar ular faoliyat olib borayotgan mamlakatda ham xalqning parokandalikka yuz tutishi va ma'naviy tanazzulning kelib chiqishi mumkinligi haqida xulosa chiqarish imkonini beradi.

4. Missionerlikka qarshi kurashning huquqiy-amaliy asoslari. O'zbekistonda mustaqillikning ilk yillaridanoq missionerlik va prozelitizmning salbiy oqibatlariga olib kelishini hisobga olgan holda bu borada tegishli qonuniy asoslar ishlab chiqildi. Qonunlarda missionerlik harakatlari taqiqlandi.

Ma'lumki, «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida»gi Qonun (yangi tahriri) kishilarning vijdon erkinligini huquqiy kafolatlash bilan birga diniy tashkilotlar faoliyatini muvofiqlashtirishga xizmat qiladigan hamda davlat va din munosabatlarini tartibga soladigan muhim hujjat hisoblanadi. Qonunga binoan «Bir diniy konfessiyadagi dindorlarni boshqasiga kiritishga qaratilgan xatti-harakatlar (prozelitizm), shuningdek boshqa har qanday missionerlik faoliyati man etiladi. Ushbu qoidaning buzilishiga aybdor bo'lgan shaxslar qonun hujjatlarida belgilangan javobgarlikka tortiladilar» (5-modda, 3-band).

Mazkur moddadan kelib chiqib, «O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi»ga noqonuniy diniy xatti-harakatlarning oldini olish bilan bog'liq bir qator moddalar kiritilgan. Jumladan:

- diniy mazmundagi materiallarni tarqatish maqsadida qonunga xilof ravishda tayyorlash, saqlash, O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kirish yoki tarqatish;

- diniy yig'ilishlar, ko'cha yurishlari va boshqa diniy marosimlar o'tkazish qoidalarini buzish;
- O'zbekiston Respublikasida g'ayriqonuniy nodavlat notijorat tashkilotlari, oqimlar, sektalar faoliyatida qatnashishga undash;
- noqonuniy diniy faoliyat bilan shug'ullanish;
- diniy tashkilotlar rahbarlarining mazkur tashkilotlar ustavini ro'yxatdan o'tkazishdan bosh tortishi;
- dindorlar va diniy tashkilotlar a'zolari tomonidan bolalar va o'smirlarning maxsus yig'ilishlari, shuningdek diniy marosimga aloqasi bo'lmagan mehnat, adabiyot va boshqa xildagi to'garaklar hamda guruhlarini tashkil etish va o'tkazish;
- bir konfessiyaga mansub dindorlarni boshqasiga kiritishga qaratilgan xatti-harakatlar (prozelitizm) va boshqa missionerlik faoliyati;
- maxsus diniy ma'lumoti bo'lmay turib va diniy tashkilot boshqaruvi markaziy organining ruxsatisiz diniy ta'limotdan saboq berish, xuddi shuningdek xususiy tartibda diniy ta'limotdan saboq berish bilan bog'liq harakatlar sodir etilganda belgilangan eng kam ish haqining tegishli miqdoridagi jarima solinishiga yoki belgilangan muddatga ma'muriy qamoqqa olishga sabab bo'lishi haqidagi qoidalar mustahkamlab qo'yilganini ta'kidlash zarur.

Amaldagi qonunchiligimizga ko'ra, muayyan hollarda birinchi marta qonunni buzgan shaxs yoki tashkilotga ma'muriy jazo qo'llaniladi. Agarda o'sha shaxs yoki tashkilot shundan keyin ham qonunni buzishda davom etsa, unga endi jinoyat kodeksidagi choralari qo'llaniladi. Masalan, «O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi» normalariga ko'ra, «O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi»ning yuqorida qayd etilgan bandlaridagi harakatlar ma'muriy jazo qo'llangandan keyin yana sodir etilsa, bu «O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi»da belgilanganidan ko'ra og'irroq jazolar qo'llanishiga olib keladi.

SHu bilan birga, «O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi»da «O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi»da nazarda tutilmagan bir qator harakatlar uchun ham jazolar belgilanganini qayd etish zarur. Jumladan:

- voyaga etmagan bolalarni diniy tashkilotlarga jalb etish;
- voyaga etmagan bolalarni ularning ixtiyoriga, ota-onalari yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar ixtiyoriga zid tarzda dinga o'qitish;
- dindorlardan majburiy yig'im undirish va soliq olish;

- diniy ta'lim olishda hamda fuqaro dinga nisbatan, dinga e'tiqod qilish yoki e'tiqod qilmaslikka nisbatan, ibodat qilishda, diniy rasm-rusumlar va marosimlarda qatnashish yoki qatnashmaslikka nisbatan o'z munosabatini belgilayotgan paytda majburlash bilan bog'liq diniy faoliyat yuritish;
- g'ayriqonuniy jamoat birlashmalari yoki diniy tashkilotlarni qonunga xilof ravishda tuzish yoki ularning faoliyatini tiklash;
- g'ayriqonuniy jamoat birlashmalari yoki tashkilotlari faoliyatida faol qatnashish bilan bog'liq harakatlar belgilangan eng kam ish haqining tegishli miqdorida jarima solinishiga yoki belgilangan muddatga axloq tuzatish ishlari, yoki qamoq yohud ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanishi belgilab qo'yilgan.

Mamlakatimizda missionerlik va prozelitizmning oldini olish, ayniqsa yoshlarni bunday zararli oqimlar domiga tushib qolishlarining oldini olish bo'yicha tizimli chora-tadbirlar amalga oshirishni taqozo qilmoqda. Bu vazifani muvaffaqiyatli hal etishda yosh avlodni hozirgi davrda mamlakatimizda din sohasida sodir bo'layotgan o'zgarishlar, yaratilgan imkoniyatlar bilan muntazam asosda tanishtirib borish muhim ahamiyatga ega.

SHu bilan birga, qiziqishlari, bilim darajalarini inobatga olgan va differensial yondashgan holda yoshlarning din, shu jumladan, xalqimiz asrlar davomida e'tiqod qilib kelgan islom dini haqidagi bilimlarni va milliy-diniy an'analar asoslarini sog'lom asosda egallashlariga ko'maklashish ham bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda. Bunday bilimlar ob'ektiv bo'lishi, voqelikni to'g'ri va to'liq aks ettirishi va o'z mohiyatiga ko'ra, Vatan va millat manfaatlari bilan uzviy bog'liq bo'lmog'i kerak. YOshlarimizning missionerlikning mohiyati haqida xolis va etarli bilimga ega bo'lishlari unga qarshi immunitetni shakllantirishning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi.

Tahlillar hech bir mintaq, hech bir davlat bunday tahdiddan xoli emasligini ko'rsatadi. Bunday holatlarning oldini olish uchun esa missionerlikning mohiyatini to'g'ri va chuqurroq anglash, uni bartaraf etish yo'lida maqsadli, tizimli va tadrijiy faoliyat olib borish zarur bo'ladi. Egallangan bilimlar qanchalik xolis va chuqur bo'lsa, uning zahirida yuzaga keladigan baholar, qadriyatlar ham shunchalik mustahkam bo'ladi. SHakllangan qadriyatlar tizimi esa turli tahdidlarning oldini olishga xizmat qiladi.

Mavzu bo'yicha savollar

1. Missionerlik va prozelitizm so'zlarining mazmun-mohiyati nimada?
2. Missionerlik tashkilotlari asosan qanday maqsadlarni ko'zlaydi?
3. Zamonaviy sektalar tomonidan missionerlik faoliyatini olib borishda qanday uslublardan foydalanilmoqda?

Mustaqil ish topshiriqlari

1. Missionerlik va prozelitizm ma'naviy tahdid sifatida.
2. Missionerlikning vujudga kelish va rivojlanish tarixi.
3. Missionerlikka qarshi kurashda davlat va jamoat tashkilotlari, xususan mahallaning o'rnini.

Adabiyotlar

1. Missionerlik: kecha va bugun. - Toshkent: «Toshkent islom universiteti» nashriyot-matbaa birlashmasi, 2008. - 64 b.
2. SHermammedov K., Karimov J., Najmiddinov J. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashning ma'naviy-ma'rifiy asoslari. – Toshkent: «Movarounnahr» nashriyoti, 2016. – 224 b.
3. Missionerlik: mohiyat, maqsadlar, oqibatlar va oldini olish yo'llari. - Toshkent: «Toshkent islom universiteti» nashriyot-matbaa birlashmasi, 2017. - 200 b. (A.Achildiev bilan hammualliflikda).

7-MAVZU. DINIY EKSTREMIZM VA TERRORIZM: MAFKURA VA AMALIYOT, QARSHI KURASH STRATEGIYASI

REJA:

1. Ekstremizm, aqidaparastlik va mutaassiblikning mazmun-mohiyati.
2. Terrorizm tushunchasi va uning asosiy belgilari.
3. Islom niqobidagi ekstremizmning g'oyaviy ildizlari.
4. O'zbekiston Respublikasida diniy ekstremizm va terrorizm xavfini oldini olishning huquqiy asoslari.

Tayanch tushunchalar: *ekstremizm, diniy ekstremizm, fundamentalizm, mutaassiblik, aqidaparastlik, terror, terrorizm, xalqaro terrorizm, firqalar, xorijiylar, soxta salafiylar.*

Mavzu o'quv maqsadi: ekstremizm, aqidaparsatlik, mutaassiblikning mohiyatini tushuntirish, terror va unga olib boradigan yo'llarni ko'rsatish, din niqobida faoliyat yuritadigan ekstremistik guruhlar hamda diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashning ma'naviy-ma'rifiy asoslari borasida ma'lumotlar berish.

1. Ekstremizm, aqidaparastlik va mutaassiblikning mazmun-mohiyati.

Diniy ekstremizm va terrorizm kabi hodisalarning ildizlari uzoq tarixga borib taqalsa-da, ular hech qachon ijtimoiy barqarorlik va taraqqiyot uchun bugungidek tahdid solmagan. Zero, hozirda diniy ekstremizm va terrorizm global xarakterga ega bo'lib, dunyoning barcha mamlakatlari hamda mintaqalariga birdek xavf solmoqda. SHunday ekan, uning oldini olish va unga qarshi kurashish insoniyatning istiqboliga daxldor masalaga aylandi.

Ekstremizm (lotincha – «aql bovar qilmas darajada», «haddan oshish») jamiyatda qabul qilingan qonun-qoidalarga zid radikal qarashlar va harakatlarni anglatadi. Ularga diniy tus berish esa, diniy ekstremizmga olib keladi.

Diniy ekstremizm – jamiyat uchun an'anaviy bo'lgan diniy qadriyatlar va aqidalarni rad etish, ularga zid g'oyalarni aldov va zo'rlik bilan targ'ib qilishga asoslangan nazariya va amaliyotni anglatadi.

Ekstremistik qarashlarni barcha dinlarda, buddaviylik, xristianlik, islomdagi turli oqimlarda uchratish mumkin. Masalan, mutaxassislar katolik cherkovining erkin fikr yurituvchi, hukmron feodal-katolik cherkovi aqidalarini rad etuvchi kishilar – papa hokimiyati dushmanlarini ta'qib qilish uchun XIII asrda tuzilgan va minglab odamlarning qurbon bo'lishiga olib kelgan inkvizitsiya faoliyatini ham ekstremizmning o'ziga xos ko'rinishi sifatida baholaydilar. Ammo hozirda islom dini niqobi ostidagi diniy-siyosiy harakatlar a'zolari tomonidan turli jinoyatlar sodir etilayotgani jamiyat xavfsizligiga jiddiy tahdid solmoqda.

Fundamentalizm – (lotincha – «asos») tushunchasining ma'nosi muayyan ijtimoiy hodisaning dastlabki ko'rinishini anglatadi.

Diniy fundamentalizm – «ma'lum din vujudga kelgan ilk davriga qaytish va bu yo'l bilan zamonaning barcha muammolarini hal qilish mumkin», degan fikrni ilgari surish ta'limotini anglatadi. Istilohda aqidaning o'zgarmasligini himoya qiladigan, muayyan diniy e'tiqod shakllanishining boshlang'ich davrida belgilangan barcha yo'l-yo'riqlarni qat'iy va og'ishmay bajarilishini talab qiladigan diniy oqimlarni ifodalashda qo'llaniladi.

«Fundamentalizm» atamasi aslida xristian dini bilan bog'liqdir. Fundamentalizm iborasi birinchi bor I Jahon urushi arafasida vujudga kelgan protestantlikdagi ortodoksal oqimlarni ifodalash uchun ishlatilgan. Bu oqim 1910

yildan keyin shu nom bilan atala boshlagan. Fundamentalistlar xristianlikning an'anaviy aqidalariga, ayniqsa Bibliyaning mutlaqo mukammalligiga ishonishni mustahkamlash, uni so'zma-so'z sharhlashga qat'iy rioya qilishni talab qildilar. Bu oqim keyinchalik Amerikada keng tarqalib ketdi. 1919 yili Filadelfiyada Jahon xristian fundamentalistlari assotsiatsiyasiga asos solindi.

XX asrning 70-yillaridan boshlab, bu so'z islomga nisbatan qo'llanila boshladi. Bunda «fundamentalizm» atamasi – Qur'on va hadislarini so'zma-so'z talqin etuvchi, ilk islomga qaytishga qaratilgan aqidalarni targ'ib qiluvchi diniy-konservativ ruhdagi yo'nalishga nisbatan ishlatildi. Buning natijasida jahon matbuotlarida islom niqobidagi mutaassib jangarilarni «fundamentalistlar» deb atash ham odat tusiga kirdi.

SHunday ekan, ekstremizm yoki fundamentalizmni faqat muayyan din bilan bog'lash mutlaqo asossiz. Xususan, islom dini, u bilan bog'liq turmush tarzi va qadriyatlar majmui hech qachon ekstremistik tuzilmalarning go'yo din va musulmon jamoasi ravnaqi yo'lida amalga oshirayotgan terrorchilik xurujlarining asosiy sababi sifatida qaralishi mumkin emas.

Islom shiorlaridan tanlab foydalanadigan, dinning asl mohiyatini buzib talqin qiladigan ekstremistik tuzilmalar xuddi yuqoridagi kabi go'yoki, keng xalq ommasi bilan uzviy birlik mavjudligini ko'rsatish, aslida esa jamiyatda tartibsizlik va parokandalikni yuzaga keltirish uchun mablag' yig'ish, asosiy tahdid manbai sifatida odamlar ongini egallash, jamiyatda beqarorlik keltirib chiqarish orqali hokimiyatga erishishdek ehtiyojlarini qondirish maqsadini ko'zlaydi.

Hozirgi davrda ko'plab ekstremistik uyushmalar va mutaassib harakatlar turli dinlar, shu jumladan, islom, xristianlik, yahudiylik dinlarini niqob qilib olgan holda faoliyat yuritayotganlarini ko'rish mumkin.

Aqidaparastlik (arab. – «aqida» – «ishonch», «biror narsani ikkinchisiga bog'lash») muayyan sharoitda, biron-bir g'oyaga qat'iy ishonib, uni mutlaqlashtirish asosida shakllangan qoida va tartiblarni sharoit, holat, vaziyatni hisobga olmagan holda, ko'r-ko'rona qo'llash yoki shunga urinishni anglatadi. U muayyan qonun va qoidalar ta'sir doirasini sun'iy kengaytirishga urinishda yorqin namoyon bo'ladi.

Mutaassiblik (arab. – «g'uluv ketish», «chuqur ketish») o'z fikr-mulohaza va dunyoqarashi to'g'riligiga o'ta qattiq ishonib, boshqa diniy e'tiqodlarga murosasiz munosabatda bo'lishni anglatadi. Mutaassiblik barcha davrlarda turli din va yo'nalishlar orasida keskin nizo va to'qnashuvlar kelib chiqishiga sabab bo'lgan.

Ayni paytda, dunyoviy va diniy bilimlarning sayozligi, sof diniy tushunchalarning asl mazmunini bilmaslik ham diniy mutaassiblik g'oyalarning

tarqalishiga sabab bo'lishi mumkin. Bu jarayonning eng xatarli jihati diniy siyosiylashtirish vositasida hokimiyatga intilish, dindan odamlar orasiga nifoq solish, qo'poruvchilik ishlarini amalga oshirish va g'arazli manfaatlarni ro'yobga chiqarishda foydalanishga urinishlarda namoyon bo'lmoqda.

Demak, diniy ekstremizm kelib chiqishining birinchi va asosiysi sababi bu – mutaassib fikr va qarashlarning paydo bo'lishidir. Mutaassiblik diniy ekstremizm va terrorizmga zamin tayyorlaydi. SHu o'rin qayd etish joizki, ko'p manbalarda «aqidaparastlik» so'zi hozirgi voqelikdan kelib chiqib «mutaassiblik» so'zi bilan almashtirilgan holda istefoda etilmoqda.

Mutaassiblik va g'uluv Qur'oni karimda muhokama qilingan mavzulardan hisoblanib, uning har qanday ko'rinishi qat'iy rad etilgan. Jumladan, «Moida» surasida shunday deyiladi:

«Ey, imon keltirganlar! Sizlar uchun Alloh halol qilib qo'ygan narsalarni haromga chiqarmangiz va haddan oshmangiz! Zero, Alloh haddan oshuvchilarni yoqtirmaydi» (Moida, 87).

Payg'ambarimiz (alayhis-salom) ham o'zlarining qator hadislarida diniy masalalarda haddan oshganlar noto'g'ri yo'lda ekanini ko'p bor ta'kidlab, ularning aksariyati Allohning g'azabiga uchrab, halok bo'lganini aytib o'tganlar. Jumladan, Abu Hurayra (r.a.)dan rivoyat qilingan hadisi sharifda: *«Albatta, din osonlikdir. Kim dinda chuqur ketsa, u engiladi»*, deyilgan (Imom Buxoriy rivoyati). Boshqa bir hadisda esa, Rasululloh (alayhis-salom) *«Dinda chuqur ketadiganlar halok bo'ldi. Dinda chuqur ketadiganlar halok bo'ldi. Dinda chuqur ketadiganlar halok bo'ldi»*, (Imom Muslim rivoyati) deb uch bora takror aytganlarining o'zidan ham mutaassiblik va g'uluvning naqadar yomon illat ekanini ko'rishimiz mumkin.

2. Terrorizm tushunchasi va uning asosiy belgilari. Terrorizm (lotincha – «qo'rqitish», «vahimaga solish») – aholining keng qatlamlarida vahima va qo'rquv uyg'otish, jamiyatda beqarorlik keltirib chiqarish orqali davlat hokimiyatini egallash maqsadiga qaratilgan jinoiy faoliyatdir.

Terror – ommaviy va siyosiy maqsadlarga erishish uchun zo'ravonlikdan hamda zo'ravonlik qilish bilan tahdid solishdan muntazam foydalanishdir. SHunday qilib, «terror» dushmanni jismoniy zo'ravonlik yo'li bilan qo'rqitish, hatto uni jismonan yo'q qilishni anglatadi. «Terrorizm» esa terror amaliyotidir. Bu ikki tushunchani shu tarzda chegaralash maqbul bo'lsa, u holda terrordan kelib chiqqan terrorizm aslo yangi hodisa bo'lmay, bugungi kungacha asrlar qo'ynidan etib kelgan, deb hisoblash mumkin.

O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksida «terrorizm»ga quyidagicha ta'rif berilgan: «Terrorizm–xalqaro munosabatlarni murakkablashtirish, davlatning

suverenitetini, hududiy yaxlitligini buzish, xavfsizligiga putur etkazish, urush va qurolli mojarolar chiqarish, ijtimoiy-siyosiy vaziyatni beqarorlashtirish, aholini qo'rqitish maqsadida davlat organini, xalqaro tashkilotni, ularning mansabdor shaxslarini, jismoniy va yuridik shaxsni biron bir faoliyatini amalga oshirishga yoki amalga oshirishdan tiyilishga majbur qilish uchun zo'rlik, kuch ishlatish, shaxs yoki mol-mulkka xavf tug'diruvchi boshqa qilmishlar yoxud ularni amalga oshirish tahdidi, shuningdek, terrorchilik tashkilotining mavjud bo'lishini, ishlab turishini, moliyalashtirilishni ta'minlashga, terrorchilik harakatlarini tayyorlash va sodir etishga, terrorchilik tashkilotlariga yoxud terrorchilik faoliyatiga ko'maklashayotgan yoki bunday faoliyatda ishtirok etayotgan shaxslarga bevosita yoki bilvosita har qanday mablag'-vositalar va resurslar berish yoki yig'ishga, boshqa xizmatlar ko'rsatishga qaratilgan faoliyat».

YUqorida keltirilgan ta'riflarda terrorizmning nihoyatda muhim bir xususiyati – uning muayyan siyosiy maqsad yoki amaliy natijalariga emas, balki u yoki bu xuruj natijasida odamlar orasida, ijtimoiy fikrda yuzaga keladigan xavotirli aks-sado, shov-shuvga erishishga qaratilgani ta'kidlangan. XX asrning 60-yillaridan boshlab, terrorizmning mojarolarni keltirib chiqaruvchi hodisa sifatidagi salohiyati, butun-butun mintaqalar yo'nalishi turlicha bo'lgan terrorchi tashkilotlar va guruhlar faoliyat ko'rsatgan joylarga aylanib qoldi. Buning natijasida, terrorchilik harakatining ko'lamigina emas, balki metodlari ham o'zgardi. Uning eng dahshatli ko'rinishlaridan biri – o'zini avvaldan o'limga tayyorlagan terrorchi-kamikadzelar tomonidan amalga oshirilayotgan harakatlarni keltirish mumkin.

Musulmon mamlakatlarida terrorchi uyushmalar ommaviy bo'la olmaganini uchun aholining keng qatlamlari nomidan harakat qilish taassurotini uyg'otish maqsadida diniy shiorlardan niqob sifatida foydalanadilar.

Demak, terror, terrorchilik faoliyati, terrorchi birgalikda bir butun hodisa sifatida terrorizmni tashkil etadi. Hozirgi davrda u global miqyos kasb etib, xalqaro terrorizm shaklini oldi.

«Xalqaro terrorizm» tushunchasi davlatlar, xalqaro tashkilotlar, siyosiy partiya va harakatlarni beqarorlashtirishga qaratilgan siyosiy qo'poruvchilik faoliyatini ifodalaydi. U og'ir jinoyatlardan bo'lib, uzoq davom etgan jarayonlarning hosilasi hisoblanadi.

Xalqaro terrorizm fenomeni, ayniqsa, XX asr boshlarida avj ola boshladi, ya'ni xalqaro terrorizmga qarshi kurashda davlatlararo hamkorlikni yo'lga qo'yilishi o'tgan asrning 30-yillaridan boshlangan. Masalan, 1934 yilda Madridda bo'lib o'tgan jinoyatchilikka oid qonunlarni unifikatsiyalashtirish muammolariga bag'ishlangan konferensiyada terrorizmning «Aholini dahshatga solish va har

qanday ijtimoiy tashkillashuvni yo‘q qilish maqsadida biror bir vositani qo‘llash» degan ma‘nodagi ta‘rifi qabul qilinishiga erishilgan. 1937 yilda 20dan ortiq davlat terrorizmning oldini olish va bunday harakatlar uchun jazolash haqidagi Konvensiyani imzoladi.

Bugungi kunda terrorchilik uslublari ancha kengayganini ta‘kidlash zarur. 1970-yillarda biror shaxs yoki siyosiy arbobga qarshi uyushtirilgan terror amaliyoti ko‘proq uchragan bo‘lsa, hozirda jamoat joylarida, samolyot, avtobus va poezdlarda portlashlarni sodir etish orqali ko‘plab tasodifiy kishilarning qurbon bo‘lishiga olib keladigan qo‘poruvchilikni amalga oshirishga e‘tibor berilmoqda. Ekspertlarning fikricha, bunday harakatlar birinchi navbatda nobud bo‘lganlardan ko‘ra, uning guvohlariga qaratilgan.

Xalqaro terrorchilik harakatlarining asosiy belgilari:

- xalqaro huquq himoyasidagi ob‘ekt yoki sub‘ektlarga qarshi qaratilgani;
- davlatlar chegaralarini buzish orqali amalga oshirilishi;
- a‘zolari ikki yoki undan ortiq davlat fuqarolari, shu jumladan, yollanma shaxslar bo‘lgan ekstremistik guruhlar tomonidan sodir etilishi;
- ekstremistik guruhlar tarkibida qo‘poruvchilik harakatlari bo‘yicha xorijlik yo‘riqchilarning qatnashishi;
- ekstremistik guruh a‘zolarining boshqa davlatlar hududida tashkil etilgan maxsus lagerlarda tayyorgarlik ko‘rishi;
- tayyorgarlik ko‘rish va qo‘poruvchilikni sodir etishda xorijiy davlatlar va ekstremistik uyushmalar yordamidan, xalqaro tus olgan noqonuniy qurol-yarog‘ savdosi va narkobiznesdan keladigan moliyaviy manbalardan foydalanilishi.

Muayyan mamlakat hududida sodir etilgan terrorchilik xurujida qayd etilgan u yoki bu belgilarning bo‘lishi, unga xalqaro maqom berilishi va shundan kelib chiqib, unga mos choralar ko‘rilishiga olib keladi.

3. Islom niqobidagi ekstremizmning g‘oyaviy ildizlari. Islom niqobi ostida paydo bo‘lgan ekstremistik harakatlar tarixiga e‘tibor beradigan bo‘lsak, ularning ildizlari uzoq o‘tmishga, hatto islom tarixining birinchi asriga borib taqalishini ko‘rish mumkin. Uning ilk vakillaridan biri sifatida 657 yili xalifa Ali (r.a.) askarlaridan ajralib chiqqan, o‘zlarini haqiqiy musulmon, saflariga qo‘shilmaganlarni «dindan qaytgan» deb e‘lon qilib, ularga qarshi murosasiz kurash olib borgan «xorijiyalar» (arabcha–ajralib chiqqanlar, isyonchilar) diniy-siyosiy oqimi faoliyati misol bo‘la oladi.

Xorijiylik yo‘nalishi va ta‘limoti. Xalifa Usmon ibn Affon (r.a.) (644-656) davriga kelib islom jamoasi ichida fitnalar paydo bo‘ldi. Usmon (r.a.)ga

uyushtirilgan suiqasd (656 y.) ham ana shu siyosiy kurashlarning natijasi edi. Xalifa o'ldirilgach, uning o'rniga Ali ibn Abu Tolib (r.a.) (656-661) saylandi.

657 yil (37 hijriy)da SHomning (Suriya) shimoli-sharqida joylashgan Siffin mavzesida xalifa Ali (r.a.) qo'shini bilan u erning hokimi Muoviya (r.a.) qo'shini o'rtasida «Jamal voqeasi»dan bir oy o'tib, to'qnashuv sodir bo'lgan. Ushbu to'qnashuv 656 yil uchinchi xalifa Usmonning (r.a.) o'ldirilishi munosabati bilan Ali (r.a.) va Muoviya (r.a.) tarafdorlari o'rtasidagi keskin qarama-qarshiliklar sabab bo'ldi. Marhum xalifaning yaqin qarindoshi bo'lgan Muoviya (r.a.) xalifalik taxtini egallagan Ali (r.a.)dan aybdor jinoyatchilarni jazolashni talab qilib, shundan so'nggina Ali (r.a.)ga bay'at qilishni ma'lum qildi. Jang to'qqiz kun davom etdi. Ali (r.a.)ning qo'li baland kelib turganda, Muoviya (r.a.) tarafdorlari hiyla ishlatdilar. Ular Amr ibn Oss (r.a.) ko'rsatmasi bilan katta nayzalar uchiga yangi ko'chirilgan Mushaf varaqlarini ilib, Qur'on bilan hukm chiqarishni talab qildilar. Muoviya (r.a.)ning janjalni sulh orqali hal qilish haqidagi taklifini Ali (r.a.) qabul qilgach, jang to'xtatildi. Ali va Muoviya (r.a.)lar o'rtasida hijriy 37 yil safar oyining 15 kuni (mil. 657 yil 8 sentyabr)da sulh tuzildi. Mazkur «Siffin» jangi musulmonlar uchun juda katta yo'qotish bo'ldi. Unda hammasi bo'lib to'qson ming musulmon halok bo'ldi. Aynan «Jamal» va «Siffin» janglari musulmonlar o'rtasida dastlabki bo'linishlar va turli firqalar kelib chiqishiga sabab bo'ldi. Ahli sunna va-l-jamoa e'tiqodiga ko'ra, sahobiylar orasida yuz bergan bu vaziyatlarda ular ayblanmay, ularning bari haqni izlagan mujtahidlar hisoblanadilar. Umumiy qoidaga asoslanib, ulardan qaysi birlari to'g'ri ijthod qilgan bo'lsalar, ikki ajr, xato ijthod qilgan tarafga esa bir ajr beriladi.

Xalifa Ali (r.a.) bilan Muoviya (r.a.) o'rtasidagi tuzilgan bitimdan Kufa yaqinida turgan 12 ming kishidan iborat qo'shinning bir qismi norozi bo'ldi. Ular «hukm chiqarish faqat Allohning iznidadir», degan shior bilan qo'shinni tark etib, Kufa yaqinidagi Harura qishlog'iga ketdilar. Bu firqaning Kufadagi «xypyj» (bo'ysunmaslik) voqeasi ularning «xavorij» (qarshi chiquvchilar) nomini olishlariga sabab bo'ldi. Bu voqea Harura qishlog'ida yuz berganligi bois avvaliga ularni «haruriylar» deb ham ataganlar. Ular o'zlarini «SHurot» (Jonlarini Alloh yo'lida tikkan kishilar) deb nomlaganlar. Yana ularning «Muhakkima» («hukm Allohning iznida» deguvchilar) degan nomlari ham bo'lgan.

Xorijiylar o'zlariga Abdulloh ibn Vahb ar-Rosibiyni amir etib saylab, Ali (r.a.) va Muoviya (r.a.)ni yo'q qilish payiga tushdilar. Xalifa Ali (r.a.)ni 661 yilda xorijiy Abdurrahmon ibn Muljam o'ldirgach, xorijiylar ikki firqaga bo'linib, biri Iroqda qoldi, ikkinchisi Arabiston yarim oroliga ketdi. Umaviylar davrida xorijiylarga qarshi keskin kurash olib borildi. Chunki ular Umaviylar davlatiga

katta xavf solardilar. Bu davrda xorijiylar kuchayib, Kirmon, Fors, YAmoma, Hadramavt, Toif va YAman kabi shahar va o'lkalarni egalladilar.

Hokimiyat Umaviylardan Abbosiylar sulolasi (749-1258) qo'liga o'tganidan keyin ham bu toifa bir muddat o'z kuchini yo'qotmadi. Biroq Abbosiylar uzoq vaqt ularga qarshi uzluksiz olib borgan kurashlaridan so'nggina xorijiylar inqirozga yuz tutdi.

Demak, islomda dastlab paydo bo'lgan firqa «xorijiylar»dir. «Xorijiylar» o'z talqinlaridagi «sof» islom qoidalariga qat'iy rioya qilish tarafdori edi. Aynan ular o'z qarashlari va faoliyatiga qo'shilmaganlarni imonsizga chiqarish, ularga qarshi «jihod» olib borish haqidagi g'oyalarni ishlab chiqib, terror uslubini qo'llash orqali hukmdorlarni jismonan yo'q qilish amaliyotini boshlab bergan edi. Bunday g'oyalar kelib chiqishiga ko'ra hokimiyat uchun kurashning zo'ravonlikka asoslangan usullaridan bo'lib, minglab kishilarning halok bo'lishiga olib kelgan. O'z davrida ular bilan bahs munozara qilish, ularning fikrlariga raddiya berish, to'g'ri yo'l ko'rsatish maqsadida mashhur sahobiy Abdulloh ibn Abbos (r.a.) ularning huzuriga jo'natilgan edi. Abdulloh ibn Abbos asosan ularning «Allohning hukmi» borasidagi xato qarashlariga raddiya bergan. Natijada jami olti minglik xorijiylardan ikki ming nafari noto'g'ri yo'lda ekanliklarini anglagan holda undan qaytganlar.

VII asrning ikkinchi yarmida xorijiylar orasida rahbarlarining ismi bilan ataladigan bir necha firqalar paydo bo'ldi. Ana shunday mutaassib firqalar orasida eng muvohirasiz va shafqatsiz jamoa nomini olgan Nofi' ibn Azraq (v.685y.) boshchiligidagi «Azraqiylar» oqimi alohida o'rin egallaydi. Azraqiylar gunohi kabira (katta gunoh) qilgan barcha musulmonlarni «kofir» deb, ularning ta'limotiga qo'shilmagan kishilarga qarshi jihod e'lon qilish, hattoki, qariya, ayol va bolalarning qonini to'kishni halol, deb bilganlar.

IX asr oxirida Janubiy Iroqda yuzaga kelgan qarmatiylar namoz, ro'za, zakot, haj kabi amallar farz qilinmagani, Qur'on oyatlarida masjid qurish yoki u erda yig'ilish haqida hukmlar yo'q, degan da'vo bilan masjidlariga borishni man qilish darajasigacha borgan edi. Harakat o'z nomini uning asoschisi Hamdon ibn Ash'asning laqabi Qarmat so'zidan olgan bo'lib, uning ma'nosi manbalarda turlicha «kalta oyoq» yoki «qizil ko'z» kabi ma'nolarda ifodalangan. Islomdagi mavjud qoida va tartiblarning mohiyatini buzib talqin qilish oqibatida ular hattoki, hajga keluvchilar Ka'bagaga sig'inib, Allohga shirk keltirishmoqda, degan da'volar ostida 930 yilda Makkaga hujum qilib, uni talon-taroj qilib, hojilarning bir qismini qul qilishgan, bir qismini esa o'ldirishgan. Ka'bani vayron qilib, qora toshni ikkiga bo'lib, Bahraynga olib ketishgan, faqat 20 yildan keyin katta to'lov

evaziga u Makkaga qaytarib berilgan. Qarmatiylar islom tarixida o'chmas dog' qoldirgan jinoyatlarni sodir etgan.

XI asr oxirida Eronda yuzaga kelib, maxfiy ravishda ish ko'rgan «hashshoshiylar» (arabcha – hashish (nashA) chekuvchilar, giyohvandlar) terrorchilik oqimi esa hokimiyatni egallash maqsadida ularga xayrixoh bo'lmagan hukmdorlarga suiqasd uyushtirish amaliyotini oldinga surgan edi. Uzoq vaqt hashshoshiylar ko'plab hukmdorlarga tahdid solib turgan, hattoki, ayrim Evropa mamlakatlari rahbarlari o'z xavfsizliklarini ta'minlash uchun ularga to'lov to'lashga majbur bo'lgan. SHu bilan birga, «hashshoshiylar» zamonaviy terrorchilar tomonidan ham keng qo'llanilayotgan, oddiy kishilar va yoshlarga giyohvand moddalarni iste'mol qildirib, o'lsa shubhasiz jannatga tushishiga ishontirgan.

Diniy mutaassiblikka asoslangan ixtiloflar oqibatida cheksiz nizolar, kelishmovchiliklar, hatto qonli urushlar kelib chiqib, katta talofatlarga va jamiyatning inqiroz tomon yuz tutishiga sabab bo'lgan. Buzg'unchilik va zo'ravonlikka asoslangan, e'tiqodiy birlikka tahdid solgan bunday oqimlar faoliyati o'z davri ulamolari tomonidan qattiq qoralangan va ta'qib qilinganini alohida ta'kidlash lozim.

Vaqt o'tishi bilan, mazkur g'oyalardan yanada keng foydalangan holda, shuningdek, o'zgacha talqin va mohiyat kasb etgan yangidan yangi mutaassib oqimlar faoliyati paydo bo'ldi. Zamonaviy voqelik diniy ekstremizm va xalqaro terrorizmning salohiyati sifat va miqdor jihatidan jiddiy o'sganini ko'rsatmoqda. Bu o'z navbatida diniy ekstremizm va terrorizmning global xavfsizlikka yo'naltirilgan jiddiy tahdidga aylanishiga zamin yaratmoqda. Diniy-ekstremistik va terrorchi guruhlar globallashuv jarayonlari va yirik davlatlar orasidagi geosiyosiy manfaatlar to'qnashuvidan hamda fan-texnika yutuqlaridan foydalangan holda ekstremizm va terrorizmga qarshi keng ko'lamli kurash olib borilayotgan muhitga moslashishga xarakat qilmoqda. Diniy ekstremizm va terrorizmning jamiyat barqarorligiga salbiy ta'siri xalqaro terrorchilik tizimida etakchi o'rinlarni egallab turgan quyidagi diniy-siyosiy tashkilotlarning mohiyati tahlil qilinganda yanada yaqqol namoyon bo'ladi.

«Musulmon birodarlar» jamoasi («Jamoat al-Ixvon al-muslimin»). «Musulmon birodarlar» harakatiga 1928 yil mart oyida Misrning Ismoilিয়া shahrida Hasan al-Banno (1906-1949) tomonidan asos solingan. Tashkilotning asosiy g'oyalari Hasan al-Banno va Said Qutb tomonidan targ'ib qilingan.

«Musulmon birodarlar» o'z tarixida bir necha bosqichlarini bosib o'tgan. Dastlab «Musulmon birodarlar» tashkiloti XX asr birinchi yarmida mavjud bo'lgan

ko'p sonli mayda islomiy guruhlardan biri hisoblanardi. SHuning uchun Hasan al-Banno o'z targ'ibotlarini odamlarga kengroq yoyish maqsadida, Misrning bir qancha shaharlariga safar uyushtirgan. Keyinchalik esa turli shahar va mintaqalarga o'zining vakillarini yuborgan. Bunday safarlar natijasida, qisqa vaqt ichida, ya'ni 1930-yillar oxiriga borib, mamlakatning deyarli barcha mintaqasida tashkilotning bo'limlari faoliyat yurita boshlagan. Tashkilot «Alloh – bizning maqsadimiz, Qur'on – qomusimiz, Payg'ambar – bizning etakchimiz, Jihod – bizning yo'limiz va Alloh yo'lida qurbon bo'lish bizning eng oliy orzuimizdir» degan tamoyilni o'zining bosh shiori qilib olgan.

1950-1960 yillarda «Musulmon birodarlar»ga rahbarlik qilgan Sayyid Qutb tashkilot faoliyatining yanada radikallasuviga zamin yaratdi. Xususan, u 1965 yilda yozgan «Yo'ldagi belgilar» kitobida arab jamiyati «johiliya» davriga qaytib, ma'naviy tanazzulga uchradi, bunday vaziyatda asl dindorlar jamiyatdan ajralib, alohida jamoalar tuzishlari hamda johiliyaga aylangan jamiyatni islomlashtirish uchun jihod olib borishlari lozim, degan g'oyani ilgari surdi. Bunda u «jihod» tushunchasini dinsizlarga hatto, uning talqiniga qo'shilmagan musulmonlarga qarshi qurolli kurash ma'nosida qo'llay boshladi. Said Qutb ilk marta dunyoviy hukumat va o'ziga qo'shilmagan musulmonlarga nisbatan «takfir» (kofirlikda ayblash)ni qo'llagan holda islomga umuman yot bo'lgan – «fitna» (amaldagi davlat tuzumiga qarshi qurolli qo'zg'olon ko'tarish amaliyoti)ni yoqlab chiqdi. Hozirda faoliyat yuritayotgan qator diniy-ekstremistik tashkilotlar uchun ham bunday yondashuv mafkuraviy asos bo'lib xizmat qildi.

Ma'lumotlarga ko'ra, «Musulmon birodarlar»ning mintaqaviy bo'linmalari Bahrayn, Misr, Iordaniya, YAman, Qatar, Kuvayt, Livan, Birlashgan Arab Amirliklari, Pokiston, Saudiya Arabistoni, Sudan, Suriya, Turkiya, Buyuk Britaniya, Daniya, SHveysariya, AQSH, Fransiya va Germaniya kabi mamlakatlarda faoliyat yuritgan. O'tgan davr mobaynida «Musulmon birodarlar»ning mahalliy bo'limlaridan ajralib chiqib, mustaqil faoliyat yuritayotgan bir qator diniy-ekstremistik va terrorchi tashkilotlar mavjud. Ular qatorida Misrda faoliyati kuzatilgan «al-Jamoa al-islomiya», «al-Jihod», «at-Takfir val-hijra», Jazoirdagi «Qurollangan islom guruhi», «Islom jihodi», Saudiya Arabistonidagi «Jumaymana al-Uteybiy», ko'pchilik davlatlarda ildiz otishga harakat qilayotgan «Hizbut-tahrir al-islomiy» kabi tashkilotlarni ko'rsatish mumkin.

XX asrning so'nggi yillariga kelib, diniy uyushma sifatida ochiq faoliyat yuritgan «Musulmon birodarlar»ning siyosiy qanoti terrorizmdan voz kechib, parlament tipidagi partiyaga aylanganini e'lon qildi va jamiyatdagi ta'siri yanada

kengayib bordi. Hattoki, 2005 yilning noyabr-dekabr oylarida bo‘lib o‘tgan «Milliy Majlis» saylovlarida «Musulmon birodarlar» harakatining a‘zolari «Islom – muammolar echimi» shiori ostida parlament saylovlarida «mustaqil nomzodlar» sifatida qatnashib, umumiy hisobda 20 foiz ovozga ega bo‘ldi va mamlakat parlamentida eng yirik muxolifat (oppozitsiya) blokini tashkil etdi. Buning natijasida umumarab diniy harakatiga aylangan «Musulmon birodarlar» tashkilotining faoliyati oshkora siyosiy tus oldi. 2011 yil 25 yanvarda Misrning poytaxti Qohirada boshlangan yirik norozilik namoyishlari 11 fevralda Prezident Husniy Muborakning iste‘fosi bilan yakunlandi. 2012 yil mamlakat prezidentini saylash uchun bo‘lib o‘tgan ikki bosqichli saylov natijalariga ko‘ra, 30 iyunda «Musulmon birodarlar» tashkilotning siyosiy qanoti hisoblangan «Adolat va ozodlik partiyasi» rahbari Muhammad Mursiy Misr prezidenti etib saylandi. Ko‘p o‘tmay, 2013 yil 3 iyulda «Musulmon birodarlar» harakati vakili bo‘lgan Muhammad Mursiy ommaviy noroziliklar natijasida harbiylar tomonidan hokimiyatdan chetlashtirildi.

YUqorida qayd etilgan tahlil «Musulmon birodarlar»ning uzoq yillar davomida olib borgan faoliyati Misrda davriy ravishda ijtimoiy-iqtisodiy beqarorlikni keltirib chiqarishi bilan bir qatorda musulmon dunyosiga mansub boshqa davlatlarda radikal diniy-siyosiy tashkilotlar vujudga kelishiga mafkuraviy va tashkiliy zamin yaratgani haqida xulosa chiqarish imkonini beradi.

Hizbut-tahrir al-islomiy. (Islom ozodlik partiyasi). «Hizbchilar», «tahrirchilar» deb ham yuritiladi. Falastinlik Taqiyiddin Nabahoniy (1909-1979) mazkur ekstremistik tashkilotning asoschisi hisoblanadi. Isroil davlatini tashkil etish haqidagi BMT qaroridan keyin 1947 yilda oilasini olib, Falastindan Bayrutga ko‘chgan. Aslida Misrdagi «Musulmon birodarlar» tashkiloti a‘zosi bo‘lgan Nabahoniy 1953 yilda mazkur jamoa a‘zolidan chiqib, Quddus (Ierusalim)da «Hizbut-tahrir al-islomiy» tashkilotini tuzgan. Nabahoniy vafotidan so‘ng hizbga falastinlik Abdulqadim Zallum (1925-2003) boshchilik qildi. Uning rahbarligi davrida tashkilot sobiq Ittifoq tarkibiga kirgan respublikalarda (asosan Markaziy Osiyo hududidA) o‘z faoliyatini jadallashtirgan. Abdulqadim Zallum vafotidan keyin «Hizbut-tahrir» harakatiga Ato Abu Rushta (Abu YOsini) rahbarlik qiladi.

Dastavval Falastinni ozod qilishni maqsad qilgan Nabahoniy, keyinchalik butun dunyo musulmon mamlakatlarini birlashtiruvchi yagona xalifalik davlatini qurishni bosh maqsad deb e‘lon qilgan. SHundan keyin esa, ushbu shakllangan islom ummatining da‘vatlari orqali butun dunyoda xalifalik davlatini qurish mumkin, deb hisoblaydi.

«Hizbut-tahrir»ning Markaziy Osiyo mintaqasidagi faoliyati XX asr 80-yillarning oxiri 90-yillariga toʻgʻri keladi. «Hizbut-tahrir»ning oʻzagini 1990 yillar boshida Namanganda tuzilgan «Adolat», «Islom lashkarlari» va «Tavba» singari ekstremistik tashkilotlarning sobiq aʼzolari tashkil qildi. 1992 yilda diniy ekstremistik guruhlar boshliqlari Oʻzbekistondan qochib ketgach, ularning oʻrnini «Hizbut-tahrir» egalladi. Bu davrda «Hizbut-tahrir»ning taʼlimotlariga oid chet davlatlarda nashr etilgan mutaassiblikka yoʻgʻrilgan turli xildagi kitob, risola va jurnal shaklidagi materiallar noqonuniy yoʻllar bilan yurtimizga kirib keldi.

Soʻnggi yillarda «Hizbut-tahrir»da gʻoyaviy yakdillik yoʻqolib, faoliyatida yuzaga kelgan samarasizlik tarkibiy boʻlinishlarga olib keldi. Undan «Hizbunnusra» guruhi ajralib chiqdi. SHuningdek, «Hizbut-tahrir»ning «Ayollar qanoti» kuchaytirilishi barobarida, ular orasida oʻzini oʻzi oʻldirish amaliyotidan keng foydalanilmoqda. Ular yosh qiz va ayollarga «uy tutish sirlari» (pazandalik, tikuvchilik)ni oʻrgatish orqali harakatning gʻoyalarini targʻib etish, tuzoqqa ilingan ayollarni goʻyoki, «hijrat» qilish yoʻlida chet davlatlardagi oʻz «birodarlari»ga yordam berish uchun joʻnatish yoki jazo muddatini oʻtayotgan jamoa aʼzolariga turmushga chiqishga daʼvat etish kabi amaliyotlar bilan shugʻullanmoqdalar.

«Akromiylar». Asoschisining nomidan kelib chiqqan holda, «Akromiylar» firqasi «imonchilar», «birodarlar», «xalifachilar» deb ham ataladi. «Hizbut-tahrir» tashkiloti asoschisi Taqiyiddin Nabahoniy kitoblaridan taʼsirlangan holda, 1992 yilda Akrom Yoʻldoshev (1963-2009) tomonidan Andijonda shakllantirilgan.

«Akromiylar»ning bosh gʻoyasi – islomiy boshqaruv shaklidagi davlatni barpo etish hisoblanib, buning uchun bosqichma-bosqich harakat qilish, avval Fargʻona vodiysida xalifalik tuzumi barpo etish va keyinchalik uni mintaqaning boshqa hududlariga yoyish maqsad qilingan.

Akrom Yoʻldoshev «ilk diniy saboqlar»ini aynan «Hizbut-tahrir» uyushmasida olganligi bois, oʻz shaxsiy taʼlimotini yaratishda harakatning nazariy va amaliy fikrlaridan yiroqlasha olmagan. SHu bois, «Hizbut-tahrir» adabiyotlaridan foydalangan holda oʻn ikki darsdan iborat «Imonga yoʻl» nomli kitobi orqali oʻz «diniy falsafiy» qarashlarini baʼn qiladi. Sekin-asta oʻz atrofiga xayrixoh boʻlgan kishilarni yigʻib, mazkur kitob asosida darslar tashkillashtirgan va «Akromiylar» jamoasini shakllantirgan.

Harakat siyosiy hokimiyatga erishishning 5 ta—«sirli», «moddiy» («iqtisodiy»), «maʼnaviy» («siyosiy»), «uzviy maydon» va «toʻntarish» («oxirat») bosqichiga asoslanadi. Soʻnggi ikki bosqich jamiyat «islomlashtirilgan»dan soʻng amalga oshirilishi va u orqali hokimiyatni butunlay egallash rejalashtirilgan.

«Akromiylar» o‘zaro aloqalarni mustahkamlash maqsadida, tadbirkorlik bilan shug‘ullanganlar hamda yangi a‘zolari asosan qarindoshlar hisobiga o‘zlarining savdo do‘konlari, sartaorshxona, novvoyxona, duradgorlik, qandolatchilik, kosibchilik va mebel ishlab chiqarish sexlariga ishga jalb qilish orqali kengaytirishga harakat qilganlar. «Akromiylar» yangi a‘zolarga ertayu kech mavjud tuzumning kamchiliklari, o‘zlarining go‘yoki siyosatdan yiroq, kichik bo‘lsada, haqiqiy «birodarlar jamoasi» muhitining «go‘zal» jihatlarini uqtirib borish orqali ruhiy ta’sir o‘tkazishga harakat qilganlar. Bunda ular hokimiyatni qo‘lga olish bilan bog‘liq rejalarini jamoaning asosiy qismidan sir tutganliklari hamda yangi tarafdorlar ularni siyosatga aloqasi yo‘q deb bilganlari bois singdirilayotgan fikrlarga ko‘nikib boraverganliklarini ko‘rsatadi. Bu yo‘ldagi amaliy da‘vat uslubi boshqa mutaassib kuchlar yondashuvidan farqli bo‘lib, ommaga mafkuraviy tuzoq qo‘yishga asoslangan.

Ma’lumki, 2005 yil 12-13 may kunlari Andijon shahrida «Akromiylar» oqimi mavjud konstitutsiyaviy tuzumni ag‘darish maqsadida ko‘plab odamlarning qurbon bo‘lishiga hamda fuqarolar va davlat mulkiga katta zarar etkazilishiga olib kelgan terrorchilik harakati sodir etgan. Tashqi kuchlar ta’siri bilan jinoiy guruh tomonidan yuzaga keltirilgan tartibsizliklar oqibatida hisobotga ko‘ra, 187 kishi qurbon bo‘lgan. SHundan 60 nafari tinch aholi vakillari (ularning ichida ikki nafar voyaga etmaganlar va bir nafari ayol) edi. Terrorchilar huquqni muhofaza qiluvchi organlarning 31 nafarini o‘ldirishgan. 287 nafar kishi, jumladan, 91 nafar tinch aholi vakillari, 49 nafar huquqni muhofaza qilish organlari xodimlari va 59 nafar harbiy turli darajadagi tan jarohatlari olishgan. Terrorchilarga qarshi chora-tadbirlar vaqtida esa 94 nafar terrorchi yo‘q qilingan, 76 nafari yaralangan.

Hozirgi vaqtda G‘arbda «Akromiylar» yangi diniy-siyosiy guruhlar tarkibida faoliyatni davom ettirmoqda. Jumladan, oqim tarafdorlari Germaniyaning Dyusseldorf shahrida 2009 yilning may oyida «Andijon – Adolat va Tiklanish» tashkiloti tashkil qilgan. 2011 yilda «Akromiylar» jamoasi va ularga moyil bo‘lgan «Andijon – Adolat va Tiklanish», «Tanyach» tashkilotlari va «Erk» partiyasi ishtirokida 2011 yilning may oyi oxirida Germaniyaning Berlin shahrida «O‘zbekiston xalq harakati» nomi ostida reaksion tashkilot tuzilgan. Ushbu harakat a‘zolari tomonidan «ozodlik», «e’tiqod erkinligi», «inson huquqlari» kabi jozibali tushunchalar ishlatilib, turli yo‘llar, masalan, internet tizimi orqali asosan yurtimiz yoshlarini o‘z saflariga qo‘shishga harakat qilmoqda.

«*Iroq va Shom islom davlati*» (ISHID) yoki «*Islom davlati*» tashkil topishida «al-Qoida» tashkiloti muhim o‘rin tutgan. Dastlab, 2004 yilda xalqaro miqyosdagi

terrorchi Abu Mus'ab Zarqoviy Iroqda «Tavhid va jihod jamoati»ni tuzadi va «al-Qoida»ning Iroqdagi bo'limi sifatida faoliyat olib boradi. Iroqdagi harakat doirasini kengaytirish maqsadida keng ko'lamli ishlar olib boriladi. Keyinchalik unga «Jaysh al-fotihin», «Jaysh as-sahoba» kabi bir qator terrorchi guruhlar qo'shilishi natijasida Zarqoviy 2006 yilda Abdulloh Rashid Bag'dodiy boshliq «Mujohidlar maslahat kengashi» tuzilganini e'lon qiladi. Buning natijasida YAqin SHarqdagi bir necha terrorchi guruhlarini birlashtirgan tashkilot 2006 yil 15 oktyabrda «Iroq islom davlati» nomi ostida Iroqda tashkil topadi va unga Abu Umar Bag'dodiy ismli shaxs rahbarlik qiladi.

2010 yil 19 aprelda Abu Umar Bag'dodiy o'ldirilgandan so'ng guruhga Abu Bakr Bag'dodiy nomi bilan tanilgan Abdullo Ibrohim as-Samariy (ayrim ma'lumotlarga ko'ra, Ibrohim Avvad al-Badriy al-Husayniy) rahbarlik qiladi. Suriyada kechayotgan mojarolarga mustaqil armiya sifatida kelib qo'shilgandan so'ng, 2013 yil aprel oyida tashkilot «Iroq va SHom islom davlati» (ISHID) deb nomlandi. «Al-Qoida» tashkiloti «ISHID»ning Suriyadagi mojarolarga aralashganidan so'ng, 2014 yil fevral oyida mazkur tashkilotning «al-Qoida»ga aloqasi yo'q deb bayonot berdi. BMT Xavfsizlik kengashi ma'lumotlariga ko'ra, dunyodagi eng xavfli hisoblangan «al-Qoida» faolligining kamayishi undanda kuchliroq terrorchilik tashkilotlari, xususan «Iroq va SHom islom davlati»ning paydo bo'lishiga sabab bo'lgan.

2014 yil 29 iyunda tashkilot rahbarlari tomonidan Iroq va SHom (Suriya) hududida xalifalik tuzilgani va Abu Bakr Bag'dodiy xalifa ekani e'lon qilindi. Keyinchalik, «ISHID» o'zini «Islom davlati» deb nomladi.

Tashkilotning bosh maqsadi islom «xalifaligi»ni qayta tiklash va islom shariatini amalga tatbiq etishdan iborat. Bu yo'lda Iroq, Suriya mamlakatlari negizida sunniy musulmonlarning yagona davlati «xalifalik»ni barpo etib, bosqichma-bosqich YAqin SHarq va SHimoliy Afrika mamlakatlari hisobiga kengaytirishni e'tirof etadi.

Mazkur terrorchi tashkilot tomonidan 2013-2017 yillar mobaynida Iroq va Suriya hududlarida 10 mingdan ziyod terrorchilik harakatlari sodir etildi, o'z joniga qasd qiluvchi terrorchilar tomonidan 100 dan ortiq qo'poruvchilik harakatlari, portlashlar amalga oshirildi. Suriyada «ISHID» jangarilari 60 dan ziyod cherkov va monastirni vayron qilishdi.

«*Jabhat an-Nusra*» («jabha» – front, «nusra» – yordam). To'liq nomi – «Jabhat an-nusra li ahlish Shom» (Shom ahliga yordam fronti) bo'lib, u «al-Qoida» tashkilotining Suriya va Liviya hududidagi sho'ba hisoblangan. 2016 yil 28 iyul

kuni tashkilot o'z nomini «Jabhat fath ash-SHam» deb o'zgartirganidan so'ng «Al-Qoida» aloqalar uzilganini e'lon qildi.

«Jabhat an-nusra» salafiy-jihodiy yo'nalishidagi harakat bo'lib, 2012 yil yanvarda Suriyada yuzaga kelgan. Tez orada Suriya hukumatiga qarshi kurashuvchi kuchlarning asosiylaridan biriga aylandi. Harakat oldin Iroqda Abu Mus'ab Zarqoviy qo'l ostida harakat qilgan «al-Qoida» jangarilaridan tashkil topgan. 2011 yil martda Suriyada davlat to'ntarishi boshlanishi bilan «al-Qoida» ushbu jangarilarni Suriyaga jo'natgan. Frontning asosiy muassisi «Al-Fotih» laqabli suriyalik Abu Muhammad Juloniydir. «Al-Qoida» tashkilotining rahbari Ayman Zavohiriy «Jabhat an-nusra»ni «al-Qoida»ning Suriyadagi yagona bo'g'ini sifatida e'tirof etadi.

Mamlakatdagi joriy hukumatni ag'darish orqali dastlab Suriya hududida, so'ng barcha musulmon olamini birlashtirgan islom shariatiga asoslangan «islom xalifaligi»ni o'rnatish maqsad qilingan.

«Jabhat an-nusra» harakati «al-Qoida» tashkilotining «jihod»ga targ'ib etuvchi, «salafiy» aqidasi asoslangan bo'linmasi hisoblanadi. SHuningdek, harakat nazariy jihatdan «Musulmon birodarlar» uyushmasi a'zosi bo'lgan Said Qutbning qarashlariga ham asoslanadi. «Jabhat an-nusra» harakatining asosiy g'oyasi xalifalikni qayta tiklash, islom shariatini tatbiq qilish, jihod orqali davlat tuzumini ag'darish va qaysi erga hukmron bo'lsa, o'sha erda «islom davlati»ni qurishdan iborat.

«Global terrorizm indeksi» ma'lumotlariga ko'ra, «Jabhat an-Nusra» tomonidan amalga oshirilgan terrorchilik amaliyotlari natijasida 2015 yilda 600 dan ortiq inson vafot etgan. Jumladan, 2015 yil sentyabr oyida jangarilar «Abu ad-Duxur» aerodromini qo'lga kiritish chog'ida asirga tushgan Suriya hukumatning 56 nafar askarlarini qatl etgan. SHuningdek, jangarilar 2014 yil avgust oyida BMTning tinchlikparvar kuchlaridan iborat 45 nafar kishini asir olgan. Keyinchalik 20 million AQSH dollari evaziga ularni ozod etgan.

2012 yil dekabrda AQSH Davlat Departamenti, 2013 yil may oyida BMT Xavfsizlik Kengashi «Jabhat an-nusra» harakatini terrorchi tashkilotlar ro'yxatiga kiritdi. SHuningdek, Avstraliya, Buyuk Britaniya (2013) hamda Rossiya (2014) kabi bir qator davlatlar ham mazkur uyushmani terrorchi tashkilot deb e'lon qilgan.

Umuman olganda, din bayrog'i ostida talonchilik va bosqinchilik, terrorchilik va qo'poruvchilik harakatlari sodir etilayotgani, narkobiznes va noqonuniy qurol-yarog' savdosi amalga oshirilayotgani, korxonalar va inshootlarga zarar etkazilayotgani ham hech kimga sir emas. Bunday harakatlar ijtimoiy barqarorlikning izdan chiqishiga, millatlararo va dinlararo adovat,

millatchilik va diniy ayirmachilik kayfiyatlarining shakllanishiga zamin yaratmoqda.

4. O‘zbekiston Respublikasida diniy ekstremizm va terrorizm xavfini oldini olishning huquqiy asoslari. O‘zbekistonda shakllanayotgan huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyati o‘ta murakkab va mashaqqatli siyosiy jarayonga asoslangan. Bir tomondan, eski sovet tuzumidan qolgan salbiy meros demokratik o‘zgarishlarga qarshilik ko‘rsatsa, ikkinchi tomondan, ayrim siyosiy kuchlar xalqimiz tanlagan dunyoviy taraqqiyot yo‘liga raxna solib, uni izdan chiqarish va diniy maqomga burib yuborishga harakat qilmoqda. Bu «ayrim siyosiy kuchlar» diniy ekstremizm va terrorizmning bevosita ilhomchilari va bajaruvchilari bo‘lib, ular o‘zlarining nopok siyosiy maqsadlari yo‘lida inson va jamiyatning eng nozik tuyg‘usi dindan foydalanishga urinmoqda. Ayniqsa, 1999 yilning 16 fevralida Toshkent shahrida terroristlar tomonidan uyushtirilgan portlashlardan keyin terrorizm muammosi O‘zbekistondagi ijtimoiy-siyosiy hayotga tahdid soluvchi asosiy xavf-xatarlardan biriga aylandi.

Mustaqil davlatimiz qonunchiligida terrorizmga qarshi kurashning asosiy tamoyillari (qonuniylik, inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlari ustuvorligi, jazoning muqarrarliligi) bir qator normativ-huquqiy hujjatlarda o‘z ifodasini topgan bo‘lib, **ularning asosiylari quyidagilardir:**

1. O‘zbekiston Respublikasining «Terrorizmga qarshi kurash to‘g‘risida»gi qonuni (2000 yil 15 dekabr);
2. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi (1994 yil 22 sentyabr);
3. O‘zbekiston Respublikasining «Jinoyat, Jinoyat-protsessual kodeksi va Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksiga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida»gi Qonuni (2001 yil 29 avgust);
4. O‘zbekiston Respublikasining «Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurash to‘g‘risida»gi Qonuni (2004 yil 26 avgust).

Ushbu huquqiy-me‘yoriy hujjatlar orasida O‘zbekiston Respublikasining «Terrorizmga qarshi kurash to‘g‘risida»gi va «Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurash to‘g‘risida»gi Qonunlar alohida e‘tiborga molik. Chunki bu qonunlar tufayli O‘zbekistonda terrorizmga qarshi kurashning normativ, tashkiliy va moddiy-texnik asoslari yaratildi. Unga ko‘ra, terrorizmni targ‘ibot qilish, terrorchi gurux va tashkilotlarni tuzish hamda ularning faoliyati, tayyorlanayotgan yoki amalga oshirilgan terrorchi jinoyatlarga oid ma‘lumot va dalillarni yashirish taqiqlanadi.

O'zbekiston Respublikasi ekstremizm va terrorizm hamda uni moliyalashtirish bilan uzviy bog'liq bo'lgan narkobiznes va narkotrafikka qarshi kurashda ham qat'iy siyosat olib bormoqda. 1999 yilda «Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to'g'risida»gi qonunning qabul qilingani ham fikrimizni tasdiqlaydi. SHuningdek, «SHanxay hamkorlik tashkilotining terrorizmga qarshi konvensiyasini (Ekaterinburg, 2009 yil 16 iyun) ratifikatsiya qilish to'g'risida», «Jinoiy daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish bo'yicha Evroosiyo guruhi to'g'risidagi bitimni (Moskva, 2011 yil 16 iyun) ratifikatsiya qilish haqida»gi qonunlarni qabul qilib, ulardagi majburiyatlarini izchil bajarib kelmoqda. SHu bilan birga, bu masalalarda o'zining tashabbuslarini ilgari surayotganini ham alohida ta'kidlash zarur. Bunday hujjatlar hali ko'pgina mamlakatlarda qabul qilinmaganligini qayd etib o'tish darkor.

O'zbekiston aksilterror koalitsiyalarning faol a'zosi bo'lib, mintaqaviy xavfsizlik va barqarorlik masalalariga xalqaro jamoatchilikning e'tiborini qaratib kelmoqda. Bu borada O'zbekiston dunyoning ko'plab davlatlari bilan hamkorlikni yo'lga qo'ygan. Respublikamiz xalqaro terrorizmga qarshi kurash doirasida huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish harakatlarini to'la qo'llab-quvvatlab, BMT doirasida har tomonlama hamkorlikka asoslangan global tizim yaratish orqali bu yo'nalishda amaliy natijalarga erishish mumkin, deb hisoblaydi.

Darhaqiqat, xalqaro terrorizmga qarshi kurashda BMTning o'rni va ahamiyati kattadir. Bugunga qadar BMT terrorizmga qarshi 12 ta rezolyusiya, 16 konvensiya, 2 protokol qabul qilgan.

SHuni ta'kidlash joizki, O'zbekiston davlati va hukumati terrorizm muammosiga o'zining tashqi va ichki siyosatining muhim masalasi sifatida yondashib, qonun asosida terrorchi, terrorchilik guruhi, terrorchilik tashkiloti kabi tushunchalarni umumlashtirgan holda ularning ta'rifiga aniqlik kiritildi. Jumladan, O'zbekistondagi qonunchilik tizimida terrorchi, terrorchilik guruhi, terrorchilik tashkiloti kabi tushunchalarni umumlashtirgan holda ularning ta'rifiga aniqlik kiritildi. 2000 yil 15 dekabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining «Terrorizmga qarshi kurash to'g'risida»gi qonunining ikkinchi moddasida terrorizm tushunchasi quyidagicha ifodalangan: «...terrorizm – siyosiy, diniy, mafkuraviy va boshqa maqsadlarga erishish uchun shaxsning hayoti, sog'ligiga xavf tug'diruvchi, mol-mulk va boshqa moddiy ob'ektlarning yo'q qilinishi (shikastlantirilishi) xavfini keltirib chiqaruvchi hamda davlatni, xalqaro tashkilotni, jismoniy yoki yuridik shaxsni biron-bir harakatlar sodir etishga yoki sodir etishdan tiyilishga majbur qilishga, xalqaro munosabatlarni murakkablashtirishga, davlatning suverenitetini, hududiy

yaxlitligini buzishga, xavfsizligiga putur etkazishga, qurolli mojarolar chiqarishni ko'zlab ig'vogarliklar qilishga, aholini qo'rqitishga, ijtimoiy-siyosiy vaziyatni beqarorlashtirishga qaratilgan, O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksida javobgarlik nazarda tutilgan zo'rlik, zo'rlik ishlatish bilan qo'rqitish yoki boshqa jinoiy qilmishlar», - deb ta'rif berilgan.

Terrorizmga qarshi kurash dastavval uni oziqlantiruvchi g'oyaviy-ma'naviy va moliyaviy-iqtisodiy manbalarni zararsizlantirishni taqozo etadi. SHu munosabat bilan 2006 yilning 1 yanvaridan kuchga kirgan «Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurash to'g'risida»gi Qonun jinoiy faoliyatdan olingan daromadni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirish sohasidagi munosabatlarni tartibga soladi. Ushbu qonunga ko'ra, pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulkka oid operatsiyalar ustidan nazoratni amalga oshirish vakolati O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga yuklatilgan. Respublika Bosh prokuraturasi huzurida faoliyat ko'rsatayotgan Soliq, valyutaga va jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish departamenti zimmasiga moliyaviy razvedkaning zamonaviy tizimini yaratish, jinoiy daromadlarni legallashtirish va terrorizmni moliyalashtirishning kanal va mexanizmlarini aniqlashga yo'naltirilgan moliyaviy, mulkiy operatsiyalarning monitoringini amalga oshirish, xorijiy davlatlarnint vakolatli organlari hamda xalqaro ixtisoslashgan va boshqa tashkilotlar bilan o'zaro hamkorlik qilish va axborotlar ayirboshlash kabi yangi vazifalar yuklatildi. CHunki bugun diniy shiorlar bilan niqoblangan, giyohvand moddalarning noqonuniy savdosidan kelayotgan katta-katta mablag'lar evaziga yashayotgan xalqaro terrorchilik mintaqa xavfsizligiga jiddiy tahdid solib kelmoqda.

Mamlakatimiz aholisi, ayniqsa, yoshlarimizning dunyoviy, ilmiy, axloqiy salohiyatini yuksaltirish, ularda yurt istiqloliga sadoqat, milliy-ma'naviy, umumbashariy qadriyatlarga hurmat tuyg'ularini kuchaytirish, jamiyatimizda diniy aqidaparastlikning har qanday ko'rinishlarining oldini olish, o'lkamizda ijtimoiy-ma'naviy va siyosiy muhitni yanada sog'lomlashtirish, huquqiy demokratik davlat asoslarini mustahkamlash maqsadida Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 26 martdagi 130-sonli «Ijtimoiy-ma'naviy muhitni yanada sog'lomlashtirish, diniy aqidaparastlikning oldini olish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Qarori qabul qilingan.

Qarorga ko'ra, Respublika mutasaddi davlat idoralari hamda jamoat tashkilotlari tomonidan ishlab chiqilgan «Huquqiy demokratik davlat asoslarini mustahkamlash, ijtimoiy-ma'naviy muhitni yanada yaxshilash, diniy

aqidaparastlikning oldini olish bo'yicha tadbirlar dasturi» tasdiqlangan bo'lib, jumladan unda:

- diniy va umuman mafkuraviy adabiyotlar, video va audiokassetalarning mazmuni va tarqatilishini tegishli qonunlarda belgilangan tarzda tekshiruvdan o'tkazishni kuchaytirish;
- diniy aqidaparastlikni targ'ib qiluvchi videomahsulotlarning namoyish etilishiga qarshi qonuniy choralar ko'rish;
- diniy mavzudagi kitoblar, risolalar va boshqa turdagi matbaa asarlarida e'tiqodga ko'r-ko'rona mukkasidan ketish, bevosita va bilvosita milliy va diniy mahdudlik, aqidaparastlik targ'ib etilishining oldini olish;
- viloyatlar markazlarida diniy adabiyotlar sotuviga ixsoslashtirilgan maxsus do'konlar tashkil etish, sotilayotgan diniy adabiyotlar mazmunini nazoratga olish kabi muhim chora-tadbirlar belgilab berilgan.

«Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida»gi Qonunning 19-moddasida diniy ekstremizm, separatizm va aqidaparastlik g'oyalari bilan yo'g'rilgan matbaa nashrlar, kino, foto, audio, video mahsulotlari va shu kabi boshqa mahsulotlarni tayyorlash, saqlash va tarqatish muayyan javobgarlikka olib kelishi mumkinligini nazarda tutadi. Jumladan, Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 184²-moddasiga asosan Diniy mazmundagi materiallarni tarqatish maqsadida qonunga xilof ravishda tayyorlash, saqlash, O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kirish yoki tarqatish, fuqarolarga eng kam oylik ish haqining yigirma baravaridan yuz baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa – ellik baravaridan yuz ellik baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'lishi nazarda tutilgan. SHuningdek, ma'muriy jazo qo'llanilganidan so'ng bir yil davomida xuddi shunday qilmish takroran sodir etilsa, Jinoyat kodeksining 244³-moddasiga asosan eng kam oylik ish haqining yuz baravaridan ikki yuz baravarigacha miqdorda jarima yoki uch yilgacha axloq tuzatish ishlari bilan jazolanadi.

O'zbekiston Respublikasi hududida tarqatish maqsadida tayyorlanadigan diniy mazmundagi mahsulotlarni ekspertizadan o'tkazishda ularning mohiyati davlatimiz siyosati, milliy istiqlol g'oyasi va diniy ta'limotlarga zid emasligi, bunday mahsulotlarga qay darajada ehtiyoj mavjudligi, ular diniy da'vat va missionerlikka, aholi o'rtasida ixtilof va ziddiyatlar kelib chiqishiga sabab bo'lmasligiga alohida e'tibor qaratiladi.

Ma'lumki, O'zbekiston dunyoviy davlat hisoblanadi. SHu bois qonunga xilof tarzda dinga dav'at etish, undash ta'qiqlanadi. Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 202¹-moddasiga muvofiq, O'zbekiston Respublikasida g'ayriqonuniy nodavlat notijorat tashkilotlari, oqimlar, sektalar faoliyatida

qatnashishga undash – eng kam ish haqining ellik baravaridan yuz baravarigacha miqdorda jarima solishga yoki o‘n besh sutkagacha muddatga ma‘muriy qamoqqa olishga sabab bo‘ladi. Jinoyat kodeksining 216¹-moddasiga muvofiq, yuqoridagi qonunbuzarlik ma‘muriy jazo qo‘llanilganidan keyin sodir etilgan bo‘lsa, eng kam ish haqining yigirma besh baravaridan ellik baravarigacha miqdorda jarima yoki uch yilgacha axloq tuzatish ishlari yoxud olti oygacha qamoq yoki uch yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Biron-bir fuqaro o‘zining dinga, dinga e‘tiqod qilishga yoki e‘tiqod etmaslikka, ibodat, diniy rasm-rusumlar va marosimlarda qatnashish yoki qatnashmaslikka, diniy ta‘lim olishga o‘z munosabatini belgilayotgan paytda uni u yoki bu tarzda majbur etishga yo‘l qo‘yilmaydi.

Bu haqida Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksning 241-moddasida ham aytib o‘tilgan bo‘lib, diniy ta‘limotdan saboq berish tartibini buzganlik uchun ma‘muriy javobgarlik belgilangan. Mazkur moddaga ko‘ra, «Maxsus diniy ma‘lumoti bo‘lmay turib va diniy tashkilot boshqaruvi markaziy organining ruxsatisiz diniy ta‘limotdan saboq berish, xuddi shuningdek, xususiy tartibda diniy ta‘limotdan saboq berish» ma‘muriy huquqbuzarlik hisoblanib, bunday harakat uchun eng kam ish haqining besh baravaridan o‘n baravarigacha miqdorda jarima solishga yoki o‘n besh sutkagacha muddatga qamoqqa olish jazosi belgilanadi.

Agar biror shaxs bunday qilmish uchun ma‘muriy javobgarlikka tortilgandan so‘ng bir yil davomida takroran shunday harakatni sodir etsa, Jinoyat kodeksining 229²-moddasiga asosan eng kam ish haqining ellik baravaridan yuz baravarigacha miqdorda jarima yoki uch yilgacha axloq tuzatish ishlari yoxud olti oygacha qamoq yoki uch yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanishi ko‘zda tutilgan. SHunday ekan, xususiy tartibdagi diniy ta‘lim javobgarlikka asos bo‘ladi.

Bundan tashqari, milliy, irqiy, etnik yoki diniy adovat qo‘zg‘atish (156-moddA), jamoat birlashmalari yoki diniy tashkilotlarni qonunga xilof ravishda tuzish (216-moddA), g‘ayriqonuniy jamoat birlashmalari va diniy tashkilotlar faoliyatida qatnashishga undash (216¹-moddA), diniy tashkilotlar to‘g‘risidagi qonun hujjatlarini buzish (216²-moddA), diniy ta‘limotdan saboq berish tartibini buzish (229²-moddA), jamoat xavfsizligi va jamoat tartibiga tahdid soladigan materiallarni tayyorlash yoki tarqatish (244¹-moddA), diniy ekstremistik, separatistik, fundamentalistik yoki boshqa taqiqlangan tashkilotlar tuzish, ularga rahbarlik qilish, ularda ishtirok etish (244²-moddA) kabi jinoyatlar uchun jinoiy javobgarlik belgilangan.

Demak, diniy ekstremizm va u bilan bogʻliq holda sodir etiladigan jinoyatlarning oldini olish uchun eng avvalo, kishilarni, ayniqsa, yoshlarni huquqiy savodxonligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, respublikamizda diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashning oʻziga xos huquqiy mexanizmi fuqarolarning huquq va erkinliklarini kafolatlash, diniy taʼlim tizimini takomillashtirish, diniy mazmundagi materiallarni tayyorlash va tarqatishni tartibga solish, shuningdek, din bilan bogʻliq turli nizolarning oldini olish orqali yurt tinchligi va xavfsizligini taʼminlashda oʻziga xos xizmat qilmoqda.

Mavzu boʻyicha savollar

1. Ekstremizm, aqidaparastlik va mutaassiblik tushunchalarining mazmuni nima?
2. Terrorizmning mohiyati va uning xalqaro miqyos kasb etishining sabablari nimada?
3. Diniy mutaassiblikning ilk paydo boʻlishi qaysi davrga borib taqaladi?
4. Musulmon dunyosining diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurash tajribasining ahamiyatli jihatlarini keltiring.

Mustaqil ish topshiriqlari

1. Oʻzbekistonda dinlararo bagʻrikenglik va millatlararo totuvlikni taʼminlashning ustuvor vazifalari.
2. Diniy ekstremizm va terrorizmning jamiyat barqarorligiga tahdidi.

Adabiyotlar

1. Diniy mutaassiblik: mohiyat, maqsadlar va oldini olish yoʻllari / A.Hasanov, O.YUsupov, K.SHer Muhammedov, U.Gʻafurov, J.Karimov. – Toshkent: Movarounnahr, 2013. – 160 b.
2. Tulepov A. Islom va aqidaparast oqimlar. Toʻldirilgan nashr. Masʼul muharrir SHayx Abdulaziz Mansur. – Toshkent: SHarq, 2014. – 536 b.
3. Ilmdan boshqa najot yoʻq / A.Abdullaev, N.Hakimova, SH.Joʻraev, J.Karimov. – Toshkent: «Toshkent islom universiteti» nashriyot-matbaa birlashmasi, 2015. – 156 b.
4. SHermammedov K., Karimov J., Najmiddinov J. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashning maʼnaviy-maʼrifiy asoslari. – Toshkent: «Movarounnahr» nashriyoti, 2016. – 224 b.

8-MAVZU. YANGI DINIY HARAKATLAR VA SEKTALAR

REJA:

1. Dunyoning konfessional manzarasi.
2. Soxta xristianlik harakatlari. Xalqaro Krishnani anglash jamiyati.
3. Islom dini doirasida yuzadagi diniy harakat va oqimlar.
4. O'zbekistonda faoliyati aniqlangan norasmiy diniy jamoalar.

Tayanch tushunchalar: *Din, konfessiya, sekta, diniy tashkilot, missionerlik, xarizmatika, xristianlik, islom, buddaviylik, hinduiylik, Xitoy dinlari, O'zbekistondagi diniy konfessiyalar, mormonlar, Krishnani anglash jamiyati, YAhve shohidlari, Bahoiylik, Bobiylik, noan'anaviy dini oqim, Ahmadiya.*

Mavzu o'quv maqsadi: Konfessiya, sekta tushunchalarining mazmun-mohiyati, bugungi kunda dunyoning konfessional xaritasida bo'layotgan o'zgarishlar, dinlarning geografiyasidagi yangi tendensiyalar va ularni keltirib chiqarayotgan omillar haqida tala-balarda keng tasavvur hosil qilish.

XIX-XX asrlarda yirik dinlar doirasida yuzaga kelgan diniy tashkilotlar, ularning e'tiqodi va faoliyati, jamiyatga ta'siri haqida talabalarda keng tasavvur hosil qilish.

1. **Dunyoning konfessional manzarasi.** «Konfessiya» so'zi (lotincha – «confessio») o'zbek tiliga aynan tarjima qilinganda «e'tiqod qilish», degan ma'noni anglatadi. Umuman olganda, diniy konfessiya deganda muayyan diniy ta'limot doirasida shakllangan va o'ziga xos xususiyatlarga ega e'tiqod va ushbu e'tiqodga ergashuvchilar jamoasi tushuniladi. Bir din doirasida yuzaga kelgan bo'lsa-da, aqidalar borasida farqlanadigan jamoalar ham diniy konfessiyalar jumlasiga kiradi.

SHuni inobatga olgan holda, mutaxassislar hozirgi kunda dunyoda taxminan 1000 dan ortiq diniy konfessiyalar mavjud, deb hisoblaydilar. Islom dinida bunday holat kuzatilmaydi. Hech qaysi mamlakatda hanafiy mazhabi alohida, boshqa mazhablar alohida konfessiya sifatida ro'yxatdan o'tmaydi. Masalan, O'zbekistonda ham bir necha shia jamoalari bo'lishiga qaramay, ular o'zlarini alohida diniy konfessiya hisoblamaydilar.

Din jamiyat hayotining tarkibiy qismi sifatida kishilarning ijtimoiylashuviga, ularning turmush tarzini tashkil etish va tartibga solishga xizmat qiluvchi me'yoriy omillardan biri bo'lib kelgan. Dinning bunday roli uning tarixan shakllangan o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi. CHunki, din, birinchidan, umuminsoniy

axloq me'yorlarini o'ziga singdirib olib, ularni hamma uchun majburiy xulq-atvor qoidalariga aylantirgan; ikkinchidan, odamlarning bahamjihat yashashiga ko'maklashgan; uchinchidan, odamlarda ishonch hissini mustahkamlagan hamda hayot sinovlari, muammo va qiyinchiliklarni engib o'tishlarida kuch bag'ishlagan; to'rtinchidan, umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlarni saqlab qolish hamda avloddan-avlodga etkazishga yordam bergan va shu yo'l bilan madaniyat rivojiga katta ta'sir ko'rsatgan.

Bugungi kunda dinga bo'lgan qiziqishning kuchayib borishi globallashuv jarayonlarining o'ziga xos in'ikosi deyish mumkin. Zero, globallashuv dunyoni bir butun va yaxlit qila borishi bilan bir qatorda, uning hosilasi sifatida alohida olingan millat va jamiyatlar darajasida o'z-o'zini anglashga bo'lgan intilishning chuqurlashuviga ham zamin yaratmoqda. Bu jarayonlar o'z navbatida inson ma'naviyatining uzviy qismi bo'lgan dinning mohiyatini tushunish, uning inson va jamiyat hayotidagi o'rnini anglashga bo'lgan e'tiborning kuchayishini keltirib chiqarmoqda. SHu bilan birga, dinga bo'lgan qiziqishning kuchayishi bugungi kunda kishilik jamiyati oldida turgan muammolar, insonning ularni hal qilish yo'llari haqidagi o'y-izlanishlari, dunyoviy va diniy qadriyatlar uyg'unligini ta'minlagan holda bugungi kunning og'ir va murakkab savollariga to'laqonli javob topishga intilishi bilan bog'liq ekanini ham alohida qayd etish lozim.

Mutaxassislar ma'lumotlariga ko'ra, XX asrning ikkinchi yarmida xristianlik, buddaviylik, islom va boshqa dinlar doirasida yuzlab sektalar paydo bo'lgan. Bu shunday jarayonlar kelajakda davom etishi mumkinligini taxmin qilish imkonini beradi.

YAngi diniy harakatlar (YADH) deganda odatda XX asrning 70-yillarida Evropa va AQSHda tarqalgan noan'anaviy diniy guruhlar va oqimlar nazarda tutiladi. Tadqiqotchilar bunga an'anaviy dinlardagi inqiroz davri sabab bo'lganligini ta'kidlaydilar. YADH liderlari jamiyat kayfiyatidagi o'zgarishlarni, bu «o'tkinchi dunyo»ning nuqsonlarini fosh qilib, o'zlarini «xaloskor», yuksak axloqli «haqiqatgo'y» sifatida ko'rsatdilar. YADH to'riga ko'proq yoshlar ilinadilar.

Odatda YADH qat'iy ta'limotga ega bo'lmagan tashkilot bo'lib, uning faoliyati lider roli bilan belgilanadi. Liderlar an'anaviy diniy qadriyatlarga qarshi tashviqot ishlarini olib boradilar. Diniy hayot maxsus ishlab chiqilgan tartib qoida va nizomlar orqali amalga oshiriladi. YADHning ba'zilar dunyoning turli burchaklarida o'z bo'linmalariga ega bo'lgan, biznes bilan shug'ullanuvchi yirik xalqaro korporatsiyalarga aylangan.

YADH meditatsiya amaliyotini keng qoʻllaydilar, tashkiliy jihatdan piramida shaklida boshqariladi. Ularning aksariyati noqonuniy faoliyat yurituvchi, kriminal tashkilotlardir (Masalan, «Aum Sinrikyo» (YAponiyA), «Quyosh ehromi» (Fransiya va KanadA) va b.).

Diniy taʼlimotlarni buzib talqin qiluvchi harakatlarga:

- protestantlarning «ikkilamchi» birlashmalari – «YAhve shohidlari» («Svideteli Iegovo»), «Oxirgi kun avliyolari Iso Masih cherkovi» (mormonlar), «Masih cherkovi» (Boston harakati);
- soxta xristian harakatlar – «Mun birlashtirish cherkovi», «Vissarion oxirgi Ahdi cherkovi», «Oq birodarlar»;
- saentologik kultlar – «Xristian ilmi», «Ron Xabbard saentologiya markazi», «Kloneyd», «Oq ekologlar» harakati;
- neo- va kvaziorientalistik maktablar va kultlar – «Tirik axloq»(Agni yogA), «Krishnani anglash jamiyati», «Transsendental meditatsiya», «Aum-Sinrikyo», «Saxadja-yoga» va b.);
- YAngi majusiy tashkilotlar va kultlar – «Runvira» ukrain milliy eʼtiqodi cherkovi, Rossiya jarangli kedrlari, Omsk «qadimgi diniy eʼtiqodiga qaytish kulti» va boshqalar kiradi.

«Sekta»soʻzi, eng umumiy maʼnoda, muayyan diniy, siyosiy yoki falsafiy qarashlarga ergashuvchilar guruhini anglatadi. «Diniy sekta» deganda maʼlum bir dindagi rasmiy aqidalarga zid ravishda ajralib chiqqan yoki mavjud dinlar va konfessiyalarga umuman aloqasi boʻlmagan holda din bayrogʻi ostida faoliyat koʻrsatadigan guruhlar tushuniladi. Bugungi kunda har ikkala yoʻnalishga mansub boʻlgan koʻplab sektalar faoliyat koʻrsatmoqda. Mutaxassislar ularning sonini taxminan 5000 atrofida, deb koʻrsatadilar.

2. Soxta xristianlik harakatlari. Zamonaviy voqelik diniy-ekstremistik xarakterdagi sektalarning inson ongi va qalbi uchun kurash yoʻlidagi faoliyatining jonlanishi kuzatilayotganini koʻrsatmoqda. Xususan, maʼlumotlarga koʻra, qoʻshni davlatlarda «Bogorodichiy sentr», «Serkov obʼedineniya», «Serkov Isusa», «Serkov Novogo Zaveta», «Beloe bratstvo», «Bojestvennyy orden Pervogo Angela» kabi oʻnlab diniy sektalar noqonuniy ravishda faoliyat olib bormoqda. «Satanizm» deb ataladigan sekta ham keng tarqalgan. Ayrim maʼlumotlarga koʻra, oʻta xavfli boʻlgan bu sektaning Rossiyada 100 ming, Er yuzida 5 milliondan ortiq tarafdorlari bor.

Ular aholining diniy bilimlari pastligidan foydalanib, oxiratning yaqinligi bilan qoʻrqitish hamda asosan yoshlar va moddiy ahvoli nochor boʻlganlar ichida ish olib borish yoʻli bilan oʻz tarafdorlarini koʻpaytirishga harakat qilmoqdalar.

Bunday sektalarga asos solgan «avliyo»lar o'z izdoshlarini aldash yo'li bilan ularning mol-mulklariga egalik qilishga urinmoqdalar.

YAshirin faoliyat olib borishi, sekta ichida bo'layotgan voqealarning ko'pchilikka ma'lum bo'lib qolmasligining qattiq nazorat qilinishi, ular faoliyatidan jamoatchilikning bexabar qolishini keltirib chiqarmoqda.

Jahon xristianlarini birlashtirish yo'lidagi Muqaddas Ruh assotsiatsiyasi («Assotsiatsiya Svyatogo Duxa za ob'edinenie mirovogo xristianstva» (ASD-OMX) bo'lib, «Mun San Men birlashtirish cherkovi», «Birlashtirish harakati», «Munchilar» («Munisty») kabi nomlar bilan ham ataladi.

Birlashtirish cherkovi (BCH) asoschisi Sun Myung Men 1920 yilda SHimoliy Koreyada mahalliy presviterian cherkoviga e'tiqod qiluvchi dehqon oilasida tug'ilgan. Maktabda o'qish davrida u pyatidesyatniklar yig'inlarida qatnashgan. 1936 yili Pasxa bayramida unga «vahiy» kelgan: Iso Masih unga ko'rinib, uni taxminan 2000 yil avval boshlagan missiyasini yakunlash uchun «tanlangan»ini aytgan. Ma'lumotlarga ko'ra, bu voqea sodir bo'lganda osmondan: «Sen insonlarni halokatdan qutqarasan, sen Masihning ikkinchi bor zohir bo'lishisan!». SHu voqea sabab u o'z ismining birinchi bo'lagi - Sun (ajdarho)ni - San (nur taratuvchi)ga o'zgartirdi va bu bilan u o'zini «ilohiy» kelib chiqishini bildirdi. SHu yo'l bilan yangi «payg'ambar»- Mun San Men vujudga keldi.

Mun 1948 yilda ma'naviy buzuqligi, «jamoat tartibini buzganligi» uchun 100 kunga, keyinroq esa qo'shxotinlik bilan ayblanib 5 yilga qamalgan. 1955 yilda Mun 10 dan ortiq ayollarning nomusiga tajovuz qilishda ayblanib sudga tortilgan. Ayblarni yumshatish, janjallarga barham berish uchun o'sha ayollardan biri Seuldagi «Rixva» universiteti talabasi 18 yoshlik Xak Xok Djaga 1960 yilda uylanadi («svadba agnsev»). To'y sovg'asi sifatida «payg'ambar» o'z rafiqasiga «olamni yaratuvchi ona» («mat mirozdaniya») unvoni (tituli)ni beradi va o'zining Muqaddas kitoblarga «Bibliya»ga qo'shimcha ravishda yozgan «Ilohiy tamoyillar» («Bojestvennye Prinsipy») nomli kitobini unga sovg'a qiladi.

1976 yildan boshlab BCH bir necha bor moliyaviy masalalar bo'yicha janjalli voqealarga sabab bo'lgan. 80-yillarning boshlarida dunyo bo'ylab BCHning 150 dan ortiq korporatsiyalari tuzilgan bo'lib, ularga turli sohalarga oid korxonalar qarashli bo'lgan.

1992 yilda Mun o'zini yangi insoniyatning «Haqiqiy Ota»si deb e'lon qilgan, 1993 yilda «YAngi Ahd davri» tugab, «Ahdning yakuniy davri» («Era Zaversheniya Zaveta») boshlanganini bildirgan. Munchilar to'liq va yakuniy haqiqatga «Haqiqiy Ota» orqali erishiladi, deb ishonadilar.

Mun va uning xotini yaqinda «Iso Masih»ga rafiqa topishgan va Iso Masih ularga ko‘rinib minnatdorchilik bildirgan. Munchilarning ommaviy nikoh tantanalari «Unashtirish» marosimi munchilarning amaliyotida markaziy o‘rinda turadi. U 2 qismdan iborat: «muqaddas vino» marosimi va «muqaddas nikoh». Ushbu marosimlar vino orqali unashtirilayotganlar odamzotning «birinchi gunohi»dan poklanib, yangi «haqiqiy» hayotni boshlashlarini anglatadi. Nikoh marosimidan avval «unashtirish» bo‘lib o‘tadi. Bo‘lg‘usi kelin-kuyovlar o‘z juftlarini topishni Mun va uning tajribali mintaqaviy liderlariga to‘lig‘icha ishonadilar. Ayrimlar o‘z juftini nikoh tantanasidan bir necha kun avvalgina taniydilar. «Muqaddas vino» yoki «Nasabni o‘zgartirish» marosimi orqali munchilar Mun va uning oilasi bilan qarindoshlik rishtalarini bog‘laydilar

Mun ta’rificha: «Bu marosimlar shayton dunyosidan saqllovchi va «Haqiqiy ota-onalar»ga yaqinlashish bo‘yicha o‘ziga xos «emlash» vositasidir.

Vinoda 21 bitta unsur (element) va «Ota va Ona»ning qoni jamlangan bo‘lib, uni iste’mol qilgan inson o‘z ajdodlaridan voz kechadi. Boshqa bir ma’lumotlarga qaraganda, ushbu ichimlik tarkibiga Mun va xotinining boshqa narsalari ham solinadi.

«Aum sinrikyo» - Aum (sanskritcha «olam») haqiqati ta’limoti; ingliz tilida «Supreme truth», ya’ni «oliy haqiqat» deb tarjima qilingan. Ushbu sekta 2000 yildan boshlab «Alef» nomi bilan faoliyat yuritmoqda (somiylar alifbosidagi birinchi harfi bo‘yicha). »Aum sinrikyo» yangi diniy, sinkretik, terroristik, ekstremistik, totalitar, destruktiv sekta bo‘lib, vadjrayana buddizmi asosida YAponiyada vujudga kelgan. Sektaga yaponiyalik Syoko Asaxara 1987 yili asos solgan, u 1995 yilda Tokio metrosidagi zaharli gazlar portlatishni uyushtirgandan so‘ng mashhur bo‘lib ketgan. Hozirda sekta terroristik tashkilotlar ro‘yxatiga kiritilgan. Evropa Ittifoqi, Kanada, Rossiya, AQSH va boshqa davlatlarda faoliyati ta’qiqlangan.

«Aum sinrikyo»dan Rossiyada 24000, YAponiyada 6600 kishi jabrlangan. 1990 yillarda sektaning Nyu York, Bonn, SHri Lankada markazlari faoliyat yuritgan. 1986 yilda ushbu sekta tashkilotiga diniy tus berildi va u «AUM Sinsenno-kay» («Ma’naviy rivojlangan va notabiiy kuch quvvatga ega kishilar jamiyati») deb ataldi. SHu yili Asaxara Himolayda «butunlay azoblardan qutilib, Nurlanishga erishdi».

Tashkilot 1987 yilning iyulidan «Aum sinrikyo» nomi ostida butun mamlakat bo‘ylab bo‘linmalariga ega bo‘ldi. 1989 yil avgustidan sekta diniy tashkilot sifatida tanildi. U YAponiyaning oliy tabaqadagi universitetining talabalarini o‘ziga jalb qilib, ikkinchi nom - «elita vakillari dini»ga ega bo‘ldi.

1995 yil 20 martda «Aum sinrikyo»ning 10 ta a'zosi tomonidan terroristik akt sodir etilgan. Ular Tokio metrosida zarin zaharli gazi yordamida gazli portlatish sodir etishgan. Natijada 12 kishi vafot etgan, o'nlab kishilar zaharlangan, 1000 kishining ko'rish qobiliyati pasaygan. YAralanganlarda tananing ayrim a'zolarida paralich, so'zlash qobiliyatining yo'qolishi, tayanch harakat a'zolarining shikastlanishi, ko'r bo'lib qolish holatlari ham uchragan. Ularning fikricha, Oxirzamon kelishi, yaxshilik va yomonlik o'rtasidagi oxirgi urush kutilmoqda va urushda barcha «gunohkorlar» qirib tashlanadi.

Politsiyachilar tomonidan sekta markazlari tekshirilganda kimyoviy va biologik qurollarning komponentlari («Sibir yarasi» («Sibirskaya yazva») va «Ebola virusi») topilgan. Bundan tashqari Zairdan keltirilgan Mi-17 harbiy vertolyoti bo'lgan. Kimyoviy zaxira zarin tayyorlash orqali 4 million kishini o'ldirishga etadigan bo'lgan.

«Oq birodarlik tashkiloti» (OBT) eng janjalkash sektalardan biri bo'lib, Nyu Eyj harakati bilan o'zaro bog'liq. Uning g'oyalarida ham «Baliq erasi» (Iso Masih davri) yakunlanib, Suvchi (Vodoley) erasi, ya'ni er yuzida Ilohiy boshqaruv davri boshlanishini da'vo qiladilar. Asoschisi va yaqin yillarga qadar rahbari YUriy Krivonogov texnika fanlari nomzodi bo'lib, Kievning nevrologiya va psixiatriya institutida ishlagan. U ko'plab yangi g'oyalar muallifi, inson shaxsiyatiga ta'sir o'tkazish masalalariga qiziqqan. O'z qiziqishlari o'laroq, biroz muddat Krishnani anglash jamiyatiga a'zo bo'ladi va turli uslublarni o'rganadi. U «Atma» nomli «Qalb instituti»ni ochadi va «Znanie» nashriyoti orqali ko'plab risolalar chop etadi.

Krivonogov ko'p shaharlarda ma'ruzalar o'qib yuradi va Dnepropetrovskda bo'lg'usi xotini Mariya Svigunni uchratadi va to'y arafasi Mariyani erdagi «Xudo» deb e'lon qiladi. Krivonogov o'zini turli avliyolar nomi bilan atab chiqqan (Ioann Predtech, YOqub payg'ambar, Nuh payg'ambar, Ioann Krestitel, Tutanxamon, shoh Vladimir, v.h) va oxiri YUoann Svami ismida to'xtagan.

Mariya ham dastlab Xudoning onasi, keyin Ota Xudo, O'g'il Xudo, Muqaddas Ruhga aylangan, nihoyat Mariya Devi Xristos nomini olgan. Mariya er yuzida uch yarim yil yashab 144 ming eng e'tiqodli kishilarni, ya'ni «haqiqiy e'tiqodlilar»ni jamlashi kerak bo'lgan. Bu kishilar yusmalianning yangi xalqi bo'lishi kerak edi (YUSMALOS bu «YUoann Svami Mariya Logos» abbreviaturasi, shuningdek, «Jus malos» so'zining «yovuzlik qonuni» ma'nosi ham bor).

YUsmalos «olamni qutqarish» missiyasi 1990 yil 1 iyuldan 1993 yil 24 noyabrga qadar etib belgilangandi. Erdan oxirgi bo'lib bu er xotin ketishi, ularni

chormixlashlari lozim bo'lgan. Jasadlar uch kun ko'chada turib, uchinchi kuni qayta tirilishlari va osmonga ko'tarilishlari kerak edi. O'sha kuni Oxirzamon bo'lib, er yuzi vayron bo'lishi, insoniyat halokatga uchrashi, keyin esa yusmalos xalqi erda yangi hayotni boshlashi, ular jannatda, qolganlar do'zaxda bo'lishi ta'kidlangan.

Belgilangan sanada Kievda bir necha ming tarafdorlar yig'iladilar. Tabiiyki, Oxirzamon bo'lmadi. Kievdagi muqaddas Sofiya ibodatxonasi oldida to'polon uyushtirildi. Er va xotin ichki ishlar xodimlari tomonidan qamoqqa olindi.

«Butunjahon oq birodarlik» (yoki «Bolgariya oq birodarligi») tashkiloti Bolgariya 1900 yilda Petr Dinov tomonidan asos solingan. Bu tashkilot sinkretik, diniy, afsungarlikka asoslangan g'oyalarga ega bo'lib, xristianlik, hinduiylik, yoga ta'limotlari qorishmasidan iborat. Taniqli liderlaridan biri Mikael Ayvanxovdir (Mixail Ivanov – «Ayvanxov» – familiyasining inglizcha o'qilishi «Ivanhov»).

1937 yili Petr Dinov o'z shogirdi Ivanovni Fransiyaga tashkilot g'oyalarini tarqatishga yuboradi. Ayvanxov Parijda 1947 yili tashkilot bo'linmasini ochadi va unga «Izgreva» (bolg. «ko'tarilish») deb nom beradi. 1953 yilda esa mamlakat janubida Riverada maxsus maktab ochadi («Bonfani»). 1960 yilning boshida Ayvanxov Hindistonga borib, ximolaylik rohibdan duo oladi va «Omraam» ismini qabul qiladi. Bu ism «ko'rinmas, tutqich bermas g'oyalarni er yuzida amalga oshirish jarayonlarni jadallashtiruvchi»ga berilgan. Ayvanxov ma'ruzalari asosida ko'plab kitoblar (32 tom) chop etilgan. Ular hozirgi BOB tashkiloti g'oyalariga asos bo'lgan. Ko'pchiligi rus va esperanto tillariga tarjima qilingan. Sotsialistik tuzum davrida tashkilot faoliyati to'xtatilgandi, hozirda yana jonlangan.

Ijtimoiy-iqtisodiy muammolarning keskinlashib ketishi, ochlik, fuqarolar urushlari, ommaviy epidemiyalar, spidning tarqalishi yuqoridagi kabi sektalarning keng yoyilishiga olib kelmoqda.

Umuman olganda, bunday sektalarning barchasi insonning ojizligi, ma'naviy va jismoniy kamolotga erishishga bo'lgan intilishi, kishilar hayotda duch keladigan qiyinchiliklardan o'zlarining g'arazli maqsadlari yo'lida shaxsiy boylik orttirish niyatida foydalanadilar.

Mavjud diniy ta'limotlar, ulardagi muayyan qoidalarni davr talabiga moslashtirish, boshqacha aytganda, modernizatsiya qilish jarayoni hamon davom etmoqda. Masalan, xristianlar amalga oshirgan inkvizitsiya va salb yurishlari xato bo'lganini tan olib, Rim Papasi hatto, rasman kechirim ham so'radi. 1992 yilda Papa Ioann Pavel II o'z paytida Erning Quyosh atrofida aylanishi haqidagi qarashlarni yoqlagani uchun cherkov tribunali tomonidan tavba qildirilib, o'z

qarashlaridan voz kechishga majbur qilingan Galileo Galileyning haq bo'lganini tan olib, barchadan uzr so'ragani ham bunga misol bo'la oladi.

SHuningdek, mavjud dinlarning tarqalish xaritasida jiddiy o'zgarishlar sodir bo'layotganini ta'kidlash zarur. Masalan, o'tgan asrda asosan xristianlar yashab kelgan Evropada bugungi kunda 20-25 million atrofida musulmonlar istiqomat qilmoqdalar. Jumladan, Buyuk Britaniyada - 3 million, Germaniyada - 5 million, Fransiya - 6-7 million islomga e'tiqod qiluvchi fuqarolar yashamoqda. Tadqiqotchilar fikriga ko'ra, hozirda aynan islomga e'tiqod qiluvchilar soni eng tez ko'payib borayotgan din hisoblanadi.

Bunday o'zgarishlar, bir tomondan, globallashuv keltirib chiqarayotgan odamlar migratsiyasi natijasida, ikkinchi tomondan, kishilarning buddaviylik, ko'pgina hollarda va asosan islomni qabul qilishi bilan bog'liq.

SHuningdek, aholisi an'anaviy ravishda buddaviylik va islomga e'tiqod qilib kelgan o'lkalarda xristianlikni yoyishga intilish kuzatilmoqda. BMT ma'lumotlariga ko'ra xristianlikning o'sish ko'rsatkichi yiliga 1,46 foizni tashkil qiladi. Mazkur jarayon ayrim xristian tashkilotlari va yo'nalishlarining faol missionerlik harakati natijasida sodir bo'lmoqda.

Qayd etilgan mulohazalar bugungi kunda ham dunyoning diniy manzarasida jiddiy o'zgarishlar sodir bo'layotganidan dalolat beradi. Diniy konfessiyalar manzarasi rang-barangligini O'zbekistonda rasman ro'yxatdan o'tib faoliyat yuritayotgan diniy konfessiyalar misolida ham ko'rish mumkin. Xristianlikka mansub bo'lsa-da, yurtimizdagi 11 ta yo'nalishning har biri o'zini alohida diniy konfessiya, deb hisoblashi fikrimizning isboti bo'la oladi.

Noan'anaviy diniy tashkilot yoki oqim deganda bir mintaq, hudud aholisi uchun begona bo'lgan, muayyan tarixiy sharoit yoki ijtimoiy vaziyat sababli o'sha erga kirib kelgan yoki kirishga harakat qiladigan dinlar tushuniladi.

XIX asr o'rtalari XX asr boshlariga kelib Evropa, Amerika va Osiyo qit'alarida «payg'ambarlik» va «armageddonizm» epidemiyalari avj oldi. AQSHda 1840 yillarda «millerizm» nomi ostida paydo bo'lgan harakat tez orada boshqa hududlarga ham tarqaldi. Natijada, aksariyat yirik dinlar doirasida yangi, «islohotchi» oqimlar yuzaga keldi.

Ulardan, xristianlik doirasida «YAhve shohidlari» va «Mormonlar»ni, islom dini doirasida «Bahoiylar», «Ahmadiylar» va «Qora musulmonlar»ni, hinduiylik doirasida «Xalqaro Krishnani anglash jamiyati»ni sanash mumkin.

YAhve shohidlari (yoki Iegov shohidlari) yo'nalishiga 1873 yilda Charlz Teyz Rassel (1852-1916) tomonidan asos solingan. Yo'nalishning diniy ta'limoti uning etti tomlik «Muqaddas YOzuvni o'rganish» kitobiga asoslanadi.

CH.Rassel vafotidan keyin tashkilotga rahbarlik qilgan Iosif (Djozef) Franklin Ruzerford iegovochilikka «armageddon» (ya'ni, go'yoki, oxirzamonda Iso boshchiligidagi iegovochilar va SHayton boshchiligidagi jinlar qo'shini o'rtasida bo'lib o'tadigan jang) tushunchasini kiritdi. SHuningdek, u har yili iegovochilarning xalqaro konferensiyalarini o'tkazishni, 50 ga yaqin kitob muallifi sifatida targ'ibot ishlarida radio va grammo-plastinkalardan foydalanishni yo'lga qo'ydi.

«Iegov shohidlari» Uchlik haqidagi aqidani rad etishadi, lekin boshqa yo'nalishlar kabi uning barcha ko'rinishlarini izohlashadi. Ular xudoning o'z shaxsiy ismi bor, bu ism «Iegov»dir va u barcha narsalarning asosi va yaratuvchisi, deb hisoblaydilar.

Iegovchilar Iso Xudoning O'g'li bo'lgan deb e'tiqod qilsa-da, uning Xudo bo'lganini inkor qilishadi. Ularning ta'limotiga ko'ra, Iso Iegovo tomonidan yaratilgan yagona insondir, qolgan barcha insonlar Masih orqali yaratilgan. Muqaddas Ruh-Xudoning ko'rinmas kuchi bo'lib, u dunyo yaratilishida qatnashgan. Iso Golgofa tog'ida xochga emas, balki ustunga mixlangan deb hisoblaganlari sababli ishlatilmaydi.

Iegov butun insoniyat tarixida 144 ming kishini tanlab olgan, ular o'lgandan so'ng to'g'ridan-to'g'ri tiriladi va osmon podshohligiga o'tib ketishadi. Hozirgi kunda o'sha tanlangan 144 ming kishi, ya'ni «kichik poda»dan (imoni mustahkam va din yo'lida ko'p xizmat qilgan) 11 mingtasi tirik, deb e'tiqod qilinadi. Qolgan imonlilar, ya'ni Iegovo shohidlariga qo'shilgan «qo'ylar»ga (oddiy dindorlar) Er yuzida abadiy jannatda yashashlari va'da qilinadi.

«Iegov shohidlari» faqatgina Iso Masih o'limini eslash kechalari bilan bog'liq bayramni nishonlaydilar. SHu kuni jamoa a'zolari qarindosh va tanishlarini uylariga taklif qilishadi. Dasturxonda Isoning tana va qonining ifodasi deb bilinadigan xamirturishsiz non va qizil, quruq vino bo'lishi shart.

«Iegov shohidlari» diniy tashkiloti qat'iy markazlashgan xarakterga ega. Uning diniy-ma'muriy markazi - Boshqaruv korporatsiyasi hisoblanadi. U 15kishidan iborat bo'lib, Bruklinda (AQSH, Nyu-York) joylashgan. Boshqaruv korporatsiyasining 90 dan ortiq filiallari dunyoning turli mamlakatlarida targ'ibot ishlarini olib boradi. Xristianlikning ko'zga ko'ringan vakillari iegovochilarning xristianlik bilan hech qanday umumiyligi yo'q, degan fikrdalar.

Markaziy Osiyoda «Iegov shohidlari» diniy tashkilotining birinchi jamiyatlari 1950-yillarda paydo bo'lgan va norasmiy ravishda faoliyat ko'rsatib kelgan. Bugungi kunda respublikamizda «Iegov shohidlari»ning 1 ta tashkiloti rasman ro'yxatga olingan.

«Iegov shohidlari» missionerlikka katta e'tibor beradi. Jamoa paydo bo'lgan davrdan boshlab, asosan uyma-uy yurish va adabiyotlar tarqatish bilan o'z izdoshlarini ko'paytirishga harakat qiladi. Ayrim ma'lumotlarga ko'ra, hozirgi kunda iegovochi missionerlarning soni 700 mingdan ortiq kishini tashkil etadi. Jamoa rahbariyati tomonidan missionerlarni tayyorlash ishlariga katta ahamiyat beriladi. AQSHning Nyu-York shahrida, jamoaning bosh ofisi bilan bir joyda «Galaad» nomli missionerlar tayyorlash markazi mavjud. Ushbu markazda tashkil etilgan besh oylik kurslarda butun dunyodan kelgan missionerlar tahsil olishadi.

Missionerlik faoliyatini moliyaviy qo'llab-quvvatlash va adabiyotlarni nashr etish uchun «Qo'riqchi minora», «Bibliya» va «Risolalar jamiyati» tuzilgan. Ushbu jamiyat korporatsiya deb atalib, bosh qarorgohi tashkilot asosiy binosi bilan bir joyda, AQSHning Bruklin shahrida joylashgan. Korporatsiyani etti direktordan iborat boshqaruv kengashi boshqaradi va ular korporatsiya prezidentini saylaydilar.

Hozirgi kunda «Iegov shohidlari» 230 dan ortiq mamlakatda faoliyat olib boradi va dunyo bo'yicha 111 ta mintaqaviy vakolatxonalarga ega.

Iegovchilar missionerlikni o'ziga xos tarzda va tizimli tashkil etganlar. Mutaxassislar fikricha, «Iegov shohidlari» o'z tarafdorlarini shakllantirishda jalb etishning 80 dan ortiq usulidan foydalanadilar. Jumladan, ular o'z da'vatchilarining ovoz ohanglarida tinchlantirish va mehr tuyg'ulari bo'lishiga alohida e'tibor beradilar. Iegovchilar missionerlikni:

- o'z qarashlariga zarracha bo'lsa ham qiziqish bildirgan odamlarni qidirib topish va so'ng ularni ta'limotni qabul qilishga tayyorlash;
- da'vat qilinayotgan odamning ongiga «Bibliya» kurslari va uning matnini o'rganish orqali diniy ta'limotni singdirish;
- prozelitlarni suv bilan cho'qintirish;
- ularni missionerlik faoliyatiga tayyorlash kabi to'rt bosqichda amalga oshiradilar.

Iegovchilikning o'ziga xos jihatlaridan yana biri shuki, unda har bir a'zo missionerlik faoliyatida qatnashishi shart. Jumladan, jamoa rahbariyati tomonidan har bir a'zo oyiga 10 soatdan 150 soatgacha missionerlik faoliyatiga sarflashlari talab qilinadi. Jamoa a'zolari qancha ko'p vaqtlarini missionerlikka sarflaganlariga qarab tashkilot ierarxiyasida ko'tarilib boradi. So'nggi paytlarda iegovchilar maktab o'quvchilari va yoshlar orasida targ'ibot ishlarini olib borishga intilish kuchli namoyon bo'layotganini ta'kidlash zarur. Ana shunday maqsadli faoliyat natijasida iegovochilar soni yildan-yilga ortib bormoqda.

Ma'lumotlarga ko'ra, hozirda iegovochilar soni dunyo bo'yicha qariyb 7 millionni tashkil etadi. Ularning bosh tashkiloti tomonidan adabiyotlar nashr etish, cherkovlar faoliyatini ta'minlashga ketadigan sarf-xarajatlardan tashqari

missionerlarning kundalik xarajatlariga yiliga 100 million AQSH dollariga yaqin mablag' sarflanadi.

Mormonlar. Mazkur oqimga 1830 yili Nyu-York (AQSH) shahrida Jozef Smit (1805-1844) ismli shaxs tomonidan asos solingan.

Smit 1823 yilda Vermont shahridagi SHeron o'rmonida kambag'al va bechora tarafdorlariga Moroni nomli bir farishtaning o'ziga vahiy olib kelganini da'vo qiladi. Unga ko'ra Moroni, Smitga Nyu-Yorkdagi Kumora tepaligiga ko'milgan, qadimgi Misr tilida yozilgan oltin lavhlar va ularni tarjima qilish uchun Urim va Thummin toshlarini keltirib bergan.

Jozef Smit matnlarni o'qigani va farishta yordamida tarjima qilganini e'lon qiladi va uni nashr ettiradi. SHunday qilib, 1830 yilda «Mormon kitobi» bosib chiqarilgan. Kitobdagi buyruqqa binoan yangi bir cherkov qurilgan. Bu cherkov, «Iso Masihning oxirgi kun azizlari cherkovi» deb nomlangan. Uning tarafdorlari esa shundan so'ng «Mormonlar» deyila boshlangan.

Mormonlar e'tiqodiga ko'ra, amerikaliklar isroil qabilalaridan kelib chiqqan va qizil oq tanlilardan tashkil topgan. Iso tirilganidan keyin oq tanlilar orasida faoliyat olib borgan, lekin uning cherkovi qizil tanlilar tomonidan vayron qilingan. Oxirgi oqtanlilar XVasrda yashagan Mormon bilan uning o'g'li Moronidir. Lavhlarni ana o'shalar ko'mgan va ularni Smit topib olgan.

Smit 1831 yilda yangi Quddusning Kirtlandda (Ogayo shtati, AQSH) qurilishiga doir vahiy olganini aytgan. Tarafdorlar sonini orttirish maqsadida mormonlar faol ravishda missionerlik bilan shug'ullanganlar.

Siquvga olingan Mormonlar, Kirtlandni tashlab Missuriga; u erda ham ayni holga duch kelgach esa Illinoysga ko'chishga majbur bo'lishadi. 1840 yilda botqoqzor o'rnida Navu shahrini qurib, o'z markazlarini shu erda tashkil etadilar.

Omadli kechgan bir-ikki yildan keyin Smit «Mormon kitobi»da aksi yozilgan bo'lishiga qaramasdan, yangi bir «vahiy»ga asoslanib, ko'pxotinlilikni targ'ib qilgan va o'zi bu ishni boshlab bergan. Uning bu fikriga jiddiy qarshiliklar bo'lgan, natijada Smit ukasi va tarafdorlari bilan qamoqxonaga tashlangan. Qisqa bir muddatdan keyin ular mahbuslar tomonidan o'ldirilgan.

Smitdan keyin mormonlarga Brijman YAng boshchilik qildi. U o'limi ortidan 178 ta xotin va 49 ta bolani qoldirib ketdi. Mormonlar YUtada «Buyuk tuz ko'li» qirg'og'ida, «Tuz ko'li shahri» hozirgi Solt Leyk Siti shahrini qurganlar. Ular bu erda juda ham kuchayib ketganlar va ulkan mormon ibodatxonasini barpo etganlar.

«Iso Masihning oxirgi kun azizlari» sifatida o'zlariga baho beruvchi mormonlarning e'tiqod asoslari J.Smit tomonidan tartibga solingan. CHerkov boshlig'i «rais» deb nomlanadi.

Mormonlar Ota-Xudo, Iso Masih va Muqaddas Ruh bilan bog'liq e'tiqodni tan oladilar. Ularga ko'ra, Injil Xudoning so'zidir, uni, xato qilmaslik sharti bilan tarjima qilish mumkin. Mormon kitobi ham Xudoning so'zidir. Iso Masihning qayta tirilish joyi Amerika qit'asidir. YAngi Quddus Amerikada quriladi; shaxsan Isoning o'zi uni boshqaradi, dunyo yangilanadi va xuddi jannatdek ko'rinish oladi. Iso ming yillik saltanat quradi va unga imon keltirganlar, yordamchi bo'lgan (mormon) lar najot topadilar.

Ular cho'qintirishda suvga bo'ktirish usulini qabul qilganlar. Ulug'likda oldinga siljishni va hatto, ilohiylikkacha yuksalishni e'tirof qiladilar. E'tiqod asoslari orasida joy olgan ko'p xotinga uylanish 1895 yilda V.Vudraft tomonidan bekor qilingan. Prichayenie ya'ni «Poklanish» marosimi, sigaret va aroq harom bo'lgani sababli faqatgina non va suv bilan amalga oshiriladi.

Mormonlar missionerlik faoliyatini olib boradilar va ushbu faoliyat butun dunyoga tarqalganligini ham aytib o'tish joiz. Mormonlar nazdida har bir a'zo ikki yil missonerlik qilishi kerak. Missionerlik faoliyati bugungi kunda 4000 dan ortiq ayol va erkak mormon tomonidan olib borilmoqda. Ularning aksariyatini yoshlar tashkil qiladi va ular o'z hayotlarini missionerlik uchun bag'ishlagan.

Bugungi kunda mormonlar dunyoning 160 mamlakatida faoliyat olib borib, taxminan 30 ming cherkov va 12 million izdoshlariga ega. Rasmiy xristianlik mormonlarni «adashgan oqim» sifatida e'tirof etadi.

Xalqaro Krishnani anglash jamiyati. SHrila Bxaktivedanta Svami Prabxupada nomi bilan tanilgan asli hindistonlik Abxay Charan De (1896-1977) tomonidan tashkil etilgan. U 1947 yilda «Veda» falsafasi bilimdoni sifatida «Bxaktivedanta» (sanskrit. «sodiqlik», «fidokorona xizmat») unvoniga sazovor bo'ladi. Sanskrit tilidan ingliz tiliga ko'pgina «Veda» matnlari, jumladan, «Bxagavadgita» («Xudo qo'shiqlari»)ni sharhlar bilan tarjima qildi. 1959 yilda 63 yoshida dunyodan voz kechishga ahd qiladi va Svami («Aql va hissiyotlar egasi») unvoniga erishadi.

1965 yilda A.CH.Bxaktivedanta Svami AQSHga ko'chib o'tdi va «Xalqaro Krishnani anglash jamiyati»ga asos soldi. Bu davrda SHarq mistik ta'limotiga nisbatan katta qiziqish Krishnani anglash falsafasini targ'ib qilish uchun qulay shart-sharoit yaratdi va harakat tez rivoj topdi. Ma'lumotlarga ko'ra, bugungi kunda dunyoning turli burchaklarida ularning 150 dan ortiq ibodatxonalari mavjud.

Krishnachilik (vayshnaviylik) odam qiyofasidagi xudo Krishna (Vishnu)ga e'tiqod qilishga asoslangan hinduiylikning ikki asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Krishnachilikning muqaddas yozuvlariga «Bxagavatgita»dan tashqari boshqa «Veda» matnlari ham kiradi.

Krishnachilik yakkaxudolikka, ya'ni yagona va mutlaq xudo – Krishnani tan olishga asoslanadi. U abadiy, yaratilmagan va cheksiz shakllarga kirish qobiliyatiga ega. Krishnachilik ta'limotiga ko'ra, olam ruhiy va moddiy dunyoga bo'linadi. Insonning ruhi tanasiga nisbatan birlamchidir. Krishnachilar ruhni rivojlantirib ichki komillikka erishish va shu yo'l bilan xudoga qo'shilishni oliy maqsad, deb biladilar.

Har bir inson o'zida Krishnani anglash qobiliyatini rivojlantirishi mumkin. Buning uchun bir qancha harakat shakllarini o'z ichiga olgan va xudoga muhabbatni rivojlantirish hamda uni butunlay ruhiy anglashga sho'ng'ishga qaratilgan bxakta-yoga mashqlar tizimi ishlab chiqilgan. Ayni paytda, inson o'zini moddiy ehtiyojlardan xoli qilishi, go'sht, baliq, tuxum, mast qiluvchi narsalarning barchasi, jumladan, spirtli ichimliklar, tamaki, qahva, choy iste'mol qilish, nikohsiz jinsiy hayot kechirish va qimor o'yinlardan voz kechishi zarur, deb hisoblanadi.

Krishnachilikda meditatsiya deb ataluvchi, ibodatxonada o'tkaziladigan diniy marosimlar har kuni soatlab bajariladi. U maxsus harakatlar, Sankirtana – birgalikda xudo Krishnani «Xare Krishna, Xare Krishna, Krishna Xare, Xare, Xare Rama, Xare Rama, Rama, Rama, Xare, Xare» degan, maxamantra («ozod bo'lishning buyuk qo'shig'i»)ni kuylash bilan sharaflash amaliyotini qamrab oladi. Bularning hammasi, ularning ta'biricha, aqlni tozalash, fikrni tashqi dunyodan xalos etish, butun diqqat-e'tiborni xudoga nisbatan muhabbatga yo'naltirish uchun bajariladi.

«Xalqaro Krishnani anglash jamiyati»da o'z ergashuvchilarining mulklarini jamiyat hisobiga xayr-ehson qilishlari hamda ibodatxonada ruhoniylilik vazifasiga o'tishlari rag'batlantiriladi. Bu ta'limotni qabul qilgan har bir kishiga yangi - sanskritcha nom beriladi. Jamoa a'zolari sari, dxoti va boshqa hind milliy liboslarini kiyadilar.

Krishnachilar tomonidan missionerlik faoliyati o'tgan asrning 70-yillarida boshlangan. Ular tomonidan amalga oshiriladigan targ'ibotchilik harakatining o'ziga xos xususiyatlari qatorida ko'chalarda ibodat kiyimlarida yurib qo'shiqlar aytish va adabiyotlarini tarqatish, «Hayot uchun ozuqa» deb nomlanadigan, bepul oziq-ovqat tarqatish aksiyalari o'tkazilishini ko'rsatish mumkin. Bunday

harakatlarning asosiy ob'ektlari sifatida odatda talabalar, maktab o'quvchilari, qariyalar va mehribonlik uylarida istiqomat qiluvchilar tanlab olinadi.

3. Islom dini doirasida yuzadagi diniy harakat va oqimlar. Bahoiylik – XIX asrda Eronda bobiylik yo'nalishi zahirida vujudga kelgan diniy yo'nalish. SHerozlik Sayid Ali Muhammad (1819-1850) 1844 yilda Bob (arabcha «eshik»), ya'ni yangi davrga «eshik» nomini olib, yaqin orada «Xudo elchisi»ning namoyon bo'lishi, kishilarga yangi davrning asosiy qonunlari va nizomlarini in'om etishini targ'ib qila boshlagan.

Bobning yirik izdoshlaridan biri Mirza Husayn Ali Nuriy (1817-1892) 1863 yilda Bob bashorat etib ketgan xudoning elchisi uning o'zi ekanini e'lon qiladi va Bahoulloh, ya'ni «Allohning jilosi» nomini oladi. Ushbu yo'nalishning nomi ham Bahoullohning nomidan olingan.

Bahoullohning «Kitobi Aqdas» («Eng muqaddas kitob») va «Kitobi Iqon» («Mustahkam ishonch kitobi») asarlari bahoiylik ta'limotining asoslarini tashkil etadi. Yo'nalish asoschisi o'ziga islom dini e'tiqodiga ko'ra, olamlarning Yaratuvchisi bo'lgan «Allohning jilosi» nomini qabul qilgan bo'lsa-da, bahoiylar aqidasi ko'ra, bahoiylik mustaqil din, u biror bir dindan ajralib chiqqan sekta ham, mazhab ham emas, deb hisoblanadi.

Bahoiylik Hindiston, Uganda, Keniya, Eron, Misr, AQSH, Kanada kabi qator mamlakatlarda tarqalgan. Hozirgi vaqtda dunyoda bahoiylarning 9 ta ibodat uyi, 200 ga yaqin milliy hamda bir qancha mahalliy diniy majlislari mavjud. Bahoiylarning umumiy miqdori taxminan 6 million kishini tashkil etadi.

Bahoiylik ta'limotiga ko'ra:

- barcha dinlar bir ildizdan paydo bo'lgan va payg'ambarlar birodar hisoblanadi;
- Ibrohim, Muso, Iso va Muhammad payg'ambarlardan tashqari Budda, Zardusht, Krishna, Bob va Bahoulloh ham payg'ambar hisoblanadi. Bahoiylikda ular eng buyuk 9 ta payg'ambar sifatida e'tirof etiladi;
- xudo har ming yilda Er yuziga yangi payg'ambar tushiradi;
- jannat va do'zax, oxirat, shayton va farishtalar inkor qilinadi;
- hozirgi barcha dinlar bir-birini inkor qiladi, shuning uchun ham, ularni birlashtirish va insonlar orasidagi turli farqlarni yo'qotish lozim. Bahoiylar da'vosiga ko'ra, bunday birlashtiruvchilik vazifasini bahoiylik bajarishi lozim.
- Vatan, millat degan tushunchalar ma'nisiz hisoblanadi. Zero, ularning fikricha, Er yuzining hamma joyi Vatan hisoblanadi.

Bahoiylikda ruhoniylar yo‘q. Mahalliy jamoalarni yilda bir marotaba 21 aprel kuni yashirin ovoz berish yo‘li bilan saylanadigan 9 kishidan iborat Mahalliy diniy majlis boshqaradi. Bahoiylar yirik jamoasi mavjud bo‘lgan har bir davlatda Milliy diniy majlis saylanadi. O‘z navbatida Milliy diniy majlis vakillari 9 kishidan iborat bo‘lgan Umumjahon Adolat Uyi a‘zolarini saylaydilar. Har besh yilda saylanadigan Umumjahon Adolat Uyi umumjahon bahoiylar jamiyatining faoliyatini boshqarib boradi.

Bahoiylikda har biri 19 kunlik 19 oydan iborat bo‘lgan diniy taqvim qabul qilingan. Har 19 kunda jamoaning barcha a‘zolari ibodat qilish, jamoa bilan bog‘liq ishlarni muhokama qilish, o‘zaro birodarlik aloqalarini mustahkamlash uchun yig‘iladilar.

Kuniga uch marta Isroilning Akka shahriga qarab ibodat qilinadi. Umumiy ibodat duo o‘qish, meditatsiya hamda bahoiylikning asosiy kitoblari va jahon dinlari muqaddas kitoblaridan matnlar o‘qish orqali amalga oshiriladi. Har yili 2 martdan 20 martgacha bahoiylar kun chiqardan kun botgunga qadar ovqat va suvdan o‘zlarini tiyib, ro‘za tutadilar.

Bahoiylarning muqaddas ibodatxonasi Akka shahrida joylashgan. Xayfa shahri muqaddas shahar hisoblanib, dunyo bahoiylarining ziyoratgohi hisoblanadi. Bu erda Bob ibodatxonasi, 1957 yilda bahoiylikning rahbarlik organi sifatida tashkil etilgan Umumjahon Adolat Uyining qarorgohi joylashgan.

Ahmadiylik (Qodiyoniylik). G‘ayriislomiy mohiyat va diniy-siyosiy mazmunga ega bo‘lgan ahmadiylik oqimi XIX asrning oxirlarida Mirzo G‘ulom Ahmad Qodiyoniy tomonidan tuzilgan. Dastlab u asoschisining nomi bilan – «Mirzoiylik», keyinchalik esa vujudga kelgan joyga nisbatan – «Qodiyoniylik» deb nomlangan. Mirzo G‘ulomning 1900 yil 4 noyabrdagi bayonotiga binoan oxir-oqibat «Ahmadiylik» nomini olgan.

G‘ulom Ahmad 1840 yilda hozirgi Pokiston hududidagi Panjob viloyatining Gurdaspur mintaqasidagi Qodiyon qishlog‘ida tug‘ilgan. U yoshligidan hinduiylik, yahudiylik, xristianlik aqidalari bilan tanishgan. Bu esa uning dunyoqarashiga ta’sir ko‘rsatgan va u o‘zini hinduiylarning Avatari (hinduiylik ta’limotiga ko‘ra, Krishnaning erdagi ko‘rinishi), yahudiylarning Mashiahi (yahudiylikka ko‘ra, Isroil xalqi va insoniyatni qutqarish uchun Yaratgan tomonidan yuboriladigan Dovud payg‘ambar avlodidan bo‘lgan shoh), xristianlarning xaloskori va buddaviylarning Maytreyasi (buddaviylarning Erda paydo bo‘lishi kutiladigan ilohi) deb e’lon qilgan.

1876 yilda G‘ulom Ahmad Allohning huzuriga chiqqani va vahiy ola boshlaganini da’vo qilib chiqadi. 1880 yilda u o‘z ta’limoti asoslariga

bag'ishlangan «Barohin Ahmadiya» (Ahmad dalillari) nomli kitobining ilk ikki jildini nashrdan chiqarishga erishadi. Unda u islomni boshqa dinlardan himoya qilgan. SHu tufayli musulmonlar kitobdagi «ilohiy ilhomlar», karomatlar, o'z-o'zini maqtashlarga, dastlab, uncha e'tibor bermaganlar. Uchinchi va to'rtinchi jildlarda esa G'ulom Ahmad o'ziga vahiy tushayotgani va payg'ambar ekanini da'vo qilgan. SHuningdek, ingliz hukumatini maqtab, hozirgi paytg kelib «jihod» tushunchasining o'rinsiz, hukmsiz holga kelib qolganini aytgan. Boshlanishda 50 jild bo'lishi rejalashtirilgan «Barohin Ahmadiya»ning 5 jildigina nashr qilingan.

G'ulom Ahmad qarashlari evolyusiyasining tahlili uning asl mohiyatini chuqurroq anglashga yordam beradi. Dastlabki bosqichda u o'zini sof islom ta'limoti himoyachisi sifatida namoyon qilib, turli dinlarga o'z raddiyalarini berishga urinadi. U o'zini «xokisor» bir musulmon sifatida ko'rsatib, o'zini «o'z da'vati va shaxsiy xususiyatlarida Masihga o'xshagan kishi» deya tarafdorlarini to'playdi. Ikkinchi bosqichda esa dinni yangilash g'oyasini, ya'ni 1885 yili u o'zini yashab turgan davr (hijriy XIV asr) «mujaddidi» ekanini, 1888 yilga kelib esa insonlardan «bay'at» olib, alohida «jamoat» tashkil qilish haqida buyruq olganini e'lon qiladi. G'ulom Ahmad faoliyatining uchinchi bosqichida o'zini «Imom Mahdiy», deb atab, islom asoslarini buzishga kirishgan. Xususan, 1891 yilda u Iso ibn Maryamning tabiiy yo'l bilan o'lganini aytib va shundan kelib chiqib o'zini musulmonlar kutayotgan «Masih» va «Mahdiy» deb da'vo qilgan. Sunniylik aqidasiga ko'ra, Mahdiyning qachon va qaerda paydo bo'lishini Alloh taolo biladi. Bu borada kelgan hadislar tahlili esa, Mahdiyning imom Hasan avlodidan bo'lishi, unga qarshi SHomdan askar yuborilishi, payg'ambar sunnatiga amal qilishi, Er yuzida adolat va insofni qaror toptirishi haqida ma'lumot beradi.

1900 yilga kelib, u payg'ambarlik da'vosini ilgari surdi, «ilhom» xutbasini o'qidi. Qizig'i shundaki, G'ulom Ahmad o'zini oddiy payg'ambar emas, balki «payg'ambarlarning sarasi», deyishgacha borib etdi. Uning «Amadiy dalillari» kitobining beshinchi juz'ida keltirilgan «Alloh barcha nabiy va rasullarni bir kishi qiyofasida mujassamlashtirishni istadi va o'sha menman», - degan so'zlari bunga dalil bo'la oladi. Bundan tashqari u Yaratgan tomonidan vahiy yuborilishi hech qachon to'xtamasligini e'lon qilish bilan necha asrlardan beri musulmonlar e'tiqod qilib keladigan aqidaga mutlaqo yot fikrni ilgari surdi. Islom ta'limotiga ko'ra, Muhammad (s.a.v.)dan so'ng o'zini payg'ambar, deb e'lon qilgan kishi yo kazzob yoki dajjol yoki majnun hisoblanadi.

Ahmadiylarga ko'ra, barcha dinlar qandaydir xaloskorni kutadilar, uning kelishiga umid bilan yashaydilar. Agar kutilayotgan qutqaruvchi, bir odamda

mujassam bo'lsa, dinlararo kelishmovchilik bartaraf etilib, birdamlik, hamjihatlikka erishilgan bo'lardi.

1904 yilda G'ulom Ahmad o'zini Krishnaning odam qiyofasidagi ko'rinishi ekanini e'lon qildi. Yaratgan unga go'yoki «Sen menga o'g'il kabisan», deb vahiy yuborgani haqidagi iddaosi uning sog'lom fikrdan ancha uzoqlashib ketganini ko'rsatadi.

Ahmadiylarning islom asoslaridan uzoqlashib ketganini ko'rsatuvchi yana bir holat ularning Makka, Madina qatorida Qodiyonni ham muqaddas shahar ekaniga e'tiqod qilishlaridir. Ular Qodiyondagi masjid oldida minora qurdirib, uni «xaloskor minorasi», ushbu qishloqdagi qabristonni esa «Jannat bog'lari» deb atab, bu erga ko'milganlar jannatga kiradi, deb hisoblaydilar.

G'ulom Ahmad 1905 yilda o'zining o'limi haqida vahiy kelganini aytgan bo'lsada, 1908 yil 26 mayda Lahorda vafot etgan. Qabri Qodiyonga olib ketilgan va tarafdorlari uchun ziyoratgohga aylangan.

Mirzo G'ulom Ahmadning o'limidan keyin shogirdlari uning fikrlarini yig'ishda davom etdilar va natijada «Sinkretik Qodiyoniya-Ahmadiya harakati» yuzaga kelgan. Keyinchalik oqim «Qodiyon ahmadiylari» («Qodiyoniylar») va «Lahor ahmadiylari» («Lahoriylar») nomli ikki jamoaga bo'linib ketdi. «Qodiyoniylar» G'ulom Ahmadga nisbatan «Masih mav'ud» («Va'da qilingan Masih») va «Mahdiy», «Lahoriylar» esa «Nabiy zilliy» («Payg'ambar soyasi») va «Nabiy g'ayri tashri'iy» («SHariat joriy qilmagan payg'ambar»), «mujaddid» («dinni yangilovchi») nomlarini ishlatishda farqlanadilar.

Ahmadiylar muayyan mamlakatga kirib borar ekan, ko'p hollarda savodi past musulmonlar yoki ilgari biror dinda bo'lmagan kishilarni nishonga olishga, o'zlarining talqinidagi nashr va kitoblarni chop etishga e'tibor qaratadilar. Jamoa tarkibiga faqat 10 sharti belgilangan rasmiy qasamyod vositasida a'zo bo'lib kirish mumkin. Ular o'z talqinida Qur'on nusxalarini turli tillarda (80 ga yaqin tilda, xususan o'zbek tilida) nashr qilish va tarqatish bilan faol shug'ullanadilar.

Ma'lumotlar ahmadiylar O'zbekistonga kirib kelishga qiziqayotganligini ko'rsatadi. Xususan, ba'zi qo'shni mamlakatlarda ahmadiylar g'oyalarini targ'ib qiluvchi «Tanlangan yozuvlar», «Tanlangan hadislar», «Tanlangan oyatlar» kabi kitoblarning chop etilgani, Qur'oni karimning ular talqinidagi o'zbekcha tarjimasining taqdimoti bo'lib o'tgani yuqoridagi fikrni tasdiqlaydi.

Ahmadiylik musulmonlarni ichidan bo'lib tashlash, islomiy qadriyatlarni buzib talqin etish, islom diniga yangi tushunchalarni kiritish orqali odamlarni to'g'ri yo'ldan adashtirishga qaratilgan, shaklan islomiy, mohiyatiga ko'ra unga mutlaqo zid bo'lgan oqimlar sirasiga kiradi.

4. O‘zbekistonda faoliyati aniqlangan norasmiy diniy jamoa va sektalar.

Tarix shuni ko‘rsatadiki, chuqur ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlar boshidan kechirayotgan jamiyatda rivojlanishning «yagona to‘g‘ri yo‘li»ni, agar jamiyatdagi vaziyat salbiy tomonga yo‘nalgan bo‘lsa, «yagona najot yo‘li»ni bilishga da’vo qiluvchi turli diniy jamoalar yoki sektalar vujudga kelishi kuzatiladi. O‘zbekistonda ham 1990-yillarning boshida muayyan darajada xarizma va tashkilotchilik qobiliyatlariga ega, o‘ziga ishonchi yuqori bo‘lgan ayrim «yangi dindorlar» o‘z g‘oyalarini boshqalarga ham targ‘ib qila boshladilar. Oqibatda respublikada bir necha norasmiy diniy jamoalar shakllandi. Ularning a’zolari orasida maxsus diniy ma’lumotga ega shaxslar deyarli uchramaydi.

Norasmiy diniy jamoalar ilgari surayotgan diniy-g‘oyaviy qarashlarning aksariyati sof diniy xarakterga ega bo‘lib, «xalifalik qurish» kabi diniy-siyosiy maqsadlarga qaratilmasada, aqidaviy jihatdan hanafiylik mazhabi ta’limotiga mutlaqo zid g‘oyalarni targ‘ib etish va o‘zlariga ergashmagan musulmonlar va boshqa din vakillariga o‘ta keskin munosabat bildiriladi. Jamoa ichida ayrim holatlarda fuqarolarning qadr-qimmatini kamsituvchi tartiblar joriy qilingan va jamiyatga salbiy munosabatlar shakllantirilgan. Oqibatda jamoa a’zolarining jamiyat va ijtimoiy aloqalarning uzilib qolishi, ular va boshqa fuqarolar orasida o‘zaro mojarolar kelib chiqishi, ayrim adeptlarning oilalari barbod bo‘lishi kabi ijtimoiy illatlar kuzatilmoqda. Jamoa rahbarlari esa o‘z tarafdorlarini shaxsiy manfaat yo‘lida foydalanish holatlari aniqlangan. Hozirgi kunda respublikada faoliyati kuzatilayotgan norasmiy diniy jamoalar qatoriga «Ma’rifatchilar», «SHohidiylar» va «Baxshillochilar»ni kiritish mumkin.

«**Ma’rifatchilar**» jamoasiga 1990-yillarning o‘rtasida Farg‘ona viloyati Toshloq tumanida yashovchi Bahodir Mamajonov (1950 y.t.) tomonidan asos solingan. Jamoaning g‘oyaviy ta’limoti B.Mamajonov tomonidan yozilgan va noqonuniy tarzda chop etilgan, diniy va ilmiy asossiz yozilgan «Ma’rifat», «Tilak», «Namoz-Sig‘inish», «Rost-Qur’on» kitoblari hisoblanadi.

«Ma’rifat» kitobi B.Mamajonovning diniy mavzudagi fikrlari va nozil bo‘lish tartibiga ko‘ra joylashtirilgan bir necha suralarning tarjimasidan iborat. Ushbu kitob nomidan kelib chiqqan holda aholi ichida B.Mamajonovning izdoshlari «Ma’rifatchilar» deb tanilgan. B.Mamajonov esa o‘zini va tarafdorlarini «To‘g‘ri din»dagilar deb hisoblaydi.

«Namoz-Sig‘inish» kitobida B.Mamajonov tomonidan belgilangan namoz tartibi bayon qilingan. «Rost-Qur’on» kitobida ham go‘yoki «Usmon ibn Affon

davrida Qur'on noto'g'ri tartiblangan» degan da'vo ostida suralar nozil bo'lish tartibiga ko'ra joylashtirilgan.

«Ma'rifatchilar»ning an'anaviy islom ta'limotiga zid da'volari:

- Qur'on va namoz milliy tilda, ya'ni o'zbek tilida o'qilishi shart hisoblanib, go'yoki «o'zi aniq bilmagan narsaga erishish» shirk ekani e'lon qilinib, «otabobolarimiz ... mushrik edilar» deb hisoblanadi;
- O'zbekiston aholisi faqat 1990 yili «SHarq yulduzi» jurnalida chop etilgan Qur'on tarjimalari orqali haqiqiy Qur'onga (B.Mamajonovning da'vosicha – «Rost-Qur'on») erishgan, ungacha Qur'onga go'yoki «shayton suralari qo'shilgan» deb da'vo qilinadi hamda mavjud tafsirlar tan olinmaydi;
- Muhammad payg'ambarga «vositachi», «uning vazifasi faqat Qur'onni etkazish edi» degan da'vo bilan hurmat ko'rsatilmaydi, «xulafoi roshidin»dan keyingi xalifalar «do'zaxi» sanaladi;
- Qur'on - yagona muqaddas manba, hadislar tan olinmaydi;
- dunyoviy partiya va boshqa dindagilar, shu jumladan, yahudiy va xristianlar «shaytonga ergashgan»lar deb qaraladi;
- mazhablarga ergashish «shirk» amal hisoblanadi;
- mayyitni kafanlash va «janoza» o'qish islomda yo'q amallar, deb qaraladi;
- go'yoki isrof bahonasida davlat bayramlari va tug'ilgan kunlarni nishonlash, to'y-ma'rakalar o'tkazish, diniy marosim va urf-odatlar dindan chiqaruvchi shirk amallar qatoriga kiritilgan;
- namoz va ibodatda ishlatiladigan sano va salovotlarning barchasi o'zbek tilida o'qilishi joriy qilingan, namoz vaqti va tartibi e'tiborga olinmaydi, bir sutkada besh mahal azonsiz, B.Mamajonov belgilagan vaqt va tartibda 17 rakat, kechasi 2 rakat sunnat namozi o'qiladi.

Jamoa a'zolarining asosiy qismini B.Mamajonovning qarindoshlari va yaqinlari tashkil etadi. Ayrim a'zolar O'zbekiston islom harakatining jangovar lagerlarida «hijrat»da bo'lib qaytganlar. Hozirda jamoaning kam sonli a'zolari Farg'ona viloyatining Toshloq tumani va Samarqand viloyatining Ishtixon tumanida istiqomat qiladi.

«SHohidiylar» jamoasiga 1990-yillarning boshida diniy ma'lumotga ega bo'lmagan andijonlik Karimov Xabib (1944 y.t.) asos solgan. Jamoa tarafdorlari 52 nafarni tashkil qilib, Andijon shahri va Andijon tumanidagi fuqarolar yig'inlarida faol harakat qilganlar. Oqim tarafdorlari navbati bilan davriy ravishda (15 kunda bir) o'z xonadonlarida yig'ilishlar tashkil qilib, oqimning «Qur'ondan ma'ruf» nomli kitobi asosida diniy darslar o'tkazganlar. **Ushbu jamoa diniy qarashlarida islom ta'limotiga zid quyidagi tamoyillar mavjud:**

- Qur'on tafsirlari va hadislar inkor qilinadi;
- namoz besh mahal emas, istalgan vaqtda ikki rakat o'qiladi, go'yoki soliq amallar namoz hisobiga o'tadi deb hisoblanadi;
- Makka shahridagi «Masjidul Harom»dan boshqa masjidlar tan olinmaydi, imom-xatiblar go'yoki sof islomdan qaytgan hisoblanib, jamoa a'zolariga namoz uchun masjidga borish man etilgan, juma namozi faqat Makka ahliga farz etilgan deb da'vo qilinadi;
- islomiy marosimlar o'tkazilmaydi. Jumladan, 2001 yilning sentyabrida X.Karimov onasi vafot etganda mayyitni kechasi yashirinch, «janoza» o'qimay ko'mib kelgan;
- jamoa a'zolariga to'y va boshqa dunyoviy marosimlarni o'tkazish yoki ishtirok etish ta'qiqlangan;
- quda-andachilik munosabatlari faqat oqim a'zolari o'rtasida o'rnatiladi;
- spirtli ichimliklarni ma'lum bir me'yorda (mast holatga keltirmaydigan) iste'mol qilish harom sanalmaydi.

«SHohidiylar» jamoaga yangi a'zolari asosan o'zlarining yaqin qarindoshlari ichidan jalb qiladilar. Quda bo'lish ham odatda faqat jamoa doirasida amalga oshiriladi. YAngi a'zolarga oq matoga o'ng qo'lini qo'ygan holda qasamyod qilishi va 70 kun ro'za tutishi yoki kuniga 800-1000 so'm (jami 56-70 ming so'm) miqdorida a'zolik badali to'lashi buyuriladi.

Jamoa a'zolariga diniy tushunchalar «Qur'ondan ma'ruf» nomli kitob asosida beriladi. Ushbu kitob 1960-yillarda Toshkent shahri va viloyatida vujudga kelib, hozir faoliyati kuzatilmayotgan, hadislarining muqaddasligini va mazhablarga ergashishni rad etgan «Ahli Qur'on» norasmiy diniy jamoasi a'zolari tomonidan tayyorlangan.

Ma'lumki, islomda harom qilingan amal yoki narsani halol hisoblash e'tiqodiy shirk hisoblanadi. «Ma'rifatchilar» va «SHohidiylar» jamoasiga a'zo bo'lgan shaxslar shariat hukmiga ko'ra dindan chiqqan hisoblanadi.

«SHohidiylar» hozirda Andijon shahri va Andijon tumani hududida istiqomat qiladilar.

«**Baxshillochilar**» norasmiy jamoasiga Buxoro viloyatida tug'ilgan Aliev Baxshillo 1997 yilda asos solgan. Uning diniy qarashlari quyidagi holatlarga ko'ra islom ta'limotiga zid sanaladi:

- B.Aliev o'zini avval qiyomatdan oldin keladigan Mahdiy, keyinchalik esa payg'ambar, turmush o'rtog'i Mohira Alievani «musulmonlar onasi», farzandlarini «musulmonlar amiri», yaqin izdoshlarini «sahobiylar» deb e'lon qilgan;

- jamoada shahodat kalimasida B.Alievni payg‘ambar deb tan olish joriy qilingan;
- B.Aliev go‘yoki uni ziyorat etgan shaxs ham amalini bajargan odamning savobini olishini, o‘ziga ergashganlarga qiyomatda savol-javob yo‘qligi, ular qanday holatda vafot etishidan qat’iy nazar, shahidlik maqomi berilishi, hatto barcha erkak maslakdoshlariga payg‘ambarlik darajasi berilishi haqida targ‘ib qiladi;
- namoz besh emas, go‘yoki uch mahal farz qilingan;
- o‘g‘il farzandlarni islom talablariga muvofiq xatna qildirish bekor qilingan.

Jamoadan tartib diniy sekta shaklida tashkil etilib, jamiyat bilan ijtimoiy aloqalari buzilgan. Jamoa a‘zolari rahbarning barcha ko‘rsatmalarini so‘zsiz bajaradilar va unga tegishli buyumlarni «tabarruk» sanaydilar. Ba‘zi adeptlar turmush o‘rtoqlarini M.Alievga «muxlisa» etishi oqibatida jamoada o‘ziga xos «ayollar qanoti» vujudga kelgan.

B.Aliev 1990-yillarning oxirida aholi ichida diniy va milliy asosda nizo keltirib chiqarishga qaratilgan jinoiy xatti-harakatlar sodir etgani uchun jazoga tortilgan. 2006 yilda ozodlikka chiqqach, Rossiya Federatsiyasiga doimiy yashash uchun ko‘chib ketgan. Aynan mana shu davrda B.Aliev izdoshlari ichida uni ziyorat qilganlarga go‘yo hoji maqomi berilishi haqidagi g‘oyalarni tarqatgan. Rossiyaga borgan «Baxshillochilar» B.Alievga katta miqdorda pul berishlari, ishga yollanib, daromadlarining asosiy qismini jamoa etakchisiga topshirishlari kuzatilgan. 2008-2010 yillar davomida jamoa a‘zolari shu tariqa «hijrat»ga chiqib, o‘z etakchilariga «baytulmol» sifatida pul to‘plab berganlar.

«Baxshillochilar» asosan Buxoro va Kogon shaharlarida istiqomat qiladilar.

Ta’kidlash joizki, norasmiy diniy jamoalarning faoliyatida ishtirok etish, jamoa g‘oyalari asosida diniy ta’lim olish yoki o‘rgatish O‘zbekiston Respublikasi «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida»gi qonunning 5 va 9-moddalarini buzish hisoblanib, O‘zbekiston Respublikasi Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi Kodeksi, O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksining tegishli moddalarida belgilangan qonuniy jazo qo‘llanishiga olib keladi.

Mavzu bo‘yicha savollar

1. «Konfessiya» atamasining mohiyati nimada?
2. «Sakta» so‘zining mohiyati nimada?
3. Noan’anaviy diniy tashkilotlarning qanday xususiyatlarini mavjud?
4. Yangi diniy harakatlarning yuzaga kelishiga qanday omillar ta’sir ko‘rsatadi?

5. Iegovo shohidlari qanday tashkilot?
6. Mormonlarning boshqa xristian yo‘nalishlaridan asosiy farqi nimada?
7. Bahoiylarning qiblasini qaysi shahar hisoblanadi?
8. Krishnani anglash jamiyatiga qachon va kim tomondan asos solingan?

Mustaqil ish topshiriqlari

1. «Konfessiya» va «Din» o‘rtasidagi farqni ochib bering.
2. Dinlarning geografik tarqalishi haqida xaritalarni toping.
3. Noan’anaviy dinlar yuzaga kelgan tarixiy va ijtimoiy- siyosiy omillarni atroflicha o‘rganing va gapirib bering.
4. G‘arbda yangi sektalarning paydo bo‘lishi sabablarini tahlil qiling.
5. Islom dini doirasida yuzaga kelgan oqimlarga an’anaviy ulamolarning fikri haqida ilmiy ish tayyorlang.

Adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.–T.:«O‘zbekiston», 2017.
2. «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasining qonuni (yangi tahriri) // O‘zbekistonning yangi qonunlari, № 19. – T.: Adolat, 1998.
3. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashning ma’naviy-ma’rifiy asoslari. – T.: «Toshkent islom universiteti» nashriyot-matbaa birlashmasi, 2008.
4. Najmiddinov J. Missionerlik: kecha va bugun. - Toshkent: «Toshkent islom universiteti» nashriyot-matbaa birlashmasi, 2008.
5. Ochildiev A., Najmiddinov J. Missionerlik: mohiyat, maqsadlar, oqibatlar va oldini olish yo‘llari. - Tosh kent: «Toshkent islom universiteti» nashriyot-matbaa birlashmasi, 2009.
6. Hasanboev O‘. O‘zbekistonda davlat va din munosabatlari: diniy tashkilotlar, oqimlar, mafkuraviy kurashning dolzarb yo‘nalishlari. – T.:TIU, 2014. – 552 b.

9-MAVZU. KIBERMAKONDA DIN OMILI

REJA:

1. Kibermakon tushunchasi va uning mazmun-mohiyati.
2. Axborot urushi va uning mazmuni
3. Din niqobidagi mafkuraviy tahdidlarning namoyon bo'lish shakllari.
4. Yoshlarni internet va ijtimoiy tarmoqlardagi axborot xurujlaridan asrashning dolzarb masalalari.

Tayanch tushunchalar: kibermakon, kibermakon va din, ijtimoiy tarmoqlar tahdidlari, axborot asri tahlikalari, internet tarmog'idagi axborot urushi, global tarmoqdagi g'oyaviy xurujlar oldini olish, barkamol avlodni mafkuraviy xurujlardan himoya qilish.

Mavzu o'quv maqsadi: Talabalarda ma'naviy tahdid shakllari va ularning ijtimoiy barqarorlikka ta'siri, kibermakon tushunchasi, axborot xurujlari, din niqobidagi mafkuraviy tahdidlarning namoyon bo'lish shakllari, yoshlarni turli xildagi axborot xurujlaridan asrashning ustuvor vazifalari haqida bilimlarini oshirish.

1. «Kibermakon» tushunchasi va uning mazmun-mohiyati. XXI asr axborot asri deb e'tirof etilayotgani bejiz emas. Insoniyat tarixida ma'lumotning muhimlik darajasi bu kabi yuqori cho'qqilarni zabt etmagan edi. Insonlarni yangi bilimlarni egallashga qiziqishi tobora ortib borayotgan globallashtirish jarayonida ijtimoiy ongning zaharlashga qaratilgan tajovuzlar, mamlakatning axborot boshqaruvini izdan chiqarishga urinishlar tobora ortib bormoqda. Bunda yoshlarning axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish madaniyatini yuksaltirish orqali ularda turli mafkuraviy tahdidlarga, xususan, diniy ekstremizm, terrorizm, «ommaviy madaniyat» va boshqa yot g'oyalarga qarshi mustahkam immunitetni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bunday jarayonlarni amalga oshirishda esa kibermakon qulay muhit manbaiga aylanib ulgurgan.

Kibermakon dunyo kompyuter tarmoqlarining «virtual» umumiy majmui. Ushbu atama 1984 yilda Uilyam Gibsonning «Neyromant» («Neuromancer») romanida qo'llanilgan, hozir esa global axborot makonini ifodalash uchun ishlatiladi. Telefon suhbatlari, «chatlar», turli onlayn bahslar, kompyuter aloqasi kibermakonda amalga oshirilmoqda. Virtual voqelikka kirib borishning zamonaviy vositalari sifatida quyidagilarni aytish mumkin: internetga chiqish imkoniyati

mavjud mobil telefonlar; onlayn pultli o'yinlar; video qurilmalar; tarmoqdan tashqarida foydalanish imkonini beruvchi dasturiy ta'minotlar. Bu kabi vositalar kibermakondan erkin foydalanish imkonini yaratish bilan bir vaqtda, mazkur makondagi xavf-xatarlarning ko'z ilg'amas darajada yuqoriligini anglatadi.

Qayd etish lozimki, kibermakonda diniy jarayonlar ko'rinishlari quyidagi shakllarda namoyon bo'ladi: muloqot, ma'lumot, ta'lim, tajriba, amaliyot, missionerlik, marketing, shifo va boshqalar.

Internet imkoniyatlari insonlarning **muloqot**ga kirishish va muayyan maqsaddagi fikrlar almashinuvidagi ijtimoiy tarmoqlarga bog'lana olish imkonini beradi. Dastlab tashkil etilgan jamoalar orasida Vikkanlar va neomajusiylar kabi noan'anaviy internet guruhlar bo'lgan. Xaydi Kempbell tomonidan xristian jamoalari o'rtasida o'tkazilgan tadqiqotlar natijasiga ko'ra, insonlar onlayn jamoalarga muloqotga kirishish maqsadida a'zo bo'ladilar. Bir qator olimlar virtual muloqotning xarakteriga bog'liq muhim masalalarni ko'targanlar. Uni shunchaki «ijtimoiy hayotning illyuziyasi» yoki «offlayn» dunyoda jamoalarning yaxshilanishiga olib keluvchi vosita sifatida e'tirof etganlar.

Etakchi diniy tashkilotlar ham hozirgi kunda a'zolar va a'zo bo'lmaganlar orasida kompyuterlashtirilgan **ma'lumot olishga** ehtiyojning ortganini ta'kidlamoqda. Diniy ma'lumotlarni tarqatishda elektron diniy ma'lumot tarqatuvchi «bloggerlar» yoki «bloglar» kompyuterlashtirilgan muloqotning muhim jihati hisoblanadi. Jadal suratlarda «podkastlar», veb-saytdan MR3 pleer, «i-Pod»larga yuklanayotgan audiodasturlar, xususan, ma'ruzalar ommalashmoqda.

Avvallari tanqis, keng tarqalmagan muqaddas matnlar va undan keyingi o'rinlarda turuvchi ma'lumotlar endilikda omma e'tiboridagina emas, balki istalgan kishi uchun veb saytlardan yuklab, **ta'lim** olish imkoniyati mavjud.

Internetning «liminal makon»i ma'naviy yoki diniy **tajribaga** (absorbsiya, asketlik, eskapizm, yagonalik, muloqot) yangi imkoniyatlar ochib bermoqda. Hozirgi kunda ofisda faoliyat yurituvchilar hayot tarziga monand 10 daqiqali ma'naviy mashqlar tajriba orttirishga imkon beradi. Zamonaviy sufiylar internet orqali bunday aloqalar vositasida murshid va murid o'rtasidagi o'zaro munosabatlar yaxshilanayotganini e'tirof etadilar. Internet-radio kabi yangi texnologik imkoniyatlar yordamida tinglovchilarni «psixonavigatsion sayohatga» chorlaydilar.

Kompyuter-media vositalari diniy **amaliyot**ga chuqur singib ketishi natijasida kibermakon muhim rituallar maydoniga hamda muayyan dinga targ'ib qilish manbai va vositasiga aylangan. Bundan tashqari jamiyatdan uzoqlashgan ma'lum bir yoshlar va ayollarni kiber-ma'naviyat rasmiy ibodatxonalardan ko'ra

ko'proq o'ziga jalb etadi. Amaliy so'rovlar esa mazkur jarayonlar kelajakda yoshlarni qamrab olishini ko'rsatgan. Ammo ba'zilar internet jonli, ta'sirchan ma'ruza bilan bellasha olmasligini ta'kidlaydi. SHuningdek, onlayn-jamoalar tez suratlar bilan o'zgarayotgan dunyoda «to'g'ri yo'l»da bo'lishning amaliyoti qanday bo'lishiga oid savol va mulohazalarni muhokama qiluvchi muhim «maydon»ga aylandi.

Umumiy olganda kibermakon vaqt va makon chegarasini bosib o'tish imkoniyatini kengaytiradi. Bu esa o'z navbatida moliyaviy qiyinchiligi yoki jismoniy kamchiligi mavjud bo'lgan ma'lum diniy amallarni amalga oshirish imkoniyatini oshiradi.

Muloqotga kirishishning yana bir ko'rinishi bo'lgan **missionerlik**, ma'lum diniy ta'limning o'sishi va ta'siri doirasining kengligi bois alohida ko'rib o'tish zarur. Bugungi kunda din va e'tiqod erkinligi huquqi eng bahsli masaladir. Muammoli jihati shundaki, yangi murojaat qilganlarni dinga targ'ib qilinishi agressiv ruhda amalga oshirilayotgani bilan belgilanadi.

Muqaddas matnlarning **marketingi** internet orqali katta biznesga aylandi. Diniy va ma'naviy ehtiyojga mos keladigan barcha narsani sotib olish mumkin. Diniy tanishuv saytlarida esa qalban mos insonni topish oddiy bosqichlarda amalga oshiriladi.

Kompyuter media vositalarida kasalliklarga davo va muammolarga echim topish keng rivojlanmoqda. Guru, evangelistlar, maslahatchi ekstrasenslarga duoli so'rov yuborish yoki diniy va amaliy muammolarga javob topish mumkin. Bunga ko'pchilikni murojaatning anonimligi va kuchli diniy etakchining ishtiroki jalb etadi.

YUqorida ko'rib o'tilgan jarayonlar internet bugungi kundalik turmushimizga qay darajada chuqur singib borganini namoyon qilmoqda. Tobora kuchayib borayotgan globallashuv jarayonida ma'lumotning mazmuni va strategiyasini tahlil qilish muhim. Chunki, bunday xurujlar yoshlarning ma'naviy-axloqiy, psixologik dunyoqarashini, siyosiy nuqtai-nazari va e'tiqodini maqsadli ravishda o'zgartirishga qaratilganligi hech kimga sir emas. Axborot xurujlari va kiber tahdidlardan himoyalaniish, o'z navbatida, ularga qarshi kurashish uchun har bir kishi hushyor va ogoh bo'lishi, axborotni tahlil qila bilishi lozimligini davrning o'zi talab etadi. Axborotlar oqimidan foydalanish bo'yicha yoshlarda sog'lom immunitetni hosil qilish, ijobiy tomonlarini o'rgatish bilan birga, salbiy oqibatlaridan xabardor etish muhim.

2. Axborot urushi va uning mazmuni. Insonlararo o‘zaro munosabatlardagi xar qanday ziddiyat – bu, axborotlar ziddiyatidir. Axborot har qanday qaror qabul qilish uchun eng muhim unsur bo‘lib, u nafaqat, to‘qnashuv paytida optimal xatti-harakatlarni amalga oshirish, balki, maqsadga yo‘nalgan faoliyatni boshqarish imkonini beradi. Tizim mavjudligi va barbod bo‘lishini belgilovchi omillaridan biri hisoblanadi.

Qadim davrlardan buyon axborotni o‘zaro urush va nizolar jarayonida hujum uyushtirish yoki himoyalash resursi sifatida talqin etishga urinishlar bo‘lib keladi. Biroq hozirga kelib ilmiy doirada «axborot urushi» kategoriya sifatida rasmiylashdi. Bunday urushlarning mohiyatini anglashga doir metodologik yondashuvlar, nazariyalar shakllandi. Bunday sharoitda axborot dunyo sahnidagi tarixiy raqobat kechadigan sohaga aylanib, «axborot urushi» deb nomlanayotgan faol kurash shakli paydo bo‘lmokda.

Bugungi kunda axborot urushlari haqida ko‘p yozilmokda. Bu tushunchaning paydo bo‘lish tarixi, ilk marotaba ko‘llanilishi haqida turli, ba’zida bir-biriga zid fikr-mulohazalar mavjud. Ularga alohida ravishda to‘xtalmagan holda, bu boradagi ayrim nuqtai nazarlarga e’tiborni qaratish joiz. Manbalarda ta’kidlanishicha, «axborot urushi» atamasi ilk bor 1976 yil «Boeing» kompaniyasi uchun tayyorlangan «Qurol tizimi va axborot urushi» deb nomlangan hisobotda Tomas Rona tomonidan ishlatilgan. Hujjatda mutaxassis axborot infratuzilmasi AQSH iqtisodiyotining muhim komponentiga aylanib borayotgan axborot sohasi ham urush, ham tinchlik holatlarida nozik, zaif tarmoq bo‘lib qolayotganini ta’kidlagan.

T.Rona tomonidan ilgari surilgan ushbu g‘oya harbiylar ommaviy axborot vositalari xodimlarida katta qiziqish uyg‘otdi, bu borada ilmiy tahlillar, intervyular, chiqishlar avj oldi. 1980 yillarga kelib esa jamoatchilikda axborotning maqsad hamda qurol, vosita sifatida namoyon bo‘lishi haqida yagona xulosa shakllandi.

«Sovuq urushi»ning nihoyasi va AQSH oldida yangi vazifalar paydo bo‘lishi bilan «axborot urushi» atamasi mudofaa vazirligi hujjatlariga kiritildi. 1991 yil «Sahrodagi bo‘ron» operatsiyasi mobaynida axborot texnologiyalari ilk marotaba harbiy harakatlarning vositasi sifatida ishlatildi.

1996 yil Pentagon eksperti Robert Banker AQSH mudofaa kuchlarining XXI asr uchun yangi harbiy doktrinasiga bag‘ishlangan ma’ruza qiladi. Unda mutaxassis harbiy harakatlar teatrini an’anaviy harbiy makon hamda kibermakondan iborat ikki muhim asoslarda tashkil etish g‘oyasini ilgari surdi. Boshqacha aytganda, R.Banker raqib harbiy kuchlarini bostirish, neytrallashga qaratilgan an’anaviy harbiy konitsepsiyalarning tabiiy to‘ldiruvchisi sifatida

xizmat qilishi zarur bo'lgan «kibermanyakor» doktrinasini taklif etadi. SHu tariqa, quruqlik, dengiz, havo yo'llaridan tashqari harbiy harakatlar tizimiga «infomakon» – axborot makoni ham qo'shiladi. Bunday yangi shakl va mazmundagi urushlarda raqib tomonning axborot infratuzilmasi va ruhiyati asosiy ob'ekt (nishon) bo'ladi.

1998 yil oktyabrda AQSH mudofaa vazirligi «Axborot operatsiyalarining birlashgan doktrinasini»ni amalga oshirishga kirishdi. Aslida, ushbu doktrina avval «Axborot urushining birlashgan doktrinasini» deb nomlangan edi. Keyinchalik uning nomi o'zgartirildi. Bunga sabab esa, «axborot operatsiyalari» va «axborot urushi» tushunchalarining o'zaro munosabatiga oydinlik kiritish edi. SHu tariqa axborot operatsiyasi – o'z axborot tizimlarini himoya qilish jarayonida raqib tomonning axborotni to'plash, qayta ishlash, uzatish va saqlash borasidagi ishlarini murakkablashtirish maqsadida amalga oshiriladigan xatti-harakat; axborot urushi esa, qarama-qarshi tomonning siyosiy va xarbiy boshqaruv tizimi hamda rahbariyatiga qaratilgan kompleks ta'sirlar, axborot operatsiyalari majmui, deb ta'riflandi. Bunday ta'sirlar orqali tinchlik va urush holatlarida raqib tomon rahbariyatini informatsion ta'sir o'tkazayotgan tomonga maqbul qarorlar qabul qilishiga erishish maqsadi ko'zlanadi.

Mutaxassislarning ta'kidlashlaricha axborot urushi milliy harbiy strategiyani ta'minlashda axborot borasida ustunlikka erishish maqsadida amalga oshiriladigan xatti-harakatlarni ifoda etadi. Bunda raqib tomon axborot tizimlariga ta'sir o'tkazish bilan bir vaqtda o'z axborot infratuzilmasi mustahkamlab boriladi.

Axborot sohasidagi ustunlik muayyan holat haqida axborotni uzluksiz to'plash, qayta ishlash va tarqatish qobiliyatini anglatadi. Bunday qobiliyat, o'ziga xoslik esa, raqib tomonga xuddi shunday xatti-harakatlarni amalga oshirishda to'sqinliklar qilish, qarshiliklar ko'rsatishda namoyon bo'ladi. SHuningdek, axborot sohasidagi ustunlik harbiy holat haqida real tasavvurga, raqib xatti-harakatlarining aniq va interfaol manzarasiga ega bo'lish imkonini beradi.

Bir so'z bilan aytganda, bugungi kunga kelib, axborot sohasi ko'plab davlatlar siyosatining ystuvop yo'nalishiga aylangan. Bu borada davlatlar tomonidan axborot agressiyasidan himoya tizimi, ommaviy madaniyat ekspansiyaga qarshi chora-tadbirlar bilan bog'liq keng ko'lamdagi ishlar amalga oshirilmoqda. Mustaqillik yillarida mamlakatimizda ham axborot resurslaridan foydalanish, axborot almashinuvi va umuman, axborotlashtirishga doir qonun xujjatlari majmui shakllantirildi. Jumladan, «Axborotlashtirish to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining 4-moddasida «Axborotlashtirish sohasidagi davlat siyosati axborot resurslari, axborot texnologiyalari va axborot tizimlarini rivojlantirish hamda takomillashtirishning zamonaviy jahon tamoyillarini hisobga

olgan holda milliy axborot tizimini yaratishga qaratilgan» – degan qoida o‘z aksini topgan.

Hozirda mazkur yo‘nalishdagi konunchilik amaliyoti boshqa davlatlar siyosatida ham keng o‘rin egallagan. Zero, axborot xurujlari avj olib, O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimov ta’biri bilan aytganda, «**mafkura poligonlari yadro poligonlaridan ham ko‘proq kuchga ega**» bo‘lgan bugungi kunda axborot sohasi bilan bog‘liq jarayonlarga alohida e’tiborni qaratish – inson, jamiyat va davlat ma’naviy-madaniy xavfsizligi va barqarorligining muhim shartidir.

3. Din niqobidagi mafkuraviy tahdidlarning namoyon bo‘lish shakllari.

YOshlarning faol ijtimoiy kuchga aylanib borayotgani bugungi kunda ularning turli mafkuraviy ta’sir va tazyiqlarning bosh ob’ektiga aylanishiga olib keldi. Bunda ularning jamiyatning hali etarli tajribaga ega bo‘lmagan, tashqi ta’sirlarga tez beriluvchan va ayni paytda, eng harakatchan qatlami ekani inobatga olinmoqda.

Yoshlarning turli oqimlarga kirib qolishlari sabablari qatorida ularning bilimlari, shu jumladan, diniy ilmlarni egallashga bo‘lgan qiziqish va intilishi hamda ishonuvchanligi, birdaniga va hamma narsaga (boylik, shon-shuhrat, martaba va h.k.) ega bo‘lishga harakat qilishi, ilmiy tilda aytganda maksimalizm kabi ma’naviy-ruhiy omillarni alohida ajratib ko‘rsatish lozim. «Sen bu tashkilotga kirish yoki mana bu vazifani bajarish bilan alohida, har kimga ham nasib qilavermaydigan sharaflı ishga qo‘l urgan bo‘lasan, kerak bo‘lsa, sen millat, din, insoniyatning xaloskoriga aylanasan!», – degan qarashlarni singdirish jarayoni aynan mana shu kabi xususiyatlarga alohida e’tibor berilayotganini ko‘rsatadi. «Yoshlarning ongida qanday kayfiyat ustunligini aytsang, men senga keyingi avlodning tabiati qanday bo‘lishini aytib beraman», - deb yozgan edi siyosiy arboblardan biri. Shu nuqtai nazardan qaraganda, diniy ekstremistik oqimlar ham jamiyatning ertangi kunini belgilab beradigan avlod ongini egallash, nazorat qilishni ko‘zlab ish yuritmoqda deyish mumkin.

Qayd etish lozimki, so‘ngi yillarda axborot kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi keskin rivojlanish insonlar bilan aloqa o‘rnatish va aloqalarni mustahkamlashning yangi usullarini yaratdi. Bu o‘zining mustaqil fikriga ega, texnika imkoniyatlaridan o‘z o‘rnida foydalanuvchilar uchun ulkan imkoniyatlar eshigini ochdi. Shu bilan bir qatorda, internet makonining turli o‘yinlar va videolar bilan boyitilgani dunyoqarashi shakllanayotgan, o‘yinqaroq bolalar va o‘smirlar uchun kundalik normal voqelik bo‘lsa, boshqalarga tashvish o‘chog‘iga aylandi.

Internet tomonidan dastlabki taqdim etilgan imkoniyatlarda avvalo texnologik uzilishlarni bartaraf etishga alohida e’tibor qaratildi. Vaqt o‘tishi bilan

«butun dunyo o'rgimchak to'ri» inson ehtiyojlari va qiziqishlaridan kelib chiqqan holda turli mazmundagi axborotlar, ko'ngilochar dasturlar orqali qulayliklar yaratdi. Bu esa o'z navbatida internet hayotini ommalashuviga olib keldi. Albatta, yaratilgan bunday imkoniyatlar o'z maqsadlariga etishish uchun mutaassib oqimlar tomonidan ham keng foydalanilmoqda. Jumladan:

- *Yangi a'zolari jalb etish.* Bunda veb-sahifalarga ko'p kiradigan odamlar kuzatilib, o'rganilib, oxir-oqibat ular bilan aloqaga kirishiladi hamda o'z g'oyalarini sekin-asta singdirib, ularni o'z domiga tortadilar. SHuningdek, mutaassiblar turli chatlar va forumlarda «o'tkir» munozarali masalalarni onlayn tarzda muhokama etadilar va o'zlariga o'xshash fikrlaydiganlarni saralab, ular bilan aloqa o'rnatadilar;
- *Targ'ibot maqsadida.* Bunda terrorchilar o'z buzg'unchi g'oyalarini tarqatishda keng ko'lamda foydalanayotganini ko'rish mumkin;
- *Mahoratni oshirish.* Terrorchilar global tarmoq orqali qo'lbola bombani yasash, o'zini o'zi o'ldirish orqali ko'pchilikka talofat etkazish uslublarini muttasil, tizimli ravishda o'rgatib boradi. Qo'llanmalar video, audio va elektron kitob shaklida internetga joylashtiriladi;
- *Mablag' jamg'arish.* Bunda veb-sahifalar, chatlar va forumlarga ushbu tashkilotlarga aloqador bang hisob raqamlari joylashtiriladi va jihodiy faoliyatni qo'llab-quvvatlashga targ'ib etiladi;
- *Psixologik ko'rash.* Terrorchilar internetdan aholi orasiga qo'rquv-vahima solish, ruhiy ta'sir o'tkazish va tartibsizlikka chaqirish maqsadida foydalanadi;
- *Terrorchilarni tayyorlash va ko'rsatmalar berish.* Terrorchilar o'z maslakdoshlarini internet orqali ma'lumotlar va manbalar bilan ta'minlab boradi. Masofadan turib, ularga turli xil ko'rsatma va topshiriqlar beradi;
- *Qo'poruvchilikni rejalashtirish va boshqarish.* Bunda terrorchilar o'zlarining joylardagi hamtovoqlari bilan internet orqali terrorchi harakatlarni rejalashtiradi va ularning virtual to'daboshisi masofadan turib ushbu harkatlarni boshqaradi.

Ma'lumki, buzg'unchi kuchlar Youtube, Twitter, Facebook, Whatsapp, Instagram, Telegram kabilar vositasida yoshlarni o'ziga jalb qilish, ma'naviyatini o'zgartirish maqsadida turli xil suratlar va videolavhalardan foydalanadi. SHuningdek, bu chegarasiz muloqot maydonlarida ataylab, obro'li, yaxshi insonlar haqida mish-mish gaplar tarqatib, ularning ustidan kulishadi va masxara qilishadi.

SHuningdek, ijtimoiy tarmoqlarda buzg'unchi kuchlarning yolg'on, asossiz, soxta g'oyalarni joylashtirayotgani, natijada, vyrim yoshlarni ota-onasiga,

rahbarlarga qarshi kilib, Vataniga nisbatan nafrat uyg'otib, ishi va o'qishidan voz kechtirishga, boshqalarning foydasi uchun o'z yurtida fitnalar chiqishiga sabab bo'layotganini qayd etish lozim.

Albatta, fikr, so'z erkinligi har bir insonning haqi, lekin bu axloq va qonun-qoidalar, umumiy tushunchalar va chegaralarni anglash bilan o'rnatiladi. Fitna-fasodni tarqatish bu fikr erkinligi emas, balki jinoyatdir.

Ta'kidlash lozimki, ota-bobolarimiz dini bo'lmish islom har doim odamlarni o'z-o'zini idora etishga, yaxshi xislatlarni ko'paytirib, yomonlaridan xalos bo'lishiga chorlagan, og'ir sinovlarga bardosh berishga, yorug' kunlarga intilib yashashga da'vat qilgan, bir so'z bilan aytganda, xalqimiz uchun ham imon, ham axloq, ham ma'rifat bo'lib kelgan. Hozirda ham bu ma'rifat odamlarga ma'naviy-ruhiy kuch-quvvat bag'ishlab, o'zaro mehr-oqibatlilik tuyg'ularining kamol topishiga xizmat qilmoqda.

XXI asrga kelib diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurash nafaqat bir davlat yoki mintaq, balki jahon hamjamiyati uchun eng dolzarb masalaga aylandi. SHu jumladan, bizning yurtimizda ham begunoh kishilarning qoni to'kilishi, obod joylar vayron bo'lishi, aholi o'rtasida vahima, parokandalik kelib chiqishining oldini olish maqsadida bu kabi ishlarni amalga oshirmoqchi bo'lganlarga qarshi qat'iy kurash olib borilmoqda.

Hozirgi kunga kelib mintaqada, xususan, O'zbekistonda diniy-ma'rifiy sohaning rivojlanishi diniy mutaassiblik xavfining oldini olishda muhim omil bo'lib qolmoqda. Ammo g'arazli kuchlar ham o'z maqsadlariga erishish yo'lida yangi-yangi uslublarni, hiyla-nayranglarni o'ylab topishlari ham tabiiy. Bu kabi salbiy holatlarning paydo bo'lishi va rivoj topishiga yo'l qo'ymaslik esa doimiy xushyorlikni talab etadi.

Ming afsuski, diniy savodi past bo'lgan ayrim kishilar o'zlarini islom dinining jonkuyarlari qilib ko'rsatuvchi, aslida esa, hokimiyatni egallashni maqsad qilib qo'ygan turli oqim vakillarining quruq va'dalariga aldanib qolmoqdalar, hatto, o'zlarini qurbon qilishgacha etib bormoqdalar. Johillik ham mutaassib oqimlarning g'arazli niyatlarini amalga oshirishiga zamin yaratadigan omillardan biriga aylandi. Mamlakatimiz hududiga yashirin tarzda olib kirilayotgan ekstremistik ruhdagi adabiyotlar, internet tarmoqlarida tarqatilayotgan materiallardan ta'sirlanayotgan va to'g'ri yo'ldan adashayotganlarning borligi ham buni tasdiqlaydi. O'zini portlatish orqali begunoh kishilarning halok bo'lishiga, qanchadan-qancha bolalarning etimga aylanishiga sabab bo'ladigan jafokorlik ham jaholatning o'ziga xos ko'rinishidir. Darhaqiqat hozirgi kunga kelib diniy ekstremistik tashkilotlar keng tarmoqli tizimga aylanib ulgurdi. Bu chuqur

o‘ylangan strategiyaning bir qismidir. Bunday kuchlar yoshlarimiz ongi va qalbini zabt etish maqsadida har qanday qabih yo‘llardan foydalanishga urinmoqda.

YUqoridagi mulohaza va dalillar, diniy ekstremizm va mutaassiblikning asl qiyofasini ochib berib, mazkur harakatlarning nafaqat dunyoviy qonun-qoidalar, balki islom dini asoslariga ham zid ekanini ko‘rsatadi. SHunday ekan, bunday oqimlarga qarshi murosasiz kurash, terrorchilik harakatlarini amalga oshirayotgan mutaassib kuchlarning islom diniga mutlaqo yot, begona ekanini har tomonlama asoslash dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Hozirgi kunda farzandlarimiz dunyoning eng o‘tkir, faol, uddaburon, Vatanparvar yoshlariga aylanishi, ularni fidoiylilik, vatanparvarlik, tadbirkorlik, millatparvarlik, sadoqatga o‘rgatish ko‘p jihatdan ota-onalarga ham bog‘liq. Bu borada, albatta, ota-onaga yordam berishda butun jamoatchilik – mahalla faollari, diniy ma‘rifat va ma‘naviy-axloqiy tarbiya masalalari bo‘yicha maslahatchi, profilaktika noziri, Xotin-qizlar qo‘mitasi va «YOshlar ittifoqi» kabi tashkilotlarning joylardagi mas‘ullari birgalikda faol ishlashlari kerak.

Respublikamizda qaror topgan tolerantlik muhitini afkor ommaga ob‘ektiv ko‘rsatib berish, e‘tiqod erkinligi sohasida O‘zbekistonda olib borilayotgan siyosatni keng targ‘ib qilish, diniy-ekstremistik oqimlar tomonidan targ‘ib qilinayotgan vayronkor g‘oyalarga qarshi islom manbalariga asoslangan ilmiy raddiyalar berish, diniy mutaassiblik tamoyillarining jamiyatga tahdidi, uning zamiridagi g‘arazli geosiyosiy maqsadlar, ularni amalga oshirayotgan buzg‘unchi kuchlarning kirdikorlarini fosh etishga qaratilgan ishlanmalar yaratish yoki ularni aholi orasida targ‘ib etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Demak, har bir insonning o‘z ishini sidqidildan amalga oshirishi, loqaydlik, beparvolikning oldini olishi, yon-atrofida bo‘layotgan voqea-hodisalarga hushyorlik bilan qarab, Vatan tinchligi yo‘lida sergak va ogoh bo‘lib yashashi, yoshlarimizning ongu qalbini jaholatdan, yot va zararli g‘oyalar ta‘siridan himoya qilish, ajdodlarimizga armon bo‘lib qolgan, biz erishgan mustaqillik va tinchlik-osoyishtalikni ko‘z qorachig‘idek asrab-avaylashning muhim omili hisoblanadi. Buni hech qachon unutmaslik, tinchlik uchun doimo bor kuch va imkoniyatlarni safarbar etib yashash lozim.

4. Yoshlarni internet va ijtimoiy tarmoqlardagi axborot xurujlaridan asrashning dolzarb masalalari. Internet fan-texnika taraqqiyoti natijasi, madaniyat evolyusiyasining hosilasi hisoblanadi. Hozirgi kunda hayotini internetsiz tasavvur qilish juda mushkul. Ayniqsa, yoshlar hayotida global tarmoqning o‘rni tobora oshib bormoqda. Internet dunyoning turli nuqtalarida yashovchi odamlarning o‘zaro muloqotini hamda axborot almashinuvini mukammal darajada

osonlashtirdi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, dunyo bo'yicha internetdan eng ko'p foydalanuvchilar aynan 21 dan 30 yoshgacha bo'lgan yoshlar hisoblanar ekan.

O'zbekistonda ham Internet tizimi rivojlanib, undan foydalanuvchilar safi jadal sur'atlar bilan kengayib bormoqda. So'nggi o'n yilda global tarmoqdan foydalanuvchilar o'n barobarga oshgan. Tarmoq orqali axborot izlash, qabul qilish, uzatishning juda qulay va ommabopligi undan foydalanuvchilar sonining tobora ortib borishini ta'minlamoqda. Mamlakatimizda 2007 yilda internetdan foydalanuvchilar soni (mobil internet foydalanuvchilari bilan qo'shib hisoblaganda) bir millionni tashkil etgan bo'lsa, 2016 yil yakunida bu ko'rsatkich o'n ikki milliondan oshdi.

Internet yoshlar ongi va hissiyotlariga, tafakkur tarziga, xulq-atvorlariga ta'sir ko'rsatishda katta imkoniyatlarga ega. Internetning rivoji yoshlarga g'oyaviy ta'sir o'tkazishning miqyosi va ko'lamining keskin darajada o'sishiga olib keldi.

Globallashuvning ijobiy va salbiy tomonlari bo'lgani kabi, internet tarmog'i ham shunday xususiyatlarga ega ekanini unutmaslik zarur. Albatta, global tarmoq – ulkan resurs. Biroq, bu resursdan kim va qanday maqsadlarda foydalanishi ham juda jiddiy masalalar sirasiga kiradi. Xususan, ma'lumotlarda keltirilishicha, bugungi kunga kelib, internet tarmog'ida ma'naviy-axloqiy tubanlikni targ'ib etuvchi sahifalarning soni bir necha yuz millionni tashkil etgan.

Ushbu fakt va raqamlar internet sanoati rivojlanib borayotgan davrda kishilarning axborotlarga nisbatan juda ehtiyotkorlik, ogohlik va ziyraklik bilan munosabatda bo'lishlarini taqozo etadi. Boshqacha aytganda, kishilarimizda, ayniqsa, yoshlarda axborot iste'moli madaniyatini shakllantirish bugungi kunning muhim vazifalaridan hisoblanadi.

Aynan shu taraqqiyot vositasidan ustamona foydalanib, qalblarni zabt etishda diniy omilning roli yuqori. SHuning uchun ham turli diniy-ekstremistik va terrorchi uyushmalar o'z g'oyalarini targ'ib qilishda internetni eng samarali vosita sifatida qo'llamoqda.

Bunda diniy-ekstremistik oqimlar o'z maqsadlarini amalga oshirish uchun zamonaviy axborot kommunikatsiyalaridan keng foydalanish, internet orqali turli tillarda targ'ibot olib borish va puxta ishlangan strategiya asosida virtual jamoatlar tuzish asosiy vazifaga aylangan. Masalan, bugungi kunda bir necha yirik terrorchi tashkilotlar o'z saflariga faol tarzda ijtimoiy tarmoqlar orqali asosan 17-35 yosh oraliq'ida bo'lgan kishilarni yollamoqda. Bunda psixologik ta'sir samaradorligini yanada oshirish maqsadida ijtimoiy tarmoq a'zolarining sahifalari, qo'yilayotgan rasmlar, sharh va izohlar hamda olib borilayotgan suhbat mavzularini puxta o'rganadi va shu asosda «nishon»ga olingan shaxsga mavzuga oid materiallar

internetning Facebook, Odnoklassniki, VKontakte, Telegram, Twitter, WhatsApp kabi keng auditoriyaga ega bo'lgan ijtimoiy tarmoqlar orqali (yozma xabar, matn, fotosurat, stiker rasmlar, audio-video rolik) jo'natiladi va o'zaro aloqa yo'lga qo'yiladi.

YOshlar orasida mutaassiblikka yo'g'irilgan bunday forumlarning tobora ommalashuvi hamda ularda turli ko'rinishdagi buzg'unchi «fatvo»larning berib borilishi muammoning naqadar jiddiy ekanini namoyon etadi. CHunki dunyo aholisining asosiy qismini yoshlar tashkil qiladi. YOshlar katta kuch hisoblanadi. Ularning endi shakllanib kelayotgan ongiga nimani singdirilsa, o'sha toshga o'yilgan naqshdek muhrlanadi. SHuning uchun ham radikal oqimlar aynan yoshlarni tuzog'iga ilintirishga harakat qiladi. Ulardagi ishonuvchanlik, kuch-g'ayrat, qiziqqonlik ularning maqsadini amalga oshirishda qo'l keladi.

SHuning bilan birga, bugungi kunda aksariyat yoshlarning qo'lida internetga ulangan zamonaviy uyali aloqa vositalari mavjud. Bu hol ularning yuqorida sanab o'tilgan turli xil ijtimoiy tarmoqlarga bevosita ulanish, do'stlari va tanishlari bilan uzluksiz muloqot qilish imkonini beradi. Ayni paytda, statistik ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekistonda eng ko'p yuklab olinayotgan dastur ichida «WhatsApp», «Telegram» tarmoqlari etakchi o'rinni egallaydi. Ilm-fanning yutug'i bo'lmish bu yangiliklar insonlarning uzog'ini yaqin, mushkulini oson qilayotgani shubhasiz. SHu bilan birga, bu kashfiyotlar dunyo yangiliklaridan bir zumda voqif bo'lish va ma'lumotlarni oson tarqatish imkonini ham beradi. Biroq, mazkur tarmoqlarda millatlar va dinlar o'rtasida adovatni keltirib chiqaruvchi, nizoli vaziyatlarga sabab bo'luvchi, shuningdek, insonlar orasida vahima uyg'otishga qaratilgan ig'vo, fitna-fasod xabarlarining keng tarqatilayotgani ko'pchilikni tashvishga solishi tabiiy. Ayniqsa, yoshlar o'rtasida urfga aylangan mazkur muloqot tizimidan diniy-ekstremistik oqim a'zolari ham unumli foydalanmoqda. CHunki internet orqali aloqa bog'lashning osonligi, foydalanuvchilar sonining ko'pligi, aloqaning anonimligi, tashqaridan boshqarish va tahrir qilish cheklanganligi, axborotlar qisqa muddatda keng makonda tez tarqalishi, faoliyat sarf-xarajatlarining bir necha barobar kamligi terrorchi guruhlar uchun o'z tarafdorlari sonini ko'paytirishning qulay jihatlaridan biri hisoblanadi.

Ming afsuski, bunday manfur kuchlar asosan ilm va ma'rifatdan yiroq, sof diniy tushunchalarning asl mazmunini bilmagan kishilarni, asosan yoshlarni jalb etishga intilib, ijtimoiy tarmoqlar orqali «jihod», «takfir», «shahidlik», «hijrat» tushunchalarini noto'g'ri talqin etgan holda o'z Vatanlarini tark etishga urinmoqda. SHuningdek, ayrim kimsalar tomonidan maqsadli ravishda islom mohiyatiga zid bo'lgan turli xil asossiz axborotlar, manbasi aniq bo'lmagan diniy tusdagi xabarlar

yoki kishilarni vahimaga soluvchi foto va videolavhalar keng targʻib etilmoqda. Bunda baʼzi yoshlarning axborot vositalari orqali tarqatilayotgan milliy va diniy qadriyatlarimizga zid boʻlgan xabarlar, aniq manbasi koʻrsatilmagan, asossiz axborot va maʼlumotlarga ishonib qolishayotgani, mulohaza qilmasdan koʻr-koʻrona qabul qilayotgani undan ham keskin oqibatlarni keltirib chiqarmoqda.

Bugun axborot isteʼmol qilinadigan tovarga aylangan ekan, har bir inson oʻzida uni isteʼmol qilish madaniyatini tarbiyalashi lozim. YOshlar shaxsiy xarakterdagi axborot himoyasi boʻyicha bilim va koʻnikmalarga ega boʻlishi, oʻzi foydalanayotgan salbiy axborotlardan himoyalana olishi zarur.

Axborot isteʼmoli madaniyati, eng umumiy maʼnoda, axborot oqimidan inson manfaatlari, kamoloti hamda jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiluvchi maʼlumotlarni qabul qilish, saralash, tushunish va talqin etishga xizmat qiladigan bilimlar, qobiliyat va malaka tizimini anglatadi.

Inson oʻzida bunday madaniyatni tarbiyalashi uchun u yoki bu axborotni eshitar ekan, hech boʻlmaganda «Bu axborotni kim uzatayapti?», «Nima uchun uzatayapti?» va «Qanday maqsadda uzatayapti?» degan savollarni oʻz-oʻziga berishi, unga asosli javob topishga harakat qilishi kerak.

SHundagina turli gʻoyalar taʼsiriga tushib qolish, taqdim etilayotgan maʼlumotlarga koʻr-koʻrona ergashishning oldi olinadi. SHakllangan axborot isteʼmoli madaniyati milliy manfaatlarimiz va qadriyatlarimizga zid boʻlgan xabar, maʼlumotlarga nisbatan oʻziga xos qalqon rolini oʻtaydi, shaxs dunyoqarashi va xulqidagi sobitlikni taʼminlashga xizmat qiladi.

YOsh avlodda bu jihatlar shu darajada shakllangan va qaror topgan boʻlishi lozimki, ular virtual makonda umummilliy manfaatga xizmat qiladigan, uning taraqqiyotiga yordam beradigan axborotni tanlay olsin. Axborot isteʼmoli madaniyatiga ega yoshlar, salbiy va noxolis axborotlar taʼsiriga tushib qolmaydi, chunki ularda bunday axborotlarga nisbatan mustahkam mafkuraviy immunitet shakllanadi.

«Kimki axborotga ega boʻlsa, u, dunyoga egalik qiladi», degan fikr bugungi kunda barcha tomonidan eʼtirof etilgan. SHunday ekan, bugungi kunda yoshlarda axborot olami imkoniyatlaridan oqilona foydalanish malakasini shakllantirish hayotiy-amaliy ahamiyatga ega.

SHu oʻrinda «Internetdagi tahdidlardan himoya» kitobi muallifi yoshlarning turli oqimlarning taʼsiriga tushib qolmasliklari uchun internetdan foydalanishda quyidagi zaruriy koʻrsatmalarga ahamiyat berishni tavsiya etadi:

- YOshlarning bo'sh vaqtlarini ijtimoiy tarmoqlarda o'tirish bilan o'tkazishi xatodir. CHunki, hech narsa jonli, haqiqiy va real muloqotlar o'rnini bosa olmaydi;
- Internetdan foydalanuvchilar shaxsiy ma'lumotlarini turli ijtimoiy tarmoqlar, bloglarga, elektron pochta'larga kiritishlari, g'arazli maqsaddagi kishilarga ayni muddao bo'lib xizmat qiladi;
- «o'rgimchak to'ri»da aqidaparastlikni targ'ib qiluvchi saytlar tobora ko'payib bormoqda. Bunday tahlikali zamonda yoshlarga faqat «uz» domenidagi saytlardan foydalanish tavsiya qilinadi;
- Har qanday xabarni boshqalarga tarqatish kerak deyilsa, tarqatavermaslik lozim. Ba'zan islomiy iboralar aralashgan maktub keladi. Unda bu xatni shu kechaning o'zida, bir necha kishiga tarqatishingiz kerak. SHunday qilsangiz undoq bo'ladi. Qilmasangiz oqibati yomon bo'lishi aytiladi. Aslida bu narsalarning bari yolg'on hisoblanadi.

Darhaqiqat, islom dini ko'rsatmalarida ham naql qilingan biror xabarga ishonishdan avval uni tekshirib, aniqlab olish talab etiladi. Jumladan, Qur'oni karimda shunday deyiladi: **«Ey, mo'minlar! Agar sizlarga biror fosiq kimsa xabar keltirsa, sizlar (haqiqiy ahvolni) bilmagan holingizda biror qavmga aziyat etkazib qo'yib, (keyin) qilgan ishlaringizga pushaymon bo'lmasligingiz uchun (u xabarni) aniqlab (tekshiriB) ko'ringiz!»** (*Hujurot, 6*).

Bu haqida Qur'oni karimning yana bir oyatida insonlar uchun muhim ko'rsatma kelgan bo'lib, unda ham turli vositalar orqali olinayotgan xabar va ma'lumotlarga ko'r-ko'rona ergashishdan qaytariladi: **«(Ey, inson!) O'zing (aniq) bilmagan narsaga ergashma! CHunki quloq, ko'z, dilning har biri to'g'risida (har bir inson) mas'ul bo'lur (javob berur)»** (*Isro, 36*). Demak, inson ko'rgan, eshitgan har bir ma'lumotiga ishonishi, unga ergashishi oqibatida Alloh oldida ham so'raladi.

Payg'ambar Muhammad (alayhis-salom)dan rivoyat qilingan bir necha hadislarda ham shunday deyiladi: *«Xabarni tekshirish Allohdan, (unda) shoshqaloqlik qilish shaytondandir»*, deganlar (Imom Bayhaqiy rivoyati). SHuningdek, *Abu Hurayra (r.a.)dan rivoyat qilingan boshqa bir hadisda esa, Rasululloh (alayhis-salom): «Kishining yolg'onchi ekanligiga uning eshitgan har bir narsasini gapiraverishi kifoya qiladi»* deganlar (Imom Muslim rivoyati).

Ta'kidlash lozimki, internetda buzg'unchiliklarni targ'ib qiluvchi veb-saytlar, ijtimoiy tarmoqdagi guruhlar soni kun sayin ko'paymoqda. Turli yolg'on ma'lumotlar ko'paygan bir vaqtda to'g'ri va haqqoniy axborotni ajratish yo'llarini bilish lozim. Jumladan, bunday sharoitda ajdodlar tutgan yo'lni tanlash kerak.

Imom Buxoriy hazratlari hadislarining sahih, zaif va to'qimalarini ajratishda juda mohir bo'lganlari sir emas.

Rivoyat qilinishicha, Imom Buxoriy bir hadisning roviysi, ya'ni rivoyat qiluvchisini qidirib topadilar. Lekin roviy bir hayvonni quruq qo'l bilan aldab, qo'raga olib kirayotganini ko'rib, suhbatlashmasdan qaytadilar va undan hadis rivoyat qilmaylar.

Demak, har bir olingan ma'lumotni tekshirib, asosli yoki asossiz ekanini aniqlamay turib, o'sha ma'lumotga qarab ish tutish islom mohiyatiga ko'ra, shayton yo'lga kirish hamda yolg'onchi bo'lib qolish bilan barobar bo'ladi. Chunki bunda xabar tarqatayotgan kishining g'arazli maqsadini amalga oshirishiga zamin yaratib qo'yiladi.

YOshlarni turli xildagi yot g'oyalardan asrashda quyidagilarga alohida e'tibor qaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

Birinchidan, jamoatchilik fikrini chalg'itayotgan, vayronkor axborotlar tashqaridan kelayotganini nazarda tutib, muntazam ularga qarshi turish. Befarqlik va sukut saqlash kayfiyatiga barham berish.

Ikkinchidan, har qanday hujumkor va buzg'unchi g'oyaga qarshi o'z vaqtida, mo'ljalni aniq olib munosabat bildirish va bunda ehtirosiga berilmaslik, ortiqcha shov-shuvlarga yo'l qo'ymasdan vazminlik va bosiqlik, ayni paytda, uddaburonlik bilan kuchlik ta'sir o'tkazish usullarini qo'llash.

Turli guruhlar millatni yo'q qilish, ildizini qirqib tashlash maqsadida axborot tizimidan foydalanishga zo'r bermoqda. Mana shu jarayonda yoshlar o'zining aqliy salohiyatini ishga solib, o'zini o'zi himoya qilish va har qanday tajovuzlarga qarshi tura olish iqtidorini shakllantirishi lozim.

Oxirgi paytlarda internet tarmoqlarida har xil asossiz axborotlar, yoshlar ongiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan uydirma ma'lumotlar juda ko'p tarqatilmoqdaki, bularning ta'sirida yoshlar orasida bir-biriga nisbatan keskin adovatlar avj olishi kuzatilmoqda.

Unutmaslik lozimki, axborot xurujlari – biron shaxsga, muayyan tashkilot yoki davlatga qarshi yo'naltirilgan g'oyaviy ta'sir hisoblanadi. Uning asl maqsadi o'sha shaxs, tashkilot va davlatning tinchligini buzish hamda qora niyatiga etishdir.

YOshlarning barchasi internet tarmog'idan faqat ilm yo'lida foydalanmoqda desak, yanglishamiz. Afsuski, internetdan noto'g'ri, buzg'unchilik va behayolikka doir ma'lumotlarni olishda ham foydalanmoqda. Bu kabi noxush holatlardan so'ng yoshlar kelajakda qahri qattiq, mehrsiz, hayosiz bo'lib etishmaydi, deb hech kim kafolat berolmaydi.

Ma'lumki, ko'plab sayt va tarmoqlar katta mablag'lar evaziga filtirlab qo'yilgan va bu holatni ko'p davlatlarda kuzatish mumkin. Albatta, ta'qiqlar yoki filtr vositalari orqali odamlarni internet olamidagi turli kuchlarning xatarli tahdidlaridan himoya qilish juda qiyin.

SHunday ekan, dunyoning turli mintqa va hududlarida ro'y berayotgan ijtimoiy-siyosiy jarayonlar, ziddiyatli to'qnashuvlarga teran qarash hissini oshirish, har qanday ko'rinishdagi tahdidlarga qarshi ma'naviy-ma'rifiy ishlarni zamon talablari asosida tashkil etish, ayniqsa bu borada kelajagimiz hisoblangan yosh avlodni, bir so'z bilan aytganda har birimiz uchun muqaddas bo'lgan oilamizni din niqobi ostidagi yot g'oyalar ta'siridan asrash uchun bor kuch va imkoniyatlarimizni safarbar etish, bunda «fikrga qarshi fikr, g'oyaga qarshi g'oya, jaholatga qarshi ma'rifat bilan kurashish» har qachongidan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Mavzu bo'yicha savollar

1. Kibermakon tushunchasining mazmun-mohiyati haqida ma'lumot bering.
2. Din niqobi ostidagi mafkuraviy tahdidlar qanday shakllarda namoyon bo'lmoqda?
3. Nima uchun internet olamidagi buzg'unchilar asosan yoshlarni o'z to'rlariga ilintirmoqda?
4. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashda yoshlarda mafkuraviy immunitetni shakllantirishda qaysi jihatlar alohida e'tibor qaratish kerak?

Mustaqil ish topshiriqlari

1. Din niqobidagi mafkuraviy tahdidlarning namoyon bo'lish shakllari
2. YOshlarni internet va ijtimoiy tarmoqlardagi axborot xurujlaridan asrashning dolzarb muammolari.

Adabiyotlar

1. Diniy mutaassiblik: mohiyat, maqsadlar va oldini olish yo'llari / A.Hasanov va boshqalar. – Toshkent: Movarounnahr, 2013. – 160 b.
2. Qo'shaev U. Axborot iste'moli madaniyati. – Toshkent: «Extremum-Press» nashriyoti, 2013. – 44 b.
3. Tulepov A. Internetdagi tahdidlardan himoya. Mas'ul muharrir A.Hasanov. – Toshkent: Movarounnahr, 2016. - 672 b.
4. SHermammedov K., Karimov J., Najmiddinov J. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashning ma'naviy-ma'rifiy asoslari. – Toshkent: «Movarounnahr» nashriyoti, 2016. – 224 b.

3.1. SEMINAR MASHG'ULOTLARNI O'TKAZISH YUZASIDAN USLUBIY MATERIALLAR.

1-MAVZU. DINSHUNOSLIK FANIGA KIRISH

REJA:

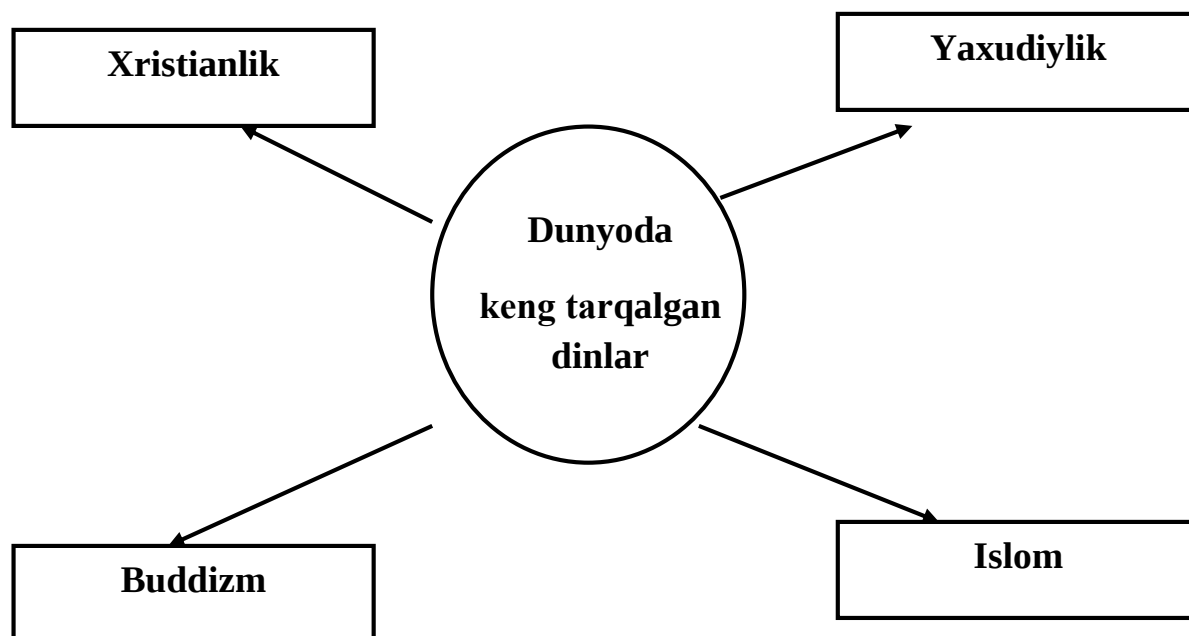
1. Dinshunoslik fanining maqsad va vazifalari.
2. Din va dinshunoslik atamalarining ta'rifi.
3. Dinshunoslik fanining yuzaga kelishi va tarixiy taraqqiyoti.
4. Dinning jamiyatdagi funksiyalari. Dinlarni tasniflash.

Dinshunoslik fanini o'qitishdan ko'zda tutilgan asosiy maqsad. Dinning jamiyatdagi funktsiyalari. Din ijtimoiy hodisa sifatida. Dinning paydo bo'lishi masalasi. Dinlar tasnifi. Din e'tiqod sifatida. Din va qonunning o'zaro munosabatlari. Dinga berilgan ta'riflar. Dinning jamiyatdagi vazifalari: kompensatorlik, integratorlik, regulyatorlik, legitimlovchilik. Dinlar tasnifi: urug'-qabila dinlari; milliy dinlar; jahon dinlari; monoteistik va politeistik dinlar.

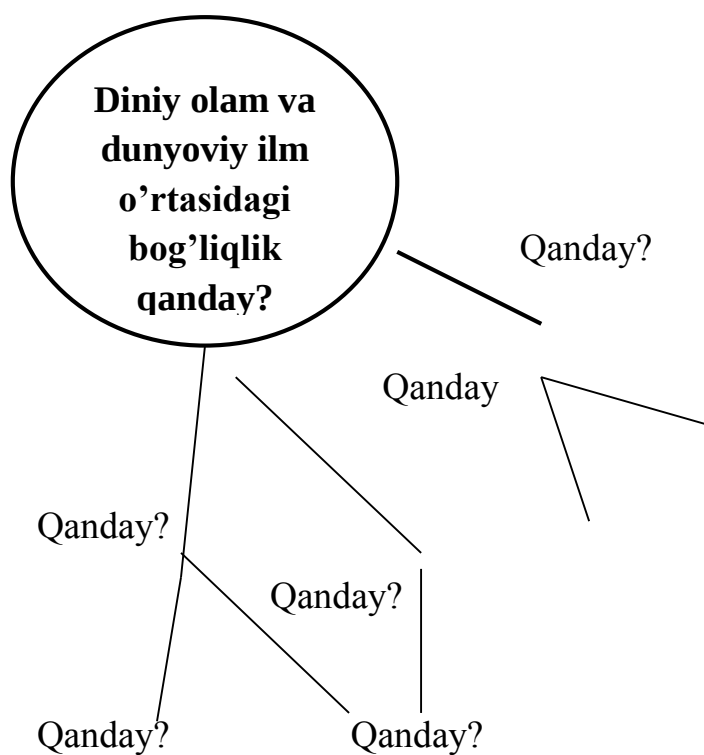
Tayanch so'z va tushunchalar:

- **E'tiqod** – Dunyoqarash. Biror dinga e'tiqod qilish – uni haq deb bilib, uning ta'limotini tan olish.
- **Qiyomat** – Bu dunyoning oxiri.
- **Politeizm** - Ko'pxudolik
- **Monoteizm** – Yakkaxudolik
- **Oxirat** – bu dunyo oxiriga etganidan keyin barcha qayta tirilib, qilgan amallariga yarasha mukofot yoki jazo oladigan ikkinchi hayot.
- **Farishta** – nurdan yaratilgan, nafs va xohishga ega bo'lmagan, faqatgina unga xudo tomonidan buyurilgan muayyan vazifalarni og'ishmay bajaradigan, insonlar ko'ziga ko'rinmaydigan maxluq.
- **Pozitivizm**- falsafada XIX asrning 30-yillarida vujudga kelgan, pozitiv fanlarni birdan-bir haqiqiy bilimlardir, deb e'tirof etgan oqim.

DUNYODA KENG TARQALGAN DINLAR

«QANDAY» ORGANAYZERINI TO'LDIRING

JADVALNI TO'LDIRING

Dinshunoslik fanining maqadi va vazifalari	Dinning jamiyatdagi funktsiyalari	Dinning ibtidoiy formalari

Mavzuni takrorlash uchun savollar:

1. Dinshunoslik fanini o'qitishdan ko'zda tutilgan asosiy maqsad?
2. Dinning jamiyatdagi asosiy funktsiyalari?
3. Diniy e'tiqod tushunchasi?
4. Dinning jamiyatdagi vazifalari?
5. Dinlar qanday tasniflarga bo'linadi?
6. Dinni o'rganishda qanday yondashuv turlarini bilasiz?
7. Dinlarning qanday turlarini bilasiz?
8. Hozirgi kunda O'zbekistonda dinga va diniy tashkilotlarga munosabat qanday?

Adabiyotlar

1. Dunyo dinlari tarixi. O'quv qo'llanma. –T., Toshkent islom universiteti nashriyot-matbaa birlashmasi, 2011.
2. Dinshunoslik asoslari. O'quv qo'llanma. –T., Toshkent islom universiteti nashriyot-matbaa birlashmasi, 2013.
3. Men A. Istoriya religii. – M.: 1994.
4. Peter Anters. Religii sovremennosti. Istoriya i vera. – M.: Progress–Traditsiya, 2001.
5. Radugin A.A. Vvedenie v religiovedenie: teoriya, istoriya i sovremennye religii. – M.: 1996.
6. Yablokov I.N. Osnovy religiovedeniya. – M. 1998.

2-MAVZU. O‘ZBEKISTONDA DAVLATNING DIN VA DINIY TASHKILOTLAR BILAN MUNOSABATI

REJA:

1. Davlat va din o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga solishning tiplari.
2. O‘zbekistonda vijdon erkinligini ta‘minlanishi.
3. O‘zbekistonda davlat va diniy tashkilotlar o‘rtasidagi munosabatlar.

Vijdon erkinligi – diniy erkinligi. Diniy ekstremizmga yo‘l qo‘ymaslik choralarni ko‘rish. Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar masalasi. BMTning ustavida vijdon erkinligining o‘z ifodasini topishi. Bu masalaning davlat, jamiyat va diniy tashkilotlar orasidagi munosabatlarning mustahkamlanishidagi ahamiyati. Mustaqillik va din. O‘zbekistonda amalda bo‘lgan turli diniy konfessiyalar. Diniy dunyoqarashning insoniyat hayotidagi o‘rni.

Tayanch so‘z va tushunchalar:

Diniy jamoa - Diniy tashkilotning boshlang‘ich shakli bo‘lib, diniy marosimlar va boshqa diniy faoliyatlar uchun unga birlashganlar.

Iymonli kishi - e‘tiqodli, o‘zining aniq maslagiga ega, taqvorod, hamiyatli, oriyatli, or-nomusli, sharm-hayoli, vijdonli, andishali, insofli, kamtarin, halol va pok, to‘g‘ri so‘z kabi fazilatlar sohibidir. Insoniylikning muhim shartlari – diyonatlilik, mehr-shafqatlilik, poklik va halollikning iymon tushunchasi o‘z ichiga oladi. Chunki faqat iymon sohibi bo‘lgan insondagina diyonat, mehr-shafqat, poklik va halollik bo‘ladi. Iymonsiz kishilardan uni kutish mumkin emas. Ana shu va boshqa fazilatlar bo‘lmagani uchun ham ba‘zi odamlarga nisbatan iymonsiz so‘zini ishlatamiz.

SHarm-hayo – iymonlilik belgisi sanaladi. SHarm – bu har bir odamning nojo‘ya, yomon hatti-harakatlardan o‘zini tiya olishi, uyalish hissi. Hadisi shariflarda aytilishicha, odam eng avvalo o‘zidan uyalishi kerak. Nojo‘ya, yomon qilmishi, hatti-harakati uchun o‘zidan uyalgan odam o‘zgaga ham nojo‘ya hatti-harakatni ravo ko‘rmaydi. O‘zidan uyalmagan odamda sharm bo‘lmaydi. Demak, sharm - odam o‘z nojo‘ya harakati uchun o‘z vijdoni, diyonati oldida javob berish hissi, desak bo‘ladi.

Hayo – bu o‘zbekcha uyat demakdir. Hayosiz, behayo deyilganda, uyatsiz ish qilganda xijolat chekmaydigan, odob-axloqsiz kishi tushiniladi. Hayo erkak kishiga nisbatan ayollarda tabiatan ko‘proq bo‘ladi. Erkak kishi bemalol aytadigan ba‘zi so‘zlarni ayollar turli andisha va uyalish tufayli ayta olmaydilar, hayo ularga yo‘l bermaydi. Hayoli bo‘lish, bu faqat uyatli so‘zlarni aytmaslikda emas. U bundan ham ko‘ra kengroq ma‘no va mazmunga ega. SHarm-hayoli bo‘lish insonni hayvon singari tubanlashib ketishdan saqlaydi. O‘z nojo‘ya hatti-harakatidan uyalish hissi faqat odamlargagina xos xususiyat. Farzandlarimizni

sharm-hayoli qilib tarbiyalash oiladan boshlanadi. U milliy tarbiyaning muhim jihatini tashkil etadi.

Or-nomus. Iymonli bo'lishning belgilaridan biri **or-nomus** hisoblanadi. **Or** qilish odamning o'ziga nomunosib yoki ep ko'rmagan ishdan, narsadan hijolat tortish, uyalish, uyat va nomus qilish tuyg'usidir. Or yana biror narsadan hazar qilishni ham bildiradi. **Oriyat** esa or-nomusdan tashqari izzat-nafs, qadr tuyg'usidir. Odatda oriyatli odamlar o'zlari va oilalarining tug'ishganlarining izzat-nafsi, qadri, hurmatini yuksak tutib, boshqalar tomonidan toptalishi, haqorat qilinishi va hurmatsizlanishiga loqaydlarcha qarab turmaydi, turolmaydi. **Nomus** – bu iffat, bokiralik ma'nolaridan tashqari kishining o'z mavqeini saqlash, ulug'lash va ardoqlash, xijolat tortish tuyg'usini, oila va ajdodlar sha'niga dog' tushirmaslik ma'nosini ifodalaydi. Ko'pincha, biror kishini uning oila a'zolarini, ajdodlarini nohaq haqoratlasalaru, u kishi bunga beparvo, loqaydlarcha tursa, undaylarga qarata or-nomus, oriyat bormi o'zi, deb xitob qilinadi. Bizning ota-bobolarimiz, xalqimiz qadimdan or-nomusli, oriyatli bo'lib kelgan, shuning uchun ular o'z yurtini, uning tuprog'ini, onalari va farzandlarini boshqa bosqinchilar tomonidan toptalishini o'zlari uchun or deb bilganlar. Ko'rinadiki, or-nomus, oriyat mohiyatida vatanparvarlik, xalqparvarlik tuyg'ulari yashirinib yotadi.

Mehr-shafqatlilik tushunchasi ham iymonning belgilaridan biri bo'lib, shaxs ma'naviyatining ajralmas fazilati hisoblanadi. **Mehr-shafqat** odatda etim-esir, qarovsiz qolgan qariyalar, g'ariblar, nogironlarga nisbatan moddiy va ma'naviy yordam ko'rsatish tuyg'usi, desak bo'ladi.

Kamtarlik – inson ichki ma'naviy dunyosini namoyon bo'lishidir. Agar insonning qonida qalbida yumshoqlik, saxovat, odoq-andisha, sharm-hayo, or-nomus, oriyat bo'lmasa ming harakat qilmasin, baribir odamlar ko'ziga kamtar bo'lib ko'rinsa olmaydi. Kamtarlik odamni bezaydi, obro'sini oshiradi, do'stlarini ko'paytiradi. O'zbek xalqi urf-odatida, milliy qadriyatlarimizda takabburlik qiluvchilar, firibgarlik, maqtanchoqlik, manmanlar keskin qoralanadi. Kamtarga kamol, manmanga zavol, degan o'gitlar behikmat emas. Tarixchi Xondamir "Mukomirul-axloq" kitobida "Boshingga takabburlik havasini keltirma. Chunki takabburlik bilan hech kim biror joyga etgan emas. Go'zallar zulfi kabi shikastalikni (kamtarlikni) odat qil, bu bilan har nafasda minglab ko'ngilni ovlaysan", - deb ko'rsatgan edi.

VIZUAL MATERIALLAR

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi “31-modda”

Hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlanadi. Har bir inson hohlagan dinga e'tiqod qilish yoki hech qaysi dinga e'tiqod qilmaslik – huquqiga ega. Diniy qarashlar majburan singdirishga vo'l qo'vilmavdi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi “57-modda”

“Konstitutsiyaviy tuzumni zo'rlik bilan o'zlashtirishni maqsad qilib qo'yuvchi respublikamizning suvereniteti, yaxlitligi va xavfsizligiga, fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklariga qarshi chiquvchi, urushni, ijtimoiy, milliy, irqiy va diniy adovatni ma'naviyatiga tajovuz qiluvchi, shuningdek harbiylashtirilgan birlashmalarning, milliy va diniy ruhdagi siyosiy partiyalarning hamda jamoat birlashmalarining tuzilishi va faoliyati taqiqlanadi”.

Mavzu bo'yicha savollar

1. Vijdon erkinligi nima va uning e'tiqod erkinligidan qanday farqlari mavjud?
2. Diniy tashkilot nima va uning boshqa jamaot tashkilotlaridan qanday farqlari bor?
3. Davlat va din o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solishning qanday metodlarini bilasiz?

Mustaqil ish topshiriqlari

1. O'zbekistonda davlat organlari bilan diniy tashkilotlarning o'zaro munosabatlari.
2. O'zbekistonda din davlatdan ajratilishining o'ziga xos jihatlari.
3. Diniy ibodat va marosimlarni ado etishning qonunchilik asoslari.
4. O'zbekiston Respublikasi «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida»gi (yangi tahrirdagi) Qonunining o'ziga xos jihatlari.
5. O'zbekistonda «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida»gi yangi tahrirdagi Qonunning qabul qilish zarurati.
6. O'zbekiston Respublikasi «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida»gi (yangi tahrirdagi) Qonunida davlat va din munosabatlarning tartibga solinishi.
7. Vijdon erkinligini himoya qiluvchi universal xalqaro normalar va ularning o'ziga xos jihatlari.
8. Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Din ishlari bo'yicha qo'mitaning maqsad va vazifalari.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2017.
2. «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonuni (O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1998 y., 5-6-son, 99-moddA)
3. Hasanboev O'. O'zbekistonda davlat va din munosabatlari: diniy tashkilotlar, oqimlar, mafkuraviy kurashning dolzarb yo'nalishlari. T.: Toshkent islom universiteti. 2014. –552 b.
4. Abduxoliqov S. Vijdon erkinligi: metodologiya muammolari. – T.: Fan, 1997. –302 b.
5. Yunusova A. Religiya i zakon (sbornik mejdunarodnyx dokumentov i zakonodatelnyx aktov Respubliki Uzbekistan). – T.: Toshkent islom universiteti. 2002. –240 s.
6. Ochildiev. A Diniy ekstremizm va terrorizimga qarshi kurashning ma'naviy-ma'rifiy asoslari. –T.: TIU nashriyot-matbaa birlashmasi, 2008. –246 b.

BBB jadvalini to'ldirish uchun tavsiyalar

1. Tayanch ibora va tushunchalar bilan tanishib chiqing.
2. BBB jadvalini to'ldirish uchun tayanch ibora va tushunchalarning tartib raqamidan foydalaning.

Bilaman

Bilishni istayman

Bilib oldim

3-MAVZU. MARKAZIY OSIYO DINLARI

REJA:

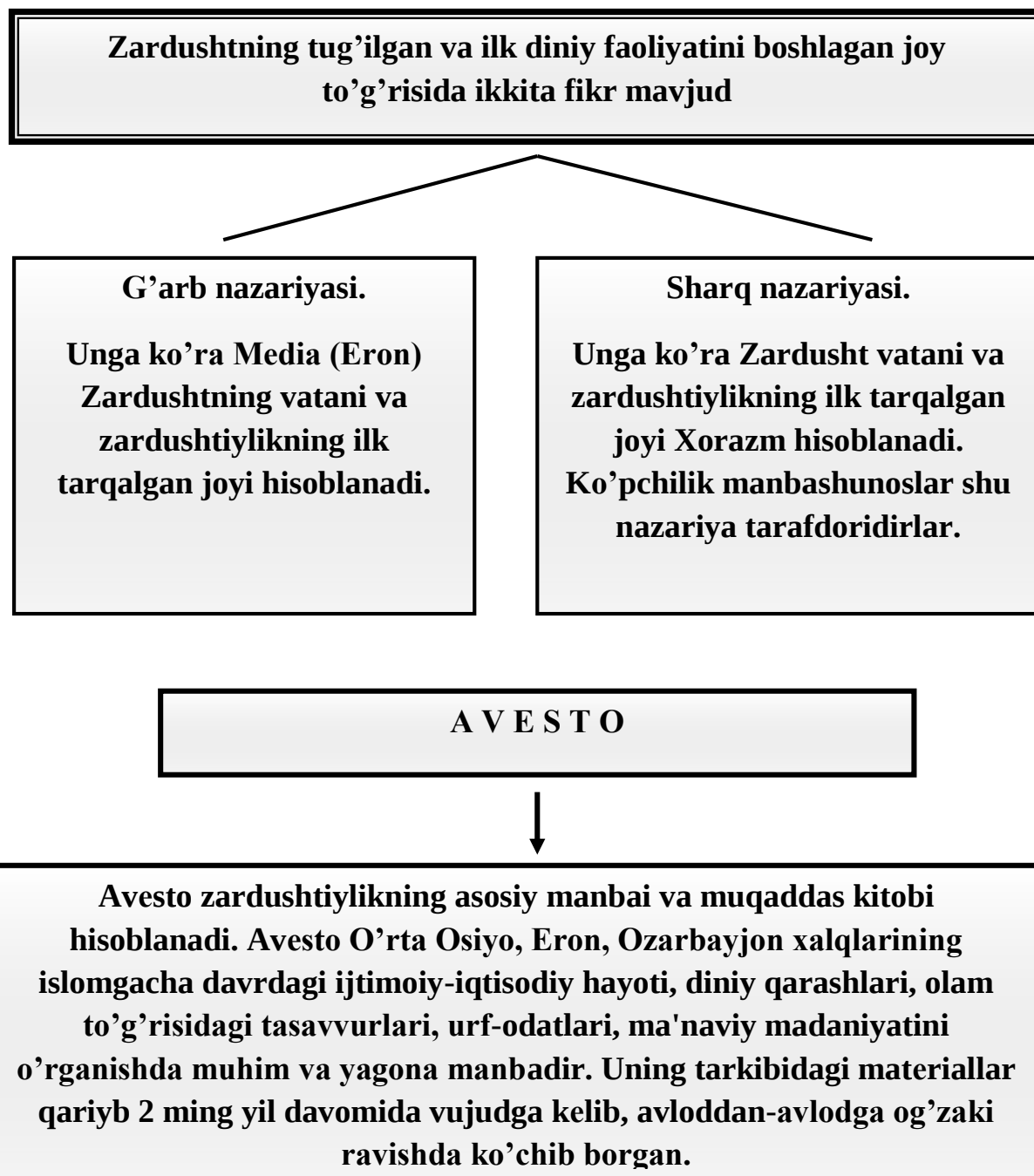
1. Markaziy Osiyo xalqlari qadimgi diniy e'tiqodlari: shomonlik, tangrichilik, moniylik.
2. Zardushtiylikning teologik tizimi.
3. Buxoro yahudiylari jamoasi tarixi.
4. Markaziy Osiyoda buddaviylik va Xristianlik.

Tayanch so'z va tushunchalar:

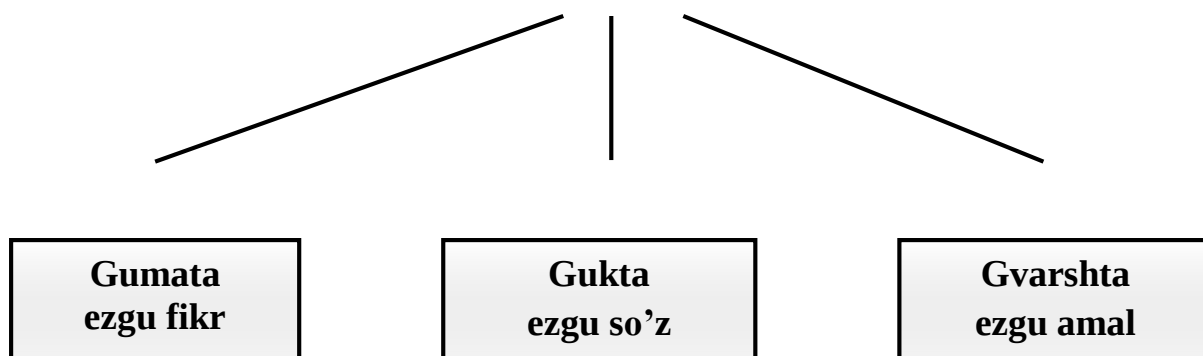
- **Aryanam Vayji** – Avestoda zikr qilingan Zardushtning vatani.
- **Zardusht** - Mil.av. VI-V asrlarda yashagan ilohiyotchi, faylasuf, shoir, payg'ambar. Zardushtiylik dinining asoschisi.
- **Axuramazda** – Zardushtiylikdagi eng oliy yaxshilik ilohi.
- **Axriman** – Zardushtiylikdagi yovuzlik ilohi.
- **Mitra**- Zardushtiylikdagi quyosh xudosi.
- **Atarxurra** – Zardushtiylikning muqaddas olovi.
- **SHopur** – 243-273 yillarda xukmdorlik qilgan Sosoniylar sulolasi xukmdori, Avestoning bizgacha etib kelgan nusxasini tartibga soldirgan.
- **Vishtaspa** – Zardushtiylikni qabul qilib, uning tarqalishida Zardushtga yaqindan yordam bergan Baqtriya podshosi.
- **Anaxita** – Zardushtiylikdagi ayollar ma'budasi.
- **Erxubbi** – Zardushtiylikdagi dengiz xudosi.
- **Glaxa** – yaxudiylardagi diniy, oilaviy va fuqarolik qonunlari majmui.
- **Kasta** – muayyan kasb bilan shug'ullanadigan, o'ziga xos turmush tarzi, urf-odatlar, an'analari, tartib-qoidalar va h.k. bilan o'zgalardan ajratilgan ijtimoiy guruh.
- **Tora** - Muso payg'ambarga nozil bo'lgan kitob.
- **Talmud** – Tavrotga yozilgan sharhlar to'plami.
- **Ravvin** - yahudiy din arbobi. U yahudiy jamoasi diniy va oilaviy masalalarida hakamlik qiladi.
- **Esseylar** – Qadimgi yahudiylardagi oqim.
- **Braxman** – Hindistondagi oliy kasta (tabaqa) vakili. Braxmanlik va hinduizmdagi din arbobi.
- **Veda** – Qadimgi Hindistonning shimolida yashagan xalqlarning muqaddas kitobi.
- **Krishna** – Hinduizmdagi e'tiborli xudolardan biri.
- **Konfutsiy** – Qadimgi Xitoy faylasufi va pedagogi, konfutsiychilikning asoschisi.
- **Dao** – Daosizm dinidagi oliy iloh.
- **Siddxartxa** – Buddaning shaxsiy ismi.

- **Budda** – Nurlangan, oliy haqiqatga erishgan. Buddaviylik asoschisi Siddxartxa Gautamaga berilgan nom.
- **Xinayana** – Buddaviylikning asosiy yoʻnalishlaridan biridir. Xinayana “kichik arava” maʼnosini anglatib, u diniy yoʻnalish sifatida mil.av. I asrda shakllangan.
- **Maxayana** – Buddaviylikdagi oqim.
- **Tripitaka** – Buddaviylikning muqaddas kitobi, “Uch savat donolik” maʼnosini anglatadi.
- **Vinaya – pitaka** – Tripitakaning rahbonylik odobi va xonaqoh nizomiga bagʻishlangan qismi.
- **Sutta – pitaka** - Tripitakaning din mazmuniga bagʻishlangan qismi.
- **Meditatsiya** – SHaxsning ruhiy faoliyatiga chuqur berilish holati. “Fikrlash, oʻylash”.
- **Nirvana** – Buddaviylik va jaynizm diniy falsafalariga koʻra, ruhning sansara kishanlaridan toʻla ozod boʻlishi va oliy maqomga erishish.
- **Bibliya** – Xristianlikni muqaddas kitobi.
- **Papa** – Katolik oqimining bosh ruhoniysi.
- **Ikona** – Xristianlikdagi avliyolar portreti tushirilgan rasmlar. Ular cherkovda ibodat buyumi boʻlib xizmat qiladi.
- **Miropolit** – Pravoslav cherkovining poytaxt shaharlardagi oliy ruhonylik unvoni.
- **Patriarx** – Ortodoksal cherkovdagi oliy diniy martaba boʻlib, undagi 14 ta avtokefal – mustaqil cherkovlar boshliqlari shu nom bilan ataladilar.
- **Episkop** – Koʻp xristian cherkovlarida – oliy ierarx. Barcha arxiereylarning umumlashgan nomi (patriarx, mitropolit, arxiepiskop).
- **Altar** – Xristian cherkovida ibodatxonaning mehrob va minbar oʻrnatilgan eng baland qismi.
- **Indulgentsiya** – katolik cherkovi tomonidan dindorlarga qilingan yoki qilinishi mumkin boʻlgan gunohlarni kechirish haqida beriladigan guvohnoma.

VIZUAL MATERIALLAR

ZARDUSHTIYLIKDA IMON 3 TA NARSAGA ASOSLANADI

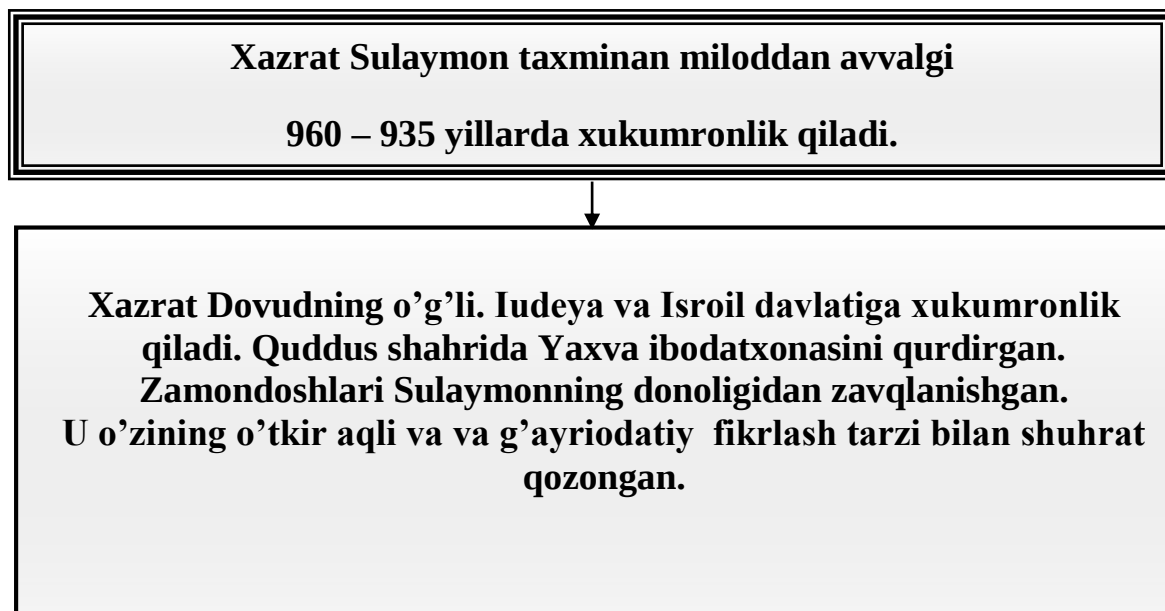

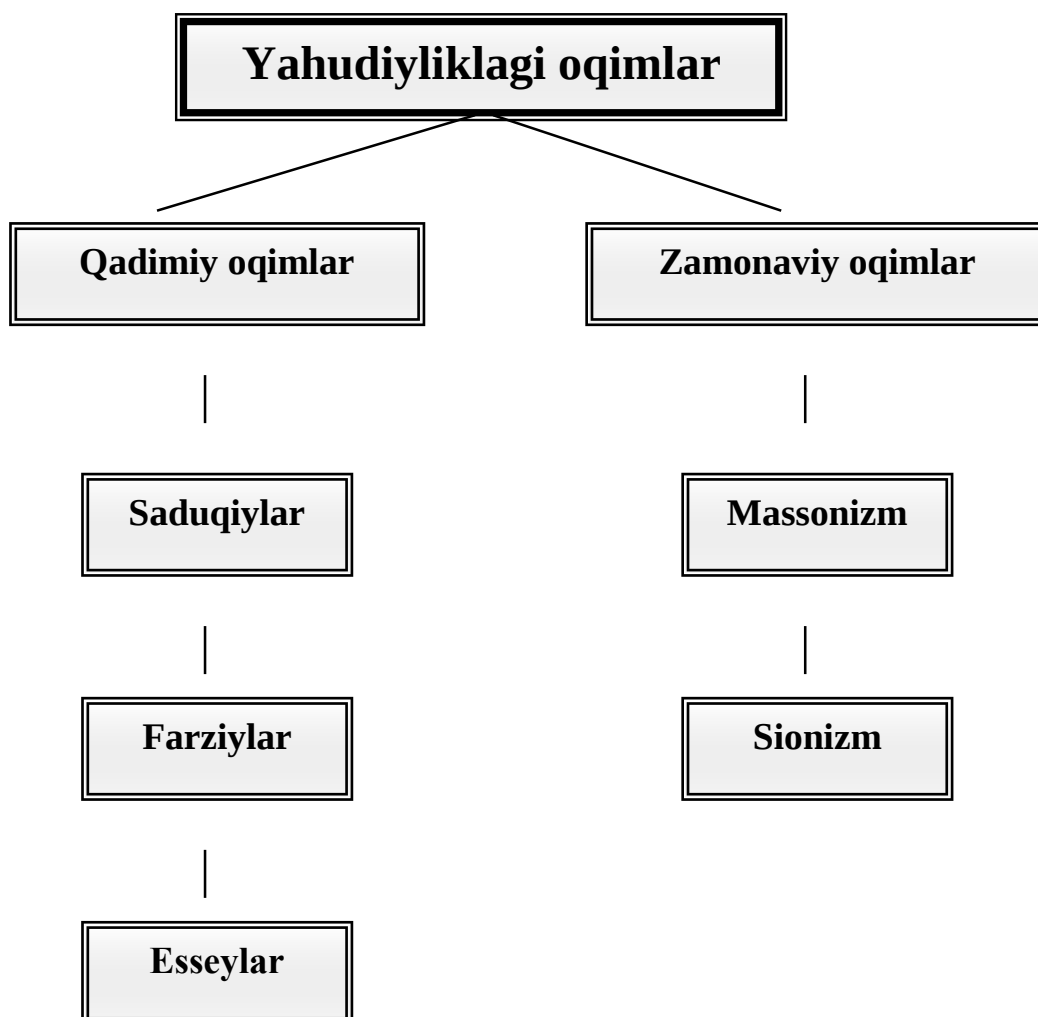
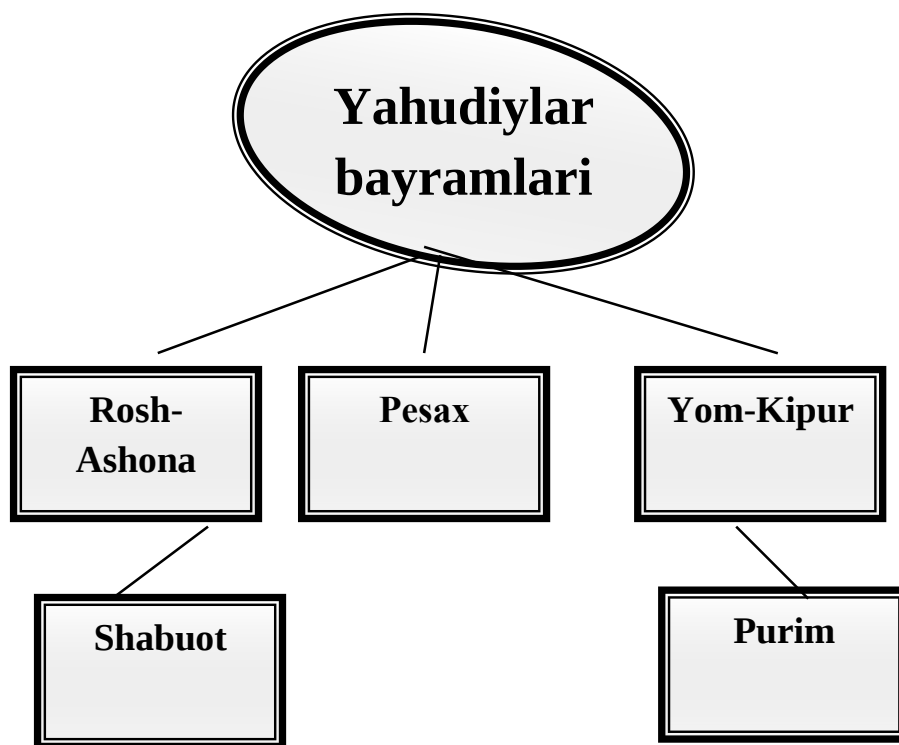
“T-SXEMA” JADVALINI TO’LDIRING

Zardushtiylik ta’limoti asoslari nimalardan tashkil topgan?

Ezgulik xudosi	Yovuzlik xudosi

BUXORO YAHUDIYLARI JAMOASI TARIXI

Muso Tur tog'ida Yahve bilan uchrashganda unga 10 ta lavhani tushirdi. Ularda ushbu din asosini tashkil qilgan 10 ta nasihat bor edi:

1. Yahvedan boshqani iloh deb bilmaslik

2. But, sanam va rasmlarga sig'inmaslik

3. Bekordan – bekorga Xudo nomi bilan qasam ichmaslik

4. Shanba kunini hurmat qilish va uni Xudo uchun bag'ishlash

5. Ota – onani hurmat qilish

6. Nohaq odam o'ldirmaslik

7. Zino qilmaslik

8. O'g'irlik qilmaslik

9. Yolg'on guvoxlik bermaslik

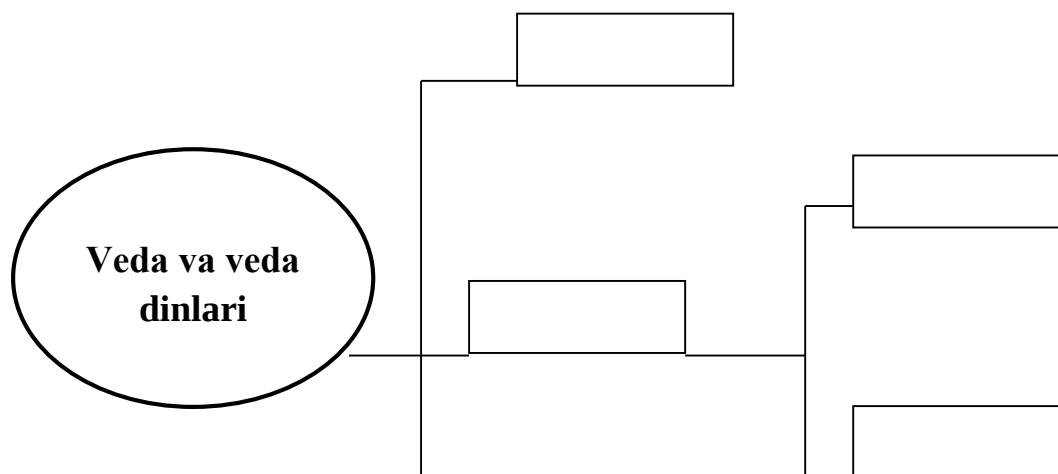

10. Yaqinlarning narsalariga ko'z olaytirmaslik

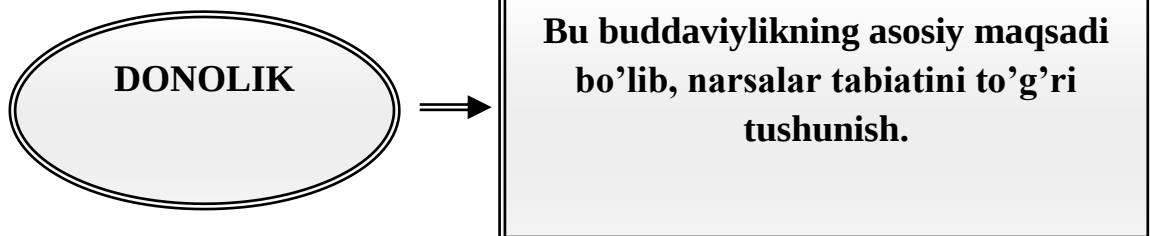
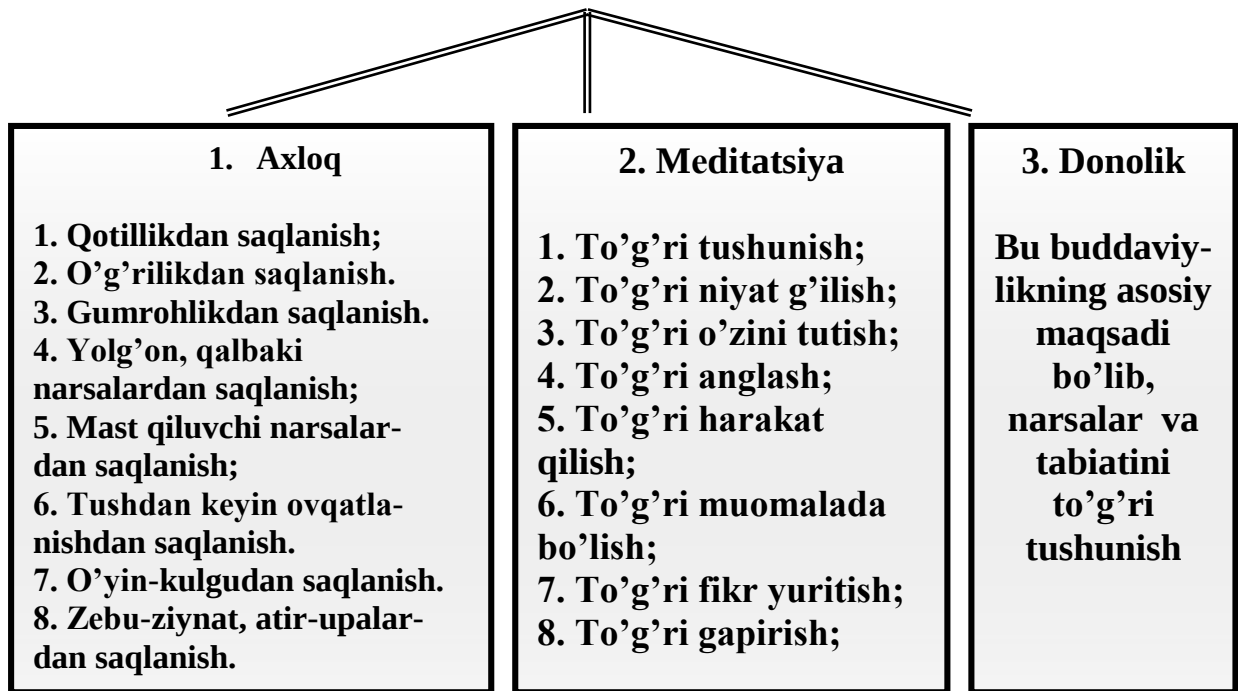

“Kaskad” texnikasi

Ushbu texnologiya g’oyalar tizimini ishlab chiqishga ko’mak beradi: Asosiy maqsadi: aniq va ijodiy fikrlash qobiliyatini faollashtirish.

Buddaviylik ta'limoti asosan uch amaliy qismdan iborat

A X L O Q

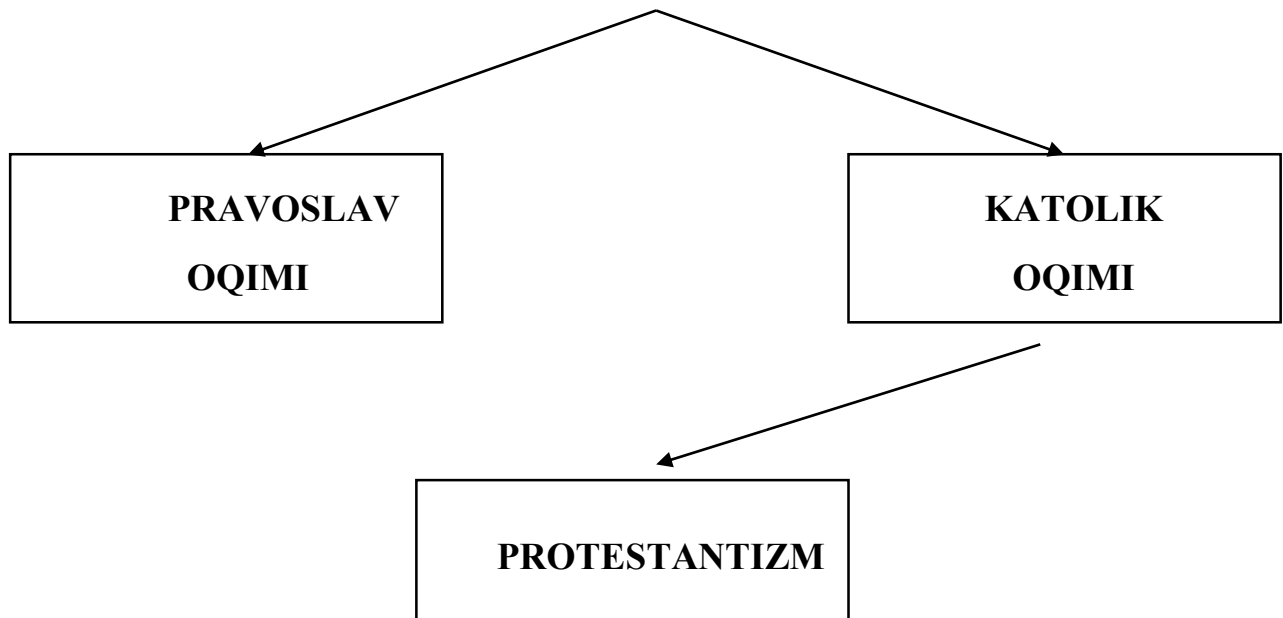
-
- The diagram shows a rectangular box containing a list of eight ethical guidelines, preceded by a downward-pointing arrow from the "A X L O Q" header.
- 1. Qotillikdan saqlanish;
 - 2. O'g'rilikdan saqlanish.
 - 3. Gumrohlikdan saqlanish.
 - 4. Yolg'on, qalbaki narsalardan saqlanish;
 - 5. Mast qiluvchi narsalardan saqlanish;
 - 6. Tushdan keyin ovqatlanishdan saqlanish.
 - 7. O'yin-kulgudan saqlanish;
 - 8. Zebu-ziynat, atir-upalardan saqlanish.

XRISTIANLIK DINI

Jahon dini bo'lib, unga 254 mamlakatning 2 milliard aholisi e'tiqod qiladi. Asoschisi Iisus Xristos (Iso Masih, Eshua Mashiax) taxminan milodiy 1-33 yillarda Falastinda yashab o'tgan.

XRISTIANLIK DINIDAGI OQIMLAR

XRISTIANLIK DININING PRAVOSLAV OQIMI

1. Konstantinopol

8. Rumin

2. Aleksandriya

9. Bolgar

3. Antioxiya

10. Kipr

4. Quddus

11. Ellada

5. Rus

12. Albaniya

6. Gruzin

13. Polsha

7. Serb

14. Chexoslovakiya

VENNA DIAGRAMMASI

Venna diagrammasi – vaziyatning 2 va 3 jihatlarni solishtirish, taqqoslash, qarama-qarshi qo'yish hamda ularni umumiy tarzda ko'rsatish uchun qo'llaniladi. Tizimli mushohada qilish, taqqoslash, solishtirish, tahlil va sintezni amalga oshirish ko'nikmalarini rivojlantiradi

KATOLIK OQIMIDA QONUNLASHTIRILGAN QOIDALARI

Barcha ruhoniylarning uylanmasligi

Diniy martabadan chiqishning mumkin emasligi

Kardinallar institutining mavjudligi

Papaning birlamchiligi

21 jahon Soborining tan olinishi

**Dunyoviy kishilar Injilni sharhlashining
mumkin emasligi**

Nikohning bekor qilishning mumkin emasligi

Mavzu bo'yicha savollar

1. Tangrichilik dinining vujudga kelishi haqida nimalarni bilasiz?
2. Tangrichilik qadimiy turkiylar hayotida qanday o'rin tutgan?
3. Zardushtiylik qachon va qaerda vujudga kelgan?
4. Zardushtiylik muqaddas manbasi qaysi va u haqida nimalarni bilasiz?
5. Moniylik dinining asoschisi haqida qanday qarashlar mavjud?
6. Moniylikning muqaddas manbalari haqida gapirib bering.
7. Buxoro yahudiylari O'rta Osiyoning asosan qaysi shaharlarida yashaganlar?
8. Yahudiylarning birinchi alohida mahallasi qachon va qaerda vujudga kelgan?
9. Buddaviylik qanday asosiy yodgorliklarini bilasiz?
10. Budda yodgorliklari asosan qaysi hududlardan topilgan?
11. Markaziy Osiyoda qanday xristianlik oqimlari mavjud bo'lgan?
12. Qanday mahalliy xristian cherkovlarini bilasiz?
13. Markaziy Osiyo jamiyati hayotida islomning o'ziga xos xususiyatlari nimada?
14. Markaziy Osiyoning qaysi buyuk faqihlarini bilasiz?

Mustaqil ish topshiriqlari

1. Zardushtiylikning kelib chiqishi haqidagi nazariyalarni atroflicha o'rganib, shu haqda kursdoshlaringizga ma'lumot bering.
2. Buddaviylikda muqaddas sanalgan unsurlar va ularni e'zozlash amallari haqida referat tayyorlang.
3. Shomonlikning bugungi kundagi qoldiqlari haqida gapirib bering.
4. Mavzu bo'yicha ko'rgazmali slayd tayyorlang (MS Power Point).

Adabiyotlar

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008.
1. Abu Rayhon Beruniy. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar // Tanlangan asarlar. - T., 1968.
2. Бартолд В.В. О хрицианцве в Туркецане в домонгольский период (по поводу семиреченских надписей) // Соч., т.2. ч.2. - М, 1964.
3. Евреи в Средней Азии. Прошлое и настоящее. - Санкт-Петербург, 1995.
4. Ishoqov M. Xalq dahosining qadimgi ildizlari va ilk kurtaklari. (Zardushtiylik, Zardusht va Avesto haqida) «Til va adabiyot ta'limi» jurnali, 1992. № 2.
5. Markaziy Osiyo dinlari tarixi / Mas'ul muharrir - SH.YOvqochev. – T.: Toshkent Davlat sharqshunoslik instituti, 2006.
6. Бойс М. Зороастрийцы. Верования и обычаи / Пер. с англ. И.М. Стеблин-Каменского. Послесл. Э.А. Грантовского. 2-е издание, исправленное. - Санкт-Петербург, 1994.
7. Снесарев.Г.П. Реликты домусулманских верований и обрядов узбеков Хорезма. – М.: 1969. – 241 с.
8. Сухарева О.А. Пережитки демонологии и шаманства у равнинных таджиков //Домусулманские верования и обряды в Средней Азии. – М.: Наука, 1975. – 340 с.
9. Yurtimiz allomalari. – T.: Nihol, 2014.
10. Movarounnahr allomalarining hadis ilmi rivojiga qo'shgan hissalar. Monografiya. / Mualliflar jamoasi. – T.: Movarounnahr, 2011. - 280 b.
11. Ashirov A. O'zbek xalqining qadimiy e'tiqod va marosimlari. - T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi. – 270 b.
12. Karomatov H. O'zbekistonda moziy e'tiqodlar tarixi. Monografiya. – T.: JIDU, 2008. – 664 b.

4-MAVZU. ISLOM TA'LIMOTI ASOSLARI

REJA:

1. Kalom ilmi.
2. Moturidiylik va ash'ariylik.
3. Moturidiylik kalom maktabi vakillari.
4. Islomda imon masalasi.

TAYANCH SO'Z VA TUSHUNCHALAR.

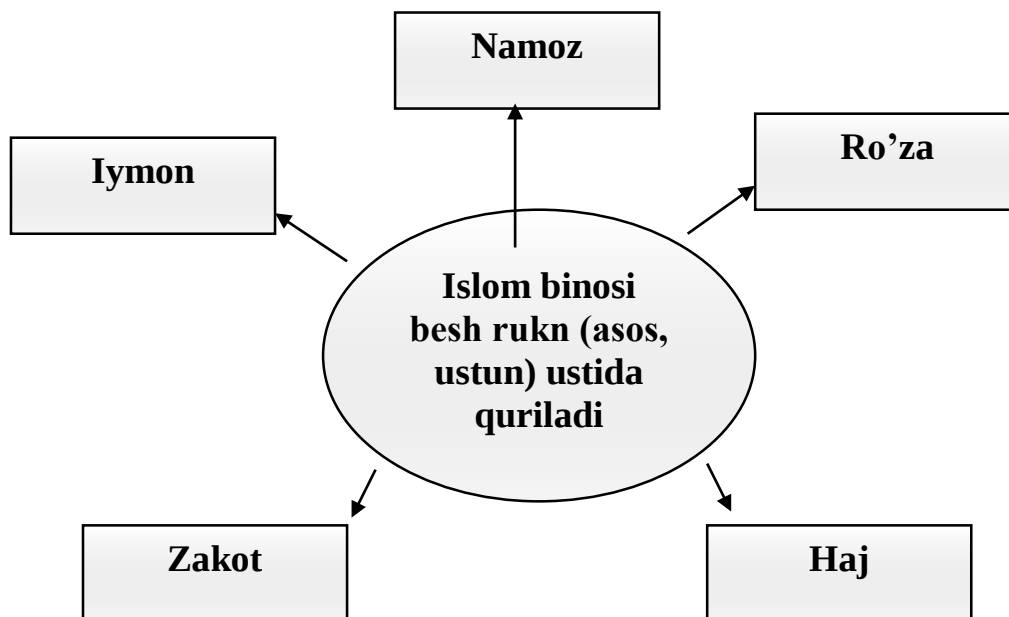
- **Qur'on** – Islom dinining muqaddas kitobi.
- **Xadis** – Muhammad a.s.ning aytgan so'zlari, qilgan ishlari haqidagi rivoyatlar.
- **Mushaf** – Qur'oni karimning nomlaridan biri.
- **Murshid** – Sufizm yo'liga kirganlarni hidoyatga boshlovchi ustoz, shayx.
- **Sahih** - Olimlar tarafidan ishonchli, to'g'ri deb topilgan hadis.
- **Sunnat** – Ilomda payg'ambar amallari.
- **Sura** – Qur'onni tashkil etuvchi qismlar. Qur'on jamlanish davrida ularning umumiy soni 114 ta deb belgilangan.
- **Tavakkul** – Tasavvuf ta'limotiga ko'ra, o'z irodasini Allohga ishonib topshirish.
- **Tafsir** – Qur'on oyatlariga o'ziga xos ravishda ma'no berish.
- **Sufiy** - Islomdagi mistik-asketik oqim vakili.
- **Faqih** - Fiqh ilmining bilimdoni
- **Fiqh** – shariat qonun-qoidalarini o'rganuvchi fan.
- **Muhaddis** - Hadislar bilan shug'ullanuvchi olim.
- **Johiliya** - (arab. «jahula»)-bilimsizlik ma'nosini bildiradi). Islomda «yagona Allohni tanimaslik» ma'nosini anglatadi. Arablarning islomdan oldingi hayoti.
- **Vasaniya** – Butparastlik.
- **Vahy** – iloh bilan insonlarning payg'ambarlar orqali muloqot yo'li.
- **Mushrik** – Ko'pxudolikda ayblangan odam.
- **Safo** – Makka shahrida Ka'ba yaqinidagi tepalik. Haj va umra qiluvchilar Safo va Marva tepaliklari orasida etti bor yugurishlari lozim.
- **Sahoba** – Payg'ambar bilan hamsuhbat ilk musulmonlar.
- **Al-Hajar al-asvod** - (arab. «Qora tosh») Ka'baning janubiy-sharqiy burchagida erdan 1,5 m balandlikda o'rnatilgan muqaddas tosh.
- **Ansorlar** - arab. yordam beruvchilar.
- **Arofah** - arab. tanimoq, bilmoq fe'lidan.
- **Arab istilosi** - islom dini paydo bo'lgan davrlarda arab lashkarlarining qo'shni mamlakatlarga dinni targ'ibot qilish uchun bostirib kirishi shunday deb atalgan.

- **As-sahih** - ishonchli ma'noni anglatadi. Dunyoga mashhur Imom Buxoriyning hadislarini shunday nomda-«Sahih Buxoriy» deb ataladi.
- **Ashuro** - (arab.-o'n kunlik)-shialarda o'tkaziladigan motam marosimlari kunlari.
- **Aqida** – (arab.-e'tiqod qilinadigan tushuncha)-dindorlar uchun majburiy hisoblangan, shak keltirmasdan e'tiqod qilinishi lozim bo'lgan diniy talablar.
- **Badaviylar** - (arab.-sahroi)-qadimda sahro va qumli erlarda yashagan arablarni shu nom bilan atashgan.
- **Baytulloh** - (arab.-Allohning uyi)-Islomda Makka shahridagi Ka'baga berilgan nom.
- **Vahy** - iloh bilan insonlarning payg'ambarlar orqali muloqat yo'li.
- **Vojib** - (arab.-majburiyat, burch)-shariat ahkomlari bo'yicha mamlakat hukmdori (xalifa, podsho)ning amrini bajarish musulmonlar uchun majbur ekanligini anglatadi.
- **«Vuqufi zamoniy»** - inson o'zi yashayotgan zamon, jamiyatda kechayotgan hadislardan vaquf bo'lishi.
- **«Vuqufi adadiy»** - insonga Alloh tomonidan umr, hayot bir marta berilishi, uni bir daqiqasini ham bekorga o'tkazmaslik.
- **«Vuqufiy qalbiy»** - har bir solih Alloh-taoloni qalbida saqlashi, ya'ni ichki qalb bilan zikr qilib yashashlari.
- **Jabroil** - islomda to'rt bosh farishtadan biri, diniy aqidaga ko'ra habar beruvchi farishta hisoblanadi.
- **«Juz»** - (arab.-jon solig'i)-dastlab arab xalifalikdagi, keyinchalik O'rta Osiyoda musulmon bo'lmagan fuqarolardan olinadigan jon solig'i.
- **«Zam-zam»** - Makka shahrida Ka'ba yaqinidagi buloq. Islomda Ka'bani va «Zam-zam» bulog'ini ziyorat qilish, qurbonlik qilish amalda «Zam-zam» buloq suvini xojilar va musulmonlar muqaddas hisoblab, uni iste'mol qiladilar.
- **Islom madaniyati** - islom dini paydo bo'lganidan keyin shakllangan va rivojlangan madaniyat.
- **Ilohiyot** – (arab.-xudo to'g'risidagi ta'limot) xudo, uning sifatlari belgilari va sifatlari to'g'risidagi diniy ta'limot.
- **Islom falsafasi** - Qur'oni karimga asoslangan falsafiy ta'limot.
- **Islom ma'naviyati** – islom ta'limotiga asoslangan urf-odat, marosimchilik, an'analar, odob – axloq noromalaridan iborat ma'naviy-madaniy tizim.
- **Ijmo'** – (arab.-yakdillik bilan qabul qilingan qaror)-islomda faqih va mujdahidlarining to'planib, yagona fikrga kelgan holda hukm chiqarishi.
- **Imom** – (arab. – oldinda turuvchi)-islom dinida musulmonlarning boshlig'i. Imom-xatib deb ham yuritiladi.
- **Isnod** - (arab.-aynan-«tayanch») –hadisshunoslikda qo'llanilgan tushuncha, har bir hadisning tarkibiy qismi.
- **Ka'batulloh** - (arab.–Ka'ba-kuB)-islom dinining eng muqaddas ibodatxonasi.

- **Madrasa** - (arab.-dars o'qitiladigan joy)-islomda o'rta va oliy diniy o'quv yurti.
- **Mu'taziliylar** - (arab.-ajralib chiqqanlar)-ilk islomda ilohiyot oqimlaridan birining tarafdorlari.
- **Mutakallimlar** - islomda din falsafasi – kalom tarafdorlari.
- **Makka** - Saudiya Arabistondagi shahar. Xijoz viloyatining ma'muriy markazi.
- **Madina** - (arab.-shahar) Madina an-nabiy-payg'ambar shahri.
- **Muxojirlar** - (arab.-ko'chib kelganlar)-islom tarixida Makkada dinni qabul qilib, 622 yilda Muhammad bilan birga ko'chib o'tgan musulmonlar.
- **Masjid** - musulmonlarning jamoa bo'lib, ibodat qiladigan joyi.
- **Mubah** - (arab. Umumiy, hech kimga taaluqli bo'lmagan)-shariat kategoriyasi.
- **Manba** - har qanday ilmiy yoki diniy yo'nalishlar, tadqiqotlarning asosi, ashyoviy-dalillar tizimi.
- **Mushaf** - (arab.-sahifalarni jamlanishi)-Qur'oni karim sahifalarini jamlab kitob holiga keltirilishi.
- **Qur'on**-(suryoniy «kerain»-«muqaddas yozuv») islom dinining muqaddas kitobi.
- **Qiyos**-islomda shariat manbalaridan biri. O'xshash masala orqali mantiqiy taqqoslash yo'li bilan hukm yoki fatvo chiqarish.

O'QUV VIZUAL MATERIALLAR

ISLOMDA IMONNING ETTI SHARTI BOR

1. Allohga

2. Farishtalarga

3. Muqaddas kitoblarga

4. Payg'ambarlarga

5. Oxiratga

6. Taqdirga

7. O'lgandan keyin tirilishga

QUR'ONNING NOMI VA SIFATLARI

“Kalomulloh” (Allohning so’zi), “Kitob” (Yozuv), “Furqon” (haq bilan botilni ajratuvchi), «Zikr» (Eslatma), “Tanzil” (nozil qilingan).
“Nur” (yorug’lik), “qudo” (hidoyat), “Muborak” (barakotli), “Mubin” (ochiq-ravshan), “Bushro” (xushxabar), “Aziz” (e’zozlanuvchi), “Majid” (ulug’) “Bashir” (bashorat beruvchi), “Nazir” (ogohlantiruvchi).

Qur'on (arab. O'qimoq, qiroat qilmoq) – musulmonlarning asosiy muqaddas kitobi.

Qur'on o'zidan oldin nozil bo'lgan barcha ilohiy kitoblarning ma'no, hikmat va ahkomlarini o'zida jamlaganiga ishorat bordir.

Qur'on Alloh taoloning Muhammad (s.a.v.)ga vahiy orqali nozil qilgan, tavotur ila naql qilingan, ibodatda o'qiladigan, ojiz qoldiruvchi kalomidir.

Mavzu bo'yicha savollar

- 1.Kalom, aqida, tavhid ilmlari nimani o'rganadi?
- 2.Moturidiylik va ash'ariylik yo'nalishlari qanday paydo bo'lgan?
- 3.Imon qanday ma'noni bildiradi?
- 4.Islom ta'limotida necha narsaga imon keltirish shart hisoblanadi?

Mustaqil ish topshiriqlari

- 1.Imom Moturidiy va uning qarashlari.
- 2.Kalom ilmi adabiyoti.
- 3.Qur'onda oxirat haqidagi oyatlar tahlili.
- 4.Hadislarda ilm olishga bo'lgan targ'ibot.

Adabiyotlar

1. Tulepov A. Islom va aqidaparast oqimlar. To'ldirilgan nashr. Mas'ul muharrir SHayx Abdulaziz Mansur. – Toshkent: SHarq, 2014. – 536 b.
2. Oqilov S. Kalom ilmi. – Toshkent: TIU nashriyot-matbaa birlashmasi, 2011. – 160 b.
3. Muhammad Anvar Badaxshoniy. Aqidatut-tahoviya sharhining talxiysi. – Toshkent: 2015. – 448 b.
4. Ochildiev O., Rahimjonov D., Muhamedov N. va boshq. Dinshunoslik asoslari (o'quv qo'llanma). – Toshkent: TIU nashriyot-matbaa birlashmasi, 2013. – 320 b.
5. Mo'minov A., Yo'ldoshxo'jaev H., Rahimjonov D., va boshq. Dinshunoslik. – Toshkent: Mehnat, 2004. – 296 b.
6. Abdullaev A., Hakimova N., Jo'raev SH., Karimov J. Imdan boshqa najot yo'q. – Toshkent: TIU nashriyot-matbaa birlashmasi, 2015. – 156 b.

5-MAVZU. ISLOMDAGI MAZHABLAR VA YO‘NALISHLAR

REJA:

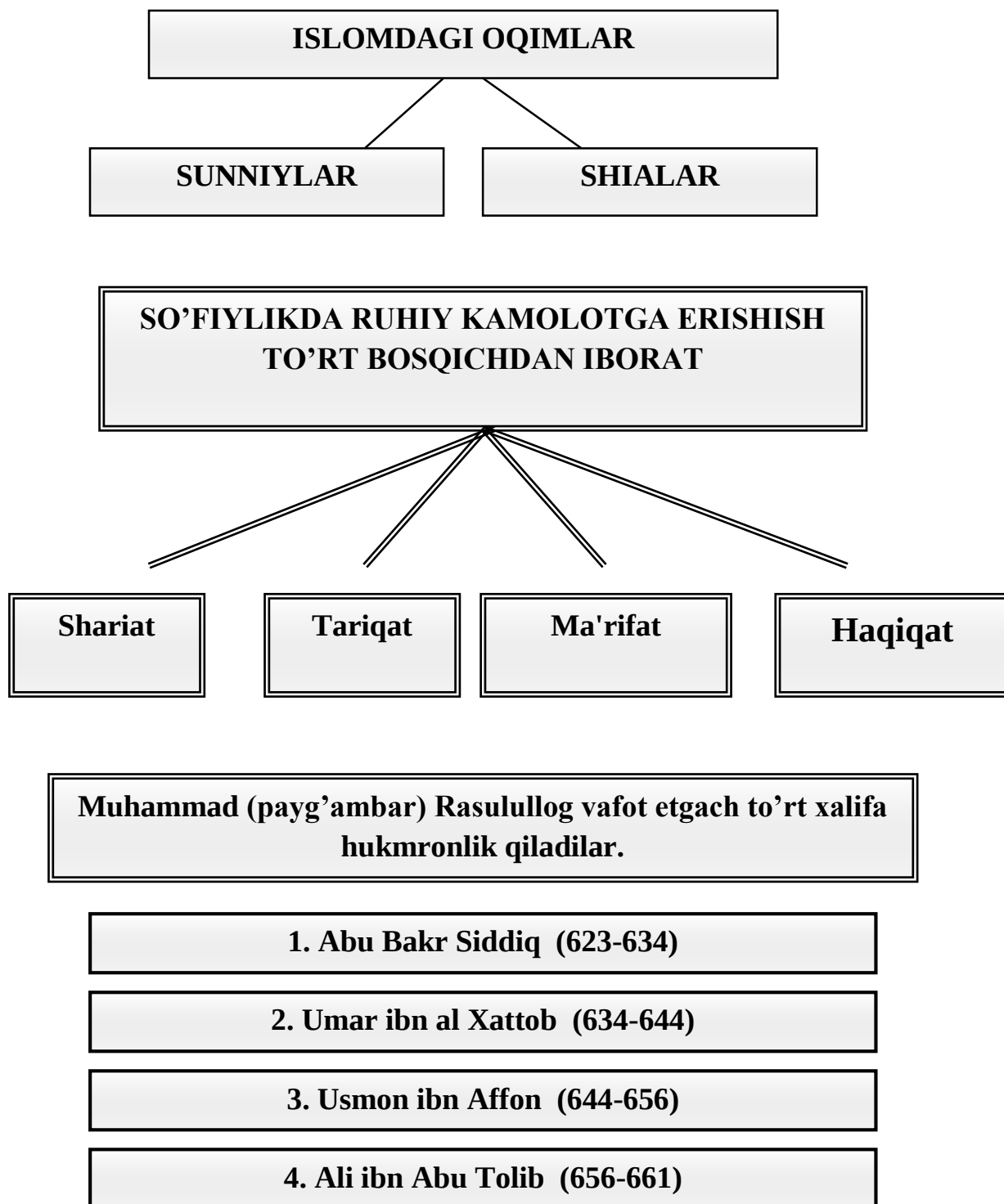
1. Islomda yo‘nalishlarning vujudga kelishi.
2. Fiqhiy mazhablarning paydo bo‘lishi.
3. Imom Abu Hanifa va hanafiylik mazhabi.
4. Mazhabsizlik va uning oqibatlari.

TAYANCH SO‘Z VA TUSHUNCHALAR.

- **«Molikiya mazhabi»** - islomdagi shariat mazhablaridan biri.
- **Mazhab** - (arab. «yo‘l») islomdagi shariat qoidalar tizimi va yo‘nalishi.
- **Muhaddis** - islomda hadisshunoslik ilmi bilan shug‘ullanuvchi olim.
- **Musnad** - (arab.-asoslangan, dalillangan)-hadis to‘plamlarining ilk turi.
- **«Muvatto»** - Ibn Molik asarining nomi.
- **Mujdahid** - (arab.-intiluvchi, harakat qiluvchi)-O‘rta asrlarda islomda ijtihod huquqiga ega bo‘lgan.
- **Mandub** - (arab.-tavsiya etilgan) shariatda bajarilishi lozim va savob deb etiladigan, lekin gunoh bo‘lmagan harakatlar.
- **Muboh** - (arab. Umumiy hech kimga taaluqli bo‘lmagan) shariatda ijozat berilmagan xatti-harakatlar.
- **Makruh** - (arab. – rad etilgan, qoralangan) shariatda qat’iyan taqiqlangan, ammo nomaqbul hisoblangan hatti-harakatlar.
- **Maxzura** - (arab.-man etilgan narsa) musulmonlar uchun qat’iy taqiqlangan xatti-harakatlar.
- **Ma’rifat** - ziyo tarqatish.
- **Oyat** - (arab. «belgi», «mo’jiza») Qur’on suralarini tashkil etuvchi qism, «jumlalar».
- **Payg‘ambar** - (fors.-payg‘am-xabar, bar-keltirmoq, xabar keltiruvchi) ilohiy kuchlardan vahy (ko‘rsatma) olgan shaxslar nomi.
- **Rukn** – (arab.-asos, ustun) islomda eng muhim 5 ta amaliy marosimchilik talablari rukn-arkoni ad-din deb ataladi.
- **Rasul** - (arab.-elchi) islomda Rasul Akram tushunchasi bo‘lib Muhammad (s.a.v.) Xudoning erdagi elchisi hisoblanadi.
- **Rizo** - qalbdan harakat qilish, qazo amriga taslim bo‘lish.
- **Sutxo‘rlik** - islomdan oldin arablarda pulni foiz hisobiga berib foydalanish. Bu islomda qat’iy qoralangan va taqiqlangan.
- **Tariqat** - shariatdagi to‘rt bosqichdan biri.

- **Tavba** - sufiylikda-qaytish, ya'ni kamolatga, axloqiy sifatlarga qaytish.
- **Tavakkul** - barcha ishlarni xudodan deb bilish, unga suyanish.
- **Fiqh** - (arab. «tushunish») shariat qonun-qoidalarini o'rganuvchi fan.
- **Faqih** - fiqh ilmining bilimdoni.
- **Xalifalik** - ilk islomdagi davlat tizimi.
- **Xijoz** - Makka yaqinidagi shaharning nomi.
- **Xaj** - musulmonlarning Makka va Madinaga safar qilib, islomning besh amaliy marosimchilik amallaridan birini ado etish, xaj amallarini bajarishdir.
- **Sunna** - islomda payg'ambar amallari, urf-odat, yaxshi xulq haqidagi rivoyatlar to'plami.
- **Suhuf** - (arab. «suhuf»-varaqa).
- **Sura** - (arab. «devor», «to'siq») Qur'onni tashkil etuvchi qismlar.
- **Sunniylik** - islomdagi yo'nalishlardan biri.
- **Sahoba** - (arab. «suhbat» so'zidan olingan) Islomda payg'ambarni ko'rgan, u bilan muloqatda bo'lgan har bir musulmon «sohobiy» deyilgan.
- **Tasavvuf** - islomda vujudga kelgan sufiylik ta'limoti yoki tasavvuf falsafasi deb ham yuritiladi.
- **Hanif** - islomdan oldingi davrda yakkaxudolikni targ'ibot qiluvchi kishi.
- **«Hanbaliya mazhabi»** - islomning sunniy yo'nalishidagi mazhablardan biri.
- **«Hanafiya mazhabi»** - islomdagi sunniy yo'nalishdagi to'rt mazhabdan biri.
- **Hadis**-(arab. «yangi; so'z») Muhammad payg'ambarning aytgan so'zlari, qilgan ishlari haqidagi rivoyatlar.
- **Hurfikrlilik** - fanda va dinda erkinfikrlilikni yoqlovchi oqim.
- **«SHofe'iya mazhabi»** - islomdagi sunniylik yo'nalishining mazhablaridan biri.
- **SHialik**-(arab. «shia»-partiyA) islomdagi yo'nalishlardan biri, Ali tarafdorlari.
- **SHariat**-islomdagi diniy-huquqiy qonun-qoidalar majmui.
- **YAsrib**-Madina shahrining oldingi nomi.
- **Qabila**-qadimgi urug'-qabilachilik davrida odamlar guruh-guruh bo'lib yashaganlar, katta va kichik qabila shaklini olganlar.
- **Qadriyatlar**-insoniyatning tarixan yuzaga keltirgan ma'naviy-madaniy boyliklari qadriyat hisoblanadi. Diniy qadriyatlar esa har bir dinning muqaddas kitoblari, ta'limotlari bilan bog'liq holda izohlanadi.

O'QUV VIZUAL MATERIALLAR

Mavzu bo'yicha savollar

1. Islomda ilk bo'linish qaysi yili bo'lib o'tgan?
2. Fiqhiy mazhablarning paydo bo'lishiga qanday omillar bo'ldi?
3. Imom Abu Hanifa kim va u qanday mazhabga asos soldi?
4. Mazhabsizlik da'vo qilayotgan buzuvchi qarashlarning qanday salbiy oqibatlari bor?

Mustaqil ish topshiriqlari

1. Islom tarixida ixtiloflar va ularning xalq etilishi.
2. Fiqhiy mazhablar tarixi.
3. Hanafiy mazhabi manbalari.
4. Salafiylik va uning tarixi.

Adabiyotlar

1. Tulepov A. Islom va aqidaparast oqimlar. To'ldirilgan nashr. Mas'ul muharrir SHayx Abdulaziz Mansur. – Toshkent: SHarq, 2014. – 536 b.
2. Aminov H., Primov S. Hanafiy fiqhi tarixi, manbalari va istilohlari. – Toshkent: TIU nashriyot-matbaa birlashmasi, 2011. – 160 b.
3. Muhammad Anvar Badaxshoniy. Aqidatut-tahoviya sharhining talxiysi. – Toshkent: 2015. – 448 b.
4. Ochildiev O., Rahimjonov D., Muhamedov N. Va boshq. Dinshunoslik asoslari (o'quv qo'llanma). – Toshkent: TIU nashriyot-matbaa birlashmasi, 2013. – 320 b.
5. Mo'minov A., Yo'ldoshxo'jaev H., Rahimjonov D., va boshq. Dinshunoslik. – Toshkent: Mehnat, 2004. – 296 b.
6. Abdullaev A., Hakimova N., Jo'raev SH., Karimov J. Ilmdan boshqa najot yo'q. – Toshkent: TIU nashriyot-matbaa birlashmasi, 2015. – 156 b.

6-MAVZU. MISSIONERLIK VA PROZELITIZM: TARIX VA BUGUN, TARG'IBOT USULLARI

REJA:

1. Missionerlik va prozelitizmning mazmun-mohiyati.
2. Missionerlik faoliyatida ijtimoiy tabaqalar bilan ishlash strategiyasi.
3. Diniy sektalar va ular faoliyatining oqibatlari.
4. Missionerlikka qarshi kurashning huquqiy-amaliy asoslari.

XALQARO XRISTIAN MISSIYALARI

Diniy missiya - xristianlikni boshqa diniy e'tiqoddagi kishilar orasida tarqatish hamda missionerlar qarorgohi hududida joylashgan cherkov, missioner-monaxlar yotoqxonasi, maktab-internat yoki ularning barchasining majmui.

Bugungi kunda Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasi mamlakatlarida missionerlikning muhim tarkibiy qismi sifatida ko'plab xalqaro xristian missiyalari faoliyat olib bormoqda.

Замонавий миссионерликнинг умумий хусусиятлари

- Конкрет мамлакатдаги ижтимоий-иқтисодий вазиятдан ғаразли мақсадлар йўлида фойдаланишга ҳаракат қилиш
- Халқаро нодавлат ташкилотлари мақомида фаолият юритиш
- Миссионерлик - ўзига хос бизнес, шахсий бойиш манбаи
- Миссионерлик - давлатлар ва сиёсий кучларнинг геосиёсий режаларига хизмат қиладиган сиёсий қурол

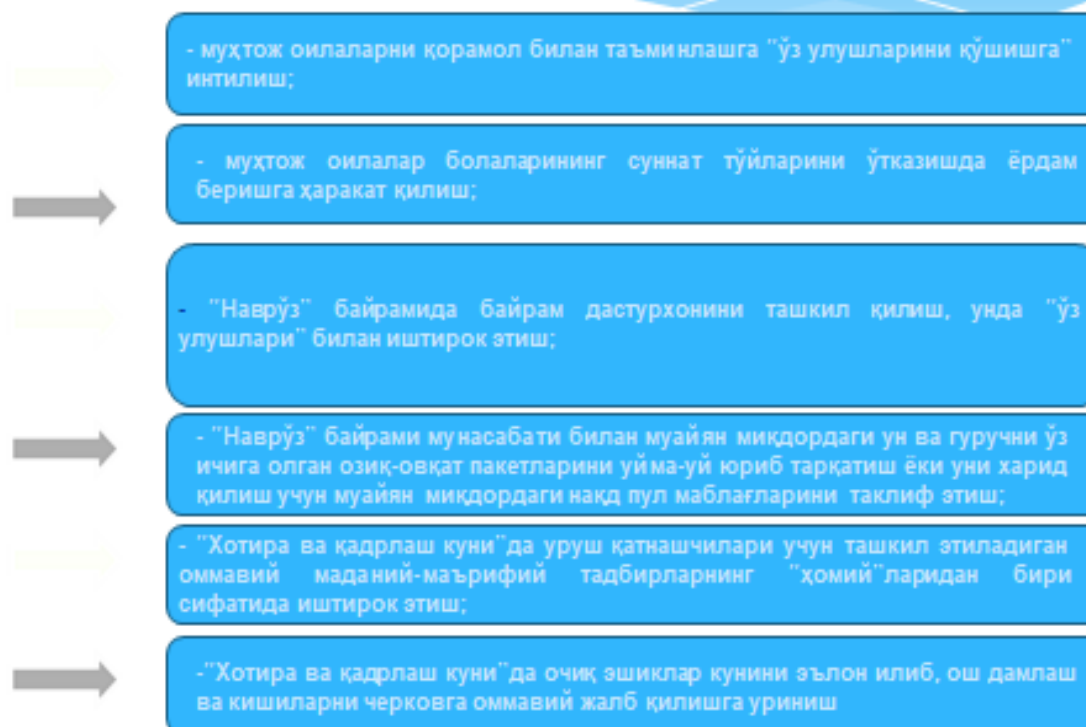
Иеговочилар миссионерлик фаолиятининг босқичлари

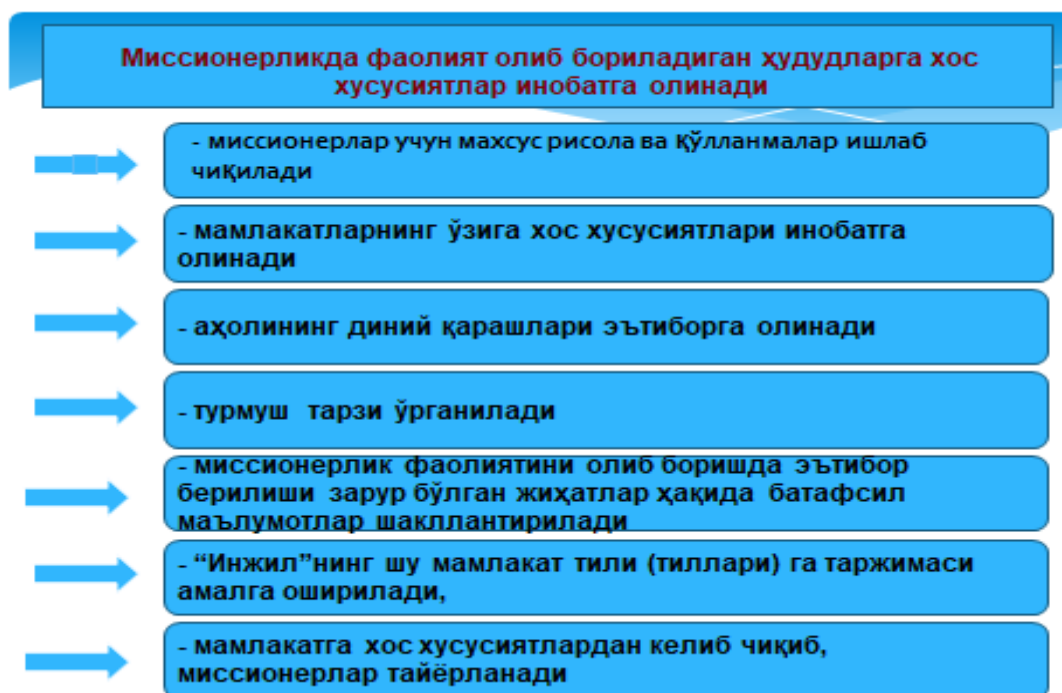
- ўз қарашларига заррача бўлса ҳам қизиқиш билдирган одамларни қидириб топиш ва сўнг уларни таълимотни қабул қилишга тайёрлаш;
- даъват қилинаётган одамнинг онгига "Библия" курслари ва унинг матнини ўрганиш орқали диний таълимотни сингдириш;
- прозелитларни сув билан чўқинтириш;
- уларни миссионерлик фаолиятига тайёрлаш.

Болалар орасида миссионерликни амалга оширишда эътибор бериладиган жиҳатлар

Миссионерларнинг мамлакатимизнинг ўзига хос хусусиятларига мослашиши

Мавзу bo‘yicha savollar

1. Missionerlik va prozelitizm so‘zlarining mazmun-mohiyati nimada?
2. Missionerlik tashkilotlari asosan qanday maqsadlarni ko‘zlaydi?
3. Zamonaviy sektalar tomonidan missionerlik faoliyatini olib borishda qanday uslublardan foydalanilmoqda?

Mustaqil ish topshiriqlari

1. Missionerlik va prozelitizm ma’naviy tahdid sifatida.
2. Missionerlikning vujudga kelish va rivojlanish tarixi.
3. Missionerlikka qarshi kurashda davlat va jamoat tashkilotlari, xususan mahallaning o‘rni.

Adabiyotlar

1. Missionerlik: kecha va bugun. - Toshkent: «Toshkent islom universiteti» nashriyot-matbaa birlashmasi, 2008. - 64 b.
2. SHermammedov K., Karimov J., Najmiddinov J. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashning ma’naviy-ma’rifiy asoslari. – Toshkent: «Movarounnahr» nashriyoti, 2016. – 224 b.
3. Missionerlik: mohiyat, maqsadlar, oqibatlar va oldini olish yo‘llari. - Toshkent: «Toshkent islom universiteti» nashriyot-matbaa birlashmasi, 2017. - 200 b. (A.Achildiev bilan hammualliflikdA).

7-MAVZU. DINIY EKSTREMIZM VA TERRORIZM: MAFKURA VA AMALIYOT, QARSHI KURASH STRATEGIYASI

REJA:

1. Ekstremizm, aqidaparastlik va mutaassiblikning mazmun-mohiyati.
2. Terrorizm tushunchasi va uning asosiy belgilari.
3. Islom niqobidagi ekstremizmning g'oyaviy ildizlari.
4. O'zbekiston Respublikasida diniy ekstremizm va terrorizm xavfini oldini olishning huquqiy asoslari.

TAYANCH SO'Z VA TUSHUNCHALAR:

- **Ekstremizm** - O'z maqsadi yo'lida haddan ortiq keskin tadbir-choralar ko'rishga tarafdorlik.
- **Diniy tashkilotlar** - Diniy jamoalarning eng yuqori rasmiy uyushmasi.
- **Konfessiya** - Din, diniy e'tiqod.
- **Mafkura** - G'oyalar tizimi.
- **Diniy jamoa** - Diniy tashkilotning boshlang'ich shakli bo'lib, diniy marosimlar va boshqa diniy faoliyatlar uchun unga birlashganlar.
- **Mazhab** - Islomdagi shariat qonunlari tizimi va yo'nalishlari.
- **Modernizm** - dinni hozirgi zamon voqealigiga moslashtirishni yoqlab chiquvchi oqim.
- **Vahhobiylik** - islomdagi diniy-siyosiy oqim.
- **Aqidaparastlik** - diniy aqidalarni asos qilib olib, kelishlar yangi va qolbigama'lum mafkuraviy tazyiqlar asosida singdirish.
- **«Akromiylar»** - 1996-1997 yillarda Andijonda tashkil topgan diniy guruh, rahbari Akrom Yo'ldoshevdir. U xizb-ut tahrirning etakchisi an-Nabahoniy g'oyalari asosida «Iymonga yo'l» risolasini yozgan.
- **«Al-Qoida»** - Afg'onistonda XX asr oxirgi choragida vujudga kelgan radikal guruhlar uyushmasi.
- **Al-Azhar** - Qohiradagi diniy va dunyoviy o'quv yurtlari kompleksi.

VIZUAL MATERIALLAR

«Al-Qoida» radikal guruhlar uyushmasi

"Demokratiya kufr nizomi, buni hayotga tatbiq qilib bo'lmaydi, xalifalikni tiklash bilan haqiqiy islomiy hayotni qaytarish mumkin", - deb da'vo qiladi.

DINIY EKSTREMIZM

Ko'pgina davlatlarda islom omilining o'sishi bilan dindan siyosiy niqob sifatida foydalanib ?okimiyatga intilish kuchayganligini ko'ramiz. Shu sababli ilmiy tilda diniy ekstremizm so'zi tez-tez ko'zga tashlanmoqda. Diniy ekstremizm – ekstremizmning din niqobida namoyon bo'lish shakli bo'lib, u mavjud muammolarni hal qilishda o'ta keskin chora-tadbirlarni, fikr-qarashlarni yoqlovchi nazariya va amaliyotni anglatadi. Diniy ekstremizm namoyon bo'lishiga ko'ra hududiy, mintaqaviy, xalqaro shakllarga bo'linadi. Bunday qarashlar juda qadimiy ildizlarga ega bo'lib, hech qachon chegara bilmagan, millat va hududni tan olmagan. Diniy ekstremizm barcha dinlar doirasida rivojlangan.

FUNDAMENTALIZM

"Fundamentalizm" atamasi ilk bor rasmiy ravishda 1908 yilda AQShning Kaliforniya shtati protestantlari tuzgan "Xristian dinining fundamental tushunchalari konferentsiyasi" tomonidan qo'llanilib Isoning tug'ilishi, qurbon bo'lishi, qayta tirilishi, ikkinchi bor kelishi va kitobning dastlabki sof holiga keltirilishi kabi ma'nolarni o'z ichiga oladi. Islom fundamentalizmi – sof islom asoslariga qaytish, an'anaviy islom aqidalariga rioya qilishga qaytish demakdir.

VAHHOBIYLAR

Dinni Payg'ambarimiz (s.a.v.) davridagi "asl holati"ga keltirish lozim, degan niqob ostida harakat qilib, shu yo'lda kurash olib boradilar. Vahhobiylikka Muhammad ibn Abdulvahhob (1703-1792) tomonidan asos solingan. U ulug' sahobalar qabriga qo'yilgan sag'ana toshlarni buzishni, qabrlarni ziyorat qilmaslikni, avliyolarga nazr qilmaslikni, tamaki chekmaslik, qahva ichmaslik, rasm chizmaslikni targ'ib qildi. U o'z da'vatlarini yoyishda ko'proq qilichga tayanar edi va Ibn Saud boshchiligida Saudiya Arabistonini birlashtirishga katta hissa qo'shdi.

«BLITS-SO'ROV» SAVOLLARIGA JAVOB BERING

Savollar	Javoblar
Fundamentalizm ilk bor qaysi din doirasida paydo bo'ldi?	
Diniy ekstremizm deganda nimani tushunasiz?	
Islomda qanday radikal oqim va guruhlar mavjud?	
Ekstremistik guruhlarining maqsadlari nimalardan iborat?	
Markaziy Osiyo mintaqasi da qaysi ekstremistik guruhlar o'z noqonuniy faoliyatini olib boradilar?	

Mavzu bo'yicha savollar

1. Ekstremizm, aqidaparastlik va mutaassiblik tushunchalarining mazmuni nima?
2. Terrorizmning mohiyati va uning xalqaro miqyos kasb etishining sabablari nimada?
3. Diniy mutaassiblikning ilk paydo bo'lishi qaysi davrga borib taqaladi?
4. Musulmon dunyosining diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurash tajribasining ahamiyatli jihatlari keltiring.

Mustaqil ish topshiriqlari

1. O'zbekistonda dinlararo bag'rikenglik va millatlararo totuvlikni ta'minlashning ustuvor vazifalari.
2. Diniy ekstremizm va terrorizmning jamiyat barqarorligiga tahdidi.

Adabiyotlar

1. Diniy mutaassiblik: mohiyat, maqsadlar va oldini olish yo'llari / A.Hasanov, O.YUsupov, K.SHeramuhamedov, U.G'afurov, J.Karimov. – Toshkent: Movarounnahr, 2013. – 160 b.
2. Tulepov A. Islom va aqidaparast oqimlar. To'ldirilgan nashr. Mas'ul muharrir SHayx Abdulaziz Mansur. – Toshkent: SHarq, 2014. – 536 b.
3. 3.Ildan boshqa najot yo'q / A.Abdullaev, N.Hakimova, SH.Jo'raev, J.Karimov. – Toshkent: «Toshkent islom universiteti» nashriyot-matbaa

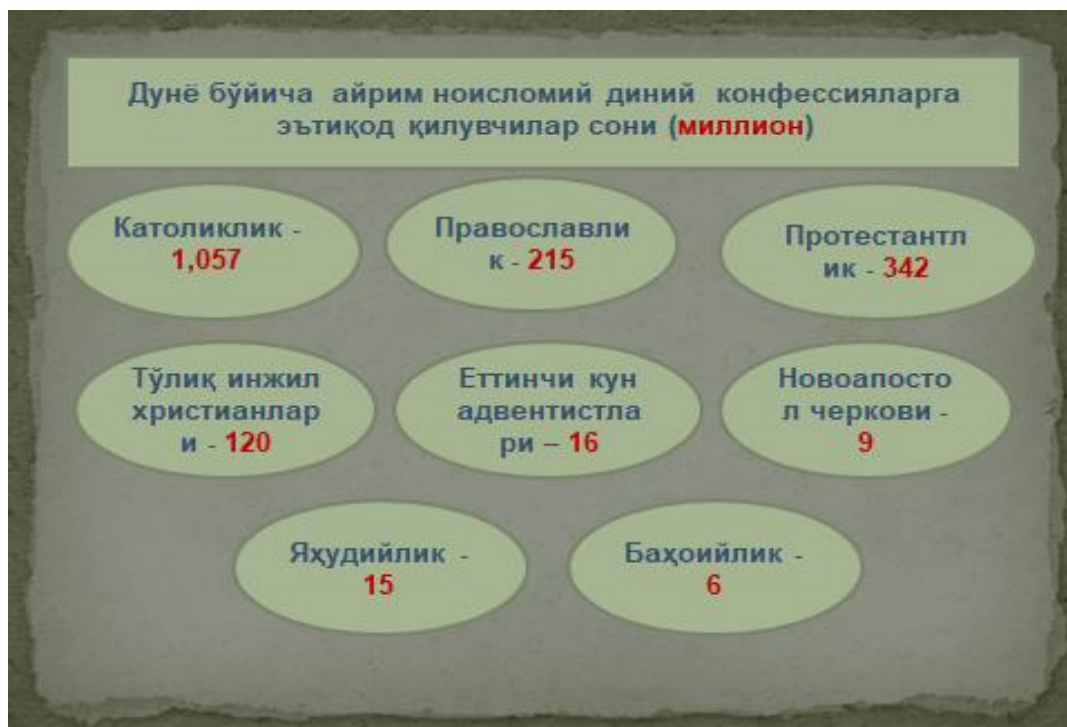
birlashmasi, 2015. – 156 b.

4. 4.Shermuhammedov K., Karimov J., Najmiddinov J. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashning ma'naviy-ma'rifiy asoslari. – Toshkent: «Movarounnahr» nashriyoti, 2016. – 224 b.

MAVZU. YANGI DINIY HARAKATLAR VA SEKTALAR

REJA:

- 1.Dunyoning konfessional manzarasi.
- 2.Soxta xristianlik harakatlari.
- 3.Islom dini doirasida yuzadagi diniy harakat va oqimlar.
- 4.Xalqaro Krishnani anglash jamiyati.
- 5.O'zbekistonda faoliyati aniqlangan norasmiy diniy jamoalar.

Mavzu bo'yicha savollar

1. «Konfessiya» atamasining mohiyati nimada?
2. «Sakta» so'zining mohiyati nimada?
3. Noan'anaviy diniy tashkilotlarning qanday xususiyatlariga ega?
4. Yangi diniy harakatlarning yuzaga kelishiga qanday omillar ta'sir ko'rsatadi?
5. Iegovo shohidlari qanday tashkilot?
6. Mormonlarning boshqa xristian yo'nalishlaridan asosiy farqi nimada?
7. Bahoiylarning qibласi qaysi shahar hisoblanadi?
8. Krishnani anglash jamiyatiga qachon va kim tomondan asos solingan?

Mustaqil ish topshiriqlari

1. «Konfessiya» va «Din» o'rtasidagi farqni ochib bering.
2. Dinlarning geografik tarqalishi haqida xaritalarni toping.
3. YADHning o'sib borishi tendensiyalari tahlili haqida ko'rgazmali slayd tayyorlang (MS Power Point).
4. Noan'anaviy dinlar yuzaga kelgan tarixiy va ijtimoiy- siyosiy omillarni atroflicha o'rganing va gapirib bering.
5. G'arbda yangi sektalarning paydo bo'lishi sabablarini tahlil qiling.
6. Islom dini doirasida yuzaga kelgan oqimlarga an'anaviy ulamolarning fikri haqida ilmiy ish tayyorlang.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. –T.: «O'zbekiston», 2017.
2. «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining qonuni (yangi tahriri) // O'zbekistonning yangi qonunlari, № 19. – T.: Adolat, 1998.
3. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashning ma'naviy-ma'rifiy asoslari. – T.: «Toshkent islom universiteti» nashriyot-matbaa birlashmasi, 2008.
4. Najmiddinov J. Missionerlik: kecha va bugun. - Toshkent: «Toshkent islom universiteti» nashriyot-matbaa birlashmasi, 2008.
5. Ochildiev A., Najmiddinov J. Missionerlik: mohiyat, maqsadlar, oqibatlar va oldini olish yo'llari. - Tosh kent: «Toshkent islom universiteti» nashriyot-matbaa birlashmasi, 2009.
6. Hasanboev O'. O'zbekistonda davlat va din munosabatlari: diniy tashkilotlar, oqimlar, mafkuraviy kurashning dolzarb yo'nalishlari.–T.:TIU, 2014. –552 b.

9-MAVZU. KIBERMAKONDA DIN OMILI

REJA:

1. Kibermakon tushunchasi va uning mazmun-mohiyati.
2. Axborot urushi va uning mazmuni
3. Din niqobidagi mafkuraviy tahdidlarning namoyon bo'lish shakllari.
4. Yoshlarni internet va ijtimoiy tarmoqlardagi axborot xurujlaridan asrashning dolzarb masalalari.

«KIBERMAKON» TUSHUNCHASI VA UNING MAZMUN-MOHIYATI

XXI asr axborot asri deb e'tirof etilayotgani bejiz emas. Insoniyat tarixida ma'lumotning muhimlik darajasi bu kabi yuqori cho'qqilarni zabt etmagan edi. Insonlarni yangi bilimlarni egallashga qiziqishi tobora ortib borayotgan globallashtirish jarayonida ijtimoiy ongning zaharlashga qaratilgan tajovuzlar, mamlakatning axborot boshqaruvini izdan chiqarishga urinishlar tobora ortib bormoqda. Bunda yoshlarning axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish madaniyatini yuksaltirish orqali ularda turli mafkuraviy tahdidlarga, xususan, diniy ekstremizm, terrorizm, «ommaviy madaniyat» va boshqa yot g'oyalarga qarshi mustahkam immunitetni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bunday jarayonlarni amalga oshirishda esa kibermakon qulay muhit manbaiga aylanib ulgurgan.

AXBOROT URUSHI VA UNING MAZMUNI

Insonlararo o'zaro munosabatlardagi har qanday ziddiyat – bu, axborotlar ziddiyatidir. Axborot har qanday qaror qabul qilish uchun eng muhim unsur bo'lib, u nafaqat, to'qnashuv paytida optimal xatti-harakatlarni amalga oshirish, balki, maqsadga yo'nalgan faoliyatni boshqarish imkonini beradi. Tizim mavjudligi va barbod bo'lishini belgilovchi omillaridan biri hisoblanadi. Qadim davrlardan buyon axborotni o'zaro urush va nizolar jarayonida hujum uyushtirish yoki himoyalash resursi sifatida talqin etishga urinishlar bo'lib keladi. Biroq hozirga kelib ilmiy doirada «axborot urushi» kategoriya sifatida rasmiylashdi. Bunday urushlarning mohiyatini anglashga doir metodologik yondashuvlar, nazariyalar shakllandi. Bunday sharoitda axborot dunyo sahnidagi tarixiy raqobat kechadigan sohaga aylanib, «axborot urushi» deb nomlanayotgan faol kurash shakli paydo bo'lmoqda.

Mavzu bo'yicha savollar

1. Kibermakon tushunchasining mazmun-mohiyati haqida ma'lumot bering.
2. Din niqobi ostidagi mafkuraviy tahdidlar qanday shakllarda namoyon bo'lmoqda?
3. Nima uchun internet olamidagi buzg'unchilar asosan yoshlarni o'z to'rlariga ilintirmoqda?

4. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashda yoshlarda mafkuraviy immunitetni shakllantirishda qaysi jihatlarga alohida e'tibor qaratish kerak?

Mustaqil ish topshiriqlari

1. Din niqobidagi mafkuraviy tahdidlarning namoyon bo'lish shakllari
2. YOshlarni internet va ijtimoiy tarmoqlardagi axborot xurujlaridan asrashning dolzarb muammolari.

Adabiyotlar:

1. Diniy mutaassiblik: mohiyat, maqsadlar va oldini olish yo'llari / A.Hasanov va boshqalar. – Toshkent: Movarounnahr, 2013. – 160 b.
2. Qo'shaev U. Axborot iste'moli madaniyati. – Toshkent: «Extremum-Press» nashriyoti, 2013. – 44 b.
3. Tulepov A. Internetdagi tahdidlardan himoya. Mas'ul muharrir A.Hasanov. – Toshkent: Movarounnahr, 2016. - 672 b.
4. SHermammedov K., Karimov J., Najmiddinov J. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashning ma'naviy-ma'rifiy asoslari. – Toshkent: «Movarounnahr» nashriyoti, 2016. – 224 b.

4. BAHOLASH MEZONLARI

Baholash usullari	Ekspress testlar, yozma ishlar, og'zaki so'rov, prezentatsiyalar
Baholash mezonlari	A'lo (86-100 ball) baholash uchun talabafan dasturida belgilangan mavzular yuzasidanyetarli bilimga ega bo'lishi; Fanga doir o'tilgan mavzular yuzasidan o'zining mustaqil fikriga ega bo'lishi va mustaqil pozitsiyasini bayon qila olishi; O'tilgan mavzular yuzasidan mustaqil ravishda maqolalar, esselar va referatlar yoza olishi kerak. Yaxshi (71-85 ball) baho olish uchun talaba fan dasturida belgilangan mavzular yuzasidanyetarli bilimga ega bo'lishi; Fanga doir mavzular yuzasidan qo'yilgan masalani mohiyatini tushinib, uni tahlil qila olishi kerak. Qoniqarli (55-70 ball) baho olish uchun talaba fan dasturida belgilangan mavzularnibayon qila olishi kerak. Qoniqarsiz (0-54 ball)baho talaba fan dasturida belgilangan mavzular yuzasidan yetarli bilimga ega bo'lmasahamda fanni o'zlashtirmaganligi uchun qo'yiladi.

ON va JN tartibi va mezonlari:

Kurs	Semestr	Maksimal ball	Fan soati	1-tur nazorat		2-tur nazorat			Jami N1+N2		YaN	Umumiy	
				JN 1	Mustaqil ta'lim	JN 2	ON	Mustaqil ta'lim	Maksimal	minimal	bali	Maksimal	Minimal
1	2	100	60	18	5	18	24	5	70	39	30,0	100	55,0

Yakuniy nazorat va umumiy baholash bo'yicha:

N1+N2		YAN			UB=YAN +N1+N2		Baholash					
Max	Min	ball	savol-lar soni	1ta savol uchun bali	max	mi n	a'lo		yaxshi		Qoniqarli	
							Max	Mi n	max	min	max	Min
70	39	30,0	3	10	100	55	100	86	85,0	71,0	70,0	55,0
							60	53	52	44	43	34

DINSHUNOSLIK FANIDAN MUSTAQIL TA'LIM MAVZULARI

1. Din niqobidagi mafkuraviy tahdidlarning namoyon bo'lish shakllari
2. YOshlarni internet va ijtimoiy tarmoqlardagi axborot xurujlaridan asrashning dolzarb muammolari
3. Dinshunoslik fanining yuzaga kelishi
4. Dinshunoslik fanining maqsad va vazifalari
5. Turli olimlar tomonidan dinga berilgan ta'riflar haqida ko'rgazmali slayd tayyorlang (MS Power Point).
6. O'zbekistonda davlat organlari bilan diniy tashkilotlarning o'zaro munosabatlari.
7. O'zbekistonda din davlatdan ajratilishining o'ziga xos jihatlari.
8. Diniy ibodat va marosimlarni ado etishning qonunchilik asoslari.
9. O'zbekiston Respublikasi «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida»gi (yangi tahrirdagi) Qonunining o'ziga xos jihatlari.
10. O'zbekistonda «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida»gi yangi tahrirdagi Qonunning qabul qilish zarurati.
11. O'zbekiston Respublikasi «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida»gi (yangi tahrirdagi) Qonunida davlat va din munosabatlarining tartibga solinishi.
12. Vijdon erkinligini himoya qiluvchi universal xalqaro normalar va ularning o'ziga xos jihatlari.
13. Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Din ishlari bo'yicha qo'mitaning maqsad va vazifalari.
14. Zardushtiylikning kelib chiqishi haqidagi nazariyalarni atroflicha o'rganib, shu haqda kursdoshlaringizga ma'lumot tayyorlash.
15. Buddaviylikda muqaddas sanalgan unsurlar va ularni e'zozlash amallari haqida referat tayyorlash.
16. SHomonlikning bugungi kundagi qoldiqlari haqida ma'lumotlar tayyorlash.
17. Markaziy Osiyo dinlari mavzusi bo'yicha ko'rgazmali slayd tayyorlash. (MS Power Point).
18. Imom Moturidiy va uning qarashlari.
19. Qur'onda oxirat haqidagi oyatlar tahlili.
20. Hadislarda ilm olishga bo'lgan targ'ibot.
21. Islom tarixida ixtiloflar va ularning xal etilishi.
22. Fiqhiy mazhablar tarixi.

23. Hanafiy mazhabi manbalari.
24. Salafiylik va uning tarixi.
25. Missionerlik va prozelitizm ma'naviy tahdid sifatida.
26. Missionerlikning vujudga kelish va rivojlanish tarixi.
27. Missionerlikka qarshi kurashda davlat va jamoat tashkilotlari, xususan mahallaning o'rni.
28. O'zbekistonda dinlararo bag'rikenglik va millatlararo totuvlikni ta'minlashning ustuvor vazifalari.
29. Diniy ekstremizm va terrorizmning jamiyat barqarorligiga tahdidi.
30. «Konfessiya» va «Din» o'rtasidagi farqni ochib bering.
31. Dinlarning geografik tarqalishi haqida ma'lumotlar bering.
32. Noan'anaviy dinlar yuzaga kelgan tarixiy va ijtimoiy- siyosiy omillarni atroflicha o'rganing va gapirib bering.
33. G'arbda yangi sektalarning paydo bo'lishi sabablarini tahlil qiling.
34. Islom dini doirasida yuzaga kelgan oqimlarga an'anaviy ulamolarning fikri haqida ilmiy ish tayyorlang.
35. Din niqobidagi mafkuraviy tahdidlarning namoyon bo'lish shakllari.
36. YOshlarni internet va ijtimoiy tarmoqlardagi axborot xurujlaridan asrashning dolzarb muammolari.

6. YAN, ON (JN) O'TKAZISH UCHUN SAVOLLAR VARIANTLARI

1. Dinshunoslik fanini o'qitishdan maqsad nima?
2. Dinshunoslik fanining rivojlanish bosqichlari haqida nimalarni bilasiz?
3. Dinshunoslik alohida fan sifatida qachon shakllangan?
4. Yevropalik ilk dinshunoslardan kimlarni bilasiz?
5. Dinshunoslikning qanday sohalari mavjud?
6. Dinga qanday ta'riflar berilgan?
7. Dinni o'rganishda qanday yondoshuv turlarini bilasiz?
8. Din jamiyatda qanday vazifalarni bajaradi?
9. Dinning regulyatorlik vazifasi deganda nimani tushunasiz?
10. Dinning kompensatorlik vazifasi nimalardan iborat?
11. Dinning integratorlik vazifasiga nimalar kiradi?
12. Vijdon erkinligi nima va uning e'tiqod erkinligidan qanday farqlari mavjud?
13. Diniy tashkilot nima va uning boshqa jamaot tashkilotlaridan qanday farqlari bor?

14. Davlat va din o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solishning qanday metodlarini bilasiz?
15. O'zbekistonda davlat organlari bilan diniy tashkilotlarning o'zaro munosabatlari.
16. O'zbekistonda din davlatdan ajratilishining o'ziga xos jihatlari.
17. Diniy ibodat va marosimlarni ado etishning qonunchilik asoslari.
18. O'zbekiston Respublikasi «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida»gi (yangi tahrirdagi) Qonunining o'ziga xos jihatlari.
19. O'zbekistonda «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida»gi yangi tahrirdagi Qonunning qabul qilish zarurati.
20. O'zbekiston Respublikasi «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida»gi (yangi tahrirdagi) Qonunida davlat va din munosabatlarning tartibga solinishi.
21. Vijdon erkinligini himoya qiluvchi universal xalqaro normalar va ularning o'ziga xos jihatlari.
22. Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Din ishlari bo'yicha qo'mitaning maqsad va vazifalari
23. Tangrichilik dinining vujudga kelishi haqida nimalarni bilasiz?
24. Tangrichilik qadimiy turkiylar hayotida qanday o'rin tutgan?
25. Zardushtiylik qachon va qaerda vujudga kelgan?
26. Zardushtiylik muqaddas manbasi qaysi va u haqida nimalarni bilasiz?
27. Moniylik dinining asoschisi haqida qanday qarashlar mavjud?
28. Moniylikning muqaddas manbalari haqida gapirib bering.
29. Buxoro yahudiylari O'rta Osiyoning asosan qaysi shaharlarida yashaganlar?
30. Yahudiylarning birinchi alohida mahallasi qachon va qaerda vujudga kelgan?
31. Buddaviylik qanday asosiy yodgorliklarini bilasiz?
32. Budda yodgorliklari asosan qaysi hududlardan topilgan?
33. Markaziy Osiyoda qanday xristianlik oqimlari mavjud bo'lgan?
34. Qanday mahalliy xristian cherkovlarini bilasiz?
35. Markaziy Osiyo jamiyati hayotida islomning o'ziga xos xususiyatlari nimada?
36. Markaziy Osiyoning qaysi buyuk faqihlarini bilasiz?
37. Kalom, aqida, tavhid ilmlari nimani o'rganadi?
38. Moturidiylik va ash'ariylik yo'nalishlari qanday paydo bo'lgan?

39. Imon qanday ma'noni bildiradi?
40. Islom ta'limotida necha narsaga imon keltirish shart hisoblanadi?
41. Imom Moturidiy va uning qarashlari.
42. Kalom ilmi adabiyoti.
43. Qur'onda oxirat haqidagi oyatlar tahlili.
44. Hadislarda ilm olishga bo'lgan targ'ibot.
45. Islomda ilk bo'linish qaysi yili bo'lib o'tgan?
46. Fiqhiy mazhablarning paydo bo'lishiga qanday omillar bo'ldi?
47. Imom Abu Hanifa kim va u qanday mazhabga asos soldi?
48. Mazhabsizlik da'vo qilayotgan buzuvchi qarashlarning qanday salbiy oqibatlari bor?
49. Islom tarixida ixtiloflar va ularning xalq etilishi.
50. Fiqhiy mazhablar tarixi.
51. Hanafiy mazhabi manbalari.
52. Salafiylik va uning tarixi.
53. Missionerlik va prozelitizm so'zlarining mazmun-mohiyati nimada?
54. Missionerlik tashkilotlari asosan qanday maqsadlarni ko'zlaydi?
55. Zamonaviy sektalar tomonidan missionerlik faoliyatini olib borishda qanday usullardan foydalanilmoqda?
56. Missionerlik va prozelitizm ma'naviy tahdid sifatida.
57. Missionerlikning vujudga kelish va rivojlanish tarixi.
58. Missionerlikka qarshi kurashda davlat va jamoat tashkilotlari, xususan mahallaning o'rnini.
59. Ekstremizm, aqidaparastlik va mutaassiblik tushunchalarining mazmuni nima?
60. Terrorizmning mohiyati va uning xalqaro miqyos kasb etishining sabablari nimada?
61. Diniy mutaassiblikning ilk paydo bo'lishi qaysi davrga borib taqaladi?
62. Musulmon dunyosining diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurash tajribasining ahamiyatli jihatlari keltiring.
63. O'zbekistonda dinlararo bag'rikenglik va millatlararo totuvlikni ta'minlashning ustuvor vazifalari.
64. Diniy ekstremizm va terrorizmning jamiyat barqarorligiga tahdidi.
65. «Konfessiya» atamasining mohiyati nimada?
66. «Sakta» so'zining mohiyati nimada?
67. Noan'anaviy diniy tashkilotlarning qanday xususiyatlarini mavjud?
68. Yangi diniy harakatlarning yuzaga kelishiga qanday omillar ta'sir

ko'rsatadi?

69. Iegovo shohidlari qanday tashkilot?
70. Mormonlarning boshqa xristian yo'nalishlaridan asosiy farqi nimada?
71. Bahoiylarning qiblasini qaysi shahar hisoblanadi?
72. Krishnani anglash jamiyatiga qachon va kim tomondan asos solingan?
73. «Konfessiya» va «Din» o'rtasidagi farqni ochib bering.
74. Dinlarning geografik tarqalishi haqida xaritalarni toping.
75. YADHning o'sib borishi tendensiyalari tahlili haqida ko'rgazmali slayd tayyorlang (MS Power Point).
76. Noan'anaviy dinlar yuzaga kelgan tarixiy va ijtimoiy- siyosiy omillarni atroflicha o'rganing va gapirib bering.
77. G'arbda yangi sektalarning paydo bo'lishi sabablarini tahlil qiling.
78. Islom dini doirasida yuzaga kelgan oqimlarga an'anaviy ulamolarning fikri haqida ilmiy ish tayyorlang.
79. Kibermakon tushunchasining mazmun-mohiyati haqida ma'lumot bering.
80. Din niqobi ostidagi mafkuraviy tahdidlar qanday shakllarda namoyon bo'lmoqda?
81. Nima uchun internet olamidagi buzg'unchilar asosan yoshlarni o'z to'rlariga ilintirmoqda?
82. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashda yoshlarda mafkuraviy immunitetni shakllantirishda qaysi jihatlarga alohida e'tibor qaratish kerak?
83. Din niqobidagi mafkuraviy tahdidlarning namoyon bo'lish shakllari
84. YOshlarni internet va ijtimoiy tarmoqlardagi axborot xurujlaridan asrashning dolzarb muammolari

Dinshunoslik fanidan I JN va II ON savollar

1. Dinshunoslik fanini o'qitishdan maqsad nima?
2. Dinshunoslik fanining rivojlanish bosqichlari haqida nimalarni bilasiz?
3. Dinshunoslik alohida fan sifatida qachon shakllangan?
4. Evropalik ilk dinshunoslardan kimlarni bilasiz?
5. Dinshunoslikning qanday sohalari mavjud?
6. Dinga qanday ta'riflar berilgan?
7. Dinni o'rganishda qanday yondoshuv turlarini bilasiz?
8. Din jamiyatda qanday vazifalarni bajaradi?
9. Dinning regulyatorlik vazifasi deganda nimani tushunasiz?
10. Dinning kompensatorlik vazifasi nimalardan iborat?

11. Dinning integratorlik vazifasiga nimalar kiradi?
12. Vijdon erkinligi nima va uning e'tiqod erkinligidan qanday farqlari mavjud?
13. Diniy tashkilot nima va uning boshqa jamaot tashkilotlaridan qanday farqlari bor?
14. Davlat va din o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solishning qanday metodlarini bilasiz?
15. O'zbekistonda davlat organlari bilan diniy tashkilotlarning o'zaro munosabatlari.
16. O'zbekistonda din davlatdan ajratilishining o'ziga xos jihatlari.
17. Diniy ibodat va marosimlarni ado etishning qonunchilik asoslari.
18. O'zbekiston Respublikasi «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida»gi (yangi tahrirdagi) Qonunining o'ziga xos jihatlari.
19. O'zbekistonda «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida»gi yangi tahrirdagi Qonunning qabul qilish zarurati.
20. O'zbekiston Respublikasi «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida»gi (yangi tahrirdagi) Qonunida davlat va din munosabatlarining tartibga solinishi.
21. Vijdon erkinligini himoya qiluvchi universal xalqaro normalar va ularning o'ziga xos jihatlari.
22. Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Din ishlari bo'yicha qo'mitaning maqsad va vazifalari
23. Tangrichilik dinining vujudga kelishi haqida nimalarni bilasiz?
24. Tangrichilik qadimiy turkiylar hayotida qanday o'rin tutgan?
25. Zardushtiylik qachon va qaerda vujudga kelgan?
26. Zardushtiylik muqaddas manbasi qaysi va u haqida nimalarni bilasiz?
27. Moniylik dinining asoschisi haqida qanday qarashlar mavjud?
28. Moniylikning muqaddas manbalari haqida gapirib bering.
29. Buxoro yahudiylari O'rta Osiyoning asosan qaysi shaharlarida yashaganlar?
30. Yahudiylarning birinchi alohida mahallasi qachon va qaerda vujudga kelgan?
31. Buddaviylik qanday asosiy yodgorliklarini bilasiz?
32. Budda yodgorliklari asosan qaysi hududlardan topilgan?
33. Markaziy Osiyoda qanday xristianlik oqimlari mavjud bo'lgan?
34. Qanday mahalliy xristian cherkovlarini bilasiz?

35. Markaziy Osiyo jamiyati hayotida islomning o'ziga xos xususiyatlari nimada?
36. Markaziy Osiyoning qaysi buyuk faqihlarini bilasiz?
37. Kalom, aqida, tavhid ilmlari nimani o'rganadi?
38. Moturidiylik va ash'ariylik yo'nalishlari qanday paydo bo'lgan?
39. Imon qanday ma'noni bildiradi?
40. Islom ta'limotida necha narsaga imon keltirish shart hisoblanadi?
41. Imom Moturidiy va uning qarashlari.
42. Kalom ilmi adabiyoti.
43. Qur'onda oxirat haqidagi oyatlar tahlili.
44. Hadislarda ilm olishga bo'lgan targ'ibot.
45. Islomda ilk bo'linish qaysi yili bo'lib o'tgan?
46. Fiqhiy mazhablarning paydo bo'lishiga qanday omillar bo'ldi?
47. Imom Abu Hanifa kim va u qanday mazhabga asos soldi?
48. Mazhabsizlik da'vo qilayotgan buzuc qarashlarning qanday salbiy oqibatlari bor?
49. Islom tarixida ixtiloflar va ularning xal etilishi.
50. Fiqhiy mazhablar tarixi.
51. Hanafiy mazhabi manbalari.
52. Salafiylik va uning tarixi.

Dinshunoslik fanidan II JN va II ON savollar

1. Missionerlik va prozelitizm so'zlarining mazmun-mohiyati nimada?
2. Missionerlik tashkilotlari asosan qanday maqsadlarni ko'zlaydi?
3. Zamonaviy sektalar tomonidan missionerlik faoliyatini olib borishda qanday uslublardan foydalanilmoqda?
4. Missionerlik va prozelitizm ma'naviy tahdid sifatida.
5. Missionerlikning vujudga kelish va rivojlanish tarixi.
6. Missionerlikka qarshi kurashda davlat va jamoat tashkilotlari, xususan mahallaning o'рни.
7. Ekstremizm, aqidaparastlik va mutaassiblik tushunchalarining mazmuni nima?
8. O'zbekistonda noislomiy konfessiyalar
9. Diniy ekstremizm, fanatizm, fundamentalizm muayyan ashaddiy mutaassib (fanatik) unsurlarning faoliyati mafkurasi.
10. Sobiq sovetlardan keyingi makonda diniy omilning faollashuvi.

11. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida milliy va diniy ruhdagi siyosiy partiyalar tuzishning taqiqlanishi.
12. Diniy ekstremizmga qarshi kurashishda yoshlarga milliy g'oyalarini singdirishning ahamiyati.
13. O'zbekistonda aqidaparstlikning o'ziga xos ko'rinishda namoyon bo'lishi.
14. Aqidaparastlikka berilib qolmaslik uchun diniy bilimlarga ega bo'lishning zarurligi.
15. O'zbekiston hukumatining diniy insonparvarlik g'oyalarining rivoji uchun olib borayotgan ishlari.
16. Vahobiylik – XVIII asrda Arabiston yarim orolida vujudga kelgan diniy-siyosiy oqim.
17. «Hizbut-tahrir» diniy siyosiy partiyasi va uning maqsadi.
18. «Akromiylar» guruhi va uning kelib chiqishi.
19. Terrorizmning mohiyati va uning xalqaro miqyos kasb etishining sabablari nimada?
20. Diniy mutaassiblikning ilk paydo bo'lishi qaysi davrga borib taqaladi?
21. Musulmon dunyosining diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurash tajribasining ahamiyatli jihatlarini keltiring.
22. O'zbekistonda dinlararo bag'rikenglik va millatlararo totuvlikni ta'minlashning ustuvor vazifalari.
23. Diniy ekstremizm va terrorizmning jamiyat barqarorligiga tahdidi.
24. «Konfessiya» atamasining mohiyati nimada?
25. «Sekta» so'zining mohiyati nimada?
26. Noan'anaviy diniy tashkilotlarning qanday xususiyatlarini mavjud?
27. Yangi diniy harakatlarning yuzaga kelishiga qanday omillar ta'sir ko'rsatadi?
28. Iegovo shohidlari qanday tashkilot?
29. Mormonlarning boshqa xristian yo'nalishlaridan asosiy farqi nimada?
30. Bahoiylarning qiblasini qaysi shahar hisoblanadi?
31. Krishnani anglash jamiyatiga qachon va kim tomondan asos solingan?
32. «Konfessiya» va «Din» o'rtasidagi farqni ochib bering.
33. Dinlarning geografik tarqalishi haqida xaritalarni toping.
34. YADHning o'sib borishi tendensiyalari tahlili haqida ko'rgazmali slayd tayyorlang (MS Power Point).
35. Noan'anaviy dinlar yuzaga kelgan tarixiy va ijtimoiy-siyosiy omillarni atroflicha o'rganing va gapirib bering.
36. G'arbda yangi sektalarning paydo bo'lishi sabablarini tahlil qiling.

37. Islom dini doirasida yuzaga kelgan oqimlarga an'anaviy ulamolarning fikri haqida ilmiy ish tayyorlang.
38. Kibermakon tushunchasining mazmun-mohiyati haqida ma'lumot bering.
39. Din niqobi ostidagi mafkuraviy tahdidlar qanday shakllarda namoyon bo'lmoqda?
40. Nima uchun internet olamidagi buzg'unchilar asosan yoshlarni o'z to'rlariga ilintirmoqda?
41. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashda yoshlarda mafkuraviy immunitetni shakllantirishda qaysi jihatlarga alohida e'tibor qaratish kerak?
42. Din niqobidagi mafkuraviy tahdidlarning namoyon bo'lish shakllari
43. Yoshlarni internet va ijtimoiy tarmoqlardagi axborot xurujlaridan asrashning dolzarb muammolari

Dinshunoslik fanidan oraliq nazorat

1-VARIANT

1. Dinshunoslik fani o'qitishdan ko'zda tutilgan asosiy maqsad.
2. Buddaviylik ta'limoti.
3. Ilk «suhuf» - Qur'on oyatlarining jamlanishi.

Dinshunoslik fanidan oraliq nazorat

2-VARIANT

1. Dinning jamiyatdagi funksiyalari.
2. Buddaviylik manbalari.
3. Xalifa Usmon ibn Affon davrida Qur'onning kitob holiga keltirilishi.

Dinshunoslik fanidan oraliq nazorat

3-VARIANT

1. Din - ijtimoiy hodisa sifatida.
2. Budda SHakya Muni hayoti va ta'limoti.
3. Hadis. Al-hadis an-nabaviy. Al-hadis al-qudsiy.

Dinshunoslik fanidan oraliq nazorat

4-VARIANT

1. Dinning paydo bo'lishi masalasi.
2. Buddaviylikning Markaziy Osiyodaga tarqalishi (V-VIII asrlar).
3. Hadislar islom dinining Qur'ondan keyingi manbai.

Dinshunoslik fanidan oraliq nazorat

5-VARIANT

1. Din - e'tiqod sifatida.
2. Buddaviylik g'oyalarining boshqa dinlarga ta'siri.
3. Hadislarni yig'ish (talab al-ilm) va jamlash (VIII-IX asrlar).

Dinshunoslik fanidan oraliq nazorat

6-VARIANT

1. Din va qonunning o‘zaro munosabatlari
2. Buddaviylikning maxayana, xinayana va lamaizm va boshqa oqimlari.
3. Mashhur muhaddislar. Imom al-Buxoriy – buyuk muhaddis.

Dinshunoslik fanidan oraliq nazorat

7-VARIANT

1. Dinga berilgan ta’riflar.
2. Hozirgi zamonda buddaviylik.
3. Islom ta’limotining keyingi davrdagi taraqqiyoti va axloq me’yorlarini ishlab chiqishda hadislarning o‘rni.

Dinshunoslik fanidan oraliq nazorat

8-VARIANT

1. Dinning ijtimoiy vazifalari.
2. Xristianlikning vujudga kelishi.
3. Islom dinidagi asosiy yo‘nalish va mashablar

Dinshunoslik fanidan oraliq nazorat

9-VARIANT

1. Dinlar tiplari: urug‘-qabila, milliy,, jahon dinlari.
2. Xristianlikning mukaddas kitoblari, asosiy aqidalari.
3. Vijdon erkinligi – diniy e’tiqod erkinligi.

Dinshunoslik fanidan oraliq nazorat

10-VARIANT

1. Monoteistik va politeistik dinlar.
2. Xristian cherkovidagi bo‘linishlar.
3. Islom dinidagi asosiy yo‘nalish va mashablar

Dinshunoslik fanidan oraliq nazorat

11-VARIANT

1. Diniy ong asoslarining shakllanishi.
2. O'zbekistondagi xristian jamoalari va ularning diniy hayoti.
3. O'zbekiston Respublikasida vijdon erkinligining qonunan kafolatlanishi.

Dinshunoslik fanidan oraliq nazorat

12-VARIANT

1. Diniy tushunchalarning inson ma'naviy hayoti va uning ijtimoiy munosabatlariga ta'siri.
2. Xristianlikda gumanizm ta'limotining paydo bo'lishi.
3. BMTning ustavida vijdon erkinligining o'z ifodasini topishi.

Dinshunoslik fanidan oraliq nazorat

13-VARIANT

1. Dastlabki diniy e'tiqodlari.
2. Markaziy Osiyoda xristianlik.
3. Mustaqillik va din.

Dinshunoslik fanidan oraliq nazorat

14-VARIANT

1. Totemizm.
2. Bibliya. Ko'hna Ahd va YAngi Ahd.
3. «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida»gi YAngi tahrirdagi qonunning qabul qilinishi.

Dinshunoslik fanidan oraliq nazorat

15-VARIANT

1. Animizm.
2. Tavrot – Musoga tegishli bo'lgan besh kitob.
3. O'zbekistonda amalda bo'lgan turli diniy konfessiyalar.

Dinshunoslik fanidan oraliq nazorat

16-VARIANT

1. SHomonizm (magiyA).
2. Injil – xushxabar ma’nosini anglatuvchi kitob.
3. Ma’naviyatning qaror topishida madaniyat va dinning o’rni.

Dinshunoslik fanidan oraliq nazorat

17-VARIANT

1. Feteshizm.
2. «Johiliya» davri arablarining diniy an’analari va islom.
3. Diniy dunyoqarashning insoniyat hayotidagi o’rni.

Dinshunoslik fanidan oraliq nazorat

18-VARIANT

1. Ibtidoiy mifalogiya.
2. Johiliya davridagi ko‘p xudolik.
3. Vijdon erkinligini ta’minlashda shaxsiy fikr va mavqening shakllanishi.

Dinshunoslik fanidan oraliq nazorat

19-VARIANT

1. Qadimiy dinlar tarixini aks ettiruvchi manbalar.
2. Muhammad ibn Abdulloh – din da’vatchisi va davlat arbobi.
3. Imonli, komil insonlarni tarbiyalash O‘zbekiston mustaqil kelajagi uchun kafolat ekanligi.

Dinshunoslik fanidan oraliq nazorat

20-VARIANT

1. YAhudilikning vujudga kelishi va ta’limoti.
2. Nabiy va Rasul so‘zlarining ma’nosi.
3. O‘zbekistonda noislomiy konfessiyalar

Dinshunoslik fanidan oraliq nazorat

21-VARIANT

1. YAhudiylik manbalari.
2. Hiro g'orida vahiyning nozil bo'la boshlashi.
3. «Qur'on» so'zining ma'nosi. Uning tarkibi.

Dinshunoslik fanidan oraliq nazorat

22-VARIANT

1. Muso payg'ambarga Tur tog'ida berilgan Tora (Tavrot). Talmud. Talmud kitoblari
2. YAshirin targ'ibotning boshlanishi.
3. Diniy ekstremizm, fanatizm, fundamentalizm muayyan ashaddiy mutaassib (fanatik) unsurlarning faoliyati mafkurasi.

Dinshunoslik fanidan oraliq nazorat

23-VARIANT

1. YAhudiy marosimlari va bayramlari.
2. Musulmonlarga Makka mushriklari tomonidan tazyiq ko'rsatilishi.
3. Sobiq sovetlardan keyingi makonda diniy omilning faollashuvi.

Dinshunoslik fanidan oraliq nazorat

24-VARIANT

1. Veda va veda dinlari. Vedalar.
2. Madinaga hijrat.
3. Suralarning nozil bo'lish davriga qarab taqsimlanishi

Dinshunoslik fanidan oraliq nazorat

25-VARIANT

1. Hinduiylik
2. Ilk islom davlatchilik munosabatlarining vujudga kelishi.
3. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida milliy va diniy ruhdagi siyosiy partiyalar tuzishning taqiqlanishi.

Dinshunoslik fanidan oraliq nazorat

26-VARIANT

1. Zardusht hayoti, faoliyati va ta'limoti.
2. 23 yil davomida din me'yorlarining tarixiy shakllana borishi.
3. Diniy ekstremizmga qarshi kurashishda yoshlarga milliy g'oyalarini singdirishning ahamiyati.

Dinshunoslik fanidan oraliq nazorat

27-VARIANT

1. «Avesto» zardushtiylikning asosiy manbai va muqaddas kitobi.
2. 23 yil davomida din me'yorlarining tarixiy shakllana borishi.
3. O'zbekistonda aqidaparastlikning namoyon bo'lishi.

Dinshunoslik fanidan oraliq nazorat

28-VARIANT

1. Zardushtiylikning diniy ta'limoti. Axuramazda va Axriman.
2. Makkaning fath etilishi. «Hajjatul vado'» («vidolashuv haji»).
3. Aqidaparastlikka berilib qolmaslik uchun diniy bilimlarga ega bo'lishning zarurligi.

Dinshunoslik fanidan oraliq nazorat

29-VARIANT

1. Zardushtiylikda iymonlilik belgilari.
2. Qur'onning 23 yil mobaynida nozil bo'lishi.
3. Buddaviylik ta'limoti.

Dinshunoslik fanidan oraliq nazorat

30-VARIANT

1. Buddaviylikning tarqalishi.
2. «Qur'on» so'zining ma'nosi. Uning tarkibi.
3. O'zbekiston hukumatining diniy insonparvarlik g'oyalarining rivoji uchun olib borayotgan ishlari.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. –T.:O'zbekiston, 2017. –40 b.
2. Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida (yangi tahriri). // O'zbekistonning yangi Qonunlari. 19-son. – T.: Adolat, 1998.
3. Mirziyoev SH.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollarga bag'ishlangan majlisidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqi. // Xalq so'zi gazetasi. 2017 yil 16 yanvar, №11.
4. 2017–2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli Farmoniga 1-ilova // <http://www.lex.uz>.
5. Karimov I.A. Alloh qalbimizda, yuragimizda. «Turkiston press» axborot agentligi muxbirining savollariga javoblar // Karimov I.A. Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz. – T. 7. – T.: O'zbekiston, 1999. – B. 349-355.
6. Karimov I.A. Inson, uning huquq va erkinliklari – oliy qadriyat. –T. 14. – T.: O'zbekiston, 2006. – 280 b.
7. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – engilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008. – 176 b.
8. Alimova M. Dinshunoslikni o'qitishda interfaol uslublardan foydalanishning ahamiyati // Dinshunoslikning dolzarb muammolari. III-to'plam. Ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – T.: TIU, 2011. – B.44-47.
9. Alimova M. «YAngi dinlar» – modernizatsiya fenomeni sifatida // Dinshunoslikning dolzarb muammolari. Respublika ilmiy amaliy konferensiya materiallari to'plami. –T.: TIU, 2012. – B.41-43.
10. Alimova M. Millatlararo va dinlararo totuvlikni ta'minlashda O'zbekistonning tarixiy tajribasi // Konfessiyalararo muloqot va diniy bag'rikenglik – jamiyat barqarorligi garovi. Xalqaro konferensiya materiallari to'plami. –Toshkent 2014 yil, 12 noyabr. – B.264-267.
11. Beruniy, Abu Rayhon. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar // Beruniy A.R. Tanlangan asarlar. I tom. – T., 1968. – 486 b.
12. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashning ma'naviy-ma'rifiy asoslari: o'quv qo'llanma / Mas'ul muharrir A.S.Ochildiev; – T.: «Toshkent islom universiteti» nashriyot-matbaa birlashmasi, 2008. – B. 246.

13. Dinshunoslik asoslari. O‘quv qo‘llanma/ mas’ul muharrir: I.Usmonov. – T.: TIU, 2013. – 319 b.
14. Dinshunoslikning dolzarb muammolari. Ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plami. – T. : «Toshkent islom universiteti» nashriyot-matbaa birlashmasi, 2011.
15. Dunyo dinlari tarixi. O‘quv qo‘llanma / Tuzuvchilar: S. Agzamxodjaev, D.Rahimjonov, N.Muhamedov va b. – T.: ToshDSHI, 2011. – 262 b.
16. Ibragimov E.F. va b. Jahon dinlari tarixi : Mutaxassislik fanidan o‘quv - uslubiy qo‘llanma. – T.: TIU, 2007. - 48 b.
17. Islom va dunyoviy ma’rifiy davlat (o‘zb. va nemis tillaridA). / Z.I.Munavvarov va V.SHnayder-Detersning Umumiy tahriri ostida. – T.: Imom Buxoriy xalqaro jamg‘armasi-Fridrix Ebert jamg‘armasi, 2003. – 291 b.
18. Islom va hozirgi zamon / O‘quv qo‘llanma. Mas’ul muharrir SH.YOvqochev. – T.: «Toshkent islom universiteti» nashriyot-matbaa birlashmasi, 2010. – 207 b.
19. Islom ma’rifati: asliyat va talqin: o‘quv-uslubiy qo‘llanma / Mas’ul muharrir Usmonxon Alimov. – T.: «Toshkent islom universiteti» nashriyot-matbaa birlashmasi, 2011. – B. 158.
20. Islom ma’rifatida dunyoviy va diniy qadriyatlar uyg‘unligi / mas’ul muharrir O.Yusupov. – T.: «Toshkent islom universiteti» nashriyot-matbaa birlashmasi, 2011. – B. 271.
21. Islom. Ensiklopediya: A-H /Z.Husniddinov tahriri ostida. – T.: «O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti. 2004. – 320 b.
22. Islomda sog‘lom bola tarbiyasi. / Mas’ul muharrir: I.Usmonov. –Toshkent. «Movarounnahr», 2014.
23. Islomshunoslik qomusiy lug‘ati / Mas’ul muharrir Z.M.Islomov. – T. I. –T.: Movarounnahr, 2013. – 272 b.
24. Islomshunoslik qomusiy lug‘ati / Mas’ul muharrir Z.M.Islomov. – T. II. –T.: Movarounnahr, 2014. – 432 b.
25. Karomatov H.S. O‘zbekistonda moziy e’tiqodlar tarixi. – T.: JIDU nashriyoti, 2008. – 663 s.
26. Komilov N. Tasavvuf yoki komil inson axloqi. K. 1. – T.: YOzuvchi, 1996. – 272 b.
27. Markaziy Osiyo dinlari tarixi / mas’ul muharrir SH.YOvqochev. – T.: Toshkent davlat sharqshunoslik instituti, 2006. – 207 b.

28. Ma'naviyat yulduzlari: (Markaziy Osiyolik mashhur siymoalr, allomalar, adiblar)//Mas'ul muharrir: M.M. Xayrullaev/. – To'ldirilgan qayta nashri. – T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashr., 1999. – 400 b.
29. Murodov D. Diniy manbalarni o'rganishning o'ziga xos xususiyatlari // Dinshunoslikning dolzarb muammolari. 4-to'plam. – T.: «TIU» nashriyot-matbaa birlashmasi, 2012. – B. 44-47.
30. Mo'minov A., Yo'ldoshxo'jaev H., Rahimjonov D., Komilov M., Abdusattorov A., Oripov A. Dinshunoslik. // O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan darslik sifatida tavsiya etilgan. – T.: Mehnat, 2004. – 315 b.
31. Nizomiddinov N.G'. Janubiy-SHraqiy Osiyo diniy – falsafiy ta'limotlari va islom. - T.: «Zar-qalam» nashriyoti, 2006.
32. Ochildiev A., Najmiddinov J. Missionerlik: mohiyat, maqsadlar, oqibatlar va oldini olish yo'llari (yuz savolga yuz javoB). – T.: «Toshkent islom universiteti» nashriyot-matbaa birlashmasi, 2009. – B. 200.
33. Rahimjonov D. YOshlarda diniy bag'rikenglik madaniyatini shakllantirish usullari // To'p.: Dinshunoslikning dolzarb muammolari. – T. «Toshkent islom universiteti» nashriyot-matbaa birlashmasi, 2010. – B. 20-23.
34. Rahimjonov D., Muratov D. Hadisshunoslik: o'quv qo'llanma. – T.: Toshkent islom universiteti nashriyot-matbaa birlashmasi, 2010.–71 b.
35. Tulepov A. Islom va aqidaparast oqimlar. To'ldirilgan nashr. Mas'ul muharrir SHayx Abdulaziz Mansur. – Toshkent: SHarq, 2014. – 536 b.
36. Tulepov A. Internetdagi tahdidlardan himoya. Mas'ul muharrir A.Hasanov. – Toshkent: Movarounnahr, 2016. - 672 b.
37. Hasanboev O'. O'zbekistonda davlat va din munosabatlari: diniy tashkilotlar, oqimlar,
38. Mafkuraviy kurashning dolzarb yo'nalishlari / Mas'ul muharrirlar: K.Komilov, A.Mansurov. – T.: TIU, 2014. -552 b.
39. Hasanov A. Diniy bag'rikenglik. O'zbekiston-an'anaviy diniy bag'rikenglik o'lkasi // Ma'naviy va diniy etuklik – davr talabi / Mas'ul muharrir R.V.Abdullaev. – T.: «Toshkent islom universiteti» nashriyot-matbaa birlashmasi, 2009. – 274-278.
40. Hasanov A. Qadimgi Arabiston va ilk islom, Johiliya asri. T.: TIU, 2001.
41. Hasanov A. Makka va Madina tarixi (Qadimgi Arabiston tarixidan lavhalar). – T.: Mehnat, 1992. – 79 b.

42. Hasanov A., Komilov N., Uvatov U., Azimov A., Rahimjonov D., Zohidov Q. Islom tarixi. – T.: «Toshkent islom universiteti» nashriyot-matbaa birlashmasi, 2008. – 256 b.
43. Hadisshunoslik. O‘quv qo‘llanma /Tuzuvchilar: D.Rahimjonov, D.Murodov, R.Obidov, M.Alimova. – T.: Toshkent islom universiteti, 2013. – 245 b.

TESTLAR

1. Din - nima?

- A) *Ijtimoiy hodisa
- B) Ma'naviy madaniyatning bir qismi
- C) Kishilarga Olloh in'om etgan haqiqat
- D) Ruhoniylar kiritgan diniy tizim

2. Diniy tashkilot nima?

- A) *Diniy e'tiqodlar va marosimlar umumiyligi asosida bir dinga ishonuvchilar va diniy jamoalarning professional ruhoniylar boshchiligidagi bo'ysunish sistemasiga ega uyushmasi
- B) G'ayritabiiy kuchlarga ishonch tufayli paydo bo'lgan g'oyalar va obrazlarning yig'indisi.
- C) Diniy tasavvurlar sistemasi bilan bog'langan hamda diniy ta'limotning muayyan jihatini hissiy-obrazli aks ettiradigan maxsus xatti-harakatlar, marosimlar, tantanalar majmuasi
- D) Asosiy diniy yo'nalishning ichidagi oppozitsion oqimlar

3. Dinning ijtimoiy vazifasi nima?

- A)*Birlashtirish
- B) Aloqa
- C) Ibodat qiluvchilik.
- D) Dunyoqarash

4. Atrof olamdagi narsalarda ruh bor deb e'tiqod qilish qaysi dinning xususiyati?

- A) *Animizm
- B) Jaynizm
- C) Totemizm
- D) Sehrgarlik

5. Braxmanlik kastalari nechta kastadan iborat.

- A)*4 ta
- B) 3 ta
- C) 8 ta
- D) 6 ta

6. "Sansara" ta'limoti (qayta tug'ilish) qaysi dinga tegishli

- A) *Xinduizm, buddizm
- B) Konfutsiychilik

- C) Totemizm, animizm
- D) Sikxizm, daosizm

7. Jahonda e'tiqod qiluvchilar soni jihatidan eng katta milliy din qaysi?

- A) *Xinduiylik
- B) Sintoizm
- C) Islom
- D) Yahudiylik

8. Zardushtiylikning muqaddas kitobi "Avesto" qaysi tilda yozilgan?

- A) *Qadimiy Paxlaviy
- B) Qadimgi fors
- C) Qadimgi turk
- D) Qadimgi arab

9. Konfutsiy (chilik) ta'limotida qaysi muammolar asosiy o'rin tutadi?

- A) *Ijtimoiy –axloqiy va siyosiy
- B) Falsafiy
- C) Estetik
- D) Siyosiy

10. Sintoizmning bosh xudosi kim?

- A) *Quyosh ma'budasi Amatirasu
- B) Saqlovchi xudo Vishnu
- C) Oxirgi payg'ambar Jina
- D) Yaratuvchi xudo Braxma.

11. Xristian dinining asoschisi?

- A) *Iso
- B) Muso
- C) Budda
- D) Muhammad

12. Eng qadimgi jahon dini qaysi?

- A) *Buddaviylik
- B) Islom
- C) Nasroniylik
- D) Yahudiylik.

13. E'tiqod qiluvchilarning miqdori jihatidan eng katta din qaysi?

- A) *Xristianlik
- B) Buddaviylik
- C) Islom

D) Xinduiylik.

14. Diniy tashkilotlar davlatdan ajratilgan, hamda qonun oldida tengdirlar. Davlat diniy tashkilotlarning faoliyatiga aralashmaydi. Mazkur modda konsitutsiyaning nechanchi moddasida berilgan?

- A) *61 modda
- B) 62 modda
- C) 60 modda
- D) 64 modda

15. Nasroniylik qachon Rim imperiyasining davlat diniga aylandi?

- A) *Milodning IV-asrida
- B) Milodning I- asrida
- C) Milodning XI- asrida
- D) Milodning II- asrida

15. Hadislar e'tiborga olinishi jihatidan uch qismga bo'linadi, ular qaysilar?

- A) *Sahih, Hasan, Zaif
- B) Buxoriy hadislari Termiziy hadislari, Ibn Mojja hadislari
- C) Hadisi qudsiy, hadisi nabaviy
- D) Hadisi rabboniy, Hadisi ilohiy, payg'ambar hadislari

17. G'arb va sharq nasroniylari o'rtasidagi bo'linish qachon sodir bo'ldi?

- A) *1054 yilda
- B) 325 yilda
- C) 1526 yilda
- D) 451 yilda

18. Markaziy Osiyolik olti muhaddislar kimlar?

- A) *Ismoil al-Buxoriy, Imom ibn al-Hajjoj, Iso at-Termiziy, Imom Sulaymon Sijistoniyy, Imom Ahmad an-Nasoiiy, Imom Ibn Mojja kabi siymolardir.
- B) Imom Sijistoniyy, Ismoil al-Buxoriy, Imom ibn al-Hajjoj, Iso at-Termiziy, Imom Sulaymon Sijistoniyy, Imom Xasaniy,
- C) Imom Ahmad an-Nasoiiy, Imom Ibn Mojja, Qaffol SHoshiy, Al Xasaniy, Ibn Ismoiliiy, Muhammad SHayboniiy
- D) Muhammad SHayboniiy, Ismoil al-Buxoriy, Imom ibn al-Hajjoj, Iso at-Termiziy, Al Xasaniy, Ibn Ismoiliiy.

19. Yahve xudosi Muso payg'ambarga, Tur tog'ida nechta nasihat yuborgan

- A) *10 ta
- B) 12 ta
- C) 3 ta

D) 5 ta

20. Tasavvufda “tariqat” so‘zining ma’nosi nima?

- A) *«Tariqat» so‘zining ma’nosi «yo‘l» demak. YA’ni ilohiy ma’rifatni egallashga bel bog‘lagan kishining ruhiy-axloqiy kamolot yo‘li
- B) Tariqat tasavvufning amaliy qismi
- C) Tariqatga qadam qo‘ygan yo‘lovchi
- D) pir-muridlik qoidalari

21. Muhammad (s.a.v.) qachon o‘zini Allohning elchisi deb e’lon qildi?

- A) *610 yilda
- B) 570 yilda
- C) 622 yilda
- D) 632 yilda

22. Islomda kimlar “xulafoi roshidin” deb hisoblanadi?

- A) *Abu Bakr, Umar, Usmon, Ali
- B) Abu Hurayra, Ibn Xanbal, Ibn Hoshim
- C) Muhammad, Ali, Hasan, Husan
- D) Ibrohim, Muso, Iso, Dovud

23. “Messiya” - so‘zining ma’nosi nima?

- A) *Xaloskor
- B) Elchi
- C) Payg‘ambar
- D) vositachi

24. Buddizmning asoschisi kim?

- A) *Sidxarta Gautama
- B) Lao Szi
- C) Ramayana
- D) Krishna

25. SHialikda muqaddas hadislar nima deb ataladi?

- A) *Axbor
- B) Fiqx
- C) K’alom
- D) Ashuro kunlari

26. Islom diniga qadar arablar nimalarga sig‘inganlar?

- A) *Butlarga va sanamlarga
- B) xudolarga
- C) tabiatga
- D) quyoshga

27. Arablarda islomgacha bo'lgan davr qanday nomlanadi?

- A) *Johiliya davri
- B) ma'rifat
- C) turg'unlik
- D) ma'naviyat

28. Islom dini yo'nalishlari qaysilar

- A) *Sunnilylik, shialik, xorijiylik
- B) Sunnilylik, xanbaliylik, xorijiylik
- C) Xorijiylik. Xanafiya, molikiya
- D) Xanafiya, xanbaliya, Molikiya

29. Milliy dinlarning o'ziga xos xususiyatlari

- A) *Bir millatga mansublikda
- B) Milliy davlat diniga aylanishga intilishida
- C) O'ziga xos urf odatlarida
- D) Millatlarni birlatirishda

30. Totemizm qaysi din turiga kiradi?

- A) *Ibtidoiy
- B) Milliy
- C) Yakkaxudolik
- D) Mifologik

31. Islom dini mazhablari

- A) *Xanafiya, xanbaliya, Molikiya, SHofe'iya
- B) xanbaliya, Molikiya, SHof'eiya
- C) Sunnilylik, shialik
- D) xanbaliya, Molikiya, SHofe'iya.

32. Islom dinining qaysi, kimning mazhabida diniy bag'rikenglik kengroq berilgan?

- A) *Xanafiya, Abu Xanifa No'amon ibn Sobit
- B) Xanbaliya, Ahmad ibn Xanbal
- C) molikiya
- D) shofeiya

33. Xristianlikning asosiy oqimlari

- A) *Katolitsizm, pavoslavie, protestantizm
- B) Baptizi, pravoslavie, iudaizm
- C) Lyuteranlik, katolitsizm, pravoslavie
- D) Iudaizm, protestantizm, aglikanlik

34. Sunniylikda islom aqidalari nechta

- A) *7 ta
- B) 1 ta
- C) 9 ta
- D) 3 ta

35. Qur'on nechta su'radan iborat

- A) *114 ta
- B) 109 ta
- C) 124 ta
- D) 132 ta

36. Islom dinida SHahid tushunchasi nima?

- A) *Arab.-guvoh
- B) Xalok bo'lgan
- C) Payg'ambar
- D) o'ldirilgan

37. Vijdon erkinligi mohiyati nima?

- A) *Insoning o'z dunyoqarash mavqeni, shu jumladan dinga munosabatini ham erkin tanlashi
- B) Diniy normalarga muvofiq diniy talablarni amalga oshiruvchi individ yoki gruppning birgalikdagi harakati
- C) Tinchlikni passiv targ'ib qilishga va urushlarni qoralashga asoslangan burjua liberal siyosiy oqimning dini turi
- D) Aqlning diniy qoidalarini erkin tanqidiy ko'rib chiqishi va atrof olamni dinga bog'liq bo'lmagan holda o'rganish

38. Yahudiylarning muqaddas kuni qaysi?

- A) *Shanba
- B) Juma
- C) Payshanba
- D) Yakshanba

39. Muhammad payg'ambar davrida bo'lib o'tgan janglar qanday nomlangan?

- A) *Badr jangi, Uhud jangi, Xandaq jangi
- B) Badr jangi, Uhud jangi, Mushruklar jangi
- C) Uhud jangi, Mushruklar jangi, kofirlar jangi
- D) Badr jangi, Uhud jangi, Makka jangi

40. Qur'on mazmuni nima?

- A) *Qur'on (arab.-o'qimoq, qiroat qilmoq) musulmonlarning asosiy muqadda kitobi
- B) Qur'on (arab.-o'qimoq
- C) Qur'on qiroat qilmoq .
- D) Qur'on musulmonlarning asosiy muqadda kitobi

41. Dinning ibtidoiy shakllari qaysilar?

- A) *Fetishizm, totemizm, magiya, animizm
- B) Fetishizm, buddaviylik, qabila boshliqlarining shaxsiga sig'inish, islom
- C) Nasroniylik, totemizm, sintoizm, tabiatni ilohiylashti-rish
- D) Magiya, YAhudiylik, jaynizm, zardushtiylik

42. Yaxudiylik dini asoschisi kim?

- A) *Muso payg'ambar
- B) Yoqub payg'ambar
- C) Ibroxim payg'ambar
- D) Iso payg'ambar

43. "Messiya" - so'zining ma'nosi nima?

- A) *Xaloskor
- B) Elchi
- C) Payg'ambar
- D) Ilohiy

44. Asosan bir millat va elat vakillari qanday dinga e'tiqod qiladi?

- A) *milliy
- B) urug'-qabila
- C) yakkaxudolik
- D) dunyoviy

45. Hinduiylik dinining asosiy xudolari qaysilar?

- A) *Braxma, Vishnu, SHiva
- B) Jinna, Nanak, Gaumata
- C) Amataresu, YAxve, Alloh
- D) SHan-di, Lao-Szi, Pan-gu

46. Xinduizmdagi asosiy 3 ta xudo qaysilar?

- A) *Braxma, Vishnu, Shiva
- B) Braxma, Mitra, Varuna
- C) Krishna, Shiva, Varuna
- D) Diaus, Adita, Indra

47. Hadisning mazmuni nima?

- A) *Hadis (arab.-“xabar”, yangilik-Muhammad(saC)ning aytgan so‘zlari, qilgan ishlari, ko‘rsatmalari to‘g‘risidagi rivoyatlar
- B) Sunnalar
- C) Rivoyatlar
- D) Payg‘ambarning ko‘rsatmalari

48. Islom so‘zining ma’nosi nima?

- A) *Islom (arab.-bo‘ysunish, itoat etish, o‘zini Alloh irodasiga topshirish)
- B) Islom arab.-bo‘ysunish
- C) O‘zini Alloh irodasiga topshirish
- D) Itoat etish

49. Buddaviylik dini qachon paydo bo‘ldi?

- A) *Miloddan avvalgi VI asrida.
- B) Milodning I asrida
- C) Milodning VI asrida
- D) Milodgacha XIII asrida.

50. Buddaviylikda nechta axloqiy talab (pancha-shilagA) amal qilish kerak?

- A) *5 ta
- B) 3 ta
- C) 1 ta
- D) 7 ta

51. Xristianlik qachon paydo bo‘ldi?

- A) *Milodning 1 asrida
- B) Milodgacha 1 asrda
- C) Milodgacha 4 asrda
- D) Milodning 5 asrida

52. Volga etmagan bolalarni diniy tashkilotlarga jalb etish, mumkinmi?

- A) *Yo‘q mumkin emas
- B) 12 yoshdan keyin
- C) 11 yoshdan keyin
- D) 7 yoshdan keyin

53. O‘zbekiston Respublikasida din davlatdan ajratilganmi?

- A) O‘zbekiston Respublikasida din davlatdan ajratilgan, davlat diniy tashkilotlar faoliyatiga aralashmaydi
- B) diniy tashkilotlar davlat davlat tashkilotlari qisoblanadi.
- C) diniy marosimlar davlat tomonidan olib boriladi

D) davlat diniy xodimlarni saylaydi

54. Buddaviylikning muqaddas kitobi “Tripitaka” so‘zini ma’nosi nima?

A) *Uch savat

B) Uch dunyo

C) Uch odam

D) Uch daraxt

55. Eng yosh jahon dini qaysi?

A) *Islom

B) Xristianlik

C) Buddizm

D) Xinduizm

56. Jahon dinlari qaysilar?

A) *Xristianlik, Islom, Buddizm

B) Xristianlik, Islom, Xinduizm

C) Xristianlik, Islom, Zardushtiylik

D) Xristianlik, Islom, Yaxudiylik

57. Eng qadimgi paydo bo‘lgan jahon dini?

A) *Buddizm

B) Xristianlik

C) Islom

D) Zardushtiylik

58. Ma’rifat so‘zining ma’nosi nima?

A) *Ma’rifat (arab.-bilish, anglash, idrok etish)

B) Tasavvufdagi maqomlardan biri

C) Ilohiy sirlardan voqif bo‘lish

D) O‘zini anglash, Insoniy va ilohiy sirlardan voqif bo‘lish

59. O‘zbekistonda keng tarqalgan din?

A) Islom

B) Buddizm

C) Protestantizm

D) Katolitsizm

60. Islom dinida jihat tushunchasi nima?

A) *Jihad, g‘azavot (arab.-g‘ayrat qilish, kuchni iga solish)-din yo‘lida kurash

B) G‘ayridinlarga hujum qilish

C) Islomni yoyish

D) Islom dushmanlariga qarshi kurash

61. Islom dinida Ka'ba nima?

A) *Ka'ba (arab.-kub, to'rt burchak)-islom dinining eng muqaddas ibodatxonasi

B) Allohning uyi

C) Hajning asosiy amallaridan biri

D) Muqaddas ibodatxona

62. Islom dinida Sunnaning mazmuni nima?

A) *Sunna (arab.odat, an'ana, xati xarakat tarzi)

B) Muhammadning so'zlari, amallari

C) Sahobalarning payg'ambarga tegishli rivoyatlari

D) Musulmonlar uchun ibrat xisoblangan Muhammad payg'ambarning so'zlari

63. "Ashuro" diniy bayrami, 12 imomni ulug'lash qaysi yonalishda bor?

A) * Shialikda

B) Sunniylikda

C) Xanafiylilikda

D) Xorijiylikda

64. O'zbekiston Konstitutsiyasining qaysi moddasida fuqarolarning vijdon erkinligi huquqi e'lon qilingan?

A) *31- moddasida.

B) 57-moddasida.

C) 34-moddasida.

D) 18-moddasida

65. Vahiy nima?

A) *Alloqning oz payqambarldariga yuborgan korsatmalari

B) Iloqiy kitob

C) Ovoz

D) Xizr

66. Konfutsiylikning asoschisi kim?

A) *Kun Szi

B) Lao Szi

C) SHan Di

D) De szin

67. Veda dinlarini nechta asosiy kitoblari bor?

A) *4 ta

B) 5 ta

C) 3 ta

D) 2 ta

68. Talmud qaysi dinning muqaddas kitoblaridan biridir?

- A) *YAhudiylik
- B) Nasroniylik
- C) Islom
- D) Buddaviylik

69. Dinning jamiyatda bajaradigan funksiyalari qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?

- A) *Regulyatorlik, kompensatorlik, integratorlik, kommunikativ, legitimlovchilik
- B) Kompensatorlik, integratorlik, regulyatorlik.
- C) Kommutatorlik, kompensatorlik, regulyatorlik.
- D) Integratorlik, kompensatorlik, kommutatorlik.

70. Buddaviylikda dinga ishongan kishining asosiy maqsadi nima?

- A) *Nirvanaga erishish
- B) «Muqaddas qadamjolar»ga sig'inish
- C) Rohiblikni qabul qilish
- D) Qayta tug'ilish zanjiridan o'tish

71. Injil (Bibliya) qanday qismlardan iborat?

- A) *Eski ahd va Yangi ahd
- B) To'rt Evangeliya
- C) Besh kitob, Apokalipsis
- D) Yangi ahd

72. Qur'on qancha muddat davomida nozil bo'lgan?

- A) *23 yil
- B) 9 yil
- C) 13 yil
- D) 1 yil

73. Zardushtiylikning muqaddas kitobi "Avesto" qaysi tilda yozilgan?

- A) *Qadimgi Pahlaviy tili
- B) Fors tili
- C) Turk tili
- D) Arab tili

74. Muhammad payg'ambarga necha yoshda vaqy kelgan?

- A) *40 yoshda
- B) 34 yoshda

- C) 35 yoshda
- D) 25 yoshda

75. Vido xutb'asi nima?

- A) * Muhammad payqambarning vidolashuv xutbalari.
- B) Iso payqambar nasiqati
- C) Alining sozlari
- D) Abu bakr sozi

76. Islom dini qachon paydo bo'ldi?

- A) *Milodning 7 asrida
- B) Milodning 1 asrida
- C) Milodning 6 asrida
- D) Milodgacha 5 asrda

77. Islomning qanday asosiy yo'nalishi bor?

- A) *Sunniylik va shialik
- B) Modernizm va fundamentalizm
- C) Ismoililik va vahhobiylik
- D) Bahoiylik va bobiylilik

78. Islom ma'naviyatini (badiiy asarlar orqali) yuksaklikka kotargan olim?

- A) * A.Navoiy
- B) Gazzoliy
- C) Mashrab
- D) Yassaviy

79. Islomda Allohning ismlari nechta?

- A) * 99 ta
- B) 1 ta
- C) 25 ta
- D) 3 ta

80. Assalomu-alaykum sozining ma'nosi nima?

- A) * Arab.-sizga tinchlik, salomatlik tilayman
- B) Sizga qam tinchlik tilayman
- C) Oilangizga tinchlik tilayman
- D) Sizga salomatlik tilayman

81. Avestoning paydo bo'lgan joyi haqida 2 xil ilmiy bahslar?

- A) *Xorazmda, Eronda
- B) Xindistonda, Pokistonda

- C) Markaziy Osiyoda, Pokistonda
- D) O'zbekistonda, Eronda

82. Zardushtiylikda qaysi mehnat turi ulug'lanadi?

- A) *CHorvachilik, dehqonchilik
- B) Xunarmandchilik, bog'dorchilik
- C) Ovchilik, chorvadorlik
- D) Dehqonchilik, ishlab chiqarish

83. O'rta Osiyo musulmonlari qaysi mazhabga e'tiqod qiladilar, mazhab asoschisi kim?

- A) *Hanafiya mazhabiga e'tiqod qiladilar, asoschisi Abu Hanifa Nu'mon ibn Sobit
- B) Molikiya mazhabiga e'tiqod qiladilar, asoschisi Molik ibn Anas.
- C) SHofi'iy mazhabiga e'tiqod qiladilar, asoschisi ibn Abbos ash-SHofi'iy
- D) Hanbaliya mazhabiga e'tiqod qiladilar, asoschisi Ahmad ibn Hanbal

84. Konfutsiychilik qaerda paydo bo'lgan?

- A) *Qadimgi Xitoyda
- B) Yaponiyada
- C) Turonda
- D) Xindistonda

85. Budda so'zining mashhur ma'nosi nima?

- A) *Nurlangan
- B) YArqiragan
- C) Sochilgan
- D) Tantana qiluvchi

86. Budda nechta haqiqatni targ'ib qilgan?

- A) *4 ta
- B) 1 ta
- C) 3 ta
- D) 7 ta

87. Komil inson g'oyasi qaysi ta'limotda berilgan edi?

- A) *Tasavvuf ta'limotida
- B) Islom dinida
- C) Xristianlikda
- D) Buddizmida

88. Qadimgi O'rta Osiyoda buddizm davlat dini sifatida qabul qilingan joy?

- A) *Kushon davlati
- B) Eron
- C) Xorazm
- D) Turon

89. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qaysi moddalari vijdon erkinligi masalalariga bag‘ishlangan?

- A) *18, 31, 61 moddalar
- B) 37, 44, 19 moddalar
- C) 52, 32, 117 moddalar
- D) 14, 27, 64 moddalar

90. Islom dinida kimlar “Sahobalar” deb ataladi?

- A) *Muhammad (saC)ning safdoshlari, u zot bilan muloqotda bo‘lgan kishilar
- B) Xalifalar
- C) Ilk musulmon jamoasi
- D) Payg‘ambarning yaqin kishilari

91. Islom dinida musulmonlarning hulq atvorini tartibga soluvchi asosiy huquqiy manbalari qaysilar?

- A) *Qur‘on, hadis, shariat (ijmo‘, qiyos, fatvo, odat) va boshqalar
- B) Qur‘on va xadis
- C) Qadriyatlar
- D) Xadislar

92. O‘zbekistonda Diniy tashkilotlarni ro‘yxatga olish kimlar tomonidan amalga oshiriladi?

- A) *O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirgi, Din ishlari bo‘yi-cha ko‘mita tomonidan ro‘yhatga olinadi.
- B) Joylardagi mahalliy xokimiyat tomonidan
- C) Vazirlik tomonidan
- D) Din ishlari bo‘yicha qo‘mita tomonidan

93. Xristianlik dini qaerda paydo bo‘ldi?

- A) *Rim imperiyasidagi Falastinda
- B) Rimda
- C) Konstantinopolda
- D) Ovrupoda

94. Qaysi dinlar milliy dinlardan hisoblanadi?

- A) *YAxudiylik, Hinduiylik, jaynizm, sintoizm, konfutsiylik
- B) Fetishizm, totemizm, animizm
- C) Buddaviylik, islom, xristianlik

D) Katolitsizm, pravoslaviya, protestantlik, lyuteranlik

95. “Indulgensiya” haqidagi ta’limot qaysi diniy oqimda?

- A) *Katoliklarda
- B) Prvoslavlarda
- C) Prtestantizmda
- D) Xristanlarda

96. Eng ko‘p tarqalgan islom dini yo‘nalishi?

- A) *Sunnilylik
- B) SHialik
- C) Xorijiylik
- D) Molikiylik

97. Islom dini qachon paydo bo‘lgan?

- A) *7 asrda
- B) 6 asrda
- C) 5 asrda
- D) 8 asrda

98. “Lison ut-tayr” (“Qush tili”), “Mahbub ul-qulub” asarlarining muallifi kim?

- A) *Alisher Navoiy
- B) Abdurahmon Jomiy
- C) Ahmad YAssaviy
- D) Farididdin Attor

99. Ma’rifat so‘zining lug‘aviy ma’nosi nima?

- A) *«Ma’rifat» so‘zi arabcha «arafa» – bilmoq so‘zidan yasalgan
- B) Botiniy ilm
- C) Ollohni bilish bosqichi
- D) Dunyoni bilish

100. Islom dini qachon paydo bo‘lgan?

- A) *VII asrda
- B) VIII asrda
- C) VI asrda
- D) VI-VII asrlarda

101. Islomning asosiy manbasi?

- A) *Qur’oni karim
- B) Xadis
- C) Islom olimlari manbalari

D) Abu Bakr jamlagan Qur'on

102. Johiliyat davrida qanday dinlar bo'lgan?

- A) *Butlarga sig'inish
- B) Monoteizm
- C) Olovga sig'inish
- D) Hayvonlarga sig'inish

103. Johiliyat davrida jamiyat hayotida ayollar uchun qanday ma'naviy muammolar bor edi?

- A) *Ayollar huquqining buzilishi
- B) Ichkilikbozlik
- C) Qimorbozlik
- D) Sudxo'rlik

104. Ayollar huquqi qaysi dinda tiklandi?

- A) * Islomda
- B) Xristianlikda
- C) YAhudiylikda
- D) Buddaviylikda

105. Milliy dinlarga qaysi dinlar kiradi?

- A) *Xinduizm
- B) Totemizim
- C) Fetishizm
- D) SHomonizm

106. Qaysi din shakli ibtidoiy dinlarga kiradi?

- A) * Magiya (sehrgarlik)
- B) Daosizm
- C) Sintoizm
- D) Xinduizm

107. Mifologik tasavvurlar qaysi dinga tegishli?

- A) *Zardushtiylikka
- B) Islomga
- C) Xristianlikka
- D) buddizmga

108. «Oxirgi payg'ambar» deb kimga nisbatan aytiladi?

- A) *Muhammad payg'ambarga
- B) Iso payg'ambarga
- C) YAhhyoga

D) Zakariyoga

109. Sunniylikda islom aqidalari nechta?

- A) *7 ta
- B) 5 ta
- C) 9ta
- D) 3 ta

110. Islom dinida qanday qadriyat keng nishonlanadi?

- A) *Xayit bayrami
- B) Poklanish
- C) ziyoratga borish
- D) Kasal ko‘rish

111. Islomda qaysi kun muqaddas hisoblanadi?

- A) *Juma
- B) YAkshanba
- C) SHanba
- D) qadr kechasi

112. Sunniylikda xulafoyi roshidinlar (to‘g‘ri yo‘ldan borganlar) nechta deb tan olinadi?

- A) *4 ta
- B) 1 ta
- C) 3 ta
- D) 12 ta

113. Ishonchli (sahih) hadislar muallifi kim?

- A) *Al-Buxoriy
- B) At-Termiziy
- C) As-Sunan
- D) Molik ibn onas

114. Qur‘ondan keyin ikkinchi muqaddas manba nima?

- A) *Hadis
- B) SHariat
- C) Fiqh
- D) Ijmo

115. «SHahid» so‘zining ma‘nosi nima?

- A) *Arabcha “guvoh”
- B) Jannatiy
- C) o‘ldirilgan

D) Jannat

116. Sunniylikda nechta mazhab bor?

A) *4 ta

B) 1 ta

C) 3 ta

D) 2 ta

117. Din qanday turlarga bo'linadi?

A) *Ibtidoiy dinlar, Milliy dinlar, Jahon dinlari

B) Jahon dinlari, Xozirgi dinlar, Qadimiy dinlar

C) Islom dini, Xristian dini,

D) Milliy dinlar, Yaxudiylik dini, jahon dini, Ibtidoiy dinlar

118. Muhammad payg'ambarga necha yoshda Qur'on vahiy kelgan?

A) *40 yoshda

B) 34 yoshda

C) 39 yoshda

D) 37 yoshda

119. Davlat va din orasidagi munosabatlar qanday?

A) *din davlatdan ajratilgan

B) diniy tashkilotlar davlat davlat tashkilotlari muvobiq.

C) diniy marosimlar davlat tomonidan olib boriladi

D) davlat diniy tashkilotlarga rahbarlik qiladi.

120. Muhammad alayhissalom kim?

A) *Islom dini payg'ambari

B) Yahudiylarning payg'ambari

C) payg'ambar

D) Arablar bobokaloni

121. Diniy tashkilotlar qaysi idoralar tomonidan ro'yhatga olinadi?

A) *din ishlari bo'yicha qo'mita va ichki ishlar

B) din ishlari bo'yicha qo'mita

C) Vazirlar Mahkamasi

D) Adliya vazirligi

122. Islom so'zining ma'nosi nima?

A) *Arab. Bo'ysunish, itoat etish, o'zini Alloh irodasiga topshirish

B) E'tiqod

C) Ishonch

D) Yakkaxudolik

123. “Injil” qaysi dinning kitobi?

- A) *Xristian dini kitobi
- B) Masih yozgan muqaddas kitob
- C) YAhudiylarning Tavroti
- D) Iso (a.s.)ga nozil qilingan kitob

124. Missiонерlik nima?

- A) *(missiya-lotınca yuborish, topshiriq)-biror dinga e’tiqod qiluvchi xalqlar orasida boshqa bir dini targ‘ib qilish demakdir.
- B) Xudoning vakili bʻyilish
- C) Dinni targ‘ib qilish
- D) Missio –yuborish

125. Qora tosh qaerda?

- A) *Makkada
- B) Quddus shahrida
- C) Madinada
- D) Turkiyada

126. Odamato kim?

- A) *Alloh tomonidan yaratilgan er yuzidagi birinchi odam
- B) Xristianlik payg‘ambari
- C) Afsonaviy shaxs
- D) yahudiylar payg‘ambari

127. Rasul so‘zining ma’nosi?

- A) *Arab.-elchi, payg‘ambar
- B) Tashkilotchi so‘zlovchi
- C) Tangri
- D) Siylovchi

128. Sahobalar kimlar?

- A) *Muhammad (s.a.C)ning safdoshlari
- B) Payg‘ambarning qarindoshlari
- C) Payg‘ambarning avlodlari
- D) Xalifalar

129. O‘zbekiston musulmonlari asosan qaysi mazhabda?

- A) *Abu Xanifa mazhabida
- B) SHof’iiy mazhabida
- C) Xanbaliya mazhabida
- D) Molikiya mazhabida

130. Fundamentalizm nima?

- A) *"fundament" bu poydevor, asos degan ma'noni anglatadi
- B) zo'rlab dinga kiritish
- C) muqaddas urushga da'vat qilish
- D) g'ayridinlarga qarshi urushish

131. Ekstremizm nima?

- A) *Ekstremizm - so'zi lotinchadan kelib chiqqan bo'lib, (lot-o'ta, so'nggi) siyosatda ashaddiy, favqulotda tadbirlar va qarashlarga tarafdorlik ma'nolarini bildiradi.
- B) Keskin chora tadbirlar
- C) Jamiyatga qarshi tadbirlar
- D) Uyushgan jinoyatchilik

132. Din nima?

- A) *"Din (arab.-ishonch, ishonmoq)-borliqni yaratuvchi va boshqaruvchi, xudoga munosabat, tasavvur, urf odat va marosimlar majmuidir."
- B) Ilohiy mohiyatdir
- C) Narigi dunyoga ishonch
- D) Ijtimoiy xodisa

133. SHialar nechta aqidaga amal qiladi?

- A) *5 ta
- B) 7ta
- C) 12 ta
- D) 3 ta

134. Islomda qibla qaerda joylashgan?

- A) *Madina
- B) Quddus
- C) Makka
- D) Xijoz

135. Qur'onni dastlab kim sahifa qildirgan?

- A) *Abu Bakr
- B) Usmon
- C) Ali
- D) Zayd ibn Zobit

136. Qur'on kimning davrida jamlangan?

- A) *Usmon
- B) Abu Bakr

- C) Ali
- D) Umar

137. Usmon Qur'oni hozirda nechta?

- A) *4 ta
- B) 1 ta
- C) 8 ta
- D) 3 ta

138. Qur'onda ahloqiy tushunchalar qanday tushuntiriladi?

- A) *Savob-gunoh tushunchalari orqali
- B) Jannat-do'zah
- C) Taqdir orqali
- D) Qiyomat orqali

139. Qaysi dinda butlarga sig'inadi?

- A) *Buddizm
- B) Veda
- C) Xristianlik
- D) Konfutsiylik

140. Islom ta'limotida eng oliy qadriyat nima?

- A) *Inson
- B) Tabiat
- C) Payg'ambarlik
- D) Avliyolik

141. Allohning ismlari nechta?

- A) *99 ta
- B) 1ta
- C) 25 ta
- D) 3 ta

142. Assalomu-alaykum so'zining ma'nosi nima?

- A) *Arab.-sizga tinchlik, salomatlik tilayman
- B) Sizga ham tinchlik tilayman
- C) Oilangizga tinchlik tilayman
- D) Sizga salomatlik tilayman

143. "Sansara" qayta tug'ilish g'oyasi qaysi dinda mavjud?

- A) *Budda
- B) Xristian
- C) Zardushtiylik

D) Islom

144. O‘zbekiston musulmonlari asosan qaysi mazhabda?

A) *Xanafiya

B) Xanbaliya

C) Imom Ahmad

D) SHofi’ilik

145. «Xizbut-taxrir al-islomiy» harakati o‘z tarafdorlarini qanday usulda o‘qitadi?

A) *5-6 kishidan iborat xalqa usulida

B) Mustaqil shug‘ullanish usulida

C) Katta guruhlar tuzish usulida

D) YAkka tartibda

146. O‘zbekistonda davlat va din o‘rtasidagi munosabatlar qanday?

A) *Davlat din ishlariga aralashmaydi, vijdon erkinligini himoya qiladi

B) Davlat din ishlariga aralashmaydi, dinni boshqaradi

C) Din davlat mafkurasiga aylantirilgan

D) Dinlar davlat ishiga aralashadilar

147. Markaziy Osiyo mashhur islom olimlarini eslang?

A) *Buxoriy, Moturidiy, Marg‘inoniy, Termiziy

B) Rumi, Attor, Farg‘oniy

C) G‘azzoliy; Ash‘oriy

D) Xorazmiy, Sakkokiy, Samarqandiy

148. O‘zbekistonda islom dini bayramlari qaysi?

A) *Qurbon xayiti

B) Navro‘z

C) Hosil bayrami

D) Mustaqillik bayrami

149. Islom qaysi dinlar qatoriga kiradi?

A) *YAkka xudolik

B) Ko‘p xudolik

C) animistik

D) Totemistik

150. Buddaviylik yo‘nalishlari?

A) *Maxayana, xinoyana

B) Ontoparologik yo‘nalish

C) Gnesologik yo‘nalish

D) Kosmopolitik yo‘nalish

151. Bibliyaning “YAngi ahd” kitobi qaysi dinga tegishli

- A) *Xristianlikka
- B) Iudizmga
- C) Katoliklarga
- D) Pravoslavlarga

152. Dinning nechta funksiyalari mavjud?

- A) *6 ta
- B) 4 ta
- C) 2 ta
- D) 1 ta

153. Muslim o‘zi nimani anglatadi?

- A) *Arabcha “muslim” o‘zini Ollohga topshirish degani
- B) Forscha “muslim” o‘zini xudoga topshirish degani
- C) Turkcha “muslim” o‘zini tangriga topshirish degani
- D) Muslim Ollohga o‘zini topshirish, haqiqiy mo‘min degani

154. Zardushtiylikda olamni 4 asosi qaysilar?

- A) *tuproq, suv, havo, olov
- B) tuproq, suv, daraxt, tabiat
- C) havo, olov, tabiat, er
- D) er, osmon, okean, havo

155. Buddaviylikning asoschisi SHahzoda kim?

- A) *Budda-Gautama Sidxartxadir
- B) Budda maxayana Chakromuni
- C) Budda xinayana Braxma
- D) Trishna vishnu Krishna

156. Xristianlikdagi uch yuzlik xudo nomi?

- A) *Ota Xudo, o‘g‘il Xudo muqaddas ruh
- B) YAngi ahd, eski ahd, yaxva
- C) YAxve, Iso, Xristos
- D) Muqaddas ruh, muqaddas ota, muqaddas Iso

157. Avesto necha ming xo‘kiz terisiga bitilgan?

- A) *Kitob 12 ming xo‘kiz terisiga bitilgan
- B) Kitob 10 ming xo‘kiz terisiga bitilgan
- C) Kitob 13 ming xo‘kiz terisiga bitilgan
- D) Kitob 9 ming xo‘kiz terisiga bitilgan

158. Xristianlik yo‘nalishlari?

- A) *Katolitsizm pravoslav, protestantizm;
- B) Katolitsizm, anglikanlik, kalvinizm;
- C) Pravoslav Lyuteranlik pretastantik
- D) Provoslav protestantik baptizm.

159. Muhammad payg‘ambarga necha yoshlarida vaxiy tushgan?

- A) *40 yoshlarida xiro g‘orida
- B) 35 yoshlarida hiro g‘orida
- C) 30 yoshlarida hiro g‘orida
- D) 42 yoshlarida Arabiston cho‘llarida

160. “Hadis” so‘zining lug‘aviy ma’nosi?

- A) *YAngilik, xabar, hikoya
- B) YAngilik, rivoyat, yozish
- C) YAngilik, bo‘ysunish, taslim
- D) rivoyat, yozish, tushuntirish

161. YAhudiylarning asosiy xudosini nomi nima?

- A) *YAgona Xudo YAhve mavjud
- B) YAgona Olloh mavjud
- C) YAgona Ota Xudo mavjud
- D) YAgona Xudo mavjud

162. YAhudiylar dinining muqaddas kitobi qaysi?

- A) *Tavrot, Talmud
- B) Injil, Mishna
- C) Talmud, Avesto
- D) Tavrot, Bibliya

163. Totemizm so‘zi nimani anglatadi?

- A) *Ojubva– qabilasi tilida “uning urug‘i” ma’nosini
- B) Avstraliya tilida “Kenguru” ma’nosini anglatadi
- C) Ojibva– qabilasi “tabu” ma’nosini anglatadi
- D) Afrika qabilasi tilida “oq bug‘u” ma’nosini anglatadi

164. Daoizm asoschisi kim?

- A) *Xitoy donishmandi Lao Szi
- B) Xitoy donishmandi Kun Si
- C) Xitoy donishmandi CHju
- D) Xitoy donishmandi Daoga

165. Zardushtiylikning muqaddas kitobi nima?

- A) *Avesto
- B) Injil
- C) Bibliya
- D) Tavrot

166. Buddaviylik ta'limoti asosan necha amaliy qismdan iborat?

- A) *Meditatsiya, Axloq, Donolik
- B) Haqiqat, axloq, yaxshilik
- C) Donolik, axloqiy, yaxshilik
- D) Ezgulik, yaxshilik, donolik

167. Xristianlikning asosiy manbasi?

- A) *Bibliya.
- B) Zabur
- C) Tavrot
- D) Talmud

168. Qur'on qanday ma'noni anglatadi?

- A) *Qur'on – arabcha qar'a (o'qimoq fe'lidan)
- B) Qur'on – arabcha qar'a (tushuntirmoq fe'lidan)
- C) Qur'on – arabcha qar'a (hadis fe'lidan)
- D) Qur'on – arabcha qar'a (xabar fe'lidan)

169. Terror so'zi nimani anglatadi?

- A) *Lotincha so'zidan "qo'rquv", "dahshat"
- B) Arabcha so'zidan "urush", "dahshat"
- C) Yunoncha so'zidan "dahshat", "qo'rqitish"

170. Konstitutsiyamizda fuqarolarning dinga e'tiqod qilish va qilmaslik huquqi qaysi moddasida ko'rsatilgan?

- A) *31-moddasida
- B) 3- moddasida
- C) 32-moddasida
- D) 33- moddasida

171. Avestoda nechta substansiya muqaddaslashtirilgan?

- A) *4 ta tuproq, suv, havo, olov muqaddaslashtirilgan
- B) 5 ta inson, olam, havo, tabiat, suv muqaddaslashtirilgan
- C) 3 ta tuproq, havo, tabiat muqaddaslashtirilgan
- D) 2 ta havo, tuproq muqaddaslashtirilgan

172. Fetishizm nima degani?

- A) *Fetish– fransuz tilidan “fetiko” yasalgan tumor but sanam degani
- B) Fetish– lotincha fetko yasalgan tumor but sanam degani
- C) Fetish – rus tilidan fetiko tosh suyak sanam degani
- D) Fetish– nemis tilidan fetiko yasalgan tumor but sanam degani

173. Animizm nima degani?

- A) *Lotincha animus jon, ruh demakdir
- B) Fransuzcha animus ruhni mavjudligi demakdir
- C) Nemischa animus ruh jon demakdir
- D) Eroncha animus jon ruh demakdir

174. Zardushtiylikda nechta imonga asoslangan?

- A) *3 ta iymonga ezgu fikr, ezgu so‘z, ezgu amal
- B) 2 ta iymonga ezgu fikr, ezgu so‘z
- C) 4 ta iymonga ezgu fikr, ezgu so‘z, ezgu amal, ezgu taqvo.
- D) 1 ta iymonga ezgu fikrlarga

175. Qaysi dinda olov muqaddas?

- A) *Zardushtiylikda
- B) buddizmda
- C) Xristianlikda
- D) Xinduizmda

176. Iso Masih qaysi dinning payg‘ambari?

- A) *Xristianlik dinining
- B) Buddizm dinining
- C) Iudaizm dinining
- D) Hinduizm dinining

177. Injil (Bibliya) qanday qismlardan iborat?

- A) *Eski ahd va Yangi ahd
- B) To‘rt Evangeliya
- C) Besh kitob, Apokalipsis
- D) Yangi ahd

178. Qur‘on qancha muddat davomida nozil bo‘lgan?

- A) *23 yil
- B) 9 yil
- C) 13 yil
- D) 1 yil

179. Zardushtiylikning muqaddas kitobi “Avesto” qaysi tilda yozilgan?

- A) *Qadimgi Pahlaviy tili
- B) Fors tili
- C) Turk tili
- D) Arab tili

180. SHialar qaerda keng tarqalgan?

- A) *Eronda
- B) O‘rta Osiyoda
- C) Arabistonda
- D) Misrda

181. SHialar nechta imomni tan oladilar?

- A) *12 ta
- B) 4 ta
- C) 1 ta
- D) 3 ta

182. Islom dini qachon paydo bo‘ldi?

- A) *Milodning 7 asrida
- B) Milodning 1 asrida
- C) Milodning 6 asrida
- D) Milodgacha 5 asrda

183. Islomning qanday asosiy yo‘nalishi bor?

- A) *Sunnilylik va shialik
- B) Modernizm va fundamentalizm
- C) Ismoililylik va vahhobiylik
- D) Bahoilylik va bobiylilik

184. Islomning sunniylik va shialikka bo‘linishi qachon ro‘y berdi?

- A) *VII asrning ikkinchi yarmida
- B) VIII asrda
- C) XI asrda
- D) VII asrning boshlarida

185. Diniy bag‘rikenglik nima?

- A) *Vijdon erkinligi, turli din vakillarining teng huquqligi
- B) Diniy qarashlarda erkinlik
- C) Dindorlarning erkinligi
- D) Dinorlarning siyosatdagi erkinligi

186. Xinduiylik dini xudolari

- A) *Braxma, Vishnu,
- B) Shiva, Indra, Krishna, Dyaus
- C) Varuna, Agnyu, Vishnu
- D) Mitra, Agnyu, SHiva

187. «Tasavvuf nima?»

- A) *«Tasavvuf – nafs lazzatlaridan voz kechishdir». YOki «Tasavvuf – Xudo yo‘lida nafsdan kechmoqdir»
- B) Qanoat
- C) Faqirlik
- D) Qanoat bilan halol yashash

188. Muhammad (s.a.C)payg‘ambar necha yoshida uylangan?

- A) *25
- B) 30
- C) 35
- D) 40

189. O‘rta Osiyo musulmonlari qaysi mazhabga e‘tiqod qiladilar, mazhab asoschisi kim?

- A) *Hanafiya mazhabiga e‘tiqod qiladilar, asoschisi Abu Hanifa Nu‘mon ibn Sobit
- B) Molikiya mazhabiga e‘tiqod qiladilar, asoschisi Molik ibn Anas
- C) SHofi‘iya mazhabiga e‘tiqod qiladilar, asoschisi ibn Abbos ash-SHofi‘iy
- D) Hanbaliya mazhabiga e‘tiqod qiladilar, asoschisi Ahmad ibn Hanbal

190. Hindiston milliy dini qaysi?

- A) *Hinduizm
- B) Jaynizm
- C) Daotsizm
- D) Sintoizm

191. Sunniylikda Xulafoi roshidinlar (to‘g‘ri yo‘ldan borgan xalifalar) nechta deb aytiladi

- A) *4 ta
- B) 1 ta
- C) 3 ta
- D) 12 ta

192. Veda dinining muqaddas kitobi nechta?

- A) *4 ta

- B) 3 ta
- C) 1 ta
- D) 5 ta

193. Komil inson g‘oyasi qaysi ta’limotda berilgan edi?

- A) *Tasavvuf ta’limotida
- B) Islom dinida
- C) Xristianlikda
- D) buddizmda

194. Vijdon erkinligining asosiy qoidasi nima?

- A) *Fuqarolarning istagan dinga e’tiqod qilish yoki hech qanday dinga e’tiqod qilmaslik huquqi
- B) Hamma dinlarning qonun oldida tengligi
- C) Dinga munosabatidan qat’i nazar fuqarolarning qonun oldida tengligi
- D) Davlatning diniy tashkilotlar-ning ichki ishlariga aralashmaslik

5. GLOSSARIY

№	O'zbekcha	Ruscha	Inglizcha	Mazmuni
1.	Vijdon erkinligi	Свобода совести	Freedom of conscience	Vijdon erkinligi – ijtimoi-falsafiy tushuncha; har kimning o'z e'tiqodiga ko'ra, mazkur jamiyatda mavjud ijtimoiy me'yorlarni buzmagani holda vijdoni buyurgani bo'yicha yashash, ishlash imkoniyati. Bunda dinga munosabat masalaning bir tomoni hisoblanadi. Свобода совести - социальное философское понятие; возможность жить и работать, который каждый человек согласно его верованиям в это общество без предубеждения принципам социальной совести. Freedom of conscience – social philosophical concept; the opportunity to live and work which every man according to his beliefs in this society without prejudice to the principles of social conscience.
2.	Demokratik institutlar	Демократические институты	Democratic institutes	Demokratik institutlar–jamiyatning demokratik tuzumini barpo hizmat qiluvchi omil bo'lib, unga quyidagilar kiradi. (Qarang I.A.Karimov. "Buyuk kelajak sari" asari, 170–188–betlar): 1) Siyosiy partiyalar va ijtimoiy harakatlar. 2) Yuridik maqomga ega bo'lgan muholifat. 3) Mulkchilik instituti. Демократические институты - это - фактор, который служит для того, чтобы строить демократическую систему общества, и это, включает их: 1. Политические партии и социальные движения. 2. Юридическое выполнение. 3. Институт собственности. Democratic institutes – it is the factor

				which serves for constructing democratic system of the society and it includes these): 1. Political parties and social motions . 2. Juridical implementations . 3. Institute of ownership.
3.	Baynalmi nalchilik	Интерна циональ ность	Interna tiona- lity	Baynalminalchilik– (arabcha Baynalmilal”)–barcha millat va elatlarning tengligi, hamkorligi, o’zga millatlarga hurmat bilan munosabatda bo’lish, ulardan o’zini yuqori qo’ymaslik, urf-odatlarini hurmatlash va h.k.lar. Интернациональность-(арабское слово - “baynalminal”) - сотрудничество и равенство всех наций и народа, смотрящего относительно любой другой нации, предотвращая высоту, уважая традиции и и т.д... Internationality – (Arabian “baynalminal”) – cooperation and equality of all nations and foreigners, looking at with respect to any other nation, preventing highness, respecting traditions and etc...
4.	Diniy shoviniz m	Религиоз ный шови- низм	Religio us chauvi nism	Diniy shovinizm – faqat o’z dini va e’tiqodinigina to’g’ri deb, qolgan har qanday e’tiqodni va qarashlarni inkor etuvchi mutaassib kishining mafkurası. Diniy shovinizm tarafdorlarining fikricha, o’z maqsadlariga etishish uchun har qanday vositadan, shu jumladan, hatto qurol vositasidan foydalanish qonuniydir. Diniy shovinizmni kuchayishi boshqa xalqlarda va diniy e’tiqodga sig’inuvchilarda milliy va madaniy agressivlik kayfiyatlarining tug’ilishiga sababchi bo’ladi. Bu esa ijtimoiy barqarorlikka rahna soluvchi omildir. Религиозный шовинизм - идеология фанатического человека, который

				отказывается от любого другого осуждения и рассматривает интересы его религия. Согласно религиозному шовинизму, это - юридическое использование чего-нибудь, включая даже использование оружия для того, чтобы достигнуть целей. Это приведет к рождению религиозного шовинистического настроения увеличенной агрессивности. Это подрывает социальную стабильность регулирующего фактора. Religious chauvinism – ideology of a fanatic man which disclaims any other conviction and views except his religion. According to religious chauvinism, it is legal using anything, including even utilizing the weapons for reaching aims. It will result in the birth of a religious chauvinistic mood of the increased aggressiveness. This is undermining the social stability of the regulatory factor.
5	Diyonat va vijdon	Обязательство и совесть	Commitment and conscience	Diyonat va vijdon – bir-biriga yaqin tushuncha. Diyonat va vijdon odamlardagi insof tuyg’usiga hamohangdir. Diyonat va vijdon kishining kundalik faoliyati, qilmishi, fe’l-atvori uchun avvalo o’zi oldida, qolaversa oila, jamoat, jamiyat va vatan oldida ma’naviy mas’uliyat his etishidir. Vijdonli, diyonatli kishi nohaq, adolatsiz ishlardan g’azabga keladi, ularga qarshilik bildiradi; o’z faoliyatining yaxshi tomonlaridan qanoatlanib xursand bo’lsa, yomon tomonlaridan norozi bo’lib, ruhan eziladi, vijdon azobiga uchraydi. Обязательство и совесть - подобное понятие. Обязательство и совесть являются подходящими со справедливостью человека. Обязательство и совесть - ежедневные действия человека,

				характер и поведение перед их семьей, сообществом, обществом, страной и смыслом моральной ответственности. Честные и приличные люди, будет сердито из неправильных и несправедливых методов, сопротивляться к ним, они радуются своим хорошим действиям, они быть неудовлетворенными и препятствовать с их плохими энергиями. Commitment and conscience – a similar concept. Commitment and conscience is suitable with fairness of human. Commitment and conscience are person's daily activities, character and behavior in front of their family, community, society, country and sense of moral responsibility. Honest and decent people are will be angry of wrong and unfair practices, resist to them, they be glad of their good activities, they be dissatisfied and discourage with their bad energies.
6	Diniy marosimlar	Религиозные церемонии	Religious ceremonies	Diniy marosimlar – fuqarolarning diniy ta'limotlardan, ularning qonun-qoidalari va aqidalaridan kelib chiqadigan diniy faoliyat va xatti-harakatlari. Diniy marosimlar har qaysi din vakillarining o'z diniy ta'limotlari asosida kelib chiqqan. Islom dinida <i>aqiq, amri ma'ruf, xatna, ro'za</i> va <i>ramazon hayiti, qurbonlik va qurbon hayiti, namoz, haj</i> va boshqa marosimlar bor. O'zbekistonda diniy marosimlarni bemalol amalga oshirilishi ta'minlanadi, ammo ular qonunlarni, jamoat tartibini buzmasligi va shaxsga hamda fuqorolarning huquqiga dahl qilmasligi kerak. Религиозные церемонии - религиозные действия и попытки,

				который прибывает из религиозной деятельности жителей и их законов и убеждений. Религиозные церемонии продолжаются в основании каждого представителя религии educations. В Исламской религии есть много церемоний: <i>aqiq, amri ma'ruf, xatna, ro'za va ramazon hayiti, qurbonlik va qurbon hayiti, namoz va haj</i> и другие. Это предоставлено для религиозных церемоний, чтобы перейти легко, но они не должны затронуть право граждан и подвергающий опасности общественный порядок. Religious ceremonies – religious activities and attempts which comes from religious activity of inhabitants and their laws and persuasions. Religious ceremonies proceed in a basis of each representative of religion educations. There are many ceremonies in Islamic religion : <i>aqiq, amri ma'ruf, xatna, ro'za va ramazon hayiti, qurbonlik va qurbon hayiti, namoz va haj</i> and others. It is provided for religious ceremonies to transfer easily but they must not affect the right of citizens and endangering the public order.
7	Diniy tashkilot	Религиозная организация	Religious organization	Diniy tashkilot – diniy ehtiyojlarni birgalikda qondirish yoki qondirishga ko'maklashish maqsadida tuziladigan va din yo diniy marosimlarni ado etish asosida ish ko'radigan ixtiyoriy, teng huquqli va o'z-o'zini boshqaruvchi uyushma. Религиозная организация - добровольный и равный союз, который управляет собой, заключил, чтобы удовлетворить или встретить религиозные потребности и действия на основе религиозных церемоний. Religious organization – a voluntary and equal union which administrates

				itself, concluded in order to satisfy or meet the religious needs and acts on the basis of religious ceremonies.
8	Jamoat tashkilotlarining vazifalari	Функции общественных организаций	Functions of social organizations	Jamoat tashkilotlarining vazifalari – fuqaro-larning ijtimoiy ruhiyati (ijtimoiy psixologiyasini) muayyan tizimga solib, ijtimoiy – iqtisodiy manfaatlarini ro'yobga chiqarishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yuvchi, xalqning irodasini izchil va tizimli bayon etuvchi, dasturlarni ishlab chiqish va qonun chiqaruvchi organda (Oliy Majlisda) demokratik jamiyat uchun kurash olib borish va h.k.dan iboratdir. Функции общественных организаций - определенный дух социальной системы, и нацелен на реализацию социально-экономического интереса, желание людей, которое объясняет постепенное и систематический, включает развитие программ и законодательного органа, чтобы выполнить борьбу за демократическое общество. Functions of social organizations – certain spirit of social system, and is aimed at the realization of the social and economic interest, the will of the people which explains the gradual and systematic, includes the development of programs and legislative body to carry out the struggle for a democratic society.
9	Ijtimoiy rivojlanishda fikrlar xilma-xilligi	Развитие различных мнений	The development of differences in opinions	Ijtimoiy rivojlanishda fikrlar xilma-xilligi – xato va kamchiliklarni aniqlashga, uni o'z vaqtida bartaraf qilishga yordam beradi, adolatni yuzaga chiqaradi, fikrlarning aqidalashuvidan xalos qiladi. “Fikrlar muvozanati jamiyat muvozanatini saqlaydi”. O'zbekistonda fikrlar xilma-xilligi mavjud. U 5 partiya va ijtimoiy harakatlar ishtirokida amalga oshiriladi.

				Развитие различий по мнениям - это помогает устранить ошибки и упущения вовремя, показывает правосудие, избавляется от мыслей о Кредо. "Неустойчивость идей держит неустойчивость в обществе". Есть различные виды идей. Это осуществляет в участии 5 сторон и социальных движений. The development of differences in opinions – it helps to eliminate errors and omissions in time, reveals justice, gets rid of the thoughts of Creed. " Ideas imbalance keeps imbalance in the society ". There are various kinds of ideas. It implements in participating 5 parties and social movements.
10	Iymon	Бера	Believing	Iymon - arabcha so'z bo'lib, lug'aviy ma'nosi - ishonch demakdir. SHariatda esa janob payg'ambarimiz Muhammad alayhissalom Olloh tarafidan keltirgan barcha xabarlarga til bilan iqrор bo'lib, dil bilan tasdiqlashga iymon deyiladi. YA'ni Qur'oni Karim va Hadisi SHariflar orqali Olloh, to'g'risida, jannat, do'zax, qiyomat kabilar haqida berilgan xabarlarga ishonch - iymondir. Ma'naviy-axloqiy fazilat sifatida esa iymon faqat odam-zotgagina xos ruhiy hodisa jumlasiga kiradi. Бера - прибывает из аравийского, лексического значения, является "трастовым". В Sharia это называет объявлением о Пророке Мухаммад Аллах в Исламе и языковом признании, верить в подтверждение сердца. Через Коран и хадисы Аллаха, небес, черт, сообщения суждения о вере - вера. Верьте в духовные и моральные качества, поскольку у человека есть духовный

				случай. Believing – comes from Arabian , lexical meaning is “trust”. In Sharia it is called announcement of the Prophet Muhammad by Allah in Islam and language confession, believe in the confirmation of the heart. Through the Quran and Hadith of Allah, heaven, hell, judgement messages about faith is the believing. Believe in the spiritual and moral qualities as human being has a spiritual event.
11	Ilohiy kitoblar	Библии	Sacred books	Ilohiy kitoblar - muayyan dinda muqaddas va ilohiy hisoblanadigan kitoblar. Diniy ta’limotga ko’ra, Alloh o’tgan payg’ambarlarning ba’zilariga sahifalar, bazilariga esa, kitoblar nozil etgan. 100 sahifa va 4 kitob - 100 sahifadan 10 sahifani Odam (as)ga, 50 sahifani SHis (as)ga, 30 sahifani Idris (as)ga, 10 sahifani Ibrohim (as) ga yuborgan. Muso (as)ga Tavrot, Dovud (as)ga Zabur, Iso (as)ga Injil va Muxammad (as)ga Qur’onni nozil qilgan. Qur’ondan boshqa ilohiy kitob va sahifalar bir yo’la bir daf’ada nozil qilingan, deb hisoblanadi. Qur’on hazrati Jabroil orqali 23 yil mobaynida oyat-oyat, sura-sura shaklida yuborilgan. Библии - книги, который рассмотренный священным в особенно религии. Согласно религиозной доктрине, Аллах дал некоторым из пророков страницы и некоторые из пророков книги. 100 страниц и 4 книги - Аллах, посланный от 10 страниц 100 страниц Человеку, 50 страниц к Shis, 30 страниц Idris, 10 страниц Ибрагиму. Дал Евангелие Musa, Tavrot, Davud, Zabur, Иисусу и Корану пророку Mukhammad. Другие библии и листы ехерт Коран были даны в то же самое время и случай.

				Коран послали через Jibril как стихи и suras через 23 года. Sacred books – the books which considered sacred in particularly religion. According to religious doctrine , Allah gave some of the prophets the pages and some of the prophets the books. 100 pages and 4 books – Allah sent from 10 pages of 100 pages to Human, 50 pages to Shis, 30 pages to Idris, 10 pages to Ibrahim. Gave Gospel to Musa, Tavrot, Davud, Zabur, Jesus and Quran to prophet Mukhammad. The other sacred books and sheets exept Quran were given at the same time and occasion. Quran were sent through Jibril as verses and suras in 23 years.
12	Insonparvarlik	Гуманитарный	Humanitarian	Insonparvarlik - (“inson” – arabcha “parvar” - fors-tojikcha “lik” – o’zbekcha – kishiga g’amxo’rlik, gumanizm) – odamzodning qadri, uning erkinligi, qobiliyatlari har tomonlama namoyon bo’lishi uchun kurashish, insonning baxt-saodati, teng xuquqliligi, adolatli hayotni ta’min etishga intilish, insoniylikning barcha tamoyillari yuzaga chiqishiga shart-sharoitlar yaratish ma’nosini anglatadi. Insonparvarlik bu o’zbek xalqi milliy ruhiyatining ajralmas fazilatidir. Гуманитарный - ("человек" - арабийский “parvar” - персидский язык - таджикский язык “lik” - на узбекском языке - заботливость человеку, гуманизму) - это означает сражаться для того, чтобы продемонстрировать человеческое достоинство, свободу всеми способами, чтобы бороться за хорошо - быть человека, равенства и снабдить справедливой жизнью, принципами человечества, чтобы создать условия для появления. Гуманизм узбека -

				часть национального духа людей качеств. Humanitarian – (“human” – Arabian “parvar” – Persian- tajik “lik” – in Uzbek – carefulness to man , humanism) – it means to combat for demonstrating human dignity, freedom in all ways, to strive for the well – being of a person, equality and supply with fair life, the principles of humanity to create conditions for the emergence of. Humanism of the Uzbek is the part of the national spirit of the people of qualities.
13	Istiqlol mafkuras i	Идеология независимости	The ideology of independence	Istiqlol mafkuras i - har bir kishining jamiyat hayotidagi faoliyati, yurti, millati, o'zi va oilasi oldidagi burch va ma'suliyatini qay darajada his etayotgani va bajarayotganini belgilaydigan ma'naviy mezon hamdir. Milliy istiqlol mafkurasining yurtimizda yashovchi har bir fuqaro uchun qadrliligi shundaki, uning mohiyatida umuminsoniy tamoyillar yotadi. Идеология независимости - это - моральный критерий, который определяет действия каждого человека в обществе, учреждении, национальности и чувстве степени его обязательства его семье и непосредственно. Ценность идеологии национальной независимости состоит в том, что, фактически есть универсальные принципы. The ideology of independence – it is the moral criterion which determines the activities of each and every individual in society, institution, nationality and feeling the extent of his obligation to his family and himself. The value of the ideology of national independence is that, in fact there are universal

				principles.
14	Islom Taraqqiyot Banki (ITB)	Исламский Банк Продвижения (IPB)	Islamic Progress Bank (IPB)	Islom Taraqqiyot Banki (ITB) – xalqaro bank. 1974 yil musulmon davlatlari tashqi ishlar vazirlarining kengashida ITB ni tuzish haqida qaror qabul qilingan, bank o'z faoliyatini 1975 yilda boshlagan. Qarorgohi Jiddada. ITBni Boshqaruvchilar kengashi va Direktorlar kengashi boshqaradi. Bank prezidenti 5 yil muddatga saylanadi. Maqsadi – Musulmon mamlakatlarining iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotiga yordam berish. Islomda pulga foyda olish taqiqlangani sababli bankka qo'yilgan mablag'lar uchun foiz olinmaydi va berilmaydi. Исламский Банк Продвижения (IPB) - национальный банк. В 1974, встреча министров иностранных дел мусульманских стран, принял решение относительно приближение банка, банк начал свою деятельность в 1975. Лагерь расположен в Джидде. Совет управляющих и совет директоров управляют IPB. Президент банка избран в течение 5 лет. Его цель - чтобы помочь развитию экономического и социальных мусульманских стран. В Исламе запрещено использовать в своих интересах деньги по этой причине, процент не дан и взят. Islamic Progress Bank (IPB) – national bank. In 1974, the meeting of the foreign ministers of Muslim countries, adopted a decision on establishment of the bank, bank began its activity in 1975. Camp is situated in Jidda. The board of governors and the board of directors rule IPB. The president of the bank is elected for 5 years. Its aim – to help the development of the economic and sociality of Muslim

				countries. In Islam , it is forbidden to take advantage of money for this reason the percent is not given and taken.
15	Islom fundamen-talizmi	Исламский фундамен-та-лизм	Islamic funda-menta-lism	Islom fundamentalizmi – Qur'on va hadislarga so'zma-so'z talqin etuvchi, ilk islomga qaytishga qaratilgan aqidalarni targ'ib qiluvchi diniy-konservativ ruhdagi oqim. Islom fundamentalizmi vakillari islomning fundamental (asosiy) tamoyillari jamiyatning taraqqiyot yo'lini belgilab beradi, deb hisoblaydilar va faqat ularga amal qilishga da'vat etadi. Keyingi paytlarda mutaassib musulmonlar "fundamentalistlar" deb atalmoqda. Исламский фундаментализм - духовный - религиозный и сосредоточивающий поток, который интерпретирует пословно к Корану и Haidth. Представители Исламского фундаментализма полагают, что фундаментальные принципы Ислама определяют путь развития общества и поощряют, чтобы следовать за ними. В настоящее время, мусульман называют как "фундаменталисты". Islamic fundamentalism – spiritual - religious and concentrative stream which interprets word by word to Quran and Haidth. The representatives of Islamic fundamentalism consider the fundamental principles of Islam defines the way of development of the society and encourages to follow them. Nowadays, muslims are named as "fundamentalists".
16	Islomgacha bo'lgan ma'naviy merosimining namuna-	Примеры исламского культурного наследия	Examples of islamic cultural heritage	Islomgacha bo'lgan ma'naviy merosimining namunalari – muqaddas "Avesto" kitobida, "Kultegin", "Bilga Xoqon", "To'ngyuquq" bitiklari, Kayxusrav va Doroga qarshi kurashgan milliy qahramonlarimiz haqida "To'maris",

	lari			“SHiroq” afsonalari, Makedonskiy (Iskandar Zulqarnayn)ga qarshi kurashgan Spitamen haqidagi rivoyatlar, Panjikentda topilgan (1932 yilda) so’g’d yozuvidagi 86 hujjat, Xorazmdagi Tuproq qal’adan topilgan 83 dan ortiq qadimgi Xorazm yozuvlarida va boshqa hujjatlarida o’z aksini topgan. Примеры исламского культурного наследия - они отразили в библии “Авесто”, в надписях “,” Билги Хокон “,” Тунгюкук”, о наших национальных героях против Кайхусрава и Дариус, легенд о “Ширак”, “Тумарис” с Большими легендами Александра о Спитамена, 86 документов, зарегистрированных в согдийцы, почва в больше чем 83 древних крепостях, Хорезм и этом размышлял в отчетах и других документах. Examples of islamic cultural heritage – they reflected in sacred book “Avesto”, in inscriptions “Kultegin”, “Bilga Xoqon”, “To’nyuquq”, about our national heroes fought against Kayxusirav and Darius, legends of “Shiraq” , “To’maris”foughted with The Great Alexander legends of Spitamen,86 documents recorded in Sogdian, the soil is fouund in more than 83 ancient fortress Khorezm and it reflected in the records and other documents.
17	Iqtisod va ma’naviyatning munosabati	Отношение с духовностью и экономический	Attitude with spirituality and economic	Iqtisod va ma’naviyatning munosabati – ma’naviyatsiz insoniyat, iqtisodsiz esa ma’naviyat bo’lmaydi. Ma’naviyati yuksak xalqgina yuqori darajada tashkil etilgan iqtisod va ishlab chiqarish shakllanishi mumkin. Har qanday ishlab chiqarish o’z ma’naviy madaniyatiga ega bo’lib, ular mehnat malakasini, tajribasi, kasbiy bilimlar, yuqori mehnat intizomi, hamkasblari

				bilan yaxshi muomila, asbob-uskunalarni avaylab - asrash xom ashyoni tejash, sifatli mahsulotlar ishlab chiqarishda o'z aksini topadi. O'z navbatida, iqtisod ham ma'naviyatga o'z ta'sirini o'tkazadi. Отношение с духовностью и экономический - нет человечества без духовности и без экономического нет духовности. Люди высокого духовного уровня экономики и формирования производства могут сформироваться. Обладает любым производством их духовной культуры. Это размышляет в трудовых навыках, опыте, профессионале, знании, дисциплине, обработке, защите и сохранении. В его экономической обязанности размышляет к духовности. Attitude with spirituality and economic – there is not humanity without spirituality and without economic there is not spirituality. People of high spiritual level of the economy and the formation of production may form. Possesses any production of their spiritual culture. It reflects in labor skills, experience, professional, knowledge, discipline, treatment, protection and conservation. In its duty economic reflects to spirituality.
18	Komil inson	Совершен-ный человек	Perfect man	Komil inson – tushunchasi ma'naviy barkamol inson tushunchasi bilan hamohangdir. Ma'naviy barkamollikka erishmay komil inson darajasiga etish mumkin emas. Demak, ma'naviy barkamollikka intilish - bu komil inson darajasiga erishish uchun intilishdir. Komillikka inson butun umri davomida erishib boradi. Совершенный человек - это понятие гармонично в синхронизации с

				понятием человека. Не достигая духовного совершенствования это не может быть достигнуто моральное совершенствование. Средство, достигая духовного совершенствования состоит в том, чтобы достигнуть уровня человеческой борьбы. Люди достигают прекрасности во время его целой жизни. Perfect man – this concept harmoniously in sync with the concept of human. Without reaching spiritual perfection it can not be achieved moral perfection. Means, reaching spiritual perfection is to reach the level of the human striving. The people attain perfectness during his whole life.
19	Kamtarlik	Смирение	Humility	Kamtarlik – odamni bezaydi, obro'sini oshiradi, do'stlarini ko'paytiradi. Kamtarlik - insoi ichki ma'naviy dunyosining namoyon bo'lishidir. Agar insonning qonida, qalbida yumshoqlik, saxovat, odob-andisha, sharm-hayo, or-nomus, oriyat bo'lmasa, ming harakat kilmasin, baribir, odamlar ko'ziga kamtar bo'lib ko'rina olmaydi. Смирение - украшает человека, увеличивает его известность и друзей. Смирение показывает внутренний, духовный мир человека. Люди не могут быть замечены в глазах скромного, если нет мягкости, великодушия, благопристойности и смирения, чести, здравого смысла в человеческой крови и сердце. Humility – adorns the man, increases his fame and friends. Humility shows the inner, spiritual world of human. People can not be seen in the eyes of the humble if there is not gentleness, generosity, decency and humility,

				honor, common sense in human blood and heart.
20	Madina	Мадина	Мадина	Madina – (arab. – shahar, to’liq arabcha nomi – Madinat Rasululloh yoki Madinat an-nabiy - payg’ambar shahri) – Saudiya Arabistonining shimoliy g’arbiy qismidagi shahar. Hijoz viloyatida. Xalq uni Madinai munavvara – Nurafshon shahar deb e’zozlaydi. Makkadan 400 km. shimolda joylashgan. Madinaga asos solingan vaqt noma’lum. Qadimgi YAsrib (YAtriB) ilk o’rta asrlardan boshlab Madina deb atalgan. 622 yil Muhammad s.a.v. Makkadan Madinaga ko’chib o’tganlar va qolgan umrlari shu erda kechgan. Мадина - (арав.слово - город, полное имя на арабском языке – Маданинат Расуллуллох или Мадинат - набий - город пророка) - город, расположенный на Северо-западе - часть Саудовской Аравии в области Хиджаз. Люди соблюдают это как “Мадинаи мунаввара” - Потребляемый город. Это расположено 400 километр к северу от Медины. Время основания Медина неизвестно. Древний Ятриб называли как Медина начиная со Средневековья. В 622, пророк Мухаммад двигался от Мекки до Медины и жил здесь остальная часть его жизни. Madina – (Arabian word – town , full name in Arabic – Madinat Rasululloh or Madinat an- nabiy – the city of prophet) – the city situated in the North- West part of Saudi Arabia in province Hijaz. The people honor it as “Madinai munavvara” – Consumed city. It is situated 400 kilometr north of Medina. Time of the founding Medina is unknown. Ancient Yathrib was named

				as Medina since Middle Ages. In 622, the prophet Muhammad moved from Mecca to Medina and lived here the rest of his life.
21	Madrassa	Мадра-са	Madrasah	Madrassa – (arab.- dars o'qitiladigan joy, darsxona) islomda o'rta va oliy maxsus diniy o'quv yurti. YAqin va O'rta SHarq mamlakatlarida ulamolar va maktabdorlar, davlat idora xodimlarini tayyorlagan. Islom mamlakatlarida Madrasa haqidagi ilk ma'lumotlar X asrga oid bo'lib, ular Xuroson va Movarounnahrda joylashgan. XI asrdan boshlab etakchi o'quv yurtiga aylangan, bungacha ta'lim masjidlarda va xususiy uylarda, shuningdek mehmonxonalar, kutubxonalar, kasalxonalarda olib borilgan. Madrasalar vaqf hisobiga ta'sis etilgan. Madrasalarda mudarrislar va boshqa xizmatchilar maosh, talabalar stipendiya, o'quv jixozlari (daftar, kitob, qalam va boshqalar) va turar joy bilan ta'minlangan. Мадраса - (арабское слово. Место, где уроки преподаются, здания суда), вторичное и третичное образовательное учреждение в Исламе. Ученые преподавали сотрудники руководства со стороны общественности в Ближних и ближневосточных странах. Первая информация о Madrassa, связанном с X столетиями, они расположили в Хорасан и Мавераннахр. Одиннадцатое столетие стало ведущими образовательными учреждениями. До того образования времени преподаются всеми способами: в мечетях, частных домах, гостиницах, библиотеках и больницах. Это снабжено учителя и студенты с зарплатами, ученостью, оборудованием обучения

				договоренности. Madrasah – (Arabian. The place where the lessons are taught, courthouses) secondary and tertiary educational institution in Islam. Scholars taught the staffs of public administration in Near and Middle East countries. The first information about Madrassa related to X century, they situated in Khorasan and Maverannakhr. The eleventh century has become the leading educational institutions. Till that time education are taught in all ways : in mosques, private homes, hotels, libraries and hospitals. It is supplied teachers and employees and students with salaries, scholarships, accommodation training equipment.
22	Mafkura	Идеология	The ideology	Mafkura – (arabcha – fikrlar majmui) ijtimoiy jarayonlar ma’no - mazmunini anglashni va uning boshqarish usulini bilishni da’vo qiladigan, ong va hatti-harakatni yo’naltiradigan ideallar, qadriyatlar maqsadlar, qarashlar yig’indisidir. U ma’lum maqsadni va unga erishish usullarining haqiqiyligiga, amalga oshirish mumkinligiga ishonch tug’diradi. Unda manfaatlari ifodalanadigan kuch va qatlamlarning o’tmishi, bugungi kuni va istiqbollari haqidagi tasavvurlari o’z ifodasini topadi. Идеология - (арабское слово - ряд идей) сумма идеалов, отношений, vlues и целей, понимания существенного содержания социальных процессов и методов управления, которые утверждают, что знали руководство поведения и ум. Это должно достигнуть определенной цели и уверено, что мы можем выполнить законность методов. выражение, которое выражало интересы власти и слои

				истории, подарка и перспектив воображения, находит. The ideology – (Arabian – a set of ideas)the sum of ideals, attitudes, vlues and goals, the understanding of the contents of the essence of social processes and management methods that claim to know the mind and behavior guidance. It is to achieve a specific purpose and are confident that we can carry out the validity of the methods . expression which expressed the interests of power and the layers of history, the present and the prospects of imagination finds.
23	Mafkura-viy jarayonlarning globallashuvi	Идеологические процессы глобализации	Ideological processes of globalization	Mafkuraviy jarayonlarning globallashuvi – mafku-raviy kurash umumbashariy miqyos kasb etganini ifodalovchi tushuncha. Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida ijtimoiy hayotning barcha sohalarini globallashuv jarayoni qamrab oldi. Natijada jamiyat bir butun yaxlit bo'lib, insoniy munosabatlar makon va zamon chegaralarini pisand qilmasdan butun er yuzidan yagona jarayonga aylandi. Идеологические процессы глобализации - понятие, которое представляет идеологическую борьбу универсального охвата. Процесс глобализации покрывал данную стадию человеческого развития во всех сферах общественной жизни. В результате общество в целом целостные, человеческие отношения проигнорировали границы времени и места, стал лицом целой земли в единственном процессе. Ideological processes of globalization – the concept which represents ideological struggle of

				universal coverage. The process of globalization covered the present stage of human development in all spheres of social life. As a result, society as a whole holistic, human relations has ignored the boundaries of time and space, has become the face of the whole earth in a single process.
24	Mafkuraviy immunitet	Идеологический иммунитет	Ideological immunity	Mafkuraviy immunitet – ma’naviy barkamol, irodasi baquvvat, iymoni butun shaxsni tarbiyalashda, har qanday reaksiion, buzg’unchi xarakterdagi g’oyaviy tashabbuslarga bardosh bera oladigan yoshlarni tarbiyalashda qo’l keladi. Davlat va millatning ma’naviy birligi, ma’naviy sog’lomligini himoya qiluvchi g’oyaviy qalqon vazifasini bajaradi. Идеологический иммунитет - может помочь к выращиванию молодежи, у которой есть духовное зрелое, сильное желание, вера образования и кто может противостоять любой инициативе реакционного и сильного характера. Действие как защитный щит государства и национального духовного здоровья. Ideological immunity – it can help to growing up the youth who has spiritual mature, strong will, faith of education and who can stand against any initiative of reactionary and violent character. Acting as a protective shield of the state and the nation’s spiritual health.
25	Mafkuraviy plyuralizm	Идеологический плюрализм	Ideological pluralism	Mafkuraviy plyuralizm – (lotincha xilma-xillik, rang-baranglik) - bir mamlakat doirasida bir vaqtning o’zida bir-biridan farq qiladigan hatto o’zaro kurashadigan g’oyalar, qarashlar. mafkuralarning majmuini ifodalaovchi tushuncha. Demokratik jamiyatda bunday holat tabiiy, zaruriy bo’lib jamiyatning turli ijtimoiy qatlamlardan,

				guruhlardan, sinflardan, siyosiy kuchlardan iboratligi in'ikosidir. Идеологический плюрализм - (на латыни - разнообразии, различии) - в то же самое время в различной части страны, выражая идеи комплекса, противоречивых понятий. Это необходимо в различных социальных слоях общества, группы, класса и политических сил. Ideological pluralism – (in latin – variety, difference) – at the same time in a different part of the country, expressing the ideas of complex, conflicting concepts. This is necessary in different social layers of the society, group, class and political forces.
26	Mafkuraviy poligon	Идеологический поли-гон	Ideological polygons	Mafkuraviy poligon — odamlar va xalqlarning qalbi va ongini egallashga qaratilgan turli g'oyalarning sinov maydoni. Идеологический полигон - тест состоит из разнообразия идей для того, чтобы занять сердца и умы людей. Ideological polygons - a test consists of variety of ideas for occupying hearts and minds of the people.
27	Mafkuraviy profilaktika	Идеологическая профилактика	Ideological prevention	Mafkuraviy profilaktika — mafkuraviy parokanda-likning oldini olish, mafkuraviy bo'shliqni tugatish, biror-bir hudud, qatlam, ijtimoiy institutlar tomonidan amalga oshiriladigan g'oyaviy-tarbiyaviy, ma'naviy-mafkuraviy ishlar majmui. Идеологическая профилактика - ряд социальных учреждений, образовательная работа, выполненная идеологическими работами и, предотвращает распространение идеологии, заканчивает идеологический промежуток.

				Ideological prevention – a set of social institutions, educational work carried out by the ideological works and prevents spread of ideology, ends the ideological gap.
28	Mafkuraviy tajovuz	Идеологическое угрозы	Ideological violence	Mafkuraviy tajovuz - muayyan millat, jamiyat, davlatning tanlagan istiqbol yo'lidan og'ishga yo'naltirilgan, g'arazli maqsadlarga erishish uchun fuqaro va jamiyat xavfsizligiga, tinchlik va barqarorligigga tahdid soluvchi g'oyaviy-nazariy qarashlar va unga asoslangan amaliyot majmui. Идеологическое угрозы - специфическая нация, общество, путь будущего в государстве, отобранном, чтобы достигнуть эгоистичных целей, нацелились на гражданское общество и угрозу миру, стабильности и безопасности операции, основанной на идеологическом и подходы threotical. Ideological violence – a particular nation, society, the way of the future in the state selected to achieve selfish goals aimed at civil society and a threat to the peace, stability and security of the operation based on ideological and threotical approaches.
29	Mafkuraviy tarbiya	Идеологическое воспитание	Ideological education	Mafkuraviy tarbiya – inson, ijtimoiy qatlam, guruh, millat, jamiyat dunyoqarashini yo'naltiradigan, ularda ma'lum e'tiqodni shakllantiradigan bilimlar bilan qurollantirishga yo'nalgan jarayon. Идеологическое воспитание - человеческий, социальный слой, группа, нация, общество, процесс знания, чтобы сформировать мировоззрение и веру получают их. Ideological education – human, social layer, group, nation, society, the process of knowledge to shape the worldview

				and belief get them.
30	Mafkuraviy xavfsizlik	Идеологический безопасн ость	Ideological security	Mafkuraviy xavfsizlik – shaxs, millat, jamiyat, davlatning turli mafkuraviy tajovuzlardan himoyalanganlik darajasini tavisflovchi tushuncha. Halqning o'z maqsad va intilishlariga mos milliy g'oyani qay darajada egallab olganligi, mafkuraviy immunitetning shakllanganligi, kishilar ma'naviyatida g'oyaviy bo'shliqqa yo'l qo'yilmaganligi mafkuraviy xavfsizlik darajasini ifodalaydi. Ideological security – person, nation, society, the state classified the vulnerability of various ideological offences. The extent to which the idea in accordance with their own goals and aspirations of the people took place in the ideological formation of the immunity of people's spirituality and ideological space represents the ideological level of security that would be unacceptable.
31	Ma'naviy barkamol inson	Совершенный человек	Spiritually developed human	Ma'naviy barkamol inson – komil inson tushunchasi bilan hamohangdir. Ayni vaqtda ma'naviy barkamol inson tushunchasi sog'lom avlod tushunchasi bilan ham bog'lanib ketadi. Ilmiy adabiyotlarda bu tushunchalar alohida-alohida ishlatilsa-da, mohiyatan ularning hammasi inson axloqi va odobini, ularda shakllangan barcha ijobiy xislatlarni, ularning insonlarga, jamiyatga va Vatanga bo'lgan munosabatlaridan tortib, toki oilaga, ota-onaga va boshqalarga munosabatlarining barcha qirralarini qamrab oladi. Совершенный человек - в соответствии с понятием прекрасного человека. Эти понятия используются в научной литературе, фактически все человеческое поведение и

				непристойные, положительные черты их людей и отношения общества и страны, семей, родителей и других, чтобы покрыть все аспекты отношений. Spiritually developed human – in line with the concept of a perfect human. These concepts are used in scientific literature, in fact all human behavior and obscene, the positive traits of their people and the attitudes of society and the country, families, parents and others to cover all aspects of relations.
32	Ma'naviat	Духовность	Spirituality	Ma'naviyat – kishilarning falsafiy, huquqiy, ilmiy, badiiy, axloqiy, diniy tasavvurlari va tushunchalari majmuidir. Ma'naviyat insonning butun umri davomida uning kuchiga kuch qo'shadigan, idrok va aql zakovatini kengaytiradigan va mustahkamlaydigan vositadir. Ma'naviyat jamiyat taraqqiyoti, millat kamoloti va shaxs barkamolligini belgilab beruvchi asosiy mezonlardan biri hisoblanadi chunki, ma'naviyat rivojlangandagina jamiyatda iqtisodiy va ijtimoiy-siyosiy barqarorlik vujudga keladi hamda mamlakat va millat taraqqiy etadi. Духовность - ряд понятий, которые являются о философском, юридическом, научном, артистическом, моральном, религиозном воображении человека. Духовность человека - способность проникновения в суть и эрудиция, инструмент разведки, который простирается и strenghtens в течение его жизни и его силы и энергии. Spirituality – a set of concepts which are about human's philosophical, legal, scientific, artistic, moral, religious imaginations. The spirituality of man is insight and erudition,intelligence tool

				that extends and strenghtens throughout his life and his strength and energy.
33	Ma'rifat	Просвещение	Enlightment	Ma'rifat – bilish, bilim, tanish va ma'lumot, - degan ma'noni anglatadi. Insoniyatning bir jamiyatdan ikkinchi jamiyatga, bir tarixiy davrdan ikkinchi bir yangi tarixiy davrga o'tishi ma'rifatparvarlikdan boshlanadi. Ta'lim–tarbiya, iqtisodiy, siyosiy, falsafiy diniy g'oyalar majmui asosida kishilarning ong – bilimini, madaniyatini o'stirishga qaratilgan faoliyat. "Ma'rifat" tushunchasi "ma'naviyat" va "madaniyat" tushunchalari bilan chambarchas bog'langandir; ma'rifat tarixi jamiyat tarixining ajralmas qismidir. Просвещение - Это означает - образование, изучение, знание и информация. Переход человека к новому до от другого начинается в просвещении. Основание образовательных, экономических, политических, философских и религиозных идей и деятельности, которая нацелена, чтобы увеличить умы людей, знание и культуру. Просвещение связано с понятием духовности и культуры; история просвещения - неотъемлемая часть истории общества. Enlightment – It means - education, learning, knowledge and information. The transition of human to a new ere from the other begins in enlightenment. A basis of educational, economic, political, philosophical and religious ideas and activity which is aimed to enhance people's minds, knowledge and culture. Enlightenment is linked with the concept of spirituality and culture; the history of enlightenment is an integral part of the history of society.

34	Mahalliy hilik va urug’- aymoqchi lik	Лока- лизм и родствен ники	Localis m and rela- tives	Mahalliychilik va urug’-aymoqchilik – xafsizligimizga tahdid soluvchi ichki omillardan biri. Локализм и родственники - один из факторов, который угрожает к безопасности. Localism and relatives – one of the factors which threatens to safety.
35	Mahalliy davlat hokimiya ti organlari	Организ ации мест-ных полно- мочий страны	The organiz ations of local powers of the coun- try	Mahalliy davlat hokimiyati organlari - mahalliy vakillik, ijroiya hokimiyat organlaridan tashkil topgan. Ularga hokim boshchilik qiladi. “Mahalliy Davlat Hokimiyati” to’g’risidagi qonun 1993 yil 2 sentyabrda O’zbekiston Oliy Kengashi tomonidan qabul qilingan. Организации местных полномочий страны - организованный от местного представления, социальной общественной организации. Власть управляет ими. Закон, который является о “Местном теле страны”, полученном Олий Кенгаш Узбекистана 2 сентября, в 1993. The organizations of local powers of the country – organised from local representation, social public organization. Authority rules them. The law which is about “Local country body” received by Oliy Kengash of Uzbekistan on september 2, in 1993.
36	Meros	Насле- дие	Heri- tage	Meros – insoniyatning har bir tarixiy bosqichda yashagan avlodlari tomonidan yaratilgan va keyingi avlodga etib kelgan barcha moddiy va ma’naviy boyliklar majmui. Ma’naviy meros umuman merosning, xususan madaniy merosning tarkibiy qismi sanaladi. Madaniy merosni tushunmasdan ma’naviy merosni ham tushunish qiyin. Наследие - ряд всего материального и духовного богатства к следующему поколению создан

				потомками человечества, живущего в исторической стадии. Это - часть духовного наследия, включая наследие культуры. Heritage – a set of all the material and spiritual wealth to the next generation created by the descendants of humanity living in a historical stage. It is part of the spiritual heritage including the heritage of the culture.
37	Millatlararo totuvlik	Мир в национальностях	Peace in nationalities	Millatlararo totuvlik – umumbashariy qadriyat bo'lib, turli xil xalqlar birgalikda istiqomat qiladigan mintaq va davlatlar milliy taraqqiyotini belgilaydi, shu joydagi tinchlik va barqarorlikning kafolati bo'lib xizmat qiladi. Мир в национальностях - это - взаимная ценность, это рассматривает национальное продвижение стран и областей, и это служит всего мира и стабильности в том месте. Peace in nationalities – it is a mutual value, it contemplates the national progress of countries and regions and it serves as insurance of peace and stability in that place.
38	Milliy tarbiya	Национальное образование	National education	Milliy tarbiya – u yoki bu millatni, elatni tashkil qiluvchi kishilarning milliy madaniyatni, merosni, qadriyatlarni, urf-odatlarini, an'analarni o'zlashtirishdagi faoliyatini rivojlantirish bo'lib, u milliy ong va milliy o'zlikni anglashning sub'ekti. Национальное образование - улучшающиеся действия, который нации, национальная культура, традиции людей, это subject национальное самосознание, национальное сам. National education – improving activities which nations, national culture, traditions of the people, it

				subject national consciousness,national self.
39	Milliy ma'naviyat	Национальная духовность	National spirituality	Milliy ma'naviyat– bu biron millatga tegishli bo'lgan va shu millatning tevarak-atrof hodisalariga bo'lgan munosabatlarida aks etadigan ma'naviy qadriyatlar bo'lib, ular: milliy ong va milliy o'z-o'zini anglash, milliy his-tuyg'ular va g'urur, o'z yurtiga sadoqat, milliy urf-odatlar, marosimlar, udumlar, xalq og'zaki yoki yozma badiiy, ilmiy asarlar, moddiy madaniy merosi, tarihiy obidalar va shu kabilarda aks etadi. Национальная духовность - это духовные традиции, который любая нация и окружение событий этой нации, отражает отношения, они расшифрованы в национальном самосознании, национальном интуиции, национальной эмоции и гордости, лояльности к их родине, национальным традициям, церемониям, обрядам, устным и письменным, научным работам, неосязаемому культурному наследию и историческим памятникам. National spirituality - this spiritual traditions which any nation and the surrounding of events of this nation ,reflects the relationship,they are transcribed in national consciousness,national self-consciuousness,national emotion and pride,loyalty to their homeland,national traditions,ceremonies,rites,oral and written,scientific works, intangible cultural heritage and historical monuments.
40	Avesto	Авеста	Avesta	Avesto - qadimgi tariximizni o'rganishda noyob manba. Авеста - Священная книга зароастрий цев, которая является важнейшим источником изучения

				истории народов Средней Азии. Avesta - the sacred book зароастрийцев which is the major source of studying of history of the people of Central Asia.
41	Buyuk davlat-chilik shovinizmi	Великий государственный шовинизм	The Great State Chauvinism	Buyuk davlatchilik shovinizmi — (SHovinizm - fran. burjua millatchiligining o'ta reaksiion formasi). SHovinizm siyosati boshqa millat va xalqlarga nafrat va dushmanlikni avj oldirishga qaratilgan. SHovinizm go'yo to'laqonli bo'lmagan boshqa millatlar va irqalar ustidan hukmronlik qilishga da'vat etilgan bir millatning alohidaligini («mumtozligini») targ'ib etadi. Великий государственный шовинизм - (шовинизм франка - это - реакционер формы буржуазный национализм). Политика шовинизма нацелена на подъем hatring и вражду к другим нациям. Шовинизм продвигает полный суверенитет других наций, и гонки на звонить продвигает разделение церкви и одну из нации. The Great State Chauvinism – (fr. chauvinism – it is form reactionary bourgeois nationalism). The policy of chauvinism is aimed at escalation hatring and enmity to other nations. Chauvinism promotes full sovereignty of other nations and races on to call promotes the separation of church and one of the nation.
42	Jadid	Джадид	Jadid	«Жадид» - янги, тузумни щзгартириш деган маънони англатади. Жадидчилик ҳаракати Татаристонда бошланган бўлиб, XIX аср охирида Бухоро, Хива ва Туркистонда бошланган. «Джадид» - термин происходит с арабского «новый». Движение джадидов зародилось в Татарии и

				распространилось в Бухаре, Хиве и Туркестане в конце XIX начале XX века. «Jadid» - the term occurs about Arabian "new". Movement джадидов has arisen in Татариин and has extended in Bukhara, Khiva and Turkestan in the end of XIX beginning of the XX-th century.
43	Buyuk ipak yo'li	Вели- кий шелко- вый путь	The great silk road	Buyuk ipak yo'li – eramizdan oldingi 122-138 yillardan to XX asrga qadar SHarq va G'arb o'rtasidagi qadimgi savdo – sotiqliq, tijorat, diplomatik va madaniy – ilmiy aloqalar yo'li. Bu yo'l Xitoydan boshlanib, Markaziy Osiyoga kelgach, ikkiga ayrilgan. Birinchisi, Kaspiy dengizning shimoliy qismi orqali Kavkazga, undan janubga, ikkinchisi Kaspiyning janubi orqali Old Osiyoga yo'l olgan. Markaziy Osiyo Ipak yo'lining chorrahasida joylashgan Samarqand, Bux oro, Xiva, Toshkent va Farg'ona vodiysining ayrim shaharlarida yirik savdo markazlari hisoblangan, ular Movoraunnahrning iqtisodiy va madaniy yuksalishida katta o'rin tutgan. Великий шелковый путь - коммерческие, дипломатические, культурные и научные отношения между Востоком и Западом в 122-138 до н.э годы. Этот путь начинается с Китая и в Средней Азии Первое этот путь начинается в северной части Каспийского моря и идет в Кавказ и от этого до Юга, второе проходит Юг, Каспийский к Передней Азии. Средняя Азия расположена в перекрестке Шелковых Дорожных городов Самарканда, Бухары, Хивы, Ташкента и Ферганской долины и некоторые из наибольших торговых центров, они - священное экономическое и культурное развитие

				роли Мовароуннахр. The great silk road – commercial, diplomatic, cultural and scientific relations between the East and the West in 122-138 BC years. This way begins from China and in Central Asia lasts two. The first this way begins in the northern part of the Caspian Sea and goes to the Caucasus and from it to South, the second goes through South Caspian to Front Asia. Central Asia is located at the crossroads of the Silk Road cities of Samarkand, Bukhara, Khiva, Tashkent and Fergana Valley and some of the largest trading centres, they are sacred economic and cultural development of the role of Movoraunnahr.
44	Vatan	Родина	The home-land	Vatan (arabcha “Vatan” – ona yurt) – kishilarning yashab turgan, ularni avlod va ajdodlari tug’ilib o’sgan joyi, hududi, ijtimoiy muhiti, mamlakati. Vatan bir-birini taqozo etuvchi tashqi muh it va ichki kechinmalar hamda tushunchalarni o’z ichiga oladi. Tashqi muhit nuqtai nazaridan Vatan kishi yoki avlodlar tug’ilib o’sgan va kamol topgan joy, zamin, o’lkadir. Родина (арабское слова “Vatan” - родина) - место, где люди живут на своих предков, рожденных и воспитанных в области социальных СМИ в стране. Родина включает быстро изменяющийся внешний и внутренние события и понятия. Родина - место где патриотические люди или рожденное поколение и в терминах внешней окружающей среды. The homeland (arabian “Vatan” – motherland) – the place where people live on their ancestors born and raised in the area of social media in the country.

				Homeland includes a rapidly changing external environment and internal experiences and concepts. The homeland is the place where patriotic people or generation born and identified in terms of the external environment.
45	Vatanpar-varlik	Патриотизм	Patriotism	Vatanparvarlik – kishilarning ijtimoiy va ma'naviy-axloqiy hislatlarining, fazilatlarining yuksak namoyon bo'lishi hisoblanadi. Zero, ular negizida otabobolardan meros folgan zaminni sevish, urf-odatlarini, qadriyatlarini saqlash, el-yurt ravnaqi uchun chin dildan mehnat qilib, Vatanni dushmanlardan himoya qilish, har qanday qaramlikdan ozod etish, hatto zarur bo'lsa, uning ozodligi va mustaqilligi uchun jonini ham ayamalik kabilar yotadi. Патриотизм - это посчитано как социальные и моральные качества характера. Это, как понимают, на основе ценностей любви к земле, к развитию зарубежной страны защищает родину от врагов, пытающихся извлечь пользу свободный, если это - потребность, дающая его жизнь для свободы и независимости. Patriotism – it is counted as social and moral character qualities. It is understood on the basis of the values of love for the earth, for the development of the foreign country to protect the homeland from enemies trying to gain free, if it is need giving his life for the freedom and independence.
46	Vijdon erkinligi	Свобода совести	Freedom of conscience	Vijdon erkinligi – ijtimoi-falsafiy tushuncha; har kimning o'z e'tiqodiga ko'ra, mazkur jamiyatda mavjud ijtimoiy me'yorlarni buzmagani holda vijdoni buyurgani bo'yicha yashash, ishlash imkoniyati. Bunda dinga

				munosabat masalaning bir tomoni hisoblanadi. Свобода совести - социальное философское понятие; возможность жить и работать, который каждый человек согласно его верованиям в это общество без предубеждения принципам социальной совести. Freedom of conscience – social philosophical concept; the opportunity to live and work which every man according to his beliefs in this society without prejudice to the principles of social conscience.
47	Demokra-tiya	Демок-ратия	Democ-racy	Demokratiya (yunoncha, “demos” – xalq, “kratos” – hokimiyat) – xalq hokimiyati ma’nosini anglatib, xalqni hokimiyat manbai, deb biluvchi siyosiy tizimni shakli. Demokratiya insonni har tomonlama barkamol rivojlanishi uchun berilgan imkon bo’lib, davlat konstitusiiyasida ozchilikning ko’pchilikka bo’ysunishi tamoyili rasmiy e’lon qilindi, hamda fuqarolarning erkinligi teng huquqligi e’tirof etildi. Demokratiya har bir davrning ijtimoiy – iqtisodiy sharoitlariga mos shakllanib, rivojlanib boruvchi chegarasiz tabiiy – tarixiy jarayondir. Демократия (от греческого "народа" - люди, “kratos” - власть) - означает власть населения, форма политической системы знает людей как источник власти. Демократия учитывает развитие гармоничного развития человека, и об этом объявляют в официальной конституции как принцип повиновения к большинству меньшинства, и это допускают свобода гражданина и равные права. Демократия сформирована и развита

				в период социально-экономических условий и неограниченного доступа к естественному - исторический процесс. Democracy (from Greek “demos” – people, “kratos” – power) – means population’s authority, form of political system knows the people as the source of power. Democracy allows for the development of the harmonious development of man and it is announced in official constitution as the principle of obedience to the majority of the minority and it is admitted citizen’s freedom and equal rights. Democracy is formed and developed in a period of social and economic conditions and unlimited access to the natural – historical process.
48	Mustaqil-lik g’oyasi	Идея независимости	Independense	Mustaqillik g’oyasi – eng ulug’ va ezgu g’oya bo’lib, har bir xalq istiqlool tufayli o’ziga yot va begona tuzumdan, ijtimoiy tazyiqlardan xalos bo’ladi, o’z salohiyotini to’la-to’kis ishga solish, o’zi istagan va o’zi tanlagan yo’ldan borish imkoniyatni qo’lga kiritadi. Идея независимости - это самоопределение народа, когда он свободно выбирает и развивает свой образ жизни и общественные отношения. Independense - is a self-determination of the people when he freely chooses and develops the way of life and public the relation
49	Adolat	Право-судие	Justice	Adolat (arab. – odillik, to’g’rilik) – u yoki bu qadriyatlarning o’zaro umumiy munosabatini va ularning individlar o’rtasida konkret taqsimlanishini ifodalovchi tushuncha; insonning mohiyati va uning ajralmas huquqlarini haqidagi tasavvurlarga mos bo’lgan jamoa tartibi.

				Правосудие (аравиец - справедливость, правильность) - отношения между ценностями и концепцией, которая выражает их индивидуальное или специфическое распределение; сущность человека и его совместимого с видением ее inaliable команды прав Justice (Arabian – fairness , correctness) – relationships between values and conception which expresses their individual or particular distribution; essence of man and his compatible with the vision of its inaliable rights team
50	An'analar	Традиции	Traditions	An'analar – xalqlarning tarixiy rivojlanishi jarayonida shakllanadi va sayqallanadi. Davr talabiga javob bergan an'analar unitilmaydi, avlodlarga meros qoladi, xalq hayotining tarkibiy qismiga aylanadi. Har bir el, millat yoki xalq o'z an'analarini rivojlantiradi, asrab-avaylaydi. Традиции - сформированный в ходе разбуженной истории и отвечает требованиям традиции, наследует к поколению, вращает часть жизни людей. Каждый иностранный или нация развивает и принимает их традиции. Traditions – formed in the course of history woken and gets improved. Meets the requirements of tradition aren't forget ten, inherits to generation, rotates part of the life of the people. Each foreign or nation develops and adopts their traditions.
51	Aqidaparastlik	Фундаментализм	Fundamentalism	Aqidaparastlik (arab. - ishonch so'zidan) – biron g'oya yoki tamoyilni mutlaqlashtirib konkret ob'ektiv sharoitni hisobga olmagan holda ko'r-ko'rona qo'llash buni ijtimoiy hayotning istagan sohasidan topish mumkin. Keyingi davrlarda diniy aqidaparastlik

				faollashib ketdi. Barcha dinlarda shak keltirmasdan, muhokama qilmasdan e'tiqod qilish lozim bo'lgan fikrlar – aqidalarni mutlaqlashtirib ularni saqlab qolishga, tiklashga urinishlar kuchaydi. Фундаментализм (арабское слово - от веры слова) - применение вслепую, не беря определенные объективные условия или никакие идеи или принципы и может, нашел любую часть жизни. В этих годах религиозный фундаментализм активизировал очень. Во всех идеях религий, которому верят без обсуждения, попытка, которые должны спасти и восстановление определяет усиленные предубеждения. Fundamentalism (Arabian – from the word belief) – applying blindly without taking certain objective conditions or any ideas or principles and can found any part of life. In these years religious fundamentalism activated very much. In all religions ideas which is believed without discussing, attempt's which are to rescue and recovery define prejudices strengthened.
52	Barqaror -lik (ijtimoiy)	(Социальная) стабильность	Stability (social)	Barqarorlik (ijtimoiy) — jamiyat hayotining osoyishtaligi, undagi ijtimoiy birliklar (millatlar, sinflar, dinlar, ijtimoiy tashkilotlar, siyosiy partiyalar va b.) vakillarning tinch totuvligi, hamjihatligi, jamiyatdagi turli kuchlar o'rtasida eng muhim masalalar, maqsadlar sohasida ijtimoiy kelishuv holatining mavjudligi, hamkorlikni mustahkamlash uchun shart-sharoitning yaratilganligi. (Социальная) стабильность - гармония в обществе, представители (нации, группы, религии, общественные организации,

				политические партии и и т.д..) социальных единиц в мирной гармонии, самых важных примерах между различными силами в обществе, существовании целей в области социального контракта, создании условий для сотрудничества сильное товарищество. Stability (social) – harmony in society, representatives(nations, groups, religions, social organizations, political parties and etc..)of the social units in peaceful harmony,the most important examples between various forces in society, the existence of the objectives in the field of social contract, creation of conditions for cooperation a strong partnership
53	Baynalmi-nalchilik	Интер-националь-ность	Internationa-lity	Baynalminalchilik – (arabcha “Baynalmilal”) – barcha millat va elatlarning tengligi, hamkorligi, o’zga millatlarga hurmat bilan munosabatda bo’lish, ulardan o’zini yuqori qo’ymaslik, urf-odatalarni hurmatlash va h.k.lar. Интернациональность - (арабское слово - “baynalminal”) - сотрудничество и равенство всех наций и народа, смотрящего относительно любой другой нации, предотвращая высоту, уважая традиции и и т.д... Internationality – (Arabian “baynalminal”) – cooperation and equality of all nations and foreigners, looking at with respect to any other nation, preventing highness, respecting traditions and etc...
54	Bozor iqtisodi	Рыноч-ная эконо-мика	Market econo-my	Bozor iqtisodi – degan so’z birinchi navbatda muloqot, gaplashish, kelishish, savdolashish, ikki tomonga to’g’ri keladigan umumiy narxni, raqamni,

				xulosani topish demakdir. Bozor iqtisodining asosiy sharti va talabi - mumkin qadar ko'proq va mumkin qadar sifatliroq, raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarishdir. Рыночная экономика - это в первом диалоге, согласованном, чтобы говорить, договориться, найти цену, числа, заключения, которые переданы обеим сторонам главным образом условие рыночной экономики и требования - производство более конкурентоспособного и изделия высокого качества. Market economy – it is at first dialogue, agreed to talk, negotiate, to find price, numbers, conclusions which are corresponded to both sides The mainly condition of the market economy and demand – producing more competitive and quality products.
55	Bozor iqtisodiyotiga o'tishda O'zbekistonning yo'li	Путь, который через переход к рыночной экономике в Узбекистане	The way which through the transition to a market economy in Uzbekistan	Bozor iqtisodiyotiga o'tishda O'zbekistonning yo'li – Evropa, Turkiya, Janubiy Koreya va boshqa mamlakatlar tajribalarini o'rganish asosida O'zbekistonning imkoniyatlari, o'ziga hosligi, halqimizning ruhiyati, milliy qadriyatlarini hisobga olgan holda, O'zbekiston modelini vujudga kelishi tushuniladi. I.A.Karimov tomonidan ishlab chiqilgan besh tamoyil bu modelning mohiyatini ochib beradi, ya'ni: davlat bosh islohotchi; iqtisodning siyosatdan ustuvorligi; qonun ustuvorligini joriy etish; kuchli ijtimoiy siyosat; bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich o'tish va h.k.lar. Путь, который через переход к рыночной экономике в Узбекистане - Южная Корея, Турция, Европа и изучение основания опыта других стран, понимая возможность Узбекистана и новизну, психологию

				нашей нации, считая наши национальные традиции, возникновение модели Узбекистана. Объясняет сущность пяти принципов этой модели И.Каримов, который является: государство - главный реформатор; представление приоритета экономической политики и правила закона; сильная социальная политика; постепенный переход к рыночной экономике и и т.д ... The way which through the transition to a market economy in Uzbekistan – South Korea, Turkey, Europe and learning the basis of the experience of other countries, understanding opportunity of Uzbekistan and originality, psychology of our nation, counting our national traditions, occurrence of Uzbekistan model. Explains the essence of the five principles of this model by I.A.Karimov, that is : the state is the main reformer; introducing the priority of economic policy and the rule of the law; strong social policy; gradual transition to market economy and etc...
56	Diniy fundame n-talizm	Религи- озный фунда- мента- лизм	Reli- gious funda menta- lism	Diniy fundamentalizm (lotincha – asos degani) – barcha dinlarda oʻz ilohiy yozuvlarini ishonch uchun asos sifatida “soʻzsiz” qabul qilib, ushbu dinlar paydo boʻla boshlagan dastlabki fundamental gʻoyalarga qaytish, meʼyorlar va tamoyillarga asoslangan davlat barpo qilish, diniy aqidalarni har qanday yoʻllar bilan joriy qilishga urinishdir. Религиозный фундаментализм (на латыни - это означает "основание") - получение святых писем как основание и вера для отчетов, не говоря слово, назад к идеям этих религий, которые появились в первом, учреждении норм и

				принципах государства, попытки к предубеждению народа в любом случае во всех религиях. Religious fundamentalism (in latin – it means “basis”) – getting holy writings as the basis and believing for the records without saying a word, back to the ideas of these religions that emerged in the first, the establishment of norms and principles of the state, attempt to religious prejudice in any way in all religions.
57	Diniy shovinizm	Религиозный шовинизм	Religious chauvinism	Diniy shovinizm – faqat o'z dini va e'tiqodinigina to'g'ri deb, qolgan har qanday e'tiqodni va qarashlarni inkor etuvchi mutaassib kishining mafkurasi. Diniy shovinizm tarafdorlarining fikricha, o'z maqsadlariga etishish uchun har qanday vositadan, shu jumladan, hatto qurol vositasidan foydalanish qonuniydir. Diniy shovinizmni kuchayishi boshqa xalqlarda va diniy e'tiqodga sig'inuvchilarda milliy va madaniy agressivlik kayfiyatlarining tug'ilishiga sababchi bo'ladi. Bu esa ijtimoiy barqarorlikka rahna soluvchi omildir. Религиозный шовинизм - идеология фанатического человека, который отказывается от любого другого осуждения и рассматривает интересы его религия. Согласно религиозному шовинизму, это - юридическое использование чего-нибудь, включая даже использование оружия для того, чтобы достигнуть целей. Это приведет к рождению религиозного шовинистического настроения увеличенной агрессивности. Это подрывает социальную стабильность регулирующего фактора. Religious chauvinism – ideology of a fanatic man which disclaims any other conviction and views exept his religion.

				According to religious chauvinism, it is legal using anything, including even utilizing the weapons for reaching aims . It will result in the birth of a religious chauvinistic mood of the increased aggressiveness. This is undermining the social stability of the regulatory factor.
58	Diniy ekstremizm	Религиозный экстремизм	Religious extremism	Diniy ekstremizm (ekstremizm – o'ta degani) – xavfsizligimizga tahdid soluvchi tashqi omillardan biri bo'lib, u barcha diniy tashkilotlarda faqat o'zi sig'inadigan dinni to'g'ri deb, boshqa har qanday dunyoqarashning to'g'riligini inkor etuvchi (keskin choralar va harakatlar tarafdorlari bo'lgan), o'ta fanatik (mutaassib) dindor yoki dindorlarning faoliyati tushuniladi. Религиозный экстремизм - фактор, который угрозы нашей безопасности, это рассматривает религию, которая непосредственно поклоняется, является правильным во всей религиозной организации, и перспективе, которая отрицает (поддерживал радикальные меры и действия), точность любых других фанатических религиозных действий. Religious extremism – the factor which menaces to our safety, it considers the religion which itself worships is right in all religious organization, and outlook that denies(supported radical measures and actions) the accuracy of any other fanatical religious activities.
59	Diniy tashkilot	Религиозная организация	Religious organization	Diniy tashkilot – diniy ehtiyojlarni birgalikda qondirish yoki qondirishga ko'maklashish maqsadida tuziladigan va din yo diniy marosimlarni ado etish asosida ish ko'radigan ixtiyoriy, teng huquqli va o'z-o'zini boshqaruvchi uyushma. Религиозная организация - добровольный и равный союз,

				который управляет собой, заключил, чтобы удовлетворить или встретить религиозные потребности и действия на основе религиозных церемоний. Religious organization – a voluntary and equal union which administrates itself, concluded in order to satisfy or meet the religious needs and acts on the basis of religious ceremonies.
60	Jamoat tashkilotlarining vazifalari	Функции общественных организаций	Functions of social organizations	Jamoat tashkilotlarining vazifalari – fuqaro-larning ijtimoiy ruhiyati (ijtimoiy psixologiyasini) muayyan tizimga solib, ijtimoiy – iqtisodiy manfaatlarini ro'yobga chiqarishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yuvchi, xalqning irodasini izchil va tizimli bayon etuvchi, dasturlarni ishlab chiqish va qonun chiqaruvchi organda (Oliy Majlisda) demokratik jamiyat uchun kurash olib borish va h.k.dan iboratdir. Функции общественных организаций - определенный дух социальной системы, и нацелен на реализацию социально-экономического интереса, желание людей, которое объясняет постепенное и систематический, включает развитие программ и законодательного органа, чтобы выполнить борьбу за демократическое общество. Functions of social organizations – certain spirit of social system, and is aimed at the realization of the social and economic interest, the will of the people which explains the gradual and systematic, includes the development of programs and legislative body to carry out the struggle for a democratic society.
61	Insonparvarlik	Гуманный	Humanitarian	Insonparvarlik - (“inson” – arabcha “parvar” - fors-tojikcha “lik” – o'zbekcha – kishiga g'amxo'rlik, gumanizm) – odamzodning qadri, uning

				erkinligi, qobiliyatlari har tomonlama namoyon bo'lishi uchun kurashish, insonning baxt-saodati, teng xuquqliligi, adolatli hayotni ta'min etishga intilish, insoniylikning barcha tamoyillari yuzaga chiqishiga shart-sharoitlar yaratish ma'nosini anglatadi. Insonparvarlik bu o'zbek xalqi milliy ruhiyatining ajralmas fazilatidir. Гуманитарный - ("человек" - арабийский "parvar" - персидский язык - таджикский язык "lik" - на узбекском языке - заботливость человеку, гуманизму) - это означает сражаться для того, чтобы продемонстрировать человеческое достоинство, свободу всеми способами, чтобы бороться за хорошо - быть человека, равенства и снабдить справедливой жизнью, принципами человечества, чтобы создать условия для появления. Гуманизм узбека - часть национального духа людей качеств. Humanitarian - ("human" - Arabian "parvar" - Persian- tajik "lik" - in Uzbek - carefulness to man , humanism) - it means to combat for demonstrating human dignity, freedom in all ways, to strive for the well - being of a person, equality and supply with fair life, the principles of humanity to create conditions for the emergence of. Humanism of the Uzbek is the part of the national spirit of the people of qualities.
62	Suverenitet	Суверенитет	Sovereignty	Suverenitet - har bir inson, jamoa, davlat, millatning rivojlanishi uchun zarur erkinlik sharoiti. "Istiqlol" so'zi boshqalarga tobe' bo'lmay, o'z erki bilan yashash, o'zini-o'zi idora qilish, erkinlik ma'nosini bildiradi. "Istiqlol" so'zi "Mustaqillik" so'ziga nisbatan

				birlamchidir. “Istiqlol” so’zi boshqalarga tobe bo’lmay, o’z erki bilan yashash, o’zini o’zi idora qilish, “erkinlik” ma’nosini bildiradi. Istiqlolga erishgan O’zbekiston xalqi mustaqillikka erishdi. Суверенитет - условие, необходимое для развития свободы, для каждого человека, сообщества, государства и нации. Слово "Sovereignty" означает жить, не завися другим, само - правительство и свобода. Узбеки достигли суверенитета и получили Независимость. Sovereignty – the condition necessary for the development of freedom, for every individual, community, state and nation. The word “Sovereignty” means to live not being dependent to others, self- government and freedom. The uzbek reached the sovereignty and obtained Independence.
63	Islom Taraqqiyot Banki (ITB)	Ислам-ский Банк Продвижения (IPB)	Islamic Progress Bank (IPB)	Islom Taraqqiyot Banki (ITB) – xalqaro bank. 1974 yil musulmon davlatlari tashqi ishlar vazirlarining kengashida ITB ni tuzish haqida qaror qabul qilingan, bank o’z faoliyatini 1975 yilda boshlagan. Qarorgohi Jiddada. ITBni Boshqaruvchilar kengashi va Direktorlar kengashi boshqaradi. Bank prezidenti 5 yil muddatga saylanadi. Maqsadi – Musulmon mamlakatlarining iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotiga yordam berish. Islomda pulga foyda olish taqiqlangani sababli bankka qo’yilgan mablag’lar uchun foiz olinmaydi va berilmaydi. Исламский Банк Продвижения (IPB) - национальный банк. В 1974, встреча министров иностранных дел мусульманских стран, принял решение относительно приближение банка, банк начал свою деятельность

				в 1975. Лагерь расположен в Джидде. Совет управляющих и совет директоров управляют ИРБ. Президент банка избран в течение 5 лет. Его цель - чтобы помочь развитию экономического и социальных мусульманских стран. В Исламе запрещено использовать в своих интересах деньги по этой причине, процент не дан и взят. Islamic Progress Bank (IPB) – national bank. In 1974, the meeting of the foreign ministers of Muslim countries, adopted a decision on establishment of the bank, bank began its activity in 1975. Camp is situated in Jidda. The board of governors and the board of directors rule IPB. The president of the bank is elected for 5 years. Its aim – to help the development of the economic and sociality of Muslim countries. In Islam , it is forbidden to take advantage of money for this reason the percent is not given and taken.
64	Islomgacha bo'lgan ma'naviy merosimizning namunalari	Примеры исламского культурного наследия	Examples of islamic cultural heritage	Islomgacha bo'lgan ma'naviy merosimizning namunalari – muqaddas “Avesto” kitobida, “Kultegin”, “Bilga Hoqon”, “To'ngyuquq” bitiklari, Kayxusrav va Doroga qarshi kurashgan milliy qahramonlarimiz haqida “To'maris”, “SHiroq” afsonalari, Makedonskiy (Iskandar Zulqarnayn)ga qarshi kurashgan Spitamen haqidagi rivoyatlar, Panjikentda topilgan (1932 yilda) so'g'd yozuvidagi 86 hujjat, Xorazmdagi Tuproq qal'adan topilgan 83 dan ortiq qadimgi Xorazm yozuvlarida va boshqa hujjatlarida o'z aksini topgan. Примеры исламского культурного наследия - они отразили в библии “Авесто”, в надписях ", " Билги Хокон ", " Тунгюкук”, о наших

				национальных героях против Кайхусрава и Дариус, легенд о “Ширак”, “Тумарис” с Большими легендами Александра о Спитамена, 86 документов, зарегистрированных в согдийцы, почва в больше чем 83 древних крепостях, Хорезм и этом размышлял в отчетах и других документах. Examples of islamic cultural heritage – they reflected in sacred book “Avesto”, in inscriptions “Kultegin”, “Bilga Xoqon”, “To’nyuquq”, about our national heroes fought against Kayxusirav and Darius, legends of “Shiraq” , “To’maris” fought with The Great Alexander legends of Spitamen, 86 documents recorded in Sogdian, the soil is found in more than 83 ancient fortress Khorezm and it reflected in the records and other documents.
65	Islom	Ислам	Ислам	Islom – (arabcha-bo’ysunish, itoat etish, o’zini Alloh irodasiga topshirish) – jahonda keng tarqalgan uch din (buddaviylik va xiristianlik bilan bir qatorda) dan biri. Islom diniga e’tiqod qiluvchilar arabcha “muslim” (“islomni qabul qilgan”, “itoatli ”, “sadoqatli”; ko’pligi “muslimum”) deb ataladi. “Muslim”, “muslimum” so’zining boshqa xalqlar orasida o’zgacha talaffuz etish (masalan, forslarda – musulmon, o’zbeklarda - musulmon, qirg’iz va qozoqlarda – musulmon, Ukraina va Rossiyada – musulmon) natijasida bu dinga e’tiqod qiluvchilar turli nom bilan ataladi. Lekin bularning ichida hozir musulmon iborasi keng tarqalgan. Jahonda qarib 1,2 mlrd kishi Islomga e’tiqod qilishadi. Ислам - (арабский - повинуются, представляя себя желанию Аллаха) - один из мира - широкая религия. Это

				отнесено в Исламе "мусульманин" от аравийца. В результате других людей в различном произношении мусульманина слова сторонники упомянуты различными названиями. Но это теперь распространено мусульманин срока. Приблизительно 1,2 млрд людей в мировом Исламе практики. Islam – (arabian – obey, submitting himself to the will of Allah) – one of the world – wide religion. It is referred in Islam “muslim” from arabian. As a result of other people in a different pronunciation of the word Muslim believers are referred to by different names. But it is now common term Muslim. About 1,2 mlrd people in the world practice Islam.
66	Kadrlar Tayyorlashning Milliy Modeli Tizimi	Национальная Программа Системы Обучения Персонала	A National Program Of Personnel Training System	Kadrlar Tayyorlashning Milliy Modeli Tizimi – O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan 1997 yilning 29 avgustida “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to‘g‘risida” qaror qabul qilindi. Ushbu dasturda (3-bandi) kadrlar tayyorlashning milliy modeli quyidagi tarkibiy qismlardan iboratligi belgilab qo‘yilgan: 1. SHaxs – kadrlar tayyorlash tizimining bosh sub’ekti va ob’ekti, ta’lim sohasidagi xizmatlarning iste’molchisi va ularni amalga oshiruvchisi. 2. Davlat va jamiyat – ta’lim va kadrlar tayyorlash tizimining faoliyatini tartibga solish va nazorat qilishni amalga amlga oshiruvchi kadrlar tayyorlash va ularni qabul qilib olishning kafillari. 3. Uzluksiz ta’lim – malakali raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning asosi bo‘lib, ta’limning barcha turlarini, davlat ta’lim standartlarini, kadrlar tayyorlash tizimi va uning faoliyat ko‘rsatish muhitini o‘z ichiga oladi.

				4. Kadrlar tayyorlash tizimida – fan yuqori malakali mutaxassislar tayyorlovchi va ulardan foydalanuvchi, ilg’or pedagogik va axborot texnologiyalarini ishlab chiquvchi. 5. Kadrlar tayyorlash tizimida ishlab chiqarish – kadrlarga bo’lgan ehtiyojini, shuningdek, ularning tayyorgarlik sifati va saviyasiga nisbatan qo’yiladigan talablarni belgilovchi asosiy buyurtmachi, kadrlar tayyorlash tizimini moliya va moddiy-texnik jihatidan ta’minlash jarayonining qatnashchisi (“Barkamol avlod–O’zbekiston taraqqiyotining poydevori”, T., 2008., 41-53 b.). Национальная Программа Системы Обучения Персонала - решение “О национальной программе обучения” была подписана в 1997, в 29 августа Олий Меджлисом республики Узбекистана. Эта программа для учебной национальной модели состоит из следующих компонентов: 1. Человек - подвергает этой системе обучения и услуг и разработчиков, пользователей услуг в области образования. 2. Правительство и общество - это - общественное образование и учебная система, которая выполняет регулирование и наблюдение действий штата, ответственного за подготовку и принятие. 3. Дальнейшее образование - подготовка к основанию квалифицированной и конкурентоспособной рабочей силы, включает все типы выявления, заявлять образовательный standarts, так же как функционирование системы и окружающей среды.
--	--	--	--	---

				4. Подготовка высококвалифицированных специалистов в науке и передовой образовательный и информационные технологии в системе обучения персонала. 5. Потребность в системе обучения персонала производства, по сравнению с уровнем и качеством их подготовки к главным требованиям обучения клиента для участников процесса, чтобы гарантировать технические аспекты финансовой системы и финансовый. (“Фонд развития молодого поколения” Т., 2008., р.41-53). A National Program Of Personnel Training System – the decision “About the national training program” was signed in 1997, in 29 august by Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan. This program for training national model consists of the following components : 1.The person - subject to this system of training and facilities and implementators , users of services in the field of education. 2. Government and society – it is public education and training system which carries out the regulation and supervision of the activities of the staff responsible for the preparation and acceptance. 3.Continuing education – the basis preparation of skilled and competitive workforce, includes all types of education , state educational standarts, as well as the functioning of the system and the environment. 4. The preparation of highly qualified specialists in the science and advanced educational and information technologies in personnel training system.
--	--	--	--	---

				5.The need for personnel training system of production, compared to the level and quality of their preparation for major customer training requirements for the participants of the process to ensure the technical aspects of the financial system and financial. (“The foundation of the development of the young generation” T.,2008.,p.41-53)
67	Konstitu-siiya	Конституция	Constitution	Konstitusiiya (lotincha “Konstitusii” – tuzilish, tartib) – davlatning asosiy qonuni. Конституция - (от латинского “Konstitutsio” - структур, процедур) - конституция государства. Constitution – (from latin “Konstitutsio” – structures , procedures) – the basic law of the State.
68	Ma’kura-viy Tolerantlik (Bag’rikenglik)	Идеологическая Терпимость	Ideological Tolerance	Ma’kuraviy Tolerantlik (Bag’rikenglik) – ezgu maqsadlarni ko’zlagan xilma-xil qarashlarga, yondoshuvlarga toqatni, ular bilan hamkorlikka tayyorlikni ifodalovchi tushuncha. Идеологическая Терпимость - благородные цели нацелились на широкий диапазон понятий, выражая готовность сотрудничать с ними подходы и выносливость. Ideological Tolerance – the noble objectives aimed at a wide range of concepts , expressing the readiness to cooperate with them approaches and endurance.
69	Ma’naviy barkamol inson	Духовно-развитый человек	Spiritually developed human	Ma’naviy barkamol inson – komil inson tushunchasi bilan hamohangdir. Ayni vaqtda ma’naviy barkamol inson tushunchasi sog’lom avlod tushunchasi bilan ham bog’lanib ketadi. Ilmiy adabiyotlarda bu tushunchalar alohida-alohida ishlatilsa-da, mohiyatan ularning hammasi inson axloqi va odobini, ularda shakllangan barcha ijobiy xislatlarni,

				ularning insonlarga, jamiyatga va Vatanga bo'lgan munosabatlaridan tortib, toki oilaga, ota-onaga va boshqalarga munosabatlarining barcha qirralarini qamrab oladi. Духовно развитый человек - в соответствии с понятием прекрасного человека. Эти понятия используются в научной литературе, фактически все человеческое поведение и непристойные, положительные черты их людей и отношения общества и страны, семей, родителей и других, чтобы покрыть все аспекты отношений. Spiritually developed human – in line with the concept of a perfect human. These concepts are used in scientific literature, in fact all human behavior and obscene, the positive traits of their people and the attitudes of society and the country, families, parents and others to cover all aspects of relations.
70	Meros	Наследие	Heritage	Meros – insoniyatning har bir tarixiy bosqichda yashagan avlodlari tomonidan yaratilgan va keyingi avlodga etib kelgan barcha moddiy va ma'naviy boyliklar majmui. Ma'naviy meros umuman merosning, xususan madaniy merosning tarkibiy qismi sanaladi. Madaniy merosni tushunmasdan ma'naviy merosni ham tushunish qiyin. Наследие - ряд всего материального и духовного богатства к следующему поколению создан потомками человечества, живущего в исторической стадии. Это - часть духовного наследия, включая наследие культуры. Heritage – a set of all the material and spiritual wealth to the next generation created by the descendants of humanity living in a historical stage. It is part of

				the spiritual heritage including the heritage of the culture.
71	Millat	Нация	Nation	Millat – kishilarning yagona tilda so'zlashishi, yaxlit hududda istiqomat qilishi, mushtarak iqtisodiy hayot kechirishi, umumiy madaniyat va ruxiyatga ega bo'lishi asosida tarixan tashkil topgan barqaror birligi. Нация - речь людей только на одном языке, живя единственная территория, живя экономно и имея всегда. Nation – people's speech only in one language , living the only territory, living economically and owning always.
72	Milliy g'urur	Националь-ная гордость	National pride	Milliy g'urur – o'z xalqining bir necha ming yillar davomida yaratib kelgan barcha moddiy va ma'naviy boyliklari, tarixiy merosi, urf-odatlar, an'analari, odob-axloqi, turmush tarzi, yuksak ma'naviyati, barcha tarixiy yutuqlari va saboqlariga cheksiz hurmat va e'zoz bilan munosabatda bo'lish, avaylab-asrashdir. Национальная гордость - финансовое и духовное богатство, историческое наследие, традиции, разрабатывает моральный образ жизни, высокие нравы, исторические достижения и уроки, которые будут рассматривать с уважением и почтением. National pride – financial and spiritual wealth, historical heritage, traditions, styles moral way of life, high morals, historical achievements and the lessons to be treated with respect and reverence.
73	Millatlararo totuvlik	Мир в национальностях	Peace in nationalities	Millatlararo totuvlik – umumbashariy qadriyat bo'lib, turli xil xalqlar birgalikda istiqomat qiladigan mintaq va davlatlar milliy taraqqiyotini belgilaydi, shu joydagi tinchlik va barqarorlikning kafolati bo'lib xizmat

				qiladi. Мир в национальностях - это - взаимная ценность, это рассматривает национальное продвижение стран и областей, и это служит всего мира и стабильности в том месте. Peace in nationalities – it is a mutual value, it contemplates the national progress of countries and regions and it serves as insurance of peace and stability in that place.
77	Milliy tarbiya	Национальное образование	National education	Milliy tarbiya – u yoki bu millatni, elatni tashkil qiluvchi kishilarning milliy madaniyatni, merosni, qadriyatlarni, urf-odatlarini, an’analarni o’zlashtirishdagi faoliyatini rivojlantirish bo’lib, u milliy ong va milliy o’zlikni anglashning sub’ekti. Национальное образование - улучшающие действия, который нации, национальная культура, традиции людей, это subject национальное самосознание, национальное сам. National education – improving activities which nations, national culture, traditions of the people, it subject national consciousness, national self.
75	Milliy o’zlikni anglash	Национальное чувство неловкости	National self-consciousness	Milliy o’zlikni anglash – har bir inson o’zining boshqa millat vakillari bilan tengligini his qilishi ma’lum bir millatga mansubligini, yagona moddiy va ma’naviy boyliklarga egaligi va davlatga hissiyotining shakllanishi, avlodlar merosidan g’ururlanishi, ona yurt, vatan g’alabalaridan zavqlanishi, millat sha’ni, qadr – qimmat, obro’-e’tibori, ornomusining poymol etilishiga yo’l qo’ymaslik uchun yagona kuch bilan birlashishi, ona tilini e’zozlashi va boshqalarda o’z ifodasini topadi. Национальное чувство неловкости

				- это основано, в котором каждый человек чувствует, что его собственный смысл равенства с другой нацией, определенной этнической принадлежностью, доминионом единственного материального и духовного богатства, формирует его эмоцию к его стране, гордится наследие предков, обладает победами родины, национальной чести, достоинства, престижа и внимания, чтобы предотвратить нарушение чести, только власть единства и уважения к родному языку. National self-consciousness – it is founded in which each person feels its own sense of equality with other nation,a certain ethnicity,the dominion of a single material and spiritual wealth, form his emotion to his country, pride ancestors’s heritage, enjoy victories of homeland, the nation’s honor, dignity, prestige and attention to prevent violation of honor, only the power of unity and respect for mother tongue.
76	Mustaqil-lik tafakkuri	Мышление независимости	Conemplation of independence	Mustaqillik tafakkuri – o’z vatanimizning ozodligi va mustaqilligi uchun zarur g’oyalar bilan qurollangan kishilarning mafkurasi, e’tiqodi, tafakkur uslubidir. Мышление независимости - идеология человека, вера, размышляет и метод который для свободы и независимости их родины, вооруженной идеями. Contemplation of independence – person’s ideology,belief,reflect and method which for freedom and independence of their homeland,armed with ideas.
77	Muhaddis	Мавлана	Maulana	Muhaddis (arab. – hadis rivoyat qiluvchi) - hadislarni to’plash, saralash

				va sharhlash bilan shug'ullangan ilohiyotchi. Muhammad s.a.v. vafotlaridan keyin hadislarni to'plash keng an'anaga aylana boshlashi natijasida ilohiyotchilarning bir qismi bu sohada ixtisoslashgan va ular Muhaddislar deb nom olgan. Hadis to'plamlari islom an'anasida e'tibor qozonib, Muhaddislar (masalan, Muhammad al-Buxoriy, Muslim ibn al-Hajjoj , Ibn Moja va boshqalar.) islom tarixida mashhur bo'lib ketgan. Islomda hadis Qur'ondan keyingi ikkinchi manbaa hisoblanadi. Мавлана - (арабское слово - рассказывал хадисаведы) - богословы, которых коллекция hadith богословы вовлекла в выбор и интерпретацию После смерти Мухаммад с.а.в., коллекции в результате начала широких богословов круга, специализирующихся и их называют Мавлана. Коллекция хадисов победа Исламских традиций, Мавлана, Мухаммад ал-Бухари, мусульманский Ибк Ал-Хаджжак, Ибн Можа и другие). популярен в истории Ислама. Хадисы - второй источник Ислама после Курана. Maulana – (arabian narrated hadith) – theologians who collection hadith theologians engaged in the selection and interpretation After death of Muhammad s.a.v.,mentioned.part of the collection as a result of the start of a wide circle theologians specializing and they are called Maulana . Collection of hadith winning Islamic traditions,Maulano(for eexample,Muhammad al- Bukhory, Muslim ibn al-Hajjoj, Ibn Moja and others.) populared in history of Islam. The hadith is the second source of Islam after the Qur'an.
--	--	--	--	--

78	Navro'z bayrami	Праздник навруз	Holiday of Navruz	Navro'z bayrami – (forschada “Navro'z” yangi kun ma’nosini anglatadi) – o’zbek, tojik, ozarbayjon, fors, hind va boshqa xalqlarning qadimiy an’naviy yangi yil bayrami. Bu bayramni mohiyati yangi yilni (21-22 martga to’g’ri keladi) nishonlash bahorning kirib kelishi, dov-darahatlarning, jonzodlarning qish uyqusidan uyg’onib yayrab – yashnashi va dehqonlarning ekin-tikin ishlariga, don-dun ekish, er haydash ishlariga tayyorgarlik, tabiatning yangi uyg’onishi kabilarda o’z aksini topadi. Праздник навруз - (персидский “Навруз” это означает новый день) - узбеки, таджики, азербайджанцы, персы, индусы и исторический традиционный праздник нового года. Сущность этого праздника празднуется (21-22, идут), начинающаяся весна, деревья, животные подъем зимней дремоты, подготовка к работе, ведущие фермеры, прививающие зерновые культуры, новое пробуждение природы. Holiday of Navruz – (persian “Navruz” it means new day) – uzbeks,tadjiks azarbayjans,persians ,indians and othernational’s historical traditional holiday of new year.The essence of this holiday is celebrated (21-22 march) beginning spring, trees , animals getting up of winter slumber,preparation for work , driving farmers planting crops,a new awakening of nature.
79	Temur tuzuklari	Уложение Темура	Tuzuki Temuriy	Temur tuzuklari – bizga “Tuzuki Temuriy” nomida etib kelgan bu asarni Mir Abu Tolib al Husayniy at-Turbatiy 1637-1638 yillarda turkiydan forschaga o’girib, tarjimasini SHohjahonga (1628-1657) taqdim etgan. Bu asar Temur tili

				bilan o'z o'g'illari va nevaralariga vasiyatnoma tarzida yozilgan. Asarda Temur biografiyasiga oid mulohazalar, davlat tizimini qanday yaratish kerakligi, hokimiyatni boshqarish san'ati, harbiy san'at, xalqaro diplomatik uslublar va boshqa mavzuda yozilgan qimmatli ma'lumotlar beriladi. Уложение Темура - это называют "Tuzuki Temuriy", Мир Абу Толиб ал-Хусайний в - переведенным от турецкого языка до персидского языка через 1637-1638 лет и Шайбанийхан (1628-1657) покойный работы. К его поколению и внуки на языке Тимура. Там учитывая большое количество информации, такой как идеи об автобиографии Тимур, как к creat системе страны, как управлять властью, художественные, международные дипломатические методы и написанный о других темах. Tuzuki Temuriy - it is called "Tuzuki Temuriy", MirAbu Tolib al Khusayniy at-Turbathiy translated from turkish to persian in 1637-1638 years and bostowed Shakhjakhan (1628-1657).This work deceased to his generation and grandchildren in Timur's language. There given much information such as ideas about Timur's autobiography,how to creat system of country, how to rule power ,armistic art,international diplomatic methods and written about other themes.
80	Umumin-soniy qadriyatlar	Универсальные ценности	Universal values	Umuminsoniy qadriyatlar – insoniyat tomonidan yaratilgan, umuminsoniy manfaatlarga va xalqlarning o'zaro hamjihatlikda yashashlari va rivojlanishlari uchun xizmat qiladigan umuminsoniy axloq, xalqaro siyosiy, iqtisodiy, madaniy, ilmiy, falsafiy, diniy munosabatlar tajribasi, malakalari va

				h.k.larni o'zida mujassam-lashtiruvchi tushuncha. Универсальные ценности – ценности людьми, понятие, который живущие общие интересы и в мире и гармонии и обслуживании развития, универсального моральный, международный политический, экономический, культурные, философские, научные, религиозные отношения, квалификации и другие. Universal values – creat by people, concept which living common interests and in peace and harmony and the service of development, universal moral,international political , economic, culyural, philosophical, scientific, religious attitudes, qualifications and others.
81	Urf-odatlar	Традиции	Traditions	Urf-odatlar – kishilar turmushiga singib ketgan, doim takrorlanib turadigan xatti-harakat, ko'pchilik tomonidan qabul qilingan hulq-atvor qoidalari va ko'nikmalar (masalan, o'zbeklarda kichiklarning kattalarga salom berishi, erta turib uy-xovlini supurib-sidirish, tartibga keltirib qo'yish, mehmonlarga alohida hurmatda bo'lish, bayram arafasida betob, ojiz va qiynalaganlardan xabar olish, yordamga muxtojlariga hasharga borish va shu kabilardir). Традиции - впитываются в умы людей, деятельность, всегда повторяемая, принимают правила большинством людей, (например, сказать доброе утро маленькие взрослые, чтобы приветствовать, чистя здания утром, составление, уважая гостей, помогая больным людям, беспомощным и и т.д.). Traditions - soak into minds of people ,activity always repeated,accept rules by most people,(for example, to say good

				morning little adults to greet, cleaning houses in the morning, making up, respecting guests, helping ill people, helpless and etc.)
82	Siivilizatsiya	Цивилизация	Civilization	Siivilizatsiya – (lotincha “civilis” – fuqaroviy, ijtimoiy) – jamiyatning oʻz taraqqiyoti jarayonida yaratgan moddiy va maʼnaviy boyliklarining, ularni yanada koʻpaytirib hamda takomillashtirib borish usullarining majmui. Siivilizatsiya insoniyat taraqqiyotining mahsuli va ayni vaqtda zaminidir. Цивилизация - (латинский “civilis” - гражданский, социальный) - методы комплекса, который создал в процессе развития общества и его материального и духовного богатства, увеличиваясь и улучшая их. Цивилизация - продукт развития, и в это время основание Civilization – (latin “civilis”- civil, social) – methods of complex which created in the process of development of the society and its material and spiritual riches, increasing and improving them. Civilization is the product of development and at this time is ground.
83	Poklik va halollik	Чистота и честность	Purity and honesty	Poklik va halollik – Insonning insonligi uning pokligi va halolligi bilan oʻlchanadi. SHuning uchun otabobolarimiz hamisha pok va halol boʻlishga daʼvat etib kelishgan, xalol bilan haromni farqlash toʻgʻrisida nasixat qilishgan. Bu musulmon olami, xususan oʻzbek xalqi axloqodob qonuniyatining asosini, boshqacha aytganda iymonning negizini tashkil etadi. Poklik va halollik esa iymonning asosiy belgilaridan biridir. Poklik va halolliksiz iymonli boʻlish mumkin emas. Iymonli

				bo'lishning o'zi esa insonning pokligi va halolligiga yo'g'irilgandir. Pok va halol bo'lmagan odamdan ezgulik chiqmaydi, unda mexru-shafqat, oriyat, nomus, sharm va hayo bo'lmaydi. Чистота и честность - измеренный честностью человека и чистотой. Именно всегда совесть, являющаяся честным, преподавайте им, что является различием честных и незаконных. Это состоит из мира мусульманов, также любезность узбеков. Чистота и честность - главным образом признак честность. Это не сторонники без ppurity и честности. Это связано чистота человека и честность. У нечестного человека нет позора, разумности, милосердия. Purity and honesty – measured by a person's honesty and purity. That's why ancesstors always conscience being honest and purit,teach them what is the difference of honest and unlawful.This consist of Musulman's world,also uzbeks's courtesy.Purity and honesty are mainly sign of iyman.It is not being believers without ppurity and honesty.It is related person's purity and honesty. Dishonest person has not shame,soundness, mercy.
84	Sahobalar	Компаньоны	Companions	Sahobalar – (yohud as-sahoba, sohib - “tarafdor”ning ko'pligi - asxoB) - Muhammad (s.a.C)ning safdoshlari, u zot bilan muloqotda bo'lgan yohud g'azotlarida qatnashgan kishilar; keyinchalik Muhammad (s.a.v.)ni loqal bir marotaba, garchi go'daklik chog'ida bo'lsa ham ko'rgan barcha kishilar Sahobalar deb atala boshlagan. Компаньоны - (поскольку – компаньон, sohib - “tarafdor” множественное-число - asxoB) -

				люди, кто, говоря с Мухаммад (с.а.в). и его товарищи. После того, как это называют Компаньоны, кто к видел Мухаммад (с.а.в). одно время или в детстве. Companions – (yohud as-sahoba,sohib-“tarafdor”plural-asxoB)- people who talking with Muhammad (s.a.v.) and his comrades. After it is called Sahoba who to saw Muhammad(s.a.v.) one time or in childhood.
85	Tarkidunya	Монамания	Monamania	Tarkidunya – odamlardan, tashqi dunyodan, shuningdek, jamiyat va oiladan ajralib yashash, kimsasiz joylarga bosh olib ketish, darbadarlikda kun kechirish. Islomdan boshqa yirik dinlar(braxmanizm, buddaviylik, yaxudiylik, xristianlik)ga ham xos xususiyatdir. Uning mohiyati din yo'lida riyozat chekish. Tarkidunya qilganlar odamlardan uzoqda va g'orlarda hayot kechirishgan, o'zlarini xilma-xil uqubatlarga duchor qilganlar, och-yalong'och yashaganlar va hakoza. Ayniqsa , uylanish, avlod qoldirishga, kundalik hayot tashvishlari bilan yashashga nafrat bilan qarashgan. Монамания - живущий без мира, seperated от общества и семьи, уезжая из пустых мест, живя нигде. Это - собственность кроме того (брахманизм, буддизм, иудаизм, христианство).The сущность его беспокойства религии способом. Люди монамании жили в обрушивает длинное расстояние от людей, они прибыли к трудности непосредственно, живя голодный, и и т.д. Они смотрящий женатое, уезжающее поколение, ежедневные проблемы жизни. Monamania – living without world,seperated from society and

				family,leaving empty places,living nowhere.It is property besides (brahmanism,buddhism ,judaism,christianity).The essence of its troubling in religios way.Monamial people lived in caves in long distance from people,they were come acrossed varios difficulties themselves,living hungry, and etc.Especially,they looking at hatelybeing married,leaving generation,daily life problems.
86	Tasavvuf	Мисти-ка	Mysticism	Tasavvuf (sufizm) – ijtimoiy – falsafiy oqimlardan biri. Ko'pchilik olimlar sufiy so'zi arabcha "suf" so'zidan hosil bo'lgan, uning lug'aviy ma'nosi jun va jundan to'qilgan matodir deb, sufiylar ko'p hollarda jun chakmon va qo'y terisidan tikilgan po'stin kiyib yurganliklari uchun ularni jun kiyimlilar, ya'ni sufiylar deb yuritganlar. Bu oqim VII asr oxiri VIII asr boshlarida Islom dini asosida vujudga kelgan va o'z ta'limotini, Qur'on va hadislarga asoslanib rivojlantirgan. Мистика - (суфизм) - социально-философский поток. Большинство ученого думало слово суфизм, сделанного из аравийского "суф", это означает шерсть и шерстяной материал, такой вид положения, они носили шерстяную одежду. Этот поток VII-VIII столетия, основанные на Исламе и развитии основанного на Курана и хадисов. Mysticism – (sufizm) – social-philosophical stream. Most scientist thought word of sufiy made from arabian "suf", it means wool and woolen material, such kind of position, they wore woolen clothes. This stream appread VII-VIII centuries based on Islam and developing based on Qur'on

				and hadith.
87	Toshkent islam universiteti	Исламский Университет Ташкента	University islam of Tashkent	Toshkent islam universiteti – oliy o'quv yurti. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1999 yil 7 apreldagi Farmoniga binoan tashkil etilgan. Asosiy vazifasi va maqsadi - islom diniga oid boy va noyob ma'naviy-madaniy merosni chuqur o'rganish, uni asrab-avaylash, kelajak avlodga etkazish, shu sohada yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash. Исламский Университет Ташкента - является высоким образованием. 7 апреля 1999 Кабинет министров республики Узбекистана установил. Главным образом задача и цель - изучение богатого духовного и культурного наследия об Исламе, экономя это, предоставляя будущему поколению, готовя экспертов. University islam of Tashkent – is high education. The Cabinet of ministers of republic of Uzbekistan established on 7 april 1999. Mainly task and the purpose – learning rich spiritual and cultural heritage about Islam, saving it, delivering future generation, preparing experts.
88	Umuminsoniy qadriyatlar	Универсальные ценности	Universal values	Umuminsoniy qadriyatlar – insoniyat tomonidan yaratilgan, umuminsoniy manfaatlarga va xalqlarning o'zaro hamjihatlikda yashashlari va rivojlanishlari uchun xizmat qiladigan umuminsoniy axloq, xalqaro siyosiy, iqtisodiy, madaniy, ilmiy, falsafiy, diniy munosabatlar tajribasi, malakalari va h.k.larni o'zida mujassam-lashtiruvchi tushuncha.

				Milliy va umuminsoniy qadriyatlar o'zaro uzviy aloqada bo'ladilar. Универсальные ценности – ценности людьми, понятие, который живущие общие интересы и в мире и гармонии и обслуживании развития, универсального моральный, международный политический, экономический, культурные, философские, научные, религиозные отношения, квалификации и другие. Universal values – creat by people, concept which living common interests and in peace and harmony and the service of development, universal moral,international political, economic, culyural, philosophical, scientific, religious attitudes, qualifications and others.
89	Urf-odatlar	Традиции	Traditions	Urf-odatlar – kishilar turmushiga singib ketgan, doim takrorlanib turadigan xatti-harakat, ko'pchilik tomonidan qabul qilingan hulq-atvor qoidalari va ko'nikmalar (masalan, o'zbeklarda kichiklarning kattalarga salom berishi, erta turib uy-xovlini supurib-sidirish, tartibga keltirib qo'yish, mehmonlarga alohida hurmatda bo'lish, bayram arafasida betob, ojiz va qiynalaganlardan xabar olish, yordamga muxtojlariga hasharga borish va shu kabilardir). Традиции - впитываются в умы людей, деятельность, всегда повторяемая, принимают правила большинством людей, (например, сказать доброе утро маленькие взрослые, чтобы приветствовать, чистя здания утром, составление, уважая гостей, помогая больным людям, беспомощным и и т.д.). Traditions - soak into minds of people ,activity always repeated,accept rules by most people,(for example, to say good

				morning little adults to greet, cleaning houses in the morning, making up, respecting guests, helping ill people, helpless and etc.)
90	Fikr erkinligi	Свобода мысли	Freedom of thought	Fikr erkinligi – bu jamiyat a’zosi bo’lgan har bir shaxs tabiiy va ijtimoiy jarayonlarga, fuqarolar bilan siyosiy tashkilotlarga va milliy, irqiy, diniy, sinfiy munosabatlarga ega bo’lgan mustaqil fikrlarini huquqiy, siyosiy diniy va boshqa muassasalar tomonidan bo’lishi mumkin bo’lgan turli tazyiqlardan muhofaza qiladigan ijtimoiy muhit. Свобода мысли - это социальная окружающая среда, который любое физическое лицо, которое является членом сообщества и социальных действий, граждан и политических организаций и национальный, расовый, отношения класса и защита репрессии, которая может быть другими агентствами. Freedom of thought - this the social environment which any natural person who is a member of the community and social activities, citizens and political organizations and national, racial, religious, class relations and protection of repression which may be by other agencies.
91	Vayronkor (buzg’unchi) g’oya	Разрушительная идея	The destructive idea	Vayronkor (buzg’unchi) g’oya — yovuzlik va jaholatga, ayrim jinoyatkor kuchlarning hukmronligini o’rnatishga xizmat qiladigan, insonlar, millatlar va jamiyatning mustaqilligiga, erkinligiga, ijodkorligiga zid bo’lgan g’oyalar majmuini ifodalovchi tushuncha. Разрушительная идея - зло, и невежество некоторых людей, которые будут служить, чтобы установить правило убийственных сил творческого потенциала свободы

				и независимости общества наций, представляя ряд идей, которые противоречат понятию. The destructive idea - wickedness , and the ignorance of some people that will serve to establish the rule of the murderous forces of the creativity of the freedom and independence of the society of nations, representing a set of ideas that are contrary to the concept.
92	Globallashuv	Глобализация	Globalization	Globallashuv - turli mamlakatlar iqtisodi, madaniyati, ma'naviyati, odamlari o'rtasidagi o'zaro ta'sir va bog'liqlikning kuchayishidir. Globallashuvga berilgan ta'riflar juda ko'p. Fransiuz tadqiqotchisi B. Bandi ta'rifida globallashuv jarayonining 3 o'lchovli ekaniga urg'u beriladi: 1. Globallashuv - muttasil davom etadigan tarixiy jarayon. 2. Globallashuv - jahonning gomogenlashuvi (bir jinsli) va universallashuvi jarayoni. 3. Globallashuv - milliy chegaralarning «yuvilib ketish» jarayoni. Глобализация - увеличивающаяся зависимость и влияние между людьми различной экономики стран, культуры и духовности. Есть много описаний, чтобы выразить глобализацию. В описании ученого Б.Банди это акцентируется, что есть 3 процесса измерения: 1. Глобализация - процесс, который продолжается без остановки. 2. Глобализация - процесс, который 3. Глобализация - процесс, который национальная "смытая" граница. Globalization – increasing dependence and influence between the people of various countries economy, culture and spirituality. There are many descriptions to express globalization. In the

				description by creator B.Bandi it is accented that there are 3 measuring processes: 1. Globalization – the process which continues without stopping. 2. Globalization – the process which. Globalization – the process which national border’s “washed away”.
93	Mafkuraviy tolerantlik (bag’rikenglik) –	Идеологическая терпимость (толерантность)	Ideological tolerance	Mafkuraviy tolerantlik (bag’rikenglik) – ezgu maqsadlarni ko’zlagan xilma-xil qarashlarga, yondoshuvlarga toqatni, ular bilan hamkorlikka tayyorlikni ifodalovchi tushuncha. Идеологическая терпимость - благородные цели нацелились на широкий диапазон понятий, выражая готовность сотрудничать с ними подходы и выносливость. Ideological tolerance – the noble objectives aimed at a wide range of concepts , expressing the readiness to cooperate with them approaches and endurance.

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

Рўйхатга олинди:

Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги

№ 82-1.03

2017 йил «18» 08

2017 йил «24» 08

ДИНШУНОСЛИК

ФАН ДАСТУРИ

(барча бакалаврият таълим йўналишлари учун)

ТОШКЕНТ – 2017

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 201__ йил «__»_____ даги __ -сонли буйруғининг ____-иловаси билан фан дастури рўйхати тасдиқланган.

Фаннинг ўқув дастури Олий ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълими йўналишлари бўйича Ўқув-услубий бирлашмалар фаолиятини Мувофиқлаштирувчи Кенгашнинг 201__ йил «__»_____ даги __ -сонли баённомасибилан маъқулланган.

Фан дастури Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Тошкент ислом университетида ишлаб чиқилди.

Тузувчилар:

Ҳ.Юлдашхўжаев	ТИУ, «Диншунослик ва жаҳон динларини қиёсий ўрганиш ЮНЕСКО» кафедраси докторанти
Д.Муратов	ТИУ, «Исломшунослик» кафедраси катта ўқитувчиси, т.ф.н.
М.Алимова	ТИУ, «Диншунослик ва жаҳон динларини қиёсий ўрганиш ЮНЕСКО» кафедраси катта ўқитувчиси, т.ф.н.
Ж.Каримов	ТИУ, «Диншунослик ва жаҳон динларини қиёсий ўрганиш ЮНЕСКО» кафедраси катта ўқитувчиси

Такризчилар:

А.Ҳасанов ТИУ, «Тарих» кафедраси профессори, т.ф.д.

М.Исҳоқов ТошДШИ «Марказий Осиё халқлари тарихи»
кафедраси профессори, т.ф.д.

Фаннинг ўқув дастури Тошкент ислом университети Кенгашида кўриб
чиқилган ва тавсия қилинган (2017__ йил «__» _____даги «__» -сонли
баённома).

I. Ўқув фанининг долзарблиги ва олий касбий таълимдаги ўрни

«Диншунослик» фани Гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанлар блокига киритилган курс ҳисобланиб, 1-курсда ўқитилиши мақсадга мувофиқ. «Диншунослик» фани гуманитар фанлар туркумига кирази ва барча диншунослик бўлмаган таълим йўналишларида ҳам ўқитилади. Мазкур фан бошқа ижтимоий фанларнинг назарий ва услубий асосини ташкил қилиб, ўз ривожига аниқ йўналишдаги ижтимоий фанлар учун замин бўлиб хизмат қилади.

II. Ўқув фанининг мақсади ва вазифаси

Фанни ўқитишдан мақсад – талабаларга миллий ва диний кадриятларнинг тарихан муштараклиги, уларнинг умуминсоний кадриятлар ила уйғунлигини тушунтириш, уларда диний бағрикенглик маданиятини, динга нисбатан тўғри ёндашувини шакллантириш ва жамият учун юксак маънавиятли кадрларни тарбиялашдан иборат.

Фаннинг вазифаси – талабаларга ҳозирги даврдаги динларнинг маълум халқ ҳаётида тутган ўрни ҳақида умумий назарий тушунчалар бериш, уларнинг давлат ва дин муносабатлари, динлараро бағрикенглик ғояси ва маданияти тўғрисидаги тасаввурларини бойитиш; дин ва диний кадриятларнинг талқин этилиши ва бугунги кундаги аҳамиятини ўргатиш; глобаллашув жарёнида диний соҳада кечаётган тенденцияларни ёритиш, ёшларда турли зарарли диний секта ва оқимларнинг бузғунчи ғояларига қарши иммунитетни шакллантириш.

Фан бўйича талабанинг билим, кўникма ва малакаларига қуйидаги талаблар қўйилади. **Талаба:**

- давлат ва дин муносабати, Марказий Осиёда тарқалган динлар тарихи, таълимоти, муқаддас манбалари, йўналишлари, жаҳонда мавжуд бўлган динларнинг муштарак хусусиятлари, динлардаги оқимлар ва мазҳаблар, дунёнинг конфессионал харитаси, дин ва қонун ўзаро муносабатлари ҳақида **тасаввурга эга бўлиши;**

- миссионерлик, прозелетизм ва диний экстремизмнинг жамият ҳаётига таҳдид солиши ҳамда салбий таъсири ва оқибатлари; динлараро бағрикенглик тамойилларига амал қилиш, диннинг моҳияти эзгуликдан иборат эканини англаш, диннинг ижтимоий тараққиёт билан бевосита боғлиқлигини тушуниб етиш; дин ва диний кадриятларнинг инсон маънавий ҳаётида тутган ўрнини ҳис этишни **билиши ва улардан фойдалана олиши;**

- дунёвий ва диний илмларнинг жамият тараққиётига таъсирини англаш, уларга нисбатан ўзининг мустақил фикрини билдириш; дин никоби остидаги турли бузғунчи ғояларга қарши иммунитетини шакллантириб бориш, уларнинг ёвуз ниятларига ўзининг эркин ва холис муносабатини билдириш *қўникмаларига эга бўлиши керак.*

III. Асосий назарий қисм (маъруза машғулоти)

1-мавзу. Диншунослик фанига кириш

Диншунослик фанининг мақсад ва вазифалари. Фаннинг фалсафа, тарих, психология, социология, антропология, археология каби фанлар билан боғлиқлиги. Дин ва диншунослик атамаларининг таърифи. Диншунослик фанининг вужудга келиши ва тадрижий тараққиёти. Динлар тарихи Шарқ илмларининг узвий бўлаги сифатида. Динлар тарихини ўрганишда Шарқ алломаларининг ёндашувлари. Абу Райхон Беруний, Ибн Ҳазм Андалусий, Абдулкарим Шаҳристоний ва Абу Мансур Бағдодийларнинг асарларида диншунослик асослари. Ғарб диншунослигининг ўзига хос жиҳатлари. Динларни таснифлашда Ғарб олимларининг қарашлари. Жаҳоннинг илғор таълим масканларида динлар тарихини ўрганиш ва ўқитиш тажрибалари.

2-мавзу. Ўзбекистонда давлатнинг дин ва диний ташкилотлар билан муносабати

Эътиқод тушунчаси. Ўрта Осиё ҳудудида дин ва диний муносабатлар шаклланиши. Ўзбекистонда давлат ва дин муносабатлари. Анъанавий мусулмон жамиятида динийлик ва дунёвийлик муаммоси. Дунёвийлик ва динийлик уйғунлигини таъминлаш. Ўзбекистоннинг дунёвий ривожланиш йўли. Дин соҳасидаги давлат сиёсати. Виждон эркинлигининг ҳуқуқий асослари. Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган диний конфессия ва ташкилотлар.

3-мавзу. Марказий Осиё динлари

Марказий Осиё динлари ва эътиқодлари манбаларининг тарихий жиҳатлари. Диннинг илк шакллари. Шомонлик. Шомонлик амалиётида руҳлар билан алоқанинг ўрни. Шомонлик элементларининг бугунги кундаги

кўринишлари. Маҳаллий диний культлар ва тасаввурлар. Тангричилик. Туркий халқлар диний тасаввурлари. Тангри. Умай. Эрклинг. Зардуштийлик шаклланган тарихий шароит. Зардушт – Мазда Ясна дини пайғамбари. Зардуштийликнинг теологик тизими. Монийлик. Моний таълимоти ва унинг тарқалиши. Яхудийларнинг Ўрта Осиёга кириб келиши. Бухоро яхудийлари жамоаси. Марказий Осиёда буддавийлик. Марказий Осиёга христианликнинг кириб келиши. Миллий тараққиёт ва ислом.

4-мавзу. Ислом таълимоти асослари

Ақида. Калом илми. Мотуридийлик ва ашъарийлик. Ақида илмининг мақсади. Имон. Аллоҳга, фаришталарга, китобларга, пайғамбарларига, охират кунига, яхшилик ва ёмонлик Аллоҳдан эканига имон келтириш. Ширк. Куфр. Қиёмат. Жаннат ва дўзах. Мўъжиза ва каромат. Калом илмини ўрганувчи манбалар. Қуръони карим ва умуминсоний ғоялар.

5-мавзу. Ислондаги мазхаблар ва йўналишлар

Мусулмонлар орасидаги ихтилофлар. Суннийлик. Хорижийлик. Шиалик. Мўътазилийлик. Қадария, жабария ва мушаббихалар. Ислондаги оқим ва йўналишларнинг ҳозирги кундаги кўринишлари ва уларнинг ислон бирлигига таҳдиди.

Мазхабларнинг пайдо бўлиши: ҳанафийлик, моликийлик, шофеийлик ва ҳанбалийлик. Ҳанафийлик мўътадил мазхаб. Ижтиҳод, фатво масалалари. Мазхабга эргашиш. Мазхаблар орасидаги фарқлар. Мазхабсизлик.

6-мавзу. Миссионерлик ва прозелитизм: тарих ва бугун, тарғибот усуллари

Миссионерлик ва прозелитизмнинг мазмун-моҳияти. Замонавий миссионерлик уюшмалари. Миссионерлик фаолиятида ижтимоий табақалар билан ишлаш стратегияси. Миссионерлик фаолиятларини амалга оширишнинг молиявий манбалари. Миссионерлик: минтақавий хусусиятлар. Диний секталар ва улар фаолиятининг оқибатлари. Миссионерликнинг миллий ҳаётга таҳдиди. Миссионерликка қарши курашнинг ҳуқуқий-амалий асослари.

7-мавзу. Диний экстремизм ва терроризм: мафкура ва амалиёт, қарши кураш стратегияси

Мутаассиблик, экстремизм, ақидапарастлик, фундаментализм, терроризм, халқаро терроризм тушунчаларининг мазмун-моҳияти. Диний экстремизм: тарих ва воқелик. Терроризмнинг давлатлар тараққиётига таҳдиди, миллатлараро муносабатлар ва диний бағрикенгликка таҳдиди. Дунё бўйича амалга оширилган йирик террорчилик амалиётлари. Диний экстремизм ва терроризмнинг молиявий манбалари. Диний экстремизм ва терроризмга қарши кураш. Ўзбекистон Республикасида диний экстремизм ва терроризм хавфини олдини олишнинг ҳуқуқий асослари. “Жаҳолатга қарши маърифат” концепцияси.

8-мавзу. Янги диний ҳаракатлар ва секталар

«Янги диний ҳаракатлар» тушунчасининг мазмун-моҳияти. ЯДҲ илгари сураётган ғоялар. Универсализм ва космополитизм. ЯДҲ лидерлари.

Лидерлар анъанавий диний қадриятларга қарши ташвиқот ишлари. ЯДХларнинг ноқонуний фаолиятлари. Протестантларнинг «иккиламчи» бирлашмалари. Сохта христиан ҳаракатлар. Кришнани англаш жамияти. Аум-Синрекё. Нью Эйдж ҳаракати. Ислом дини доирасида юзага келган янги диний ҳаракат ва оқимлар. Ўзбекистон Республикада фаолияти аниқланган норасмий диний жамоалар. «Маърифатчилар». «Шоҳидийлар». «Бахшиллочилар».

9-мавзу. Кибермаконда дин омили

Кибермакон тушунчаси. Кибермакон ва жамият. Кибермакон ва дин. Ижтимоий тармоқлар таҳдидлари. Ижтимоий тармоқларнинг ёшларга таъсири. Кибертеррорчилик. Электрон дастурлар таҳдидлари. Виртуал ўйинларнинг зарарлари. Ахборот асри таҳликалари. Интернет тармоғидаги ахборот уруши. Глобал тармоқдаги ғоявий хуружлар олдини олиш. Баркамол авлодни мафкуравий хуружлардан ҳимоя қилишда миллий ғоянинг ўрни.

IV. Амалий машғулотлар бўйича кўрсатма ва тавсиялар

Амалий машғулотлар учун қуйидаги мавзулар тавсия этилади:

1. Диншунослик фанига кириш.
2. Давлат ва дин муносабатлари.
3. Виждон эркинлигининг халқаро меъёрий-ҳуқуқий асослари.
4. Диннинг ижтимоий-маънавий ҳаётдаги ўрни.
5. Дунёнинг конфессионал манзараси.
6. Дунё халқлари маданиятида диннинг роли.
7. Марказий Осиё халқлари динлари.
8. Динлардаги муқаддас манбалар.
9. Ислом таълимоти асослари.
10. Исломдаги мазҳаблар ва йўналишлар.
11. Тасаввуф: тарих ва воқелик.
12. Ислом манбаларида диний ақидапарастликка муносабат.
13. Ўзбекистондаги диний ташкилотлар ва конфессиялараро мулоқот.
14. Миссионерлик ва прозелитизм: тарих ва бугун, тарғибот усуллари.
15. Диний экстремизм ва терроризм: мафкура ва амалиёт, қарши кураш стратегияси.
16. Янги диний ҳаракатлар ва секталар.
17. Кибермаконда дин омили.
18. Ўзбекистонда мустақиллик йилларида дин соҳасида амалга оширилган ислохотлар.

Амалий машғулотлар мультимедиа курулмалари билан жиҳозланган аудиторияда бир академик гуруҳга бир ўқитувчи томонидан ўтказилиши лозим. Машғулотлар фаол ва интерактив усуллар ёрдамида ўтилиши, мос равишда муносиб педагогик ва ахборот технологиялар қўлланилиши мақсадга мувофиқ.

V. Мустақил таълим ва мустақил ишлар

Мустақил таълим учун тавсия этиладиган мавзулар:

1. Маҳмуд Кошғарийнинг «Одоб ас-солиҳин» асарининг тарбиявий аҳамияти
2. Дунёвийлик – даҳрийлик эмас.
3. Комил инсон тарбиясида Кошифий илмий меросининг аҳамияти
4. Глобаллашув ва секуляризация жараёнлари
5. Православ черковлари диний атрибутлар
6. Беруний асарларида диний маросимларнинг ёритилиши
7. Диний рамзларнинг замонавий талқинлари
8. Жаҳон динлари ибодатхоналари архитектураси
9. Юртимиз алломаларининг ислом илмларига қўшган хиссалари
10. Ўрта Осиёга православликнинг кириб келиши
11. Ўзбекистонда шомонликнинг замонавий кўринишлари
12. Бухоро яҳудийларининг диний маросимлари ва байрамлари
13. Ўзбекистонда конфессиялараро диний бағрикенгликнинг тарихий тажрибаси
14. Универсализм ва космополитизм ғояларининг ёшлар маънавиятига таъсири
15. Янги диний ҳаракатларнинг замонавий фаолият услублари
16. Ўзбекистонда мустақиллик йилларида буюк алломаларнинг илмий-маънавий меросига эътибор
17. Ўзбекистондаги муқаддас зиёратгоҳлар: Ҳаким ат-Термизий мажмуаси
18. Ўзбекистондаги муқаддас зиёратгоҳлар: Қафқол аш-Шоший мақбараси
19. Ўзбекистонда мустақиллик йилларда диний таълим тизимида амалга оширилган ислохотлар.
20. Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти Ислом Каримовнинг диний бағрикенглик соҳасида олиб борган оқилона сиёсати.

Мустақил ўзлаштириладиган мавзулар бўйича талабалар томонидан рефератлар тайёрлаш ва уни тақдимот қилиш тавсия этилади.

VI. Асосий ва қўшимча ўқув адабиётлар ҳамда

ахборот манбалари

Асосий адабиётлар

1. Len Woods. Handbook of World Religions. Barbour Publishing, Ohio. 2008. – 266 p.
2. Диншунослик асослари. Ўқув қўлланма / Очилдиев А. ва бошқалар. – Тошкент: “Тошкент ислом университети” нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2013. – 320 б.
3. Дунё динлари тарихи / тузувчилар: С.Агзамходжаев, Д.Раҳимжонов, Н.Мухамедов ва б. – Т.: ТошДШИ, 2011. – 262 б.
4. Основы религиоведения: Учеб./ Г.Т.Тулеметова, Э.Ф. Ибрагимов / Отв. ред. А.А.Хасанов. – 2-е изд., перераб. и. доп. –Изд. «Toshkent islom universiteti» nashriyot-matbaa birlashmasi. 2015. – 265 с.

Қўшимча адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Тошкент: Ўзбекистон, 2011. – 40 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил якунлари ва 2017 йил истиқболларига бағишланган мажлисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг нутқи. // Халқ сўзи газетаси. 2017 йил 16 январь, №11.
3. 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегияси. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли [Фармони](http://www.lex.uz)га 1-илова // <http://www.lex.uz>
4. Каримов И.А. Демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш – мамлакатимиз тараққиётининг асосий мезонидир. – 19-жилд. – Тошкент: «Ўзбекистон», 2011.
5. Каримов И.А. Бизнинг йўлимиз – демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва модернизация жараёнини изчил давом эттириш йўлидир. – 20-жилд. – Тошкент: «Ўзбекистон», 2012.
6. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. – 176 б.
7. Қуръони карим маънолари таржимаси. Таржима ва изоҳлар муаллифи Мансуров А. – Т.: Шарқ, 2012.
8. Шермухамедов К., Каримов Ж., Нажмиддинов Ж. Диний экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. –Тошкент: “Movarounnahr”, 2016. – 224 б.

9. Очилдиев А., Нажмиддинов Ж. Миссионерлик: моҳият, мақсадлар, оқибатлар ва олдини олиш йўллари (юз саволга – юз жавоб). –Тошкент: “Тошкент ислом университети” нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2017. – 200 б.
10. Hillary Rodrigues, John S. Harding. Introduction to the study of Religion. Routledge, USA, 2009. – 177 p.
11. Жўраев Т., Пахрутдинов Ш. Дунёвий давлатчилик ва сиёсийлашган динийлик: азалий муҳолифат. – Т.: «Akademīya», 2008. – 84 б.
12. Низомиддинов Н. Шарқий Осиё диний - фалсафий таълимотлари ва Ислом / Низомиддинов Н.Ғ., Ҳасанов А. – Т.: ЎзР ФА давлат Адабиёт музейи, 2006. – 152 б.
13. Тулепов А. Ислом ва ақидапараст оқимлар. – Т.: Шарқ, 2014. – 536 б.
14. Тулепов А. Интернетдаги таҳдидлардан ҳимоя: Ёрдамчи ўқув қўлланма. Масъул муҳаррир А.Ҳасанов. –Тошкент: “Movarounnahr”, 2016. – 672 б.
15. Ҳасанбоев Ў. Ўзбекистонда давлат ва дин муносабатлари: диний ташкилотлар, оқимлар, мафкуравий курашнинг долзарб йўналишлари. – Т.: ТИУ нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2014. – 552 б.

Интернет сайтлари

1. <http://www.religion.uz>
2. <http://www.muslim.uz>
3. <http://www.islamcenter.uz>
4. <http://www.ziyo.uz>
5. <http://www.hidoyat.uz>
6. <http://www.ziyouz.uz>

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

Ro'yxatga olindi:

№ BD-1.03

“24” avgust 2017 yil

“TASDIQLAYMAN”

O'quv ishlari bo'yicha prorektor

_____ **dots.O'.Ch.Ahmedov**

“_____” avgust 2018 yil

“DINSHUNOSLIK” FANI BO'YICHA

ISHCHI O'QUV DASTURI

Bilim sohasi: 100000-Gumanitar

200000-Ijtimoiy soha, iqtisod va huquq

Ta'lim sohasi:

110000-Pedagogika,

120000-Gumanitar fanlar,

130000-Matematika,

140000-Tabiiy fanlar,

230000-Iqtisod,

Ta'lim yo'nalishlari: 5111200-Jismoniy madaniyat, 5111700-Boshlang'ich ta'lim va sport tarbiyaviy ish, 5610300-Turizm (Xalqaro va ichki turizm), 5610200-Mehmonxona xo'jaligini tashkil etish va boshqarish, 5230600-Moliya, **(bakalavr ta'lim yo'nalishlari 1-kurslar uchun)**

Umumiy o'quv soati-64 soat,

Shu jumladan:

Ma'ruza -18 soat,

Seminar -18 soat,

Mustaqil ta'lim soati-28 soat

Termiz – 2018

Ishchi dastur O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi

18-avgust 2017 yil № BD-1.03 raqam bilan ro'yxatga olingan "Dinshunoslik" fanidan o'quv dasturi asosida tuzilgan bo'lib, "Falsafa" kafedrasining 27-avgust 2018-yildagi yig'ilishida muhokama qilingan va tasdiqlangan.

Tuzuvchi: katta o'qituvchi., G'. Mamarajabov

Taqrizchi: f.f.n., A. Rahmonov

Ishchi dastur TerDU ning "Tarix" fakulteti "Falsafa" kafedrasida yig'ilishida muhokama qilingan va tasdiqlangan.

2018-yil 27-avgustdagi 1-sonli majlis bayoni.

Kafedra mudiri: dots. H. Rasulov

Ishchi dastur Termiz davlat universiteti "Tarix" fakulteti kengashida ko'rib chiqilgan va tasdiqlangan. (2018 yil 28-avgust 1-sonli majlis bayonnomasi.)

Fakultet kengashi raisi: f.f.n., R. Norliyev

Fanning ishchi o'quv dasturi Termiz davlat universiteti o'quv metodik kengashida tasdiqlangan va foydalanishga tavsiya etilgan.

(2018 yil "___" _____ "___"-sonli bayonnomasi).

Kelishildi:

O'quv-metodik boshqarma boshlig'i: _____ dots. Mustafoyev U.O'.

1.O'QUV FANI O'QITILISHI BO'YICHA USLUBIY KO'RSATMALAR

I. O'quv fanining dolzarbligi va oliy kasbiy ta'limdagi o'rni

«Dinshunoslik» fani gumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy fanlar blokiga kiritilgan bo'lib, 1-kursda o'qitilishi maqsadga muvofiq. «Dinshunoslik» fani gumanitar fanlar turkumiga kiradi va barcha dinshunoslik bo'lmagan ta'lim yo'nalishlarida ham o'qitiladi. Mazkur fan dinshunoslikka oid fanlarning asosiy mazmun-mohiyatini o'zida mujassam etadi va bu yo'nalishdagi boshqa fanlar uchun zamin bo'lib xizmat qiladi.

II. O'quv faniniig maqsadi va vazifasi

Fanni o'qitishdan maqsad - talabalarga milliy va diniy qadriyatlarning tarixan mushtarakligi, ularning umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg'unligini tushuntirish, ularda diniy bag'rikenglik madaniyatini, dinga nisbatan to'g'ri yondashuvini shakllantirish va jamiyat uchun yuksak ma'naviyatli kadrlarni tarbiyalashdan iborat.

Fanning vazifasi – talabalarga hozirgi davrdagi dinlarning ma'lum xalq hayotida tutgan o'rni haqida umumiy nazariy tushunchalar berish, ularning davlat va din munosabatlari, dinlararo bag'rikenglik g'oyasi va madaniyati to'g'risidagi tasavvurlarini boyitish: din va diniy qadriyatlarning talqin etilishi va bugungi kundagi ahamiyatini o'rgatish; globallashuv jaryonida diniy sohada kechayotgan tendensiyalarni yoritish, yoshlarda turli zararli diniy sekta va oqimlarning buzg'unchi g'oyalarga qarshi immunitetni shakllantirish.

Fan bo'yicha talabaning bilim, kunikma va malakalariga quyidagi talablar qo'yiladi. Talaba:

- davlat va din munosabati, Markaziy Osiyoda tarqalgan dinlar tarixi, ta'limoti, muqaddas manbalari, yo'nalishlari, jahonda mavjud bo'lgan dinlarning mushtarak xususiyatlari, dinlardagi oqimlar va mazhablar, dunyoning konfessional xaritasi, din va qonun o'zaro munosabatlari haqida tasavvurga ega bo'lishi.
- missionerlik, prozeletizm va diniy ekstremizmning jamiyat hayotiga tahdid solishi hamda salbiy ta'siri va oqibatlari; dinlararo bag'rikenglik tamoyillariga amal qilish, dinning mohiyati ezgulikdan iborat ekanini anglash, dinning ijtimoiy taraqqiyot bilan bevosita bog'liqligini tushunib etish; din va diniy qadriyatlarning inson ma'naviy hayotida tutgan o'rnini his etishni bilish va ulardan foydalana olishi:
- dunyoviy va diniy ilmlarning jamiyat taraqqiyotiga ta'sirini anglash, ularga nisbatan o'zining mustaqil fikrini bildirish; din niqobi ostidagi turli buzg'unchi g'oyalarga qarshi immunitetini shakllantirib borish, ularning yovuz niyatlariga o'zining erkin va xolis munosabatini bildirish ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak.

2. MA'RUZA MASHG'ULOTLARI

№	Ma'ruza mavzulari	Dars soatlari hajmi
I - II SEMESTR		
1.	Dinshunoslik faniga kirish.	2
2.	O'zbekistonda davlatning din va diniy tashkilotlar bilan munosabati	2
3.	Markaziy Osiyo dinlari	2
4.	Islom ta'limoti asoslari	2
5.	Islomdagi mazhablar va yo'nalishlar	2
6.	Missionerlik va prozelitizm: tarix va bugun, targ'ibot usullari	2
7.	Diniy ekstremizm va terrorizm: mafkura va amaliyot, qarshi kurash strategiyasi	2
8.	Yangi diniy harakatlar va sektalar	2
9.	Kibermakonda din omili	2
	Jami:	18 soat

Ma'ruza mashg'ulotlari mul'timedia qurilmalari bilan jihozlangan auditoriyada akadem guruhlar oqimi uchun o'tiladi.

3. SEMINAR MASHG'ULOTLAR

№	Seminar mashg'ulot mavzulari	Dars soatlari hajmi
I - II SEMESTR		
1.	Dinshunoslik faniga kirish.	2
2.	O'zbekistonda davlatning din va diniy tashkilotlar bilan munosabati	2
3.	Markaziy Osiyo dinlari	2
4.	Islom ta'limoti asoslari	2
5.	Islomdagi mazhablar va yo'nalishlar	2
6.	Missionerlik va prozelitizm: tarix va bugun, targ'ibot usullari	2
7.	Diniy ekstremizm va terrorizm: mafkura va amaliyot, qarshi kurash strategiyasi	2
8.	Yangi diniy harakatlar va sektalar	2

9.	Kibermakonda din omili	2
----	------------------------	---

Jami: 18 soat

Seminar mashg'ulotlar multimedia qurilmalari bilan jihozlangan auditoriyada har bir akadem. guruhga alohida o'tiladi. Mashg'ulotlar faol va interfaol usullar yordamida o'tiladi, "Keys-stady" texnologiyasi ishlatiladi, keyslar mazmuni o'qituvchi tomonidan belgilanadi. Ko'rgazmali materiallar va axborotlar mul'timedia qurilmalari yordamida uzatiladi.

4. MUSTAQIL TA'LIM

№	Mustaqil ta'lim mavzulari	Dars soatlari hajmi
1.	Mahmud Qoshg'ariyning «Odob as-solihin» asarining tarbiyaviy ahamiyati.	2
2.	Dunyoviylik - dahriylik emas.	2
3.	Komil inson tarbiyasida Husayn Voiz Koshifiy ilmiy merosining ahamiyati.	2
4.	O'zbekistondagi ziyoratgohlar	2
5.	O'zbekistonda jamiyatning ma'naviy yangilanishi jarayonida diniy-ma'naviy merosga munosabat.	2
6.	Beruniy asarlarida diniy marosimlarning yoritilishi	2
7.	Yurtimiz allomalarining islom ilmlariga qo'shgan hissalar	2
8.	Seminar mashg'ulotlarga tayyorgarlik ko'rish.	10

Jami: 24 soat

Mustaqil o'zlashtiriladigan mavzular bo'yicha talabalar tomonidan referatlar tayyorlanadi va uni taqdimoti tashkil qilinadi.

5. FAN BO'YICHA TALABALAR BILIMINI BAHOLASH VA NAZORAT QILISH MEZONLARI

semestr

N-1: yilgacha
N-2: yilgacha

Yakuniy nazorat:

YaN: yilgacha

BAHOLASH MEZONLARI

Baholash usullari	Ekspress testlar, yozma ishlar, og'zaki so'rov, prezentatsiyalar
Baholash mezonlari	A'lo (86-100 ball) baholish uchun talabafan dasturida belgilangan mavzular yuzasidanyetarli bilimgaega bo'lishi; Fanga doir o'tilgan mavzular yuzasidan o'zining mustaqil fikriga ega bo'lishi va mustaqil pozitsiyasini bayon qila olishi; O'tilgan mavzular yuzasidan mustaqil ravishda maqolalar, esselar va referatlar yoza olishi kerak. Yaxshi (71-85 ball) baho olish uchun talaba fan dasturida belgilangan mavzular yuzasidanyetarli bilimga ega bo'lishi; Fanga doir mavzular yuzasidan qo'yilgan masalani mohiyatini tushinib, uni tahlil qila olishi kerak. Qoniqarli (55-70 ball) baho olish uchun talaba fan dasturida belgilangan mavzularnibayon qila olishi kerak. Qoniqarsiz (0-54 ball)baho talaba fan dasturida belgilangan mavzular yuzasidan yetarli bilimga ega bo'lmasahamda fanni o'zlashtirmaganligi uchun qo'yiladi.

ON va JN tartibi va mezonlari:

Kurs	Semestr	Maksimal ball	Fan soati	1-tur nazorat		2-tur nazorat			Jami N1+N2		YaN	Umumiy	
				JN 1	Mustaqil ta'lim	JN 2	ON	Mustaqil ta'lim	Maksimal	minimal		Maksimal	Minimal
1	2	100	60	18	5	18	24	5	70	39	30,0	100	55,0

Yakuniy nazorat va umumiy baholash bo'yicha:

N1+N2		YAN			UB=YAN +N1+N2		Baholash					
Max	Min	ball	savol-lar soni	1ta savol uchun bali	max	min	a'lo		yaxshi		Qoniqarli	
							Max	Min	max	min	max	Min
70	39	30,0	30	10	100	55	100	86	85,0	71,0	70,0	55,0
							60	53	52	44	43	34

6. Asosiy va qo‘shimcha o‘quv adabiyotlar hamda axborot manbalari

Asosiy adabiyotlar

1. Dinshunoslik asoslari. O‘quv qo‘llanma / Ochildiev A. va boshqalar. -Toshkent: “Toshkent islom universiteti” nashriyot-matbaa birlashmasi. 2013.-320 b.
1. Dunyo dinlari tarixi / tuzuvchilar: S.Agzamxodjaev, D.Rahimjonov, N.Muhamedov va b. Toshkent: ToshDSHI, 2011. - 262 b.

Qo‘shimcha adabiyotlar

2. O‘zbekistan Respublikasining Konstitutsiyasi. - Toshkent: O‘zbekiston, 2014.- 76 b.
3. Mirziyoev SH.M. Tanqidiy tahlil. qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollariga bag‘ishlangan majlisidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqi. //Xalq so‘zi gazetasi. 2017 yil 16 yanvar. №11.
5. 2017 - 2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha harakatlar strategiyasi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli Farmoniga 1-ilova // <http://www.lex.uz>
6. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat - yengilmas kuch. - Toshkent: Ma’naviyat, 2008. - 176 b.
7. Qur’oni Karim ma’nolari tarjimasi. Tarjima va izohlar muallifi Mansurov A. - Toshkent: Sharq, 2016.
8. Rahimjonov D., Muratov D., Obidov R., M.Alimova Hadisshunoslik (o‘quv qo‘llanma). - Toshkent: Toshkent islom universiteti nashriyot-matbaa birlashmasi, 2013. - 268 b.
9. Shermuhamedov K., Karimov J., Najmiddinov J. Diniy ekstremizm va terrorizma qarshi kurashning ma’naviy-ma’rifiy asoslari. -Toshkent: “Movarounnahr”, 2016. - 224 b.
10. Ochildiev A., Najmiddinov J. Missionerlik: mohiyat, maqsadlar, oqibatlar va oldini olish yo‘llari (yuz savolga - yuz javob). -Toshkent: “Toshkent islom universiteti” nashriyot-matbaa birlashmasi, 2017. - 200 b.
11. Hillary Rodrigues, John S. Harding. Introduction to the study of Religion. Routledge, USA, 2009. - 177 p.
12. Nizomiddinov H. SHarqiy Osiyo diniy-falsafiy ta’limotlari va Islom / Nizomiddinov H.F., Hasanov A. Toshkent: O‘zR FA davlat Adabiyot muzeyi. 2006. 152 b.
13. Tulepov A. Islom va aqidaparast oqimlar. -Toshkent: SHarq, 2014. –536 b.

14. Tulelov A. Internetdagi tahdidlardan himoya: Yordamchi o'quv qo'llanma. Mas'ul muharrir A.Hasanov. -Toshkent: "Movarounnahr" 2016. 672 b.
15. Religiovedenie: Uchebnoe posobie. 4-e izd., ispr. i dop. / Nauchnyy redaktor d.f.n., prof. A.V.Soldatov. - Spb.: Izd-vo "Lan", 2003. - 800 s.
16. Hasanboev O'. O'zbekistonda davlat va din munosabatlari: diniy tashkilotlar, oqimlar, mafkuraviy kurashning dolzarb yo'nalishlari. Toshkent: TIU nashriyot-matbaa birlashmasi, 2014. - 552 b.

Internet saytlari

1. <http://www.tiu.uz>
2. <http://www.religions.uz>
3. <http://www.muslim.uz>
4. <http://www.islamcenter.uz>
5. <http://www.ziyo.uz>
6. <http://www.hidoyat.uz>